

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

Наталя Опольська

ПРАВО НА СВОБОДУ ТВОРЧОСТІ

Монографія

Вінниця
ТОВ «ТВОРИ»
2020

*Рекомендовано
вченою радою Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова (Протокол №9 від 27.02.2020 р.)*

Рецензенти:

Гусарєв Станіслав Дмитрович

доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України,
перший проректор Національної академії внутрішніх справ.

Пархоменко Наталія Миколаївна

доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України,
вчений секретар Інституту держави і права ім. В.М. Корецького
НАН України.

Луцький Роман Петрович

доктор юридичних наук, доцент,
директор Науково-дослідного інституту імені Академіка Івана Луцького
Університету Короля Данила.

Опольська Н.М.

О-61 Право на свободу творчості: монографія. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ»,
2020. 368 с.

ISBN 978-966-949-470-2

У монографії досліджено теоретико-правові засади і практичні проблеми забезпечення права на свободу творчості. Розкрито основні етапи формування концепції права на свободу творчості в Україні. Проведено аналіз змісту суб'єктивного права на свободу творчості. Визначено поняття та структуру механізму забезпечення права на свободу творчості, сформовано критерії встановлення його ефективності. Проаналізовано гарантії забезпечення права на свободу творчості. Узагальнено критерії правомірного обмеження права на свободу творчості. Праця становитиме інтерес для науковців, студентів, вчителів, а також кола читачів, які цікавляться питаннями захисту прав і свобод людини, свободи творчості, свободи слова та інтелектуальної власності.

УДК 342.7

ISBN 978-966-949-470-2

© Опольська Н.М., 2020
© ТОВ «ТВОРИ», 2020

ЗМІСТ

<i>Передмова</i>	5
------------------------	---

Розділ 1.

Історико-правова та теоретико-методологічна характеристика права на свободу творчості

1.1 Концептуальні засади права на свободу творчості у правовій думці України	9
1.2 Розвиток права на свободу творчості на теренах України.....	51
1.3 Методологічні засади дослідження права на свободу творчості.....	90

Розділ 2.

Право на свободу творчості в науковому дискурсі

2.1 Творчість та творчий процес як категорії права.....	111
2.2 Свобода творчості у загальнонауковому та правовому вимірах.....	136

Розділ 3.

Зміст права на свободу творчості

3.1 Феноменологія, соціальне призначення та функції права на свободу творчості.....	146
3.2 Суб'єктивне право на свободу творчості.....	153
3.3 Право на свободу творчості в системі прав і свобод людини.....	171

Розділ 4.

Механізм забезпечення права на свободу творчості

4.1 Механізм забезпечення права на свободу творчості у статичному вимірі.....	192
4.2 Механізм забезпечення права на свободу творчості у динамічному вимірі.....	200
4.3 Гарантії забезпечення права на свободу творчості.....	207
4.4 Удосконалення міжнародно-правового гарантування права на свободу творчості.....	234
4.5 Критерії ефективності механізму забезпечення права на свободу творчості.....	245

Розділ 5.

Обмеження права на свободу творчості

5.1 Критерії правомірного обмеження права на свободу творчості.....	262
5.2 Обмеження обсягу права на свободу творчості у міжнародно-правових актах та національному законодавстві.....	269
5.3 Обмеження права на свободу творчості в прецедентній практиці Європейського суду з прав людини.....	278
<i>Післямова</i>	289
<i>Список використаних джерел</i>	306

ПЕРЕДМОВА

Актуальність вивчення теоретичних та практичних проблем забезпечення прав та свобод людини тісно пов'язана з розвитком демократичної, соціально-правової держави, становлення якої передбачає необхідність відродження української культури, нації, розвитку творчої діяльності та інтелектуальної власності.

Євроінтеграція є стратегічним вибором української громадськості та одним із визначальних пріоритетів розвитку держави. В період переходу від тоталітаризму до демократії вибудовується нова модель правового порядку, що має забезпечувати участь громадянського суспільства в державотворенні. Цей процес супроводжується трансформацією ціннісних систем, переходом від традиційного до відкритого суспільства інноваційного типу, орієнтованого на свободу та рівність, в якому кожен може мати вільний доступ до інформації та зможе реалізувати свій потенціал, сприяючи суспільному і особистому розвитку.

Сучасний етап розвитку суспільства можна охарактеризувати як трансформаційний, для якого характерним є прагнення побудувати правову державу громадянське суспільство та ефективний механізм забезпечення прав і свобод людини і громадянина¹.

В умовах становлення суспільства нового типу в Україні право на свободу творчості набуває особливого значення. Рівень його забезпечення, можливості реалізації та правомірність обмеження є показником розвитку демократії, запорукою науково-технічного прогресу та розвитку економіки в країні.

Основні принципи і шляхи формування та розвитку суспільства інноваційного типу визначені у Окінавській хартії глобального інформаційного суспільства, яка прийнята лідерами «сімки» найбільш розвинених держав світу в Окінаві 22 липня 2000 р. Згідно з положеннями цієї Хартії, саме інформаційне суспільство дає змогу людям використовувати свій потенціал і реалізовувати прагнення². Передбачені у міжнародно-правовому акті трансформації ґрунтуються на демократичних цінностях, їх сутність полягає в сприянні поширенню і використанню знань та ідей, вільному обміну інформацією, рівності у доступі до переваг глобального інформаційного суспільства.

¹ Андрусин Б. І., Токарчук О. В. Не право сили, а сила права (регулятивна функція права трансформаційного періоду). *Альманах права. Правова аналітика: доктринальні підходи та галузеві виміри*. 2018. Випуск 9. С.72-75.

² Окінавская хартия глобального информационного общества от 22 июля 2000 года. URL:<https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 20.08.19).

Складовою інформаційної свободи є свобода творчості, яка забезпечується правовими інститутами свободи вираження поглядів, друку, свободи отримання та поширення інформації, доступу до культурних та історичних надбань, права інтелектуальної власності тощо. Будь-який результат творчості є інформаційним повідомленням, яким творець, за власним бажанням, повинен мати можливість безперешкодно ділитись з іншими.

Творча діяльність у сфері науки, літератури, мистецтва є невід'ємним проявом існування людини, основою суспільного прогресу, рушійною силою розвитку людства. Неможливо уявити сучасну людину без можливості творчого самовираження, реалізації творчих здібностей. Право на свободу творчості це ті правові можливості, які є наслідком природної обдарованості людини, феномен, що допомагає виразити свою індивідуальність, особистість і належить людині від народження. Ця здатність є невід'ємною складовою людської природи, випливає із самої біологічної сутності людини, належить їй з народження, тобто продиктоване самою природою, тому зрештою і є природним.

Разом з тим, без позитивного права, законодавчого закріплення та правового забезпечення державою, інститутами громадянського суспільства свобода творчості перебуває в декларативній площині. У демократичному суспільстві позитивне право відіграє визначальну роль в реалізації творчого потенціалу особи, сприяє його переходу зі сфери можливостей до сфери досягнень, визначає стратегію соціально-економічного прогресу. У тоталітарних режимах позитивне право є основою обмеження свободи творчості, цензури, переслідування творців та застосування найсуворіших видів покарань за зміст творчості.

Єдність природного і позитивного права проявляється в онтологічній структурі права на свободу творчості, яке будується на позитивно-нормативній легальності з природно-правовою справедливістю. В основі дослідження права на свободу творчості покладено природно-правовий підхід, адже джерелом свободи творчості є сама природа, а не воля законодавця. Разом з тим, в межах нормативного праворозуміння встановлено визначальну залежність можливості реалізації цього права від політичного режиму, держави.

Проблема забезпечення права на свободу творчості охоплює широкий спектр принципово важливих методологічних питань і може започаткувати розвиток відповідної концепції права. Вона є складовою частиною теорії природного та позитивного права як основних структурних елементів правової реальності.

Право на свободу творчості є фундаментальною основою діяльності людини у XXI ст., створення необхідних умов для його охорони, реалізації та

захисту є одним із пріоритетних етапів на шляху трансформації всіх сторін суспільного життя в Україні.

Наукове опрацювання проблем захисту прав людини проводилося вченими різних галузей права. Значний внесок у дослідження теоретико-правових аспектів процесу становлення, розвитку та функціонування прав і свобод людини здійснили українські науковці: Б. Андрусишин, В. Бабкін, С. Бобровник, К. Волинка, В. Головченко, С. Гусарев, О. Зайчук, А. Заєць, Д. Керімов, В. Копейчиков, М. Матузов, О. Наливайко, В. Нерсисянц, Н. Оніщенко, М. Орзіх, Н. Пархоменко, В. Погорілко, П. Рабінович, О. Скакун, О. Скрипнюк, Ю. Шемшученко, М. Хавронюк та інші.

Галузевих аспектів права на свободу творчості торкалися В. Базилевич, Ю. Бошицький, Р. Еннан, С. Лисенков, Т. Мілова, А. Нерсисян, О. Орлюк, М. Паладій, О. Підпригора, Р. Стефанчук, О. Харитонова, Є. Харитонов, Р. Шишка та інші.

Незважаючи на значний інтерес науковців до окресленої проблеми, у сучасній вітчизняній юридичній науці недостатньо досліджень, присвячених загально теоретичним аспектам забезпечення права на свободу творчості. Поза увагою вчених залишилися питання становлення та розвитку цього права в Україні, визначення його структури та змісту, правомірного обмеження, механізму забезпечення та критеріїв ефективності.

Недостатній рівень розробленості на теоретичному рівні зазначеної проблеми, а також відсутність комплексного правового аналізу концепції права на свободу творчості зумовили вибір теми дослідження. Існує нагальна потреба в поглибленому аналізі питань, що стосуються теоретико-правових аспектів свободи творчості, а також у розробці положень щодо вдосконалення діючого законодавства. Таким чином, необхідність підвищення ефективності забезпечення права на свободу творчості в Україні, недостатність теоретичних розробок цієї тематики, а також недосконалість правового регулювання творчої діяльності зумовили актуальність дослідження.

Метою монографії є всебічне, об'єктивне і ґрунтовне вивчення права на свободу творчості, його генезису та механізму забезпечення на підставі існуючих у науці принципів і методів пізнання, розробка пропозицій щодо вдосконалення законодавства та підвищення ефективності механізму забезпечення права на свободу творчості.

Для досягнення поставленої мети досліджено процес становлення та розвитку права на свободу творчості в Україні; сформульовано авторське визначення суб'єктивного права на свободу творчості; конкретизовано поняття і складові елементи механізму забезпечення права на свободу творчості; з'ясовано місце та роль права на свободу творчості в системі прав і свобод людини; встановлено рівень ефективності механізму забезпечення

права на свободу творчості; сформульовано пропозиції та рекомендації щодо удосконалення національного законодавства у сфері свободи творчості.

За характером і змістом розглянутих у роботі питань автор робить спробу по-новому підійти до змісту права на свободу творчості. Предметом дослідження стали теоретико-правові засади зазначеного права.

Побудувати відкрите, інформаційне суспільство можливо у разі створення усіх необхідних умов для всебічної реалізації права на свободу творчості на засадах свободи вираження поглядів, свободи слова в традиціях демократії.

Пропонована монографія має теоретичне та прикладне значення, адже сприятиме удосконаленню функціонування механізму забезпечення права на свободу творчості в Україні, формуванню правової культури та розвитку правосвідомості, поваги до творчої діяльності та інтелектуальної власності. Сподіваємося, що ця праця буде корисною для науковців, студентів, вчителів а також кола читачів, які цікавляться питаннями захисту прав інтелектуальної власності, свободи слова та творчості.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИКО-ПРАВОВА ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВА НА СВОБОДУ ТВОРЧОСТІ

1.1. Концептуальні засади права на свободу творчості у правовій думці України

Рух української громадськості до відкритого, європейського суспільства зумовлює спалах зацікавленості наукової спільноти питаннями із прав людини, що всебічно обговорюються, стають предметом дискусій, міркувань широкого суспільного загалу. Серед представників вітчизняної юридичної науки, наукових центрів, які системно займаються проблематикою прав і свобод людини перш за все слід назвати Національну академію правових наук України, Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, Львівську лабораторію прав людини і громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування, Національний університет «Юридична академія імені Ярослава Мудрого» та інші.

Свобода творчості є міждисциплінарною категорією, яка досліджується не лише у юриспруденції, але і в філософії, психології, журналістиці. Важливе значення мають сучасні теоретичні та експериментальні дослідження науковців Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова в галузі права, педагогіки творчості, психології. Традиційно в університеті проводяться міжнародні конференції присвячені культурі, педагогічній творчості та праву, які сприяють розвитку концепції права на свободу творчості в Україні. Зокрема, у 2009 р. було проведено П'яті юридичні читання «Проблеми верховенства права: теорія і практика»³; у 2010 р. Шості юридичні читання «Правова культура, правосвідомість і право»⁴; Сьомі юридичні читання «Культура і право на початку XXI століття»⁵; у 2015 р. було проведено Всеукраїнську науково-практичну конференцію «Педагогічна

³ П'яті юридичні читання. Проблеми верховенства права: теорія і практика: матеріали міжнар. наук. конф., 23-24 квітня. НАН України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова; ред. кол.: Андрущенко В. П. К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. 492 с

⁴ Шості юридичні читання "Правова культура, правосвідомість і право": матеріали міжнар. наук. конф., 22-23 квіт. 2010 р., м. Київ, Україна / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; ред. кол.: Андрущенко В. П. та ін. К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. 381 с.

⁵ Сьомі юридичні читання "Культура і право на початку XXI століття": матеріали Міжнар. наук. конф., 19-20 трав. 2011 р., Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; редкол.: Андрущенко В. П. К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. 643 с.

творчість, майстерність, професіоналізм: проблеми підготовки та перепідготовки освітянських кадрів» та багато інших.

Доктринальне значення для дослідження прав і свобод людини має видання Національної академії правових наук України «Правова доктрина України». Перший том фундаментального п'ятитомного видання за редакцією О. Петришина містить наукові погляди щодо філософсько-правових, методологічних та наукознавчих засад правознавства, доктринальних вимірів верховенства права, прав людини і правової системи, праводоктринальних концепцій сучасної української державності та історико-правових доктрин⁶.

У третьому томі аналізуються розвиток доктрини приватного права, її історичні етапи, основні наукові школи цивільного (приватного) права, а також досліджуються перспективні напрями її подальшого розвитку. Особлива увага приділена цивілістичній доктрині⁷.

В процесі дослідження ролі права на свободу творчості як соціального явища авторка неодноразово зверталася до п'ятитомного видання «Правова система України. История, состояние и перспективы». Цінним для даного дослідження є висвітлення історії формування та розвитку національної держави і права з часів Київської Русі до сучасності. Теоретичні проблеми розвитку правової системи України висвітлені у першому томі «Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України». Авторами ретельно досліджено виклики перед вітчизняною правовою наукою на межі ХХІ ст., методологічні підходи до дослідження правової реальності, проблеми сучасного праворозуміння, особливості права як соціального явища, методологічні проблеми формування понятійного апарату правової науки, соціально-природні права й обов'язки людини⁸.

В основі дослідження права на свободу творчості лежать фундаментальні наукові дослідження науковців Інституту держави і права ім. В.М. Корецького Національної академії наук України, що пов'язані з глибоким і всебічним аналізом сутності державно-правових явищ і процесів, з'ясуванням закономірностей їх виникнення й розвитку. В основі побудови сучасної концепції права на свободу творчості лежить правова доктрина, що підтримуються провідними науковцями, розробниками концепції

⁶ Правова доктрина України : у 5 т. Т. 1 : Загальнотеоретична та історична юриспруденція. За заг. ред. О. В. Петришина. Х. : Право, 2013. 976 с.

⁷ Доктрина приватного права України. За заг. ред. Н. С. Кузнєцової. Харків: Право, 2013. Т.3 760 с.

⁸ Правовая система Украины: история, состояние и перспективы в 5 томах. Харьков. Право. 2011. Т.1. Методологические и историко-теоретические проблемы формирования и развития правовой системы Украины. Под общей редакцией М. В. Цвика, А. В. Петришина. 896 с.

забезпечення прав і свобод людини в умовах взаємодії держави і громадянського суспільства.

Фундаментальне дослідження сучасного стану та стратегії формування громадянського суспільства, перспективи його модернізації та подальшого розвитку в контексті європейської інтеграції України, здійснено у монографії за загальною редакцією академіка НАН України Ю. Шемшученка та академіка НАПрН України О. Скрипнюка «Громадянське суспільство в Україні: сучасний стан, виклики, стратегія модернізації». Розділ 3 праці присвячено інституту прав і свобод людини в умовах розвитку громадянського суспільства⁹.

У другому томі монографії «Доктринальний вимір галузевих засад функціонування громадянського суспільства в Україні» аналізується конституційно-правове забезпечення прав та свобод людини та система їх гарантування. Особливі акценти зроблено на проблемі забезпечення прав і свобод людини в сучасних умовах та взаємодії інститутів громадянського суспільства і державної влади з погляду створення оптимальних умов для реалізації цих прав і свобод¹⁰.

У пошуках істини, щодо забезпечення права на свободу творчості, слід погодитись з думкою Ю. Шемшученка, який зазначає: «...єдиного розуміння права не існує. Право не може бути єдиним взірцем або еталоном праворозуміння. У певних правових координатах більш рельєфними є ті або інші риси права»¹¹.

Важливе значення для проведення дослідження права на свободу творчості мають фундаментальні збірки наукових праць «Шемшученко Ю. С. Вибране»¹² та «На перехресті століть. Вибрані праці. До 75-річчя від дня народження». У книгах зібрано праці Ю. Шемшученка за роки незалежності України, які стосуються актуальних проблем розвитку правової системи України¹³.

Право на свободу наукової творчості стало предметом спеціального, комплексного дослідження Ю. Шемшученко у праці «Свобода наукової

⁹ Громадянське суспільство в Україні: сучасний стан, виклики, стратегія модернізації : монографія. Том 1. За заг. ред. Ю. С. Шемшученка та О. В. Скрипнюка. Київ : Юридична думка, 2018. 676с.

¹⁰ Громадянське суспільство в Україні: сучасний стан, виклики, стратегія модернізації : монографія. Том 2. Доктринальний вимір галузевих засад функціонування громадянського суспільства в Україні. За заг. ред. Ю. С. Шемшученка та О. В. Скрипнюка. Київ : Юридична думка, 2019. 587с.

¹¹ Шемшученко Ю.С. Вступне слово. Альманах права. Праворозуміння та правореалізація: від теорії до практики. Науково-практичний юридичний журнал. Вип 2. К . : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. С. 7.

¹² Шемшученко Ю. С. Вибране. - К: ТОВ «Юридична думка», 2005. 592 с.

¹³ Шемшученко Ю. На перехресті століть: вибрані праці. До 75-річчя від дня народження К.: Юридична думка, 2010. 608 с.

творчості як конституційне право людини і громадянина». Автор розкрив основні форми реалізації конституційного права людини і громадянина на свободу наукової творчості в Україні, зокрема діяльність академічних наукових установ та організацій, вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації та громадських наукових організацій. Ю. Шемшученко визначив проблеми та перспективи функціонування зазначених форм в умовах реформування освітньо-наукового простору, проаналізував проблеми законодавчого регулювання статусу та діяльності Національної академії наук України та її структурних підрозділів, громадських наукових організацій і шляхи їх розв'язання. Дослідник визначив, що реалізація права людини і громадянина на свободу наукової творчості в системі наукових установ та організацій здійснюється через безпосередні права останніх, серед яких: права щодо здійснення безпосередньої наукової чи науково-технічної діяльності; права наукових установ щодо науково-організаційних питань; права у сфері господарської діяльності. Науковець запропонував у перспективі прийняти Закон України «Про громадські наукові організації»¹⁴.

У своїх працях Ю. Шемшученко аналізує форми організації науки, їх становлення, правовий статус, безпосередньо місце і значення академій у наукових системах¹⁵. У Юридичній енциклопедії Ю. Шемшученко визначив поняття науки як окремої сфери у вигляді теорій і гіпотез нових знань діяльності людини, яка спрямована на отримання і систематизацію¹⁶. Важливе значення для проведення дослідження права на свободу творчості мають комплексні дослідження прав і свобод людини за редакцією Ю. Шемшученка, зокрема підручник «Конституційне право України»¹⁷, навчальний посібник «Конституція незалежної України»¹⁸, збірник праць міжнародної науково-практичної конференції «Права людини в Україні в сучасних умовах: пошук нових механізмів утвердження та забезпечення»¹⁹.

¹⁴ Шемшученко Ю.С. Свобода наукової творчості як конституційне право людини і громадянина. *Вісник Національної академії наук України*. 2008. № 3. С. 36–43.

¹⁵ Шемшученко Ю. С. Нові організаційні форми здійснення правознавчих наукових досліджень. *Правова держава: щорічник наукових праць*. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. Вип. 13. С. 3–10.

¹⁶ Шемшученко Ю. С. Наука. Юридична енциклопедія: в 6 т. Ред. Ю. С. Шемшученко. К.: Вид-во "Українська енциклопедія" імені М. П. Бажана, 1998–2004.

¹⁷ Конституційне право України. Академічний курс: підруч. для вищ. навч. закл.: у 2 т. за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. К.: Юридична думка, 2008. Т. 2. 800

¹⁸ Конституція незалежної України: навч. посіб. за ред. В. Ф. Погорілка, Ю. С. Шемшученка К.: Ін-т держави та права ім. В. М. Корецького НАН України, спілка юристів України, 2000. 428 с.

¹⁹ Права людини в Україні в сучасних умовах: пошук нових механізмів утвердження та забезпечення: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 10 груд. 2014 р.); за заг. ред. Ю. С. Шемшученка, В. П. Тихого. К.: Ліра-К, 2014. 244 с. 26.

Право на свободу творчості як різновид культурних прав і свобод людини досліджено у монографії за редакцією Ю. Шемшученко «Конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина в Україні»²⁰. У праці здійснено детальний аналіз права на свободу наукової творчості, принципи, визначено можливі випадки його обмеження. Особливо важливим є те, що в межах роботи визначено, що реалізація людиною і громадянином своїх можливостей у сфері наукової діяльності здійснюється в рамках науково-дослідного процесу, який включає три стадії: організаційну, дослідну, стадію узагальнення, апробації та реалізації результатів дослідження. Така характеристика науково-дослідного процесу має важливе значення для дослідження права на свободу творчості та творчого процесу взагалі. У монографії охарактеризовано гарантії права на свободу наукової творчості, які поділено на нормативно-правові і організаційно-правові. Визначено, що видами юридичної відповідальності за порушення права на свободу наукової творчості є кримінальна, цивільно-правова, адміністративна та дисциплінарна відповідальність.

На доцільність розвитку вказаних наукових положень та необхідність здійснення подальшого дослідження вказують зміни у законодавстві. Статтею 42 Закону України «Про освіту» встановлено академічну відповідальність за порушення академічної доброчесності, однак в законодавстві не визначено поняття академічної відповідальності, лише наведено види стягнень, які накладаються на винних осіб.

У праці «Юридична наука має працювати на перспективу» Ю. Шемшученко охарактеризував значення, місце й роль юридичної науки в сучасний період²¹.

Фундаментальною основою дослідження права на свободу творчості стали праці О. Скрипнюка, в основі яких лежить взаємодія громадянського суспільства та держави як фундаменту забезпечення прав і свобод людини. Свобода творчості тісно пов'язана з свободою слова, на що звернув увагу автор у праці «Вплив інститутів громадянського суспільства на становлення і розвиток демократичного політичного режиму»²². Реалізація права на свободу творчості є неможливою поза соціальною, правовою державою. Концепцію становлення соціальної, правової держави в Україні за умов всебічного реформування соціальної сфери та формування громадянського суспільства

²⁰ Шемшученко Ю. С. та ін. Конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина в Україні; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. К. : Юридична думка, 2008. 251 с.

²¹ Шемшученко Ю. Юридична наука має працювати на перспективу. *Держава і право у світлі сучасної юридичної думки: Збірник наукових праць на пошану академіка Ю.С. Шемшученка: до 75-річчя від дня народження*. К., Юридична думка. 2010. С. 5-19.

²² Скрипнюк О. Вплив інститутів громадянського суспільства на становлення і розвиток демократичного політичного режиму. *Право України*. 2001. № 5. С. 12-17

розроблено О. Скрипнюком у праці «Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики». Автор простежив еволюцію ідеї соціальної, правової держави. Розкрив політичні та правові аспекти її реалізації в Україні. Проаналізував політико-правові проблеми взаємодії громадянського суспільства та соціальної, правової держави.²³

Доктринальне значення у сфері забезпечення прав і свобод людини має колективна монографія «Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи» Ю. Шемшученко, О. Скрипнюк, І. Кресіна, В. Погорілко, М. Ставнійчук, Г. Федоренко, В. Погорілко, В. Авер'янов, О. Андрійко, В. Коваленко²⁴. У праці розкрито проблеми оптимізації державного устрою в Україні, поліпшення діяльності та взаємодії органів законодавчої, виконавчої і судової влади, підвищення соціальної цінності права у регулюванні суспільних відносин, системного розвитку українського законодавства.

Комплексне дослідження конституційних прав і свобод людини здійснив О. Скрипнюк у праці «Конституційні права і свободи людини в Україні: теоретико-методологічні, правотворчі, правозастосовчі аспекти». Важливе значення для нашого дослідження має те, що автор визначив право на свободу творчості як істотне культурне право. Дослідник визначив, що держава надає можливість займатися будь-яким видом творчості з метою самовираження особистості, вдосконалення індивідуальних духовних якостей та задоволення власних моральних та матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Автор відзначив, що держава покладає на себе обов'язок розвитку науки, встановленню наукових зв'язків із світовим співтовариством. З цією метою в Україні розробляються загальнодержавні програми розвитку вітчизняної науки. Провідні вітчизняні науковці також беруть участь у міжнародних науково-дослідних програмах і проектах. Автор слушно відзначив, що на жаль на сьогодні підтримка розвитку науки вимагає покращення, оскільки дедалі помітнішою стає тенденція щодо відтоку наукових кадрів за межі України²⁵.

В Україні фахівців, які безпосередньо займаються проблемами забезпечення права на свободу творчості, особливо з загальнотеоретичних

²³ Скрипнюк О. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики; Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. К., 2000. 599 с.

²⁴ Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи. Ю. С. Шемшученко, О. В. Скрипнюк, І. О. Кресіна, В. Ф. Погорілко, М. І. Ставнійчук, Г. О. Федоренко, В. Ф. Погорілко, В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, В. Л. Коваленко; ред.: Ю. С. Шемшученко. К. : Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2001. 632 с

²⁵ Скрипнюк О. Конституційні права і свободи людини в Україні: теоретико-методологічні, правотворчі, правозастосовчі аспекти. *Держава і право у світлі сучасної юридичної думки: Збірник наукових праць на пошану академіка Ю.С. Шемшученка: до 75-річчя від дня народження.* К.,Юридична думка. 2010. С. 100-105.

позицій, обмаль. Доктринальне значення мають праці науковців Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України у сфері забезпечення прав і свобод людини. Серед цих науковців провідне місце належить Н. Оніщенко, у дослідженнях якої узагальнюється історія, теорія і практика забезпечення прав і свобод людини. Під її керівництвом у відділі теорії держави та права було здійснено розробку теми «Теоретичні проблеми реалізації прав та свобод людини в Україні» результати дослідження знайшли відображення в монографії. Цінним для дослідження права на свободу творчості є визначення механізму реалізації прав людини як діяльності суб'єкта права, зобов'язальної сторони, законотворчого органу, правозастосовного органу та наявні юридичні норми, які регулюють їх діяльність²⁶.

Вплив на формування загальнотеоретичної концепції права на свободу творчості має монографія «Дія права: інтегративний аспект», яка присвячена сутності та природі права як явища соціальної дійсності. У роботі комплексно досліджується феномен права в сучасних умовах суспільного розвитку²⁷.

Важливе значення для висвітлення процесу становлення права на свободу творчості та впливу доктрини прав людини на цей процес в Україні має праця Н. Оніщенко «До питання про розвиток доктрини прав людини в Україні (роки незалежності)»²⁸.

При висвітленні принципу рівності як основи права на свободу творчості автор спиралася на монографію «Принцип рівності у праві: теорія і практика»²⁹ та статтю «Теоретико-методичні засади реалізації принципу гендерної рівності в Україні»³⁰.

Важливе значення у процесі дослідження юридичної відповідальності як гарантії права на свободу творчості має монографія «Інститут юридичної відповідальності у демократичних правових системах»³¹, де висвітлено сутність, підстави та ознаки юридичної відповідальності в сучасному праворозумінні.

У праці «Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: проблеми, реалії, перспективи» Н. Оніщенко висвітлено філософсько-правові

²⁶Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні: Монографія. За ред. Н.М. Оніщенко, О.В. Зайчука. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. С. 185.

²⁷ Дія права: інтегративний аспект: Монографія. Відп. ред. Н.М. Оніщенко. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2010. 320 с.

²⁸Оніщенко Н. М. До питання про розвиток доктрини прав людини в Україні (роки незалежності) Право України. 2013. № 9. С. 176–193.

²⁹ Принцип рівності у праві: теорія і практика: монографія. За заг. ред. Н. М. Оніщенко. Київ: Юридична думка, 2014. 378 с.

³⁰ Оніщенко Н. Теоретико-методичні засади реалізації принципу гендерної рівності в Україні. Наукові засади та практика застосування нового Сімейного кодексу України: За матеріалами круглого столу м. Київ, 25 травня 2006 року. Х.: Ксилон, 2007. С. 49-54.

³¹ Інститут юридичної відповідальності у демократичних правових системах: монографія. За заг. ред.: Н. М. Оніщенко. Київ: Юрид. думка, 2009. 216 с.

засади процесу взаємодії компонентів системи людина – право, охарактеризовано основні фактори впливу та передумови сприйняття права. Важливе значення для дослідження права на свободу творчості має аналіз дисфункції розвитку та дисфорії прояву правової свідомості, а також визначення рівня правової культури суспільства, дієвість права у контексті його сприйняття³²

Доктринальне значення для забезпечення прав і свобод людини має праця Н. Оніщенко «Сучасне праворозуміння (еволюція терміно-поняття «право» та «права» як явища соціальної дійсності)» в якій досліджено сутність, природу, формування та розвиток інститутів демократичного права, передбачено декілька підходів (просторово-часові виміри, форми виразу, витоки права, принципи права, функції права) до розуміння права як явища соціальної дійсності.

В основі дослідження гарантій забезпечення права на свободу творчості лежить праця Н. Пархоменко «Гарантії реалізації прав і свобод людини і громадянина: проблеми сутності та змісту», у якій проаналізовано проблеми визначення сутності та змісту загальних та юридичних гарантій реалізації прав і свобод людини і громадянина.³³

При з'ясуванні ролі та значення правової доктрини як джерела права на свободу творчості важливе значення відіграла монографія Н. Пархоменко «Джерела права: проблеми теорії та методології», у якій висвітлено інтерпретацію джерел права на засадах плюралістичного підходу та множинності методологічних підходів до її пізнання. Особливо цінним для даного дослідження є те, що у монографії висвітлення джерел права здійснюється з урахуванням особливостей їх місця та ролі в різних правових сім'ях, сучасних процесах глобалізації та інтеграції правових систем. Авторка зазначає, появу та розвиток у правових системах нових форм права – законів – програм, актів – доктрин, прогнозів, рекомендацій³⁴. Висновки є цінним при дослідженні права на свободу творчості.

Важливе значення для висвітлення способів захисту права на свободу творчості та творчих результатів має монографія С. Бобровник «Компромід і конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід до аналізу», у якій автор охарактеризувала конфлікт та компромід як явища соціальної дійсності та розглянула їх у світлі основних підходів до праворозуміння. Цінність для даного дослідження складає те, що у монографії досліджуються генезис та

³² Оніщенко Н. Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: проблеми, реалії, перспективи: монографія. К.: Юридична думка, 2008. 320 с.

³³ Гарантії реалізації прав і свобод людини і громадянина: проблеми сутності та змісту. Правова держава: *Щорічник наукових праць*. 2010. Вип. 21. С. 130-137.

³⁴ Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології: Монографія. К.: Юридична думка, 2008. 380с.

природа конфлікту і компромісу в суспільстві, визначається специфіка їх застосування в межах соціальних інститутів³⁵. Право на свободу творчості є природним правом людини, тому важливе значення має дослідження С. Бобровник, яка вказує, що в теорії права саме природне право розглядається як теоретична доктрина, за якою головним джерелом права є сама природа, а не воля законодавця³⁶.

Доктринальне значення при дослідженні права на свободу творчості мають праці П. Рабіновича. Підвищення ефективності забезпечення прав і свобод людини висвітлено у роботі «Конституційне забезпечення прав і свобод людини і громадянина в Україні: можливості ефективізації»³⁷. Аналіз змісту та визначення прав і свобод людини здійснено у праці «Права людини: уніфікація назв та розмаїття змісту»³⁸. Комплексний підхід до висвітлення прав і свобод людини, їх виникнення, розвитку, визначення та видів здійснено у праці «Права людини і громадянина»³⁹. Комплексне загальнотеоретичне дослідження забезпечення прав людини здійснене П. Рабіновичем у праці «Проблеми юридичного забезпечення прав людини (загальнотеоретичний аспект)»⁴⁰.

В умовах розбудови інформаційного суспільства, яке виражає ідею становлення нового соціально-економічного порядку, інформаційно-технологічного прогресу, право на свободу творчості набуває особливого значення. Спираючись на дослідження правників, філософів та психологів, які проведені в межах сучасної інформаційної парадигми, можна визначити концепцію права на свободу творчості. Поліаспектність творчості зумовлює різногалузеву приналежність норм, що регулюють творчу сферу діяльності. Проаналізувавши дослідження провідних науковців, можна констатувати, що вони в основному спрямовані на визначення особливостей охорони та захисту результатів творчості.

Концептуальною основою теоретичного дослідження забезпечення права на свободу творчості, гарантій, структури та складових правомочностей стали доктринальні дослідження прав і свобод людини теоретиків права, зокрема: В.

³⁵ Бобровник С.В. Компроміс і конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід до аналізу. Монографія. К.: Юридична думка, 2011. 384с.

³⁶ Бобровник С. В. Природне право. Юридична енциклопедія: в 6 т. – Т. 5 Редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: Українська енциклопедія, 2003. С.132-133.

³⁷ Рабінович П. М. Конституційне забезпечення прав і свобод людини і громадянина в Україні: можливості ефективізації. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2014. № 5. С. 68–78.

³⁸ Рабінович П. Права людини: уніфікація назв та розмаїття змісту. Незалежний культурологічний часопис. 2001. № 21. С. 191-198.

³⁹ Рабінович П. М. Права людини і громадянина: навч. посіб. К.: Атіка, 2004. 464 с.

⁴⁰ Рабінович П. М. Проблеми юридичного забезпечення прав людини (загальнотеоретичний аспект). Український часопис прав людини. 1995. № 2. С. 16-18.

Акуленка, Б. Андрусичина, С. Бобровник, В. Бабкіна, С. Гусарева, О. Головка, Р. Луцького, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, П. Рабіновича, О. Скакун.

Теоретичною основою проведеного дослідження стали праці В. Бабкіна «Взаємозв'язок філософії права та загальної теорії держави і права», у якій проаналізовано проблему співвідношення і взаємозв'язків філософії права і загальної теорії держави і права. Розглянуто основні відмінності між ними, які полягають у тому, що філософія права характеризується рефлексивністю думки, тоді як теорія держави і права відрізняється теоретизуючою правосвідомістю. Важливе значення для висвітлення права на свободу творчості, яке досліджується як в межах теорії права, так і в філософії, мають визначені В. Бабкіним проблеми, які сумісні для обох дисциплін, а також питання переосмислення правової реальності, пріоритетності прав людини і поступового подолання значного розриву між теорією і практикою⁴¹. Методологічною основою проведеного дослідження стала праця «Від правової до соціально-правової держави», у якій автор здійснив ґрунтовний аналіз понять «правова держава», «соціальна держава».⁴² Важливе значення має використання методологічного інструментарію при дослідженні історії становлення права на свободу творчості. Особливості проведення таких досліджень охарактеризовано у статті В. Бабкіна «Теоретико-методологічні засади дослідження історії права»⁴³.

У праці «Гуманістичні і політико-правові заповіді професора Володимира Бабкіна» В. Горбатенко та І. Усенко зазначають, що науковій творчості В. Бабкіна в загальному притаманне органічне поєднання дослідження правових проблем із філософією права, політологією, політичною історією. Внесок у розвиток концепції права на свободу творчості В. Бабкін здійснив не лише фундаментальними науковими працями, але і формуванням політико-правової свідомості правознавців і практичних працівників. Вчені вказують, що особливо значним був вплив В. Бабкіна на формування творчих позицій співробітників відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України⁴⁴.

Слід наголосити на тому, що В. Бабкін був одним із найяскравіших представників української правової педагогіки, творчо розробляв проблеми, пов'язані з оптимізацією навчального процесу, підвищенням його виховної

⁴¹ Бабкін В. Взаємозв'язок філософії права та загальної теорії держави і права. *Проблеми філософії права*. 2003. Т. 1. С. 56-60.

⁴² Бабкін В. Від правової до соціально-правової держави. *Щорічник наукових праць*. 2001. Вип. 12. С. 270-281.

⁴³ Бабкін В. Теоретико-методологічні засади дослідження історії права. Держава і право у світлі сучасної юридичної думки: Збірник наукових праць на пошану академіка Ю.С. Шемшученка: до 75-річчя від дня народження. К., Юридична думка. 2010. С. 67-74.

⁴⁴ Горбатенко В. П., Усенко І. Б. Гуманістичні й політико-правові заповіді професора Володимира Бабкіна (до 95-річчя від дня народження). *Право України*. №6. С. 198-202.

ролі. Науку і освіту він розглядав у нерозривній, органічній єдності – як процес і результат вироблення і засвоєння соціальними групами та окремими індивідами систематизованих знань і навичок участі в повсякденному житті в усіх його проявах і взаємозв'язках. На думку вченого, єдність освіти і науки в умовах переходу від авторитаризму до демократії покликана забезпечити: самоусвідомлення наслідків вибору державного ладу; вміння розпізнавати й долати негативні тенденції; розвиток компетентності і здатності громадян до активної участі в державотворчому процесі; утвердження гуманістичних цінностей свободи і громадянської відповідальності⁴⁵.

Важливе значення при дослідженні теоретичних та історико-правових аспектів становлення права на свободу творчості в Україні мають дослідження Б. Андрусишина, який у своїх працях висвітлює забезпечення прав і свобод людини. Вплив інформаційного суспільства на реалізацію прав і свобод людини, особливостей інформаційної діяльності та регулювання свободи творчості, протидії інформаційним викликам і загрозам містить праця Б. Андрусишина «Права і свободи людини в умовах ризиків інформаційного суспільства».⁴⁶

При дослідженні механізму забезпечення права на свободу творчості, було встановлено, що без розвитку творчих здібностей у дитини в дорослому віці вони можуть проявлятися рідше. У людини, відповідно, не виникатиме потреби, волі до реалізації права на свободу творчості. У цьому напрямку важливе значення мають праці Б. Андрусишина «Нова українська школа і права людини»⁴⁷, «Освітнє право в процесі його становлення»⁴⁸, «Методика викладання шкільного курсу «Основи правознавства»⁴⁹, «Освітнє право як передумова успішної участі викладачів в управлінні навчальним закладом»⁵⁰, «Актуальні проблеми юридичної освіти та науки в Україні»⁵¹, «Правова освіта

⁴⁵ Горбатенко В. П., Усенко І. Б. Гуманістичні й політико-правові заповіді професора Володимира Бабкіна (до 95-річчя від дня народження). *Право України*. №6. С. 198-202.

⁴⁶ Андрусишин Б. І. Права і свободи людини в умовах ризиків інформаційного суспільства. Матеріали круглого столу / 20 березня 2013 р., м. Київ. Упорядн.: Андрусишин Б. І., Майстренко І. А., Пилипчук В. Г., Фурашев В. М. Ужгород: ТОВ "ІВА", 2013. С.11-18

⁴⁷ Андрусишин Б. І. Нова українська школа і права людини / Б. І. Андрусишин, З. В. Губань. Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик. 2018. № 31-32(5829- 5830), 22-29 серпня. С. 8

⁴⁸ Андрусишин Б. Освітнє право в процесі його становлення. Держава і право у світлі сучасної юридичної думки: Збірник наукових праць на пошану академіка Ю.С. Шемшученка: до 75-річчя від дня народження. К., Юридична думка. 2010. С. 124-130

⁴⁹ Андрусишин Б.І., Гуз А.М. Методика викладання шкільного курсу «Основи правознавства» К.: Знання, 2008. 301 с.

⁵⁰ Андрусишин Б.І. Освітнє право як передумова успішної участі викладачів в управлінні навчальним закладом. *Управлінські компетенції у професійній діяльності викладача*. Київ: Аграр Медіа Груп, 2015. с.59-76.

⁵¹ Андрусишин Б. І. Актуальні проблеми юридичної освіти та науки в Україні: монографія. За ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. 361 с.

та наука в українському державотворенні (кінець XIX – XX ст.)»⁵² у яких автор всебічно досліджує особливості освітнього процесу, освітнього права, методико викладання навчальних дисциплін та розвитку творчих здібностей.

Визначальне значення на формування сучасної концепції розвитку українського права мають праці Б. Андрусишина в яких автор піднімає питання вивчення забутих сторінок історії та знаходить об'єктивну істину серед фальсифікованих російською й радянською історіографією положень⁵³. В процесі вивчення забезпечення реалізації та розвитку творчих здібностей в історичному вимірі важливе значення має робота Б. Андрусишина «На шляху до свободи. Нариси з історії української державності та права. Вибрані праці» яка присвячена актуальним проблемам розвитку правової системи України, питанням методологічних засад підготовки правничих, політологічних та історичних кадрів⁵⁴. В дослідженні генезису права на свободу творчості в Україні, важливе значення має праця Б. Андрусишина «Культурно-освітній фактор у державотворчих процесах Української Народної Республіки доби Української Центральної Ради»⁵⁵. У процесі дослідження використано також праці Б. Андрусишина «Державно-церковні відносини: природа, зміст, характер функціонування, типологізація»⁵⁶, «Державно-церковні відносини: історія, сучасний стан та перспективи розвитку»⁵⁷, «Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Директорії УНР)»⁵⁸, «Правові засади державно-церковних відносин в епоху середньовіччя»⁵⁹, «Модель державно-церковних

⁵² Правова освіта та наука в українському державотворенні (кінець XIX – XX ст.: монографія. За ред. Б. І. Андрусишина. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 308с.

⁵³ Андрусишин Б. У пошуках соціальної рівноваги. К.: Федерація професійних спілок України, 1995. 192 с.

⁵⁴ Андрусишин Б.І. На шляху до свободи. Нариси з історії української державності та права. Вибрані праці. До 60-річчя від дня народження. Київ: «Видавництво Людмила», 2019. 690 с.

⁵⁵ Андрусишин Б. Культурно-освітній фактор у державотворчих процесах Української Народної Республіки доби Української Центральної Ради. Право України. 2017. Т. 11. С. 117-135.

⁵⁶ Андрусишин Б. І., Бондаренко В. Д. Державно-церковні відносини: природа, зміст, характер функціонування, типологізація. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право. 2009. Вип. 7. С. 94-104

⁵⁷ Андрусишин Б.І. Державно-церковні відносини: історія, сучасний стан та перспективи розвитку. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. 387 с.

⁵⁸ Андрусишин Б.І. Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Директорії УНР) : навч. посіб. Київ: Либідь, 1997. 176 с.

⁵⁹ Андрусишин Б. І., Бондаренко В. Д. Правові засади державноцерковних відносин в епоху середньовіччя. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право. 2010. Вип. 11. С. 3-14.

відносин початкового етапу комуністичного будівництва (1917 – 1921 рр.)»⁶⁰, «Формування державно-церковного антагонізму в УРСР у 20-30-х рр. ХХ ст.»⁶¹ на основі яких визначено вплив різних чинників на процес становлення та обмеження свободи творчості протягом історичного розвитку України.

Вклад у розвиток концепції права на свободу творчості здійснив В. Акуленко, досліджуючи правову охорону культурних цінностей. Охорона і захист культурних цінностей сприяє реалізації творчої діяльності. Науковець узагальнив історію, теорію і практику міжнародного права охорони культурних цінностей. Для вітчизняної науки міжнародного права ця монографія багато в чому еноваційною, складаючи важливий етап розвитку вітчизняної науки міжнародного права у сфері культурних цінностей⁶². Шляхи подолання колізій у національному законодавстві висвітлено у праці «Термінологічні колізії в законодавстві України про охорону культурної спадщини в контексті міжнародного права»⁶³. Дослідник висвітлив міжнародно-правову позицію України в охороні культурних цінностей⁶⁴.

У процесі дослідження права на свободу творчості, автор неодноразово звертався до монографії С. Римаренко «Індивідуальні та колективні права: етнополітичний контекст», у якій розглядаються питання взаємозв'язку індивідуальних та колективних прав в етнополітичному контексті. С. Римаренко досліджуючи покоління прав, вказав, що соціально-економічні і культурні права – це права другого покоління. Культурні права гарантують духовний розвиток людини, право на освіту, право на доступ до культурних цінностей, право вільно брати участь у культурному житті суспільства⁶⁵.

У дослідженні індивідуальних та культурних прав С. Римаренко використовує класифікацію концепції «покоління» прав, згідно якої права людини поділяються на три покоління: права першого покоління охоплюють основні особисті права і свободи, політичні права і свободи людини; права другого покоління прав охоплюють соціально-економічні і культурні права;

⁶⁰ Бондаренко В. Д. Андрусишин Б. Модель державно-церковних відносин початкового етапу комуністичного будівництва (1917 – 1921 рр.). Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право. 2015. Вип. 27.- С. 160-165.

⁶¹ Андрусишин Б. І., Бондаренко В. Д. Формування державно-церковного антагонізму в УРСР у 20-30-х рр. ХХ ст. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право : зб. наукових праць. Випуск 30. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015.С. 80-92.

⁶² Акуленко Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України: Монографія. Київ: ТОВ «ЮСтініан», 2013. 616 с.

⁶³ Акуленко В.І. Термінологічні колізії в законодавстві України про охорону культурної спадщини в контексті міжнародного права. Правова держава. К., 2003. Вип. 14. С.425–438.

⁶⁴ Акуленко В.І. Формування міжнародно-правової позиції України в охороні культурних цінностей. Суверенітет України і міжнародне право. К., 1995. 360с.

⁶⁵ Римаренко С. Ю. Індивідуальні та колективні права: етнополітичний контекст: Монографія; К.: Світогляд, 2013. 245 с.

третє покоління прав людини охоплює такі права як право на розвиток, право на мир, і суб'єктами яких виступають вже не індивіди, а спільноти. Таку класифікацію використовує і автор дослідження, адже цей підхід дозволяє висвітлити взаємодію права на свободу творчості з іншими правами у системі прав і свобод людини та визначити значення права на свободу в процесі реалізації колективних прав.

Цінними для подальшого дослідження є висновки С. Римаренка про права індивіда та колективні права, спираючись на які ми визначили, що право на свободу творчості є правом індивіда, забезпечення якого є гарантією реалізації колективних прав, зокрема права народу, нації на національну самобутність, збереження національних традицій і культури тощо.

С. Римаренко визначає, що право індивіда – це природне право, притаманне йому від народження, одна з головних цінностей людського буття, і як таке воно повинно виступати виміром усіх процесів, що відбуваються в суспільстві, бо порушення природних, уроджених прав людини деформує нормальний розвиток суспільства, дегуманізує його. Ось чому важко переоцінити значення принципу «людський вимір», який є орієнтиром в тих складних суперечливих процесах, що відбуваються сьогодні у світі⁶⁶.

Визначаючи право на свободу творчості, варто навести висновок С. Римаренка, який вказує, що права людини – це права необхідні для того, щоб бути людиною. Цей аргумент передбачає, в свою чергу, два припущення: права людини засновані на певних культурно-трансцендентних і посправжньому універсальних моральних стандартах, і що права людини притаманні самій людській природі і таким чином вони є фундаментальними. Критики фундаментальності прав людини спростовують ці припущення, вказуючи на те, що принципи, які визначаються фундаментальними в одній цивілізації не є такими для іншої⁶⁷.

Ю. Крегул, В. Ладиченко, В. Орленко здійснили комплексний аналіз внутрішньодержавного та міжнародно-правового регулювання прав і свобод людини та громадянина. Дослідниками розглянуто поняття та основні етапи розвитку прав людини, досліджено історико-правові засади їх походження. Автори проаналізували міжнародні стандарти та міжнародно-правові механізми захисту прав людини та зміст права на свободу творчості. У посібнику досліджено юридичну відповідальність за порушення прав і свобод людини і громадянина⁶⁸.

⁶⁶ Римаренко С. Ю. Індивідуальні та колективні права: етнополітичний контекст: Монографія; К.: Світогляд, 2013. С.41

⁶⁷ Римаренко С. Ю. Індивідуальні та колективні права: етнополітичний контекст: Монографія; К.: Світогляд, 2013. С.41

⁶⁸ Права і свободи людини: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Ю. І. Крегул, В. В. Ладиченко, В. І. Орленко. К.: Кн., 2004. 287 с.

В процесі дослідження автор зверталась до праць О. Головки «Дерптська історико-правова школа (перша третина XIX ст.)»⁶⁹ та «Право Київської Русі в дослідженнях вчених університетів на теренах України у XIX – на початку XX ст.»⁷⁰, які мають важливе значення при визначенні історико-правових засад розвитку права на свободу творчості.

Свобода творчості є складовою інформаційної свободи, тому важливе значення для даного дослідження мають праці В. Пилипчука «Глобальні виклики й загрози національній безпеці в інформаційній сфері»⁷¹, «Трансформація системи захисту персональних даних та приватності в контексті євроінтеграції України»⁷², «Феномен інформації: історико-правові та філософські аспекти»⁷³.

Аналізуючи джерельну базу дослідження автор керувався галузевим підходом розмежування праць, які торкаються права на свободу творчості, при цьому, було визначено тенденції, притаманні відповідній галузі права у регулювання творчої діяльності.

Вагомий вклад у розвиток конституційно-правових засад права людини на свободу наукової творчості в Україні здійснив С. Лисенков, який визначив, що право на свободу літературної, художньої, наукової та технічної творчості має за мету створення умов для найповнішого вияву своїх творчих здібностей і покликане забезпечити громадянам України: можливість проводити вільно, тобто неконтрольовані державою та іншими структурами, науково-технічні дослідження, заняття літературною, художньою та будь-якою іншою творчою діяльністю; можливість користуватися підтримкою держави у здійсненні творчої діяльності; недоторканість авторських прав, тобто неможливість використання або розповсюдження результатів творчої діяльності громадянина без його згоди, за винятком випадків, встановлених законом⁷⁴.

Т. Мілова охарактеризувала поняття права на свободу наукової творчості, розкрила його характеристику за сутністю, змістом та формою⁷⁵. Автором

⁶⁹ Головка О. М., Греченко В. А. Дерптська історико-правова школа (перша третина XIX ст.). Право і Безпека. 2013. № 4 (51). С. 6-14.

⁷⁰ Головка О. М. Право Київської Русі в дослідженнях вчених університетів на теренах України у XIX – на початку XX ст. : монографія. Харків : Константа, 2018. 471 с.

⁷¹ Пилипчук В., Дзьобань О. Глобальні виклики й загрози національній безпеці в інформаційній сфері. Вісник Національної академії правових наук України. 2014. № 3. С. 43-52.

⁷² Пилипчук В. Г., Брижко В. М. Трансформація системи захисту персональних даних та приватності в контексті євроінтеграції України. Вісник Національної академії правових наук України. 2017. № 3. С. 3650.

⁷³ Пилипчук В. Г., Дзьобань О. П. Феномен інформації: історико-правові та філософські аспекти. Інформація і право. 2015. № 1. С. 5-14

⁷⁴ Лисенков С. Л. Культурні права. К.: Либідь, 2001. 507 с. С. 431.

⁷⁵ Мілова Т. М. Поняття та зміст конституційного права людини і громадянина на свободу наукової творчості. Часопис Київського університету права. 2006. № 3. С. 53–58.

проаналізована структура даного права, його основні елементи, місце у системі конституційних прав та свобод людини і громадянина⁷⁶. Т. Мілова дослідила співвідношення права на свободу наукової творчості та права на освіту⁷⁷, визначила місце права на свободу наукової творчості в системі культурних прав і свобод.

Важливе значення для подальших наукових розвідок мають висвітлені Т. Міловою особливості становлення та розвитку права на свободу наукової творчості та його конституційної регламентації в Україні. Дослідниця проаналізувала конституційно-правові проблеми реалізації права людини і громадянина на свободу наукової творчості та визначила шляхи їх подолання. На підставі вивчення світового досвіду конституційно-правової регламентації права на свободу наукової творчості Т. Міловою було розроблено пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України. Автор запропонувала внести зміни до ч. 1 ст. 54 Конституції України та викласти її у такій редакції: «*Кожному гарантується свобода літературної, художньої, наукової, технічної та інших видів творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності*»⁷⁸. Незважаючи на те, що наведені наукові положення були обґрунтовані і науково доведені ще у 2008 р., станом на сьогодні стаття 54 Конституції України обмежує право на свободу творчості за видами творчості. З приводу обмеження права на свободу творчості за суб'єктивним складом, слід відзначити дискусійність запропонованих змін.

Свободу творчості як конституційну цінність інформаційного суспільства досліджувала Н. Бочарова, яка розглядає право на свободу творчості як гарантовану державою можливість, яка включає такі елементи: вибір займатися творчою діяльністю чи ні; вибір виду творчості, способу участі у ньому, формі організації творчого процесу, право розвивати творчі здібності, право на державну підтримку творчої діяльності, право розпоряджатися результатами творчої діяльності, право захищати свободу творчості та результати творчої діяльності⁷⁹.

Порівняльно-правове дослідження конституційно-правового регулювання права на свободу творчої діяльності в країнах Європейського Союзу здійснив В.

⁷⁶ Мілова Т. М. Структура конституційного права людини і громадянина на свободу наукової творчості. *Правова держава: щорічник наук. праць*. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2007. Вип. 18. С. 533–541.

⁷⁷ Мілова Т. М. Співвідношення права на свободу наукової творчості та інших культурних прав людини і громадянина в Україні. *Держава і право: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки*. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. Вип. 34. С. 166–170.

⁷⁸ Мілова Т. Конституційне право людини і громадянина на свободу наукової творчості в Україні : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.02; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. К., 2008. 19 с.

⁷⁹ Бочарова Н. Свобода творчості як конституційна цінність інформаційного суспільства. *Юридичний вісник*. 2014. № 3. С. 34-38.

Іванюшенко, проаналізувавши правове регулювання творчої діяльності за конституціями країн ЄС на рівні установчих договорів ЄС і міжнародних договорів⁸⁰.

Співвідношення культури та права на свободу творчості висвітлив М. Мацькевич у праці «Культура й конституційні культурні права та свободи людини і громадянина: ключові аспекти взаємодії». Автор відмітив, що конституційні культурні права та свободи людини і громадянина, визначаючи можливості індивідів у сфері культурного життя суспільства, з одного боку, окреслюють ймовірний зміст їхньої поведінки, спрямованої на задоволення культурних інтересів і потреб, а з другого — впорядковують ці відносини в межах усього суспільства⁸¹.

Право на свободу творчої діяльності досліджував А. Олійник, який визначив його як культурну можливість людини і громадянина займатися літературною, художньою, науковою, технічною творчістю володіти, розпоряджатися і користуватися результатами своєї творчої діяльності у вигляді літературно-художньої та промислової власності⁸².

Інший вітчизняний вчений Ю. Бошицький визначив право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості як конституційне право, яке полягає у відсутності обмежень з боку держави вільно займатися літературною, художньою, науковою діяльністю і творчістю, а також право громадян на результати цієї діяльності та творчості⁸³.

Отже, аналізуючи праці конституціоналістів у сфері забезпечення права на свободу творчості, варто відзначити, що за виключенням дослідження свободи наукової творчості як елемента права на свободу творчості, а також комплексного дослідження культурних прав і свобод людини, єдиного спеціального дослідження права на свободу творчості проведено не було.

Переважна більшість досліджень, які торкаються права на свободу творчості здійснено в межах права інтелектуальної власності. Доцільність проведення таких досліджень не викликає сумніву, адже право особи на результат творчої діяльності пов'язується із розумінням творчої діяльності і інтелектуальної власності. Дослідники в межах цивільного права, здебільшого вивчають право на свободу творчості у контексті порушень та захисту

⁸⁰ Іванюшенко В. В. Конституційне регулювання права на результати творчої діяльності в країнах Європейського Союзу. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2013. Вип. 17. С. 61-66.

⁸¹ Мацькевич М. Культура й конституційні культурні права та свободи людини і громадянина: ключові аспекти взаємодії. *Віче*. 2012. № 2. - С. 21-24.

⁸² Олійник А. Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні: монографія. К.: Алерта, КНТ, Центр навчальної літератури, 2008. 472 с. С.93.

⁸³ Бошицький Ю. Л. Право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості. Великий енциклопедичний юридичний словник. За ред. Ю. С. Шемшученка. К.: ТОВ „Видавництво „Юридична думка”, 2007. С. 683.

авторського права, висвітлюють особливості правового регулювання окремих об'єктів авторського права та права промислової власності.

Одне із визначень творчої діяльності запропонував видатний український цивіліст і основоположник наукових розробок права інтелектуальної власності в Україні О. А. Підпригора: «Творча діяльність або просто творчість - це цілеспрямована інтелектуальна діяльність людини, результатом якої є щось якісно нове, що відрізняється неповторністю, оригінальністю і суспільно-історичною унікальністю»⁸⁴.

Таке визначення в межах цивільного права розв'язує ряд задач, дозволяє проводити подальший аналіз інтелектуальної власності. Однак, зважаючи на те, що законодавчого визначення поняття творчість наразі немає, а визначення творчої діяльності у законах України «Про культуру», «Про професійних творчих працівників та творчі спілки» мають ряд недоліків, проблема забезпечення права на свободу творчості потребує проведення спеціального загальнотеоретичного дослідження.

О. Штефан у статті «Плагіат – невід'ємна частина творчості?» порушила проблему плагіату як порушення немайнових та майнових прав автора та вказала на відсутність законодавчого визначення «твору науки», «твору літератури», «твору мистецтва»⁸⁵. О. Штефан у докторській дисертації розкрила процесуальні особливості захисту суб'єктивного авторського права та висвітила авторську концепцію сучасного розуміння цивільного процесуального порядку захисту суб'єктивного авторського права на основі виявлення специфіки захисту суб'єктивних авторських прав із позицій матеріального та процесуального права⁸⁶.

Дослідження О. Штефан відіграють важливе значення для захисту цивільного суб'єктивного авторського права, разом з тим питання свободи у творчості, значення творчості для самореалізації людини, не знайшли відображення у дослідженнях цивілістів.

Цивільно-правові засади творчої діяльності стали предметом дослідження О. Харитонової у монографії «Гражданские правоотношения интеллектуальной собственности, возникающие в результате творчества (концептуальные основы)»⁸⁷. Праця є фундаментальною для характеристики цивільних правовідносин, що виникають з творчої діяльності. Автор звертає

⁸⁴ Підпригора О. Цивільне право: навч. посібник для студентів юрид. вузів та факультетів. К.: Вентурі, 1995. С. 347.

⁸⁵ Штефан О. Плагіат - невід'ємна частина творчості? *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2012. № 2. С. 20–29.

⁸⁶ Штефан О. Цивільний процесуальний порядок захисту суб'єктивного авторського права: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2017. 32 с.

⁸⁷ Харитонova Е. Гражданские правоотношения интеллектуальной собственности, возникающие в результате творчества (концептуальные основы) : моногр. Изд. 2-е, перераб. и доп. Одесса: Фенікс, 2012. 413 с.

увагу на те, що творча діяльність і творчість виходить за межі права інтелектуальної власності.

Дослідники права інтелектуальної власності вивчають особливості реалізації майнових прав на результати творчої діяльності. С. Литвин у статті «Виключні майнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності як об'єкти цивільних прав» визначив сутність та зміст суб'єктивного виключного майнового права, а також загальні закономірності здійснення виключних майнових прав на результат інтелектуальної, творчої діяльності⁸⁸. Правомочності захисту права на свободу творчості досліджено автором у статті «Проблеми відшкодування майнової шкоди в авторському праві»⁸⁹. Особливий інтерес для здійснення дослідження права на свободу мають результати дослідження С. Литвина у праці «Сутність результату інтелектуальної, творчої діяльності як об'єкта цивільного права». Автор вказав, що творчість, внаслідок якої з'являється щось нове, властива далеко не всім. С. Литвин зазначає, що об'єкти цивільних прав і об'єкти цивільних правовідносин за суттю поняття тотожні. Він доводить, що об'єктом правового регулювання є лише поведінка особи (її дії), а не будь-які інші явища об'єктивної дійсності, наприклад, речі або результати інтелектуальної, творчої діяльності. Тому видається, що саме поведінка і є об'єктом цивільних правовідносин, тоді як матеріальні і нематеріальні блага, у свою чергу, становлять об'єкт відповідної поведінки суб'єктів правовідносин. Автор вказує, що, враховуючи нематеріальну сутність щодо результатів інтелектуальної, творчої діяльності, встановлення права можливе тільки в сенсі права на використання того чи іншого результату. Тобто, об'єктом виключного права є не результат інтелектуальної, творчої діяльності, а вчинення передбачених законодавством дій (використання, розпорядження) щодо результату інтелектуальної, творчої діяльності. Право на результат інтелектуальної, творчої діяльності означає, що особа, якій воно належить, має право вимагати від усіх третіх осіб визначених дій, а саме: дозволяти – забороняти (негативне право, виключне право), а щодо самого суб'єкта права, то «здійснювати» та «дозволяти».⁹⁰

Зважаючи на те, що творчість, внаслідок якої з'являється щось нове, властива не всім, саме тому проведення комплексного загальнотеоретичного дослідження видається особливо актуальним. Адже галузеві дослідження

⁸⁸Литвин С. Й. Виключні майнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності як об'єкти цивільних прав. *Наше право*. 2015. № 6. С. 139-143.

⁸⁹Литвин С. Й. Проблеми відшкодування майнової шкоди в авторському праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 35(1.1). С. 149-154.

⁹⁰ Литвин С. Й. Сутність результату інтелектуальної, творчої діяльності як об'єкта цивільного права. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 173-177.

цивілістів спрямовані на забезпечення виключних майнових прав використання, розпорядження щодо результату інтелектуальної, творчої діяльності. Однак, право на свободу творчості є первинним стосовно результату творчої діяльності. Воно охоплює творчу діяльність в усіх її проявах: результат, процес, метод творчості, ідея. Дослідження у сфері інтелектуальної власності спрямовані саме на результат творчості, а не на забезпечення реалізації права на свободу творчості, яке включає і її стимулювання.

Такі дослідження мають важливе значення для формування концепції права на свободу творчості. Ефективний захист майнових правомочностей у складі суб'єктивного права на свободу творчості сприяє творчій активності.

Р. Овчаренко у праці «Право власності на засоби виробництва як стимул до творчої активності» розкриває сутність прямого зв'язку між правом власності і мотивацією до творчої діяльності через усвідомлену потребу у володінні. Науковець зазначає, що з переходом виду діяльності від репродуктивного до творчого збільшується частка внутрішньої мотивації працівника у порівнянні із зовнішнім стимулюванням; внутрішня залученість до творчої діяльності – величина динамічна, що змінюється під впливом ряду чинників, які включають життєвий цикл співробітника і наявність «зворотного зв'язку» у вигляді можливостей задоволення власних потреб як результату діяльності. Постійно й автоматично діючим видом «зворотного зв'язку» також є право власності на засоби виробництва, що дозволяє продовжити період творчого функціонування працівника за інших рівних умов⁹¹.

Ґрунтовне дослідження суб'єктів права на свободу творчості провів Р. Шишка, який звернув увагу на багатогранність проявів творчості та можливість бути творцем навіть тоді, коли творець не має усіх юридичних якостей, що визнаються за суб'єктом права. Автор визначає, що творчість проявляється як у створенні нових охороноспроможних результатів творчої діяльності, так і в особливій здатності доведення їх до зацікавлених осіб. Дослідник вказав, що результат творчої діяльності та спосіб його доведення відділилися від свого творця, а їх носій став товаром, який має автономію від володільця виключного права. Серед проблем суб'єктивного складу права на свободу творчості дослідник виділяє залучення до творчої діяльності тварин: мавп, слонів, дельфінів і т.д. і оцінки такої діяльності, а також творчість людини під впливом психічних контактів із тваринами, особливо дельфінами. Автор також піднімає проблему залучення до творчості штучного інтелекту, звертаючи увагу на те, що машини останніх поколінь уже є самопрограмними

⁹¹ Овчаренко Р. В. Право власності на засоби виробництва як стимул до творчої активності. *Економіка будівництва і міського господарства*. 2014. Т. 10, № 2. С. 139-146.

і, відповідно до ситуації, вони приймають рішення самостійно⁹². У статті «Автор як суб'єкт творчості» Шишка Р. розглядає творчий процес, виокремлюючи його стадії, та робить висновки, що творчість в науці, в техніці чи в мистецтві має однакову правову природу, тому правовий статус творців має бути рівний. Дослідник зазначає, що важливе значення має не лише створення твору, але і вміння автора, а також наявність механізмів реалізації своїх майнових прав.

Особливий інтерес для нашого дослідження має праця Р. Шишки «Механізм правового регулювання правовідносин у сфері інтелектуальної власності», у якій автор вказує, що правове регулювання відносин у сфері інтелектуальної власності підпорядковане стимулюванню створення її результатів, насамперед найбільш витребуваних і значимих для життя та здоров'я людини, забезпечення довкілля, безпеки у суспільстві, їх використанню, забезпечення гідної винагороди творцям і правомірним володільцям майнових прав, світового та національного правопорядку у цій сфері на основі запобігання правопорушенням, швидкого і ефективного їх виявлення, відновлення прав потерпілих та покарання винних. Це забезпечується через нормотворчу, правозастосовчу і правоохоронну діяльність у сфері інтелектуальної власності, де правове регулювання цих правовідносин здійснюється через вплив норм права та правозастосовної системи на їх елементи в межах визначених моделей їх упорядкування. Збій у певній частині призводить до відхилення в диспозиції норми права певного спрямування і потреби включати охоронні та захисні засоби: приватноправового, адміністративного чи кримінального походження⁹³. Досліджуючи статичний вимір механізму забезпечення права на свободу творчості, його елементи та ефективність, за основу беремо визначення механізму правового регулювання правовідносин у сфері інтелектуальної власності наведене Р. Шишкою.

У монографії «Охорона права інтелектуальної власності: авторсько-правовий аспект» Р. Шишка виходить з того, що у результаті творчої діяльності створюються не тільки витвори, які мають соціальне, економічне і правове значення, але й людина-творець як складова інтелектуального капіталу суспільства⁹⁴. У докторській дисертації Р. Шишка проаналізував охорону прав суб'єктів інтелектуальної власності у контексті забезпечення їх

⁹² Шишка Р. Б. Суб'єкти права на творчість. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2001. № 14. С. 222-226.

⁹³ Шишка Р. Механізм правового регулювання правовідносин у сфері інтелектуальної власності. IT право: проблеми і перспективи розвитку в Україні: збірник матеріалів науково-практичної конференції. Львів: НУ «Львівська політехніка», 2016. 396 с.

⁹⁴ Шишка Р.Б. Охорона права інтелектуальної власності: авторсько-правовий аспект: Моногр. Нац. ун-т внутр. справ. Х., 2002. 368 с.

охорони цивільно-правовими способами. Цінним для нашого дослідження є авторські висновки Р. Шишки щодо природи права на творчість і механізмів його забезпечення як підставу виникнення права інтелектуальної власності. Автором проаналізовано теоретичні конструкції даних прав, визначено їх недоліки та переваги. Охарактеризовано існуючий національний і міжнародний механізм охорони прав на творчість та інтелектуальну власність⁹⁵. Праці Р. Шишки мають вагомий вплив на становлення сучасної української доктрини права інтелектуальної власності.

Багато вузькогалузевих досліджень науковці здійснюють у сфері правового регулювання окремих об'єктів інтелектуальної власності. Зокрема, цінність для даного дослідження має праця О. Кашинцевої «Авторське право на науковий твір у сфері медицини: етичні та творчі аспекти виникнення», де автор зазначає, що творчість і твір - взаємопов'язані явища, проте перше може існувати без другого. Натомість, об'єктом авторського права є лише твір як результат авторської діяльності. Тож, щоб результат інтелектуальної діяльності увійшов у поле правової охорони авторським правом, він має бути результатом творчого процесу⁹⁶. Такі дослідження є актуальними, адже визначають особливості, які притаманні окремим об'єктам інтелектуальної власності та встановлюють критерії розмежування, за якими визначається творча діяльність та результати творчості.

Зміст авторського права на твори архітектури проаналізував Є. Греков, акцентуючи на висвітленні теоретичних та практичних проблем правової охорони творів архітектури. Автором досліджено передумови виникнення авторського права на твори архітектури як окремого правового субінституту та наведено правову характеристику основних ознак твору архітектури, виявлено їх специфіку. Вагоме значення має визначення поняття суб'єктів авторського права на твори архітектури та висвітлення умов виникнення співавторства на дані твори. Автором визначено юридичну природу та зміст суб'єктивного авторського права на твори архітектури, проаналізовано цивільно-правові способи його захисту. Є. Греков визначив сутність правового інституту авторського нагляду у будівництві як елемента системи охорони та захисту прав авторів творів архітектури, що має важливе значення для розвитку права інтелектуальної власності⁹⁷.

⁹⁵ Шишка Р.Б. Охорона прав суб'єктів інтелектуальної власності у цивільному праві України: автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.03; Нац. ун-т внутр. справ. Х., 2004. 43 с.

⁹⁶ Кашинцева О. Авторське право на науковий твір у сфері медицини: етичні та творчі аспекти виникнення. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. - 2013. - № 6. - С. 19-26.

⁹⁷ Греков Є. Авторське право на твори архітектури: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03; НДІ приват. права і підприємництва Акад. прав. наук України. К., 2007. 20 с.

Проведення вузькогалузевих досліджень реалізації прав на окремі об'єкти авторського права мають важливе значення для удосконалення процесу правового регулювання інтелектуальної власності. Однак, разом із тим, численність цих досліджень свідчить про потребу здійснення єдиного комплексного дослідження в теорії права, розробку категоріального апарату, концепції права на свободу творчості, висвітлення суб'єктивного права на свободу творчості як основи для подальшого вдосконалення інституту права інтелектуальної власності.

Узагальнюючи дослідження права на свободу творчості, які проведені у сфері права інтелектуальної власності, можна виділити наступні тенденції: право на свободу творчості ототожнюється з результатами інтелектуальної власності; особлива увага звертається на економічну складову та майновий зміст права на творчість; досліджуються процесуальні особливості захисту права на свободу творчості та концептуальні засади цивільних правовідносин, що виникають в результаті творчості; увага звертається на особливості реалізації прав інтелектуальної власності на окремі об'єкти інтелектуальної діяльності.

Зважаючи на те, що є різні класифікації творчості, а творчість, внаслідок якої з'являється щось нове, властива не всім, проведення цивільно-правових досліджень недостатньо. Для ефективного правового забезпечення права на свободу творчості доцільно провести комплексне загальнотеоретичне дослідження. Право на свободу творчості є первинним стосовно результату творчої діяльності і воно охоплює творчу діяльність в усіх її проявах.

Значну кількість досліджень права на свободу творчості здійснених у сфері інтелектуальної власності можна пояснити і тим, що постановою президії ВАК України від 8 жовтня 2008 р. № 45-06/7, якою затверджено паспорти спеціальностей, творчу діяльність як відносини, що регулюються цивільним правом, віднесено до спеціальності 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Зважаючи на те, що творчість є категорією полісемантною і не може досліджуватися виключно в межах цивільного права, відповідне обмеження було виключено Наказом Міністерства освіти та науки від 28 грудня 2018 року № 1477⁹⁸ та затверджено примірний перелік та опис предметних напрямів досліджень в спеціальності «Право».

У межах адміністративно-правового забезпечення управління соціальнокультурною діяльністю, дослідження проблем реалізації права на свободу творчості здійснюються у сфері адміністративного права. Вчені

⁹⁸ Про затвердження примірного переліку та опису предметних напрямів досліджень в межах спеціальності 081 «Право»: Наказ Міністерства освіти і науки України від 28 грудня 2018 року № 1477. URL:<https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-primirnogo-pereliku-ta-opisu-predmetnih-napryamiv-doslidzen-v-mezhah-specialnosti-081-pravo>.

працюють у напрямку вдосконалення адміністративно-правових гарантій права на свободу творчості. Для проведення комплексного дослідження права на свободу творчості адміністративно-правові дослідження мають важливе значення, адже обов'язок держави забезпечити право на свободу творчості та створити сприятливі умови для реалізації творчих здібностей особою, мають визначальне значення.

Цінними для розвитку концепції права на свободу творчості є результати дослідження О. Пунди щодо особливостей забезпечення права на свободу творчості. У докторській дисертації «Адміністративно-правове регулювання забезпечення здійснення особистих немайнових прав» О. Пунда висвітлив особливості адміністративно-правового забезпечення здійснення права на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості та їх результатів. Дослідник довів, що органи у сфері правової охорони та захисту права на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості представлені у всіх гілках влади – законодавчій, судовій та виконавчій – і становлять основу організаційної складової механізму його забезпечення.

У першу чергу, до таких органів належить ВРУ, в складі якої функціонує Комітет із питань науки і освіти, до якого, у свою чергу, входить підкомітет із питань інтелектуальної власності. Автор доводить, що для ефективного функціонування адміністративно-правового механізму охорони свободи літературної, художньої, наукової і технічної творчості та їх результатів необхідно забезпечити активну взаємодію в сегменті взаємовідносин Комітету ВРУ з питань науки і освіти, та інших органів державної виконавчої влади, які виконують контрольні функції або мають повноваження на здійснення захисту порушених прав⁹⁹.

Ми поділяємо думку автора у тому, що активна взаємодія Комітету ВРУ з питань науки і освіти та підкомітету із питань інтелектуальної власності з іншими державними органами посилила б ефективність забезпечення права на свободу творчості. Слід відзначити, що дисертацію було захищено у 2018 р., а на сьогодні Верховна Рада IX скликання ліквідувала підкомітет із питань інтелектуальної власності. У складі комітету ВРУ з питань науки і освіти створено підкомітет з питань науки та інновацій, наука та інновації - це не вся сфера творчої діяльності. Крім того, Постановою №1077 було ліквідовано парламентський комітет з питань культури і духовності, який функціонував у всіх попередніх скликаннях Верховної Ради від початку Незалежності. Цей комітет займався підготовкою законопроектів та виконував функцію

⁹⁹ Пунда О.О. Адміністративно-правове регулювання забезпечення здійснення особистих немайнових прав. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю за спеціальністю 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» (081 Право). Університет державної фіскальної служби України, Ірпінь, 2018. 449с.

контролю у видавничій сфері та бібліотечній справі, кінематографії, сфері народних художніх промислів, у сфері мистецької діяльності (творчі спілки, театри, школи естетичного виховання, концертно-гастрольна діяльність). Внаслідок таких реформ знижується ефективність функціонування правового механізму забезпечення свободи літературної, художньої, наукової і технічної творчості в сегменті законотворчої діяльності. А відсутність профільного комітету ВРУ унеможливує його взаємодію з іншими органами державної виконавчої служби, яка станом на 2018 рік, за визначенням О. Пунди була достатньо налагодженою. Викладене підтверджує необхідність проведення комплексного дослідження права на свободу творчості, визначення ефективності його забезпечення. Детальний аналіз профільних комітетів ВРУ у сфері свободи творчості буде проведено у розділі «Механізм забезпечення права на свободу творчості».

У іншій праці «Проблеми здійснення права на свободу творчості» О. Пунда вказав, що зростання масштабів та сфер реалізації свободи творчості людини загострює проблему її моральної та творчої відповідальності за наслідки та результати цієї діяльності. Практично сучасний «сукупний» творчо-пізнавальний потенціал людства виходить на рівень, що межує зі сферою божественної «компетенції» творця»¹⁰⁰. Автор піднімає важливу проблему розширення можливих сфер творчої діяльності, нових видів творчості та їх можливого законодавчого обмеження.

Ю. Белкіна у статті «Право на сприятливий інформаційний простір як культурне право громадян, його адміністративно-правове забезпечення та зв'язок зі свободою творчості» розглянула правові засади забезпечення права громадян на інформаційний простір, вільний від матеріалів, що становлять загрозу фізичному, інтелектуальному, морально психологічному стану населення, гарантованого законодавством про захист суспільної моралі¹⁰¹. Цінність для зазначеного дослідження становить висвітлення тісного зв'язку права на сприятливий інформаційний простір із забезпеченням свободи творчості, встановлення законодавчих обмежень свободи творчості та аналіз рішень ЄСПЛ у сфері права на свободу творчості та сприятливий інформаційний простір.

Систематичний аналіз методів, форм, способів адміністративно-правового забезпечення культурних прав громадян здійснила Ю. Белкіна у статті «Засоби адміністративно-правового забезпечення культурних прав громадян». Цінною для зазначеного дослідження є запропонована авторська

¹⁰⁰ Пунда О. О. Проблеми здійснення права на свободу творчості. Університетські наукові записки: Часопис Хмельницького університету управління та права. 2011. № 2. С. 81-86

¹⁰¹ Белкіна Ю. Л. Право на сприятливий інформаційний простір як культурне право громадян, його адміністративно-правове забезпечення та зв'язок із свободою творчості. Адвокат. 2009. № 11. С. 22-28

структура культурних прав, в основі якої свобода творчості, включаючи будь-які форми самовираження, зокрема творча діяльність у галузі літератури, театрального, музичного, хореографічного, циркового, образотворчого і декоративно-ужиткового мистецтва, архітектури, кінематографії, журналістики, дизайнерської, науково-дослідної діяльності тощо; створення закладів, підприємств і організацій культури; об'єднання у творчі спілки, фонди, інші громадські об'єднання у сфері культури; збереження і розвиток національно-культурної самобутності, народних традицій та звичаїв; доступ до культурних цінностей; охорона культурної спадщини; захист права власності на матеріальні об'єкти культури та інтелектуальної власності; право на інформаційний простір, вільний від матеріалів, що становлять загрозу фізичному, інтелектуальному, морально-психологічному стану населення; академічні свободи; право на захист культурних прав¹⁰². Право на свободу творчості є визначальним серед запропонованої автором структури культурних прав. Із зазначеної класифікації можна визначити залежність змісту та обсягу права на свободу творчості від забезпечення усіх інших прав. Похідними від права на свободу творчості є об'єднання у творчі спілки, фонди, інші громадські об'єднання у сфері культури; збереження і розвиток національно-культурної самобутності, народних традицій та звичаїв; доступ до культурних цінностей; охорона культурної спадщини; захист права інтелектуальної власності.

При дослідженні механізму забезпечення права на свободу творчості та визначенні засобів-інструментів та заходів-дій, як складових його структури, використано визначені Ю. Белкіною у праці «Засоби адміністративно-правового забезпечення культурних прав громадян» методи і способи реалізації, які можуть застосовуватися для забезпечення культурних прав. Авторка визначає методи забезпечення культурних прав: встановлення презумпцій, встановлення пільг, встановлення зобов'язань, встановлення обов'язків третіх осіб, встановлення правил, встановлення соціальних стандартів і нормативів, встановлення повноважень як прав обов'язків, встановлення обмежень і прямих заборон, встановлення юридичної відповідальності, встановлення заохочень. Серед форм реалізації культурних прав авторка виділяє в цій роботі такі, як «гарантування» та «забезпечення», однак, на наш погляд, такий підхід є дискусійним, адже забезпечення є поняттям ширшим, ніж реалізація і включає в себе як реалізацію, так і гарантування.

Серед способів реалізації норм Ю. Белкіна виокремлює фінансування, створення державних і комунальних підприємств культури, закладів освіти, в

¹⁰² Белкіна Ю. Л. Засоби адміністративно-правового забезпечення культурних прав громадян. *Адвокат*. 2010. № 3. С. 21-30.

т. ч. позашкільної, підтримку створення недержавних закладів культури, забезпечення матеріальної бази, реєстрація, видачу ліцензій та дозволів, архітектурний нагляд, митний контроль, експертизу, контроль за дотриманням авторських або суміжних прав, протекціонізм, кадрове забезпечення, здійснення нагороджень, присвоєння статусу і звань, адміністративний примус, адміністративний нагляд, судовий контроль, розгляд звернень, прокурорський нагляд¹⁰³. Досліджуючи механізм забезпечення права на свободу творчості у зазначеній роботі було визначено способи забезпечення права на свободу творчості шляхом доповнення та розширення наведених способів реалізації норм.

Є. Юркова у кандидатській дисертації «Адміністративно-правова охорона права інтелектуальної власності в Україні» розкрила структуру і зміст механізму адміністративно-правової охорони права інтелектуальної власності та проаналізувала зарубіжний досвід його удосконалення. У роботі наведена класифікація суб'єктів адміністративно-правової охорони права інтелектуальної власності за критерієм ступеня охорони на види об'єктів: охорони в широкому та у вузькому розумінні; адміністративно-правового захисту; об'єктів, які формально не підпадають під адміністративно-правову охорону, хоча потребують її, та об'єктів, які не потребують адміністративно-правової охорони. Розкрито адміністративно-правовий статус публічної адміністрації в аналізованій інтелектуальній власності¹⁰⁴.

У дослідженні забезпечення права на свободу творчості важливе значення мають висновки Є. Юркової, яка зазначає, що адміністративно-правова охорона права інтелектуальної власності передбачає надання гарантій та юридичне закріплення відповідних прав та обов'язків суб'єктів права інтелектуальної власності, тоді як під адміністративно-правовим захистом права інтелектуальної власності розуміють діяльність правоохоронних органів та судових установ щодо профілактики незаконних посягань на права власника об'єкта інтелектуальної власності, а також дії на припинення адміністративних проступків та відновлення порушеного права¹⁰⁵.

Цінність для дослідження права на свободу творчості має визначення змісту і юридичної сутності форм та методів профілактичних дій, зокрема у сфері інтелектуальної власності, адже методи примусу і переконання можуть

¹⁰³ Белкіна Ю. Л. Засоби адміністративно-правового забезпечення культурних прав громадян. *Адвокат*. 2010. № 3. С. 21-30.

¹⁰⁴ Юркова Є. В. Адміністративно-правова охорона права інтелектуальної власності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07; Запоріж. нац. ун-т. Запоріжжя, 2011. 15 с.

¹⁰⁵ Юркова Є. В. Адміністративно-правова охорона права інтелектуальної власності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07; Запоріж. нац. ун-т. Запоріжжя, 2011. 15 с.

бути ефективними також у сфері профілактики порушень права на свободу творчості.

Адміністративно-правові дисертаційні дослідження О. Ляшенко, Ф. Кіріленка, І. Кравченко у сфері захисту прав інтелектуальної власності відіграють важливе значення для визначення структури механізму забезпечення права на свободу творчості.

О. Ляшенко у своїй роботі «Адміністративно-правове регулювання діяльності ОВС в сфері захисту права інтелектуальної власності» розглянула тенденції та проблеми захисту права інтелектуальної власності, які існують у діяльності ОВС з урахуванням міжнародного та національного досвіду. Автором розкрито юридичний склад адміністративних правопорушень у зазначеній сфері та відповідальність за їх вчинення. На основі позитивного досвіду інших країн охарактеризовано особливості захисту права інтелектуальної власності у підрозділах поліції та виділено шляхи його впровадження¹⁰⁶. Ф. Кіріленком у кандидатській дисертації «Адміністративно-правовий захист права інтелектуальної власності правоохоронними органами України» розкрито поняття та зміст адміністративно-правового захисту права інтелектуальної власності, місце та роль правоохоронних органів України в сфері захисту права інтелектуальної власності. Автором проаналізовано правове регулювання адміністративно-правового захисту права інтелектуальної власності, розкрито сучасний стан наукового забезпечення цього процесу, а також його інформаційного забезпечення¹⁰⁷. І. Кравченко у кандидатській дисертації «Адміністративно-юрисдикційна діяльність органів внутрішніх справ у сфері захисту права інтелектуальної власності» визначено поняття інтелектуальної власності як об'єкта адміністративно-правового захисту. Автором розглянуто поняття адміністративної юрисдикції у сфері захисту права інтелектуальної власності та з'ясовано правову основу адміністративної юрисдикції у даній сфері. У роботі проаналізовано роль органів внутрішніх справ у системі суб'єктів адміністративної юрисдикції у сфері охорони права інтелектуальної власності¹⁰⁸.

Незважаючи на численні дослідження, на сьогоднішній день система адміністративно-правового захисту в Україні є неефективною і наша держава залишається у переліку країн – порушників права інтелектуальної власності.

¹⁰⁶ Ляшенко О. А. Адміністративно-правове регулювання діяльності ОВС в сфері захисту права інтелектуальної власності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07; Міжнар. ун-т бізнесу та права. Херсон, 2011. 19 с.

¹⁰⁷ Кіріленко Ф. О. Адміністративно-правовий захист права інтелектуальної власності правоохоронними органами України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07; Нац. акад. внутр. справ. К., 2011. 16 с.

¹⁰⁸ Кравченко І. С. Адміністративно-юрисдикційна діяльність органів внутрішніх справ у сфері захисту права інтелектуальної власності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. Д., 2010. 20 с.

Це негативно впливає на весь механізм забезпечення права на свободу творчості. Крім того, досліджуючи основні правопорушення у сфері права інтелектуальної власності, що підвідомчі органам внутрішніх справ, питання охорони та захисту права на свободу творчості залишається поза увагою науковців.

Г. Корчевим у 2011 р. здійснено дисертаційне дослідження на тему «Адміністративна відповідальність за порушення авторських та суміжних прав», у якому визначено заходи адміністративного примусу та обґрунтовано необхідність розвитку механізму адміністративно-правової охорони авторського та суміжних прав засобами адміністративної відповідальності. Розроблено критерії виділення адміністративних проступків у сфері інтелектуальної власності¹⁰⁹. Автором запропоновано проведення спеціалізації суддів із питань розгляду справ про захист інтелектуальної власності, що на сьогоднішній день частково реалізовано.

Право на свободу творчості в межах адміністративного права стало предметом дослідження Ю. Юринця, який визначає культурні права крізь призму права на свободу творчості і зазначає, що це сукупність індивідуальних прав особистості на власну творчість (творче самовираження) та користування її результатами; можливості доступу до творчості інших у складі культурних надбань нації, держави, світу й реалізації себе в системі цих надбань. Ґрунтуючись на теоріях походження культури, Ю. Юринець переконує, що культурні права є частиною природних прав індивіда. Зберегти себе у природі як вид людина може лише способами, відмінними від тих, за допомогою котрих це роблять тварини. Такі способи надає культурна робота, що на певних етапах була для розвитку людини важливішою, ніж фізична праця¹¹⁰.

З'ясуванню змісту наукового права та визначенню його місця в системі національного права на сучасному етапі розвитку українського суспільства присвятив дослідження на тему «Наукове право як результат оновлення предмету адміністративного права України» С. Мосьондз. Автор охарактеризував концепцію та зміст інститутів наукового права та обґрунтував актуальність продовження доктринального вивчення наукового права в цілому та інститутів наукового права зокрема як предмету адміністративного права¹¹¹.

¹⁰⁹ Корчевний Г.В. Адміністративна відповідальність за порушення авторських та суміжних прав: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07; Нац. ун-т внутр. справ. Х., 2002. 20 с.

¹¹⁰ Юринець Ю. Л. Забезпечення культурних прав громадян засобами адміністративного права: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». К., 2010. 16 с.

¹¹¹ Мосьондз С. О. Наукове право як результат оновлення предмету адміністративного права України. *Публічне право* № 1 (21). 2016. С. 52-58.

Право на свободу творчості стало предметом дослідження О. Сімсон у монографії «Інноваційне і креативне право: право знань і творчості». У праці автор зазначає, що дослідження у сфері інтелектуальної власності виконують лише обслуговуючу роль, коментуючи чинні норми законодавства, але не пропонують узгоджену з економічною стратегією правову модель інноваційного розвитку. Дослідниця визначає, що завданнями держави у науковій та інноваційній сфері є запуск ринкових механізмів її функціонування та максимально можливе переведення у приватну площину сфери, що традиційно опинилася у державному секторі та діяла за принципами радянської системи¹¹².

Отже, аналіз адміністративно-правових досліджень у сфері охорони та захисту права на свободу творчості дозволяє зробити висновки, що вчені розглядають право на свободу творчості як предмет адміністративного права, зосереджуючи увагу на правовій охороні результатів творчої діяльності та інтелектуальної власності. Тоді як адміністративно-правова охорона самого творчого процесу залишається поза увагою науковців. Порухення права на свободу творчості та інтелектуальної власності мають різні прояви шкідливих властивостей, різний ступінь суспільної небезпеки і різноманітність прояву об'єктивної сторони. Тому, доцільно провести спеціальне дослідження щодо протидії та попередження порушень права на свободу творчості. Крім того, на наш погляд, доцільно провести загальнотеоретичне дослідження забезпечення права на свободу творчості, адже різні визначення правового механізму охорони творчої діяльності та інтелектуальної власності зумовлені особливостями галузевого законодавства і потребують теоретично узгодженого підходу.

Важливе значення мають дослідження права на свободу творчості, проведені в межах трудового права, адже у випадку, коли право на свободу творчості стає трудовою функцією працівника, його зміст набуває спеціального значення. У випадку, коли творча діяльність складає основу професії, спеціальності, кваліфікації, або посади, за якою працює працівник в організації, право на свободу творчості набуває спеціального правового регулювання, яке в умовах сучасного регулювання трудових відносин має ряд недоліків.

І. Богдан у статті «Чи може здібність до творчості бути об'єктом правового регулювання?» порушує важливе питання щодо галузевої приналежності права на свободу творчості. Авторка зазначає, що у якості об'єкту правового регулювання цивільне право розглядає результати творчості, які хоча і є імманентною властивістю творчості, набувають

¹¹² Сімсон О. Інноваційне і креативне право: право знань і творчості: монографія. К. : Ін Юре, 2006. 261с.

самостійного значення у стосунках між людьми. Варто погодитися із думкою дослідниці у тому, що цивілістична наука має певні «претензії» щодо пріоритетності у сфері правового регулювання відносин, пов'язаних із творчістю, а заперечення може викликати «зазіхання» на монополність у правовому регулюванні, однак, незважаючи на це питання про «першоджерело» змісту правових норм, яке визначає їх галузеву приналежність, залишається відкритим. Дослідниця вказує на суперечність змісту ст.11 ЦК, що визначає підстави виникнення цивільних прав та обов'язків, серед яких є створення літературних, художніх творів, винаходів та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності, та змісту ст.418 ЦК, яка визначає право інтелектуальної власності, насамперед, як право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності. Дослідниця доводить, що «створення», в контексті цивільно-правового регулювання, слід розглядати не як процес (діяльність тощо), а як фактичне виникнення об'єкту (продукту), який відповідає умовам правової охорони відповідно до цивільного законодавства, та по відношенню до якого виникають цивільні права та обов'язки. І. Богдан вказує, що процес творчої діяльності (по суті праця працівника) знаходить регламентацію як самостійний об'єкт правового регулювання, як певна поведінка. У такому розумінні це об'єкт трудових правовідносин, якому притаманні усі сутнісні ознаки – виконання трудової функції, підпорядкування (або субординація), включення у первинний осередок суспільної організації праці – трудовий колектив. Авторка доводить, що здатність працівника до творчості є об'єктом правового регулювання на підставі того, що наявність чи відсутність тих чи інших здібностей у працівника певної професії створює для нього відповідні юридичні наслідки. Більше того відносини, пов'язані з реалізацією працівником здібностей до творчості, як і здібностей до праці, не тільки виступають об'єктом правового регулювання, а й є основою предмету трудового права¹¹³.

Поділяючи аргументи І. Богдан, що в контексті цивільно-правового регулювання творчість слід розглядається не як процес (діяльність тощо), а як фактичне виникнення об'єкту (продукту), який відповідає умовам правової охорони відповідно до цивільного законодавства, та по відношенню до якого виникають цивільні права та обов'язки. Однак, не можна погодитися із думкою І. Богдан, що процес творчої діяльності є по суті працею працівника і знаходить регламентацію як самостійний об'єкт правового регулювання як певна поведінка у трудовому праві. Творчий процес може бути об'єктом правового регулювання трудового права за умови наявності трудових відносин між працівником і роботодавцем. Однак, творча діяльність як процес

¹¹³ Богдан І. Чи може здібність до творчості бути об'єктом правового регулювання? *Форум права*. 2011. № 2. С. 687–693

є об'єктом правового регулювання не лише цивільного та трудового права, але і адміністративного й конституційного. Це вказує на поліаспектність права на свободу творчості та різногалузеву приналежність норм, які регулюють унікальну сферу діяльності, що зумовлює проведення комплексного загальнотеоретичного дослідження.

У статті «Поняття «творчість» як категорія трудового права» І. Богдан проаналізувала зміст та обсяг поняття «творчість» як юридичного терміна та встановила, що творчість є категорією трудового права на тій підставі, що вона є об'єктом трудових правовідносин у всіх своїх проявах: як здатність до творчості, як творча діяльність, як інтелектуальне творче трудове досягнення. Авторка вказує на помилковість характеристики творчості виключно через результат творчості. Не менш визначальною ознакою, що характеризує творчість, є її зміст, тобто діяльність з приводу формулювання і розв'язування проблем, що виникають як суперечності на шляху задоволення потреб людини як частини суспільства. Авторка зазначає, що у людини є потреба в отриманні матеріальної винагороди за створені нею результати творчої діяльності (матеріальна потреба) або потреба у визнанні, повазі та належній оцінці оточуючими творчих здібностей автора, а також передачі свого досвіду (соціальна потреба), потреба знаходити нові, неординарні методи вирішення інтелектуальних завдань у складних життєвих ситуаціях (інтелектуальна потреба), потреба у спогляданні, або усвідомленні своїх результатів творчої діяльності як таких, що викликають самоповагу та гордість за самого себе (естетична потреба), потреба у вираженні внутрішнього світу людини, її потаємних бажань, почуттів, думок, що становлять духовний світ кожної особи (духовна потреба). Тому істотною ознакою «творчості» як явища є те, що за своїм змістом вона є комбінованою, охоплює всю систему потреб людини, тобто всі сфери життя¹¹⁴.

Цінним для проведення подальших досліджень є висновок автора про відсутність законодавчого визначення поняття творчості. А поняття творчої діяльності зводиться до тавтології у п. 21 ст. 1 Закону України «Про культуру», який вказує, що творча діяльність - це індивідуальна чи колективна творчість, результатом якої є створення або інтерпретація творів, що мають культурну цінність. Текст зазначеного Закону розкриває творчу діяльність через поняття «творчість», а відтак визначити всі суттєві ознаки ні поняття «творчість», ні поняття «творча діяльність» не вбачається можливим. Дослідниця дає авторське визначення творчості саме як категорії трудового права, яка є об'єктом трудових правовідносин у всіх своїх проявах: 1) як здатність до творчості, 2) як творча діяльність, 3) як інтелектуальне творче трудове

¹¹⁴ Богдан І. Поняття "творчість" як категорія трудового права. Юридична Україна. К., 2012.- № 5. С. 61-68.

досягнення. Творчість як категорія трудового права — вольова діяльність суб'єкта творчості, що виражається в активних діях з метою задоволення публічних потреб та інтересів, внаслідок якої створюються інтелектуальні творчі трудові досягнення, що характеризуються новими кількісно-якісними характеристиками та суспільним значенням. При цьому правове регулювання творчості як категорії трудового права здійснюється через три групи відносин, які складають її зміст: відносини, пов'язані з правовим забезпеченням реалізації своєї здатності до творчості суб'єктами трудових правовідносин; відносини, що виникають із приводу реалізації суб'єктами трудових правовідносин суб'єктивного права на творчість та/ або виконання юридичного обов'язку творити; відносини, пов'язані з правовим регулюванням умов створення та використання інтелектуальних творчих трудових досягнень працівника¹¹⁵.

На наш погляд, таке визначення творчості, як категорії трудового права є дискусійним, адже у ньому відсутня згадка про трудові відносини, в межах яких має реалізуватись творчість як праця та об'єкт трудового права. Крім того, незважаючи на критику визначень творчості через її результат у авторському визначенні І. Богдан виражає її через активні дії, внаслідок яких створюються інтелектуальні творчі трудові досягнення. Також дискусійним, на наш погляд, є твердження, що творчість реалізується з метою задоволення публічних потреб та інтересів. У тексті дослідження авторка вказує, що в процесі творчості реалізуються потреба у визнанні, повазі та належній оцінці оточуючими творчих здібностей автора, потреба у спогляданні своїх результатів творчої діяльності як таких, що викликають самоповагу та гордість за самого себе, тобто мова йде про приватні інтереси особи.

У статті «Умови праці як елемент трудо-правового забезпечення творчості» І. Богдан дослідила загальний стан правового забезпечення творчості через створення належних та достатніх для цього умов праці. Автор довела дискримінацію творчих працівників за характером праці, звернула увагу на те, що обов'язком роботодавця є забезпечення належних та достатніх умов праці для професійних творчих працівників. А забезпечення умов для прояву творчої активності працівниками-аматорами є правом роботодавця. Авторка пропонує у законодавстві про працю передбачити мінімальний рівень гарантій, як для творчих працівників, так і для працівників-аматорів, для яких прояв творчості є суб'єктивним правом¹¹⁶.

Важливе значення для проведення комплексного дослідження права на свободу творчості має стаття «Поняття та зміст суб'єктивного права на

¹¹⁵ Богдан І. Поняття «творчість» як категорія трудового права. *Юридична Україна*. К., 2012. № 5. С. 61-68.

¹¹⁶ Умови праці як елемент трудо-правового забезпечення творчості. *Юридична Україна*. 2013. № 7. С. 50-56.

творчість» І. Богдан, у якій визначено суб'єктивне трудове право на творчість як можливість суб'єкта трудових правовідносин реалізовувати свої здібності до творчості, бути забезпеченим належними та безпечними умовами праці, що забезпечують здійснення творчої діяльності, а також створювати, використовувати та розпоряджатися творчими інтелектуальними трудовими досягненнями в межах та у порядку, визначених законодавством, колективним договором, локальними актами чи угодою сторін. Авторка зазначила, що правомочності як елементи суб'єктивного права на творчість юридично визначають та конкретизують можливості суб'єкта трудових правовідносин та класифікуються за об'єктами творчих трудових правовідносин: 1) правомочності, що забезпечують реалізацію працівником своєї здібності до творчості; 2) правомочності щодо належних та безпечних умов праці, що забезпечують здійснення працівником творчої діяльності (організації творчої праці); 3) правомочності працівника з приводу створення, використання та розпорядження інтелектуальним творчим трудовим досягненням¹¹⁷.

У межах визначення суб'єктивного трудового права на творчість авторка, на наш погляд, обґрунтовано визначає його складові, однак дискусійним є визначення правомочностей, які входять до цього права в межах трудових відносин. Також піддається сумніву визначення права на творчість без вживання поняття «свобода», адже у законодавстві це право вживається саме як право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості.

До правомочностей, що забезпечують реалізацію працівником своєї здібності до творчості І. Богдан відносить наступні можливості: - здатність розпоряджатися своїми здібностями до продуктивної та творчої праці (стаття 21 КЗпП); - вільно обирати вид діяльності у сфері культури, засобів і сфер застосування творчих здібностей (статі 6, 11 ЗУ «Про культуру»); - здобувати культурно-мистецьку освіту (стаття 6 ЗУ «Про культуру»); - створювати заклади культури недержавної форми власності різних напрямів діяльності та організаційно правових форм (статі 6, 9 ЗУ «Про культуру»); - об'єднуватися у творчі спілки, національно-культурні товариства, центри, фонди, асоціації, інші громадські організації у сфері культури (стаття 6 ЗУ «Про культуру», стаття 5 ЗУ «Про наукову та науково-технічну діяльність» тощо); - володіти свободою літературної, художньої, наукової і технічної творчості (стаття 54 Конституції України, стаття 309 Цивільного кодексу України, ст. 6,7 Закону України «Про культуру», стаття 5 ЗУ «Про наукову та науково-технічну діяльність», тощо); - користуватися ефективним механізмом по наданню допомоги творчим працівникам у пошуках роботи (п (f) розділу VI

¹¹⁷ Богдан І. Поняття та зміст суб'єктивного права на творчість. *Науковий вісник Ужгородського національного університету, Серія Право*. 2014. Випуск 20. Частина 1. Том 2. С. 17 – 21.

Багатосторонньої угоди «Рекомендація про становище творчих працівників» від 27.10.1980 р.)¹¹⁸.

Наведені правомочності входять до змісту суб'єктивного права на свободу творчості, однак у межах трудового права правомочності вільно обирати вид діяльності у сфері культури, засобів і сфер застосування творчих здібностей може бути обмежена сферою діяльності підприємства, установи, організації, де працює особа. Право особи володіти свободою літературної, художньої, наукової і технічної творчості не може бути обмежене, але в межах виконання трудової функції працівником протягом робочого часу вид творчої діяльності може бути чітко визначеним умовами трудового договору або іншою угодою між працівником і роботодавцем.

Серед правомочностей щодо соціального забезпечення на період отримання результатів творчої діяльності І. Богдан виділяє можливість тимчасового страхування, підтримку з боку професійних творчих об'єднань, підтримку з боку профспілок. Однак, на наш погляд, це правомочність права на свободу творчості, яка не залежить від існування трудових відносин і належить кожному. У межах трудових відносин забезпеченням на період отримання результатів творчої діяльності є оплата праці працівника, який отримує її за процес праці, у даному випадку творчий процес, і підпорядковується правилам внутрішнього трудового розпорядку.

До правомочностей працівника з приводу створення, використання та розпорядження інтелектуальним творчим трудовим досягненням, І. Богдан відносить наступні можливості: - володіти, користуватися і розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст.ст. 41, 54 Конституції України); - публікувати результати своїх досліджень або оприлюднювати їх іншим способом, у порядку, встановленому законодавством України (стаття 5 ЗУ «Про наукову та науково-технічну діяльність»); - здобувати державне і громадське визнання через присудження наукових ступенів, вчених звань, премій, почесних звань за внесок у розвиток науки, технологій, впровадження наукових, науково-технічних результатів у виробництво та за підготовку наукових кадрів (стаття 5 ЗУ «Про наукову та науково-технічну діяльність»); - захисту інтелектуальної власності, авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності (стаття 54 Конституції України);

¹¹⁸ Богдан І. Поняття та зміст суб'єктивного права на творчість. *Науковий вісник Ужгородського національного університету, Серія Право*. 2014. Випуск 20. Частина 1. Том 2. С. 17 – 21.

- інші, передбачені законодавством, статутами творчих спілок, підприємств, колективними договорами, правилами внутрішнього розпорядку¹¹⁹.

Ці правомочності безпосередньо входять до права на свободу творчості, однак в межах трудового права вони можуть бути обмежені. Саме у цьому і проявляється особливість реалізації права на свободу творчості в межах трудового права. Статтею 16 ЗУ «Про авторське право і суміжні права» врегульовано питання авторських прав на службові твори, де зазначено, що службовий твір – це твір, створений автором у порядку виконання службових обов'язків відповідно до службового завдання чи трудового договору (контракту) між ним і роботодавцем. Авторське особисте немайнове право на службовий твір належить його автору; виключне майнове право на службовий твір належить роботодавцю, якщо інше не передбачене трудовим договором (контрактом) та (або) цивільно-правовим договором між автором і роботодавцем¹²⁰.

І. Богдан у статті «Вплив природно-правової доктрини на зміст права на творчість» розкрила вплив природноправової доктрини на розуміння права на творчість, вказавши, що природно-правова доктрина формує «первинний правовий зміст» права на творчість як природного (тобто невід'ємного права) працівника, а формалізація природного права на творчість є об'єктивно необхідною та обов'язковою стадією виникнення та реалізації цього природного права, на якому воно перетворюється на суб'єктивне право. Авторка зазначає, що наявність формально закріпленого права на творчість є свідченням його зрілості, тобто воно є цінністю для суспільства, а відтак є врегульованим відповідно до конкретно-історичного періоду розвитку суспільства.¹²¹

Поділяючи думку І. Богдан у тому, що право на свободу творчості є природним, невід'ємним правом, не можна погодитись із тим, що право на свободу творчості є похідним від права на працю¹²². Навіть у випадку, коли право на свободу творчості реалізується в межах трудових відносин, воно є значно ширшим за змістом. Адже творчість не можна вивірити методологічно, одним з її принципів є відхилення від норми, вона виходить за межі правового регулювання як трудового, так і цивільного права, оскільки творчий процес є поліаспектним.

¹¹⁹ Богдан І. Поняття та зміст суб'єктивного права на творчість. *Науковий вісник Ужгородського національного університету, Серія Право*. Випуск 20. Частина 1. Том 2. С. 17 – 21.

¹²⁰ Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23.12.1993 №3792-ХІІ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12> (дата звернення: 19.01.2020).

¹²¹ Богдан І. А. Вплив природно-правової доктрини на зміст права на творчість *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 12. С. 115-121.

¹²² Богдан І. А. Вплив природно-правової доктрини на зміст права на творчість *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 12. С. 115-121.

Дисертаційне дослідження І. Богдан на тему «Правове забезпечення реалізації працівником права на творчість»¹²³ має важливе значення для розвитку науки права на свободу творчості, адже авторка обґрунтовано руйнує стереотипи з приводу галузевої приналежності регулювання творчої діяльності нормами цивільного права і доводить, що право на творчість може бути предметом правового регулювання трудового права.

Реалізацію права на свободу творчості в межах трудового права досліджував О. Денисюк. У статті «Функції надання творчих відпусток працівникам» автором визначено поняття «функції надання творчих відпусток працівникам» та виведено авторську класифікацію функцій надання творчих відпусток. Автор довів, що функції надання творчих відпусток обумовлені характером правового регулювання відпусток, які є відновлювальними для працівника, однак з особливістю покладання обов'язку виконання спеціального творчого завдання і звітування про це роботодавцеві. Науковець довів, що функції надання творчої відпустки визначають спрямованість дій працівника і роботодавця як суб'єктів трудових і пов'язаних з ними відносин в частині створення належних засад взаємодії між собою¹²⁴.

У статті «Проблеми правового регулювання творчих відпусток» О. Денисюк визначив сучасні проблеми надання творчих відпусток працівникам, серед яких автор виділяє: невідповідність сучасного трудового законодавства про творчі відпустки потребам практики творчої праці, порушення принципу законності в сфері регламентації творчих відпусток, відсутність законодавчого визначення поняття творча відпустка, вузьке коло правових підстав для надання працівникам творчої відпустки, відсутність законодавчого врегулювання питання щодо наслідків нецільового використання творчих відпусток. Автором запропоновано внести зміни до законодавства¹²⁵.

Отже, аналізуючи дослідження права на свободу творчості, проведені в межах трудового права, слід зазначити, що вони мають позитивний вплив на вдосконалення правового регулювання права на свободу творчості в трудових відносинах. Крім того, ґрунтовність проведених досліджень свідчить про поліаспектність змісту творчості та доцільність проведення комплексного загальнотеоретичного дослідження.

З метою проведення комплексного дослідження концепції права на свободу творчості вважаємо за доцільне проаналізувати наукові розробки у

¹²³ Богдан І.А. Правове забезпечення реалізації працівником права на творчість : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2014. 20 с.

¹²⁴ Денисюк О. О. Функції надання творчих відпусток працівникам. *Публічне право*. 2016. № 1. С. 249-254.

¹²⁵ Денисюк О. О. Проблеми правового регулювання творчих відпусток. *Митна справа*. 2015. № 5(2). С. 342-347.

сфері права на свободу творчості у інших спеціальностях, зокрема, журналістиці, психології, педагогіці, філософії.

Важливе значення для розвитку права на свободу творчості має праця О. Рижко «Право на творчість і плагіат», у якій досліджено співвідношення творчості і плагіату. Авторка значну увагу приділила саме осмисленню сутності плагіату. Висвітлення проблем права на свободу творчості проявляється у сегменті зловживання цим правом¹²⁶. У статті «Співвідношення понять «ідея» та «плагіат» О. Рижко дослідила юридичний, морально-етичний, аксіологічний аспекти співвідношення понять «ідея» та «плагіат» та акцентувала увагу на тому, що національне законодавство охороняє не саму ідею, а форму її вираження. Авторка доводить, що плагіат ідей потрібно розглядати в окремому сегменті парадигми сплагіачених текстів, як текстів з ознаками «девіацій», а поняття «ідея» та «плагіат» співвідносяться як творчість та анігіляція творчості¹²⁷.

Плагіат є безпосередньо дотичним до права на свободу творчості, адже визначає розмежування істинної творчості від симулякрів. Одним із найповніших досліджень плагіату є докторська дисертація Г. Ульянової «Методологічні проблеми цивільно-правового захисту прав інтелектуальної власності від плагіату»¹²⁸, авторка якої піднімає проблему свободи творчості, співставляючи, що справжня творчість привносить щось корисне, а плагіат негативно впливає не лише на сферу приватних інтересів творців, а й посягає на інтереси суспільства та держави. Г. Ульянова зазначає: «Видається, що плагіат є ілюзією правомірного використання права на творчість», оскільки воно «використовується не для реалізації інтелектуальних, творчих здібностей, а для досягнення певних корисливих цілей»¹²⁹.

С. Сисоева, досліджуючи педагогічну творчість, зазначила, що слід виокремлювати новизну у творчості об'єктивну (для всього суспільства) і суб'єктивну (для окремої людини). Проте у суспільстві, де людина є найвищою цінністю, результати творчої діяльності будуть завжди соціально значущими: чи стосуються вони об'єктивного нового результату, чи будуть поштовхом для зрушення у творчому розвитку окремої людини. С. Сисоева пропонує педагогічний підхід до визначення творчості, стверджуючи, що творчість окремої людини можна розглядати у двох аспектах: як сутність

¹²⁶ Рижко О. М. Право на творчість і плагіат. *Держава та регіони. Серія : Соціальні комунікації*. 2017. № 1. С. 38-42.

¹²⁷ Рижко О. М. Співвідношення понять "ідея" та "плагіат". *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Соціальні комунікації*. 2016. Вип. 10. С. 45-54.

¹²⁸ Ульянова Г. О. *Методологічні проблеми цивільно-правового захисту прав інтелектуальної власності від плагіату* : дис. д-ра юрид. Наук. Одеса, 2015. 430 с.

¹²⁹ Ульянова Г. О. *Методологічні проблеми цивільно-правового захисту прав інтелектуальної власності від плагіату* : дис. д-ра юрид. Наук. Одеса, 2015. С.51

якостей особистості, в яких відображається ставлення до себе і світу, а також спосіб її самоствердження та як діяльність певного характеру, яка відображає вищий ступінь активності людини, спрямованої на подолання певних протиріч відповідно до поставленої мети¹³⁰.

Важливе значення для розвитку концепції свободи творчості мають праці М. Бердяєва «Філософія свободи» та «Смысл творчества», який вказав, що свобода тісно пов'язана з поняттям творчості. Свобода і творчість - це образ і подоба Бога в людині. Основу творчості дослідник розкриває через ідею релігійного сенсу творчості, вказуючи, що творчість - справа богоподібної свободи людини, розкриття в людині подоби і образу Творця. Дар творчості надано людині Богом, але сам креативний акт безмежно вільний.¹³¹

Проблематика сенсу творчості розроблялася і в інших працях М. Бердяєва. Філософська праця «О назначении человека. Опыт парадоксальной этики» пов'язує проблеми етичного пізнання проблеми свободи, особистості та творчості. М. Бердяєв виокремлює три рівні етичної еволюції: етику закону, етику спокути та етику творчості. Етика творчості, заснована на захисті, переосмисленні та оновленні принципу вільної особистості, є найвищою формою етичної свідомості¹³². М. Бердяєв розглядає творчість як «потрясіння і підйом усього людського єства, спрямованого до іншого, вищого життя, до нового буття». Християнська філософія стверджує, що творець-одинак і творчість несуть не колективно-загальний, а індивідуально-особистісний характер. При цьому спрямований творчий акт має світовий, загальнолюдський характер. Таємниця творчості, на думку М. Бердяєва, полягає в тому, що творчий акт не може цілком визначитися матеріалом, який дає світ, у ньому є новизна, детермінована світом зовні. Це є той елемент свободи, який існує в кожному дійсно творчому акті.

Погляди релігійних філософів і філософів-матеріалістів об'єднує те, що наслідком будь-якої творчості (матеріальної чи духовної) є творення, формування людини-митця, яка відчуває потяг до самовдосконалення і до вдосконалення оточуючого середовища. У філософській літературі творчість розглядається як цілеспрямована діяльність людини, в результаті якої розвивається вона сама, зростає самоусвідомлення, збагачуються знання, досвід, створюються матеріальні та духовні цінності, долається застаріле у всіх сферах суспільного життя, досягається суспільний прогрес¹³³.

¹³⁰ Сисоева С. О. Педагогічна творчість: монографія. Х. : Каравела, 1998. 150 с.

¹³¹ Бердяєв Н. А. Філософія свободи. Смысл творчества. М.: Правда, 1989. 607 с.

¹³² Бердяєв, Н.А. О назначении человека: опыт парадоксальной этики. Москва; Берлин: Директ-Медиа, 2016. 475 с.

¹³³ Філософія: курс лекцій: у 2 ч. Ч. 1. Історія світової та української філософії / Уклад. О.П. Бойко; Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. 187 с.

А. Спіркін зазначає, що творчість є проявом продуктивної активності людського духу; творчій діяльності людини властивий творчий характер тільки в тому випадку, якщо вона наділена атрибутом неповторності і за методами здійснення, і за результатами. У творчості створюються соціально значущі культурні цінності, відкриваються невідомі факти, властивості, закономірності, розробляються нові методи пізнання та перетворення дійсності, а також власне творчості. Однак новизна ідей, образів, відкриттів, винаходів може бути об'єктивною, тобто такою, що виступає у контексті культури та асимілюється нею, а може бути суб'єктивною, тобто бути оригінальною тільки для свого автора¹³⁴.

А. Шумилін, досліджуючи теорію творчості, виділяє наступні ознаки цього явища: 1) творчість — діяльність, що полягає у виробництві суттєво нових суспільних цінностей: способів діяльності, матеріальних і духовних продуктів; 2) оригінальність — використовуються нестандартні способи, засоби; 3) створення нових корисних комбінацій з елементів існуючих предметів, способів, засобів шляхом комбінування; 4) органічний зв'язок із пізнанням дійсності. Створюючи нові цінності, людина спирається на наявні знання і водночас розширює їх. Акт творчості є одночасно і актом пізнання. Два основні шляхи пізнання — це розкриття існуючих закономірностей через відображення дійсності та процес перетворення дійсності у творчості; 5) основним змістом творчості є формулювання і розв'язування проблем, що виникають як суперечності на шляху задоволення потреб; 6) творчість є формою розвитку суспільства, середовища, культури; 7) творчість — це вищий вид діяльності, форма розвитку та родова сутність і ознака людини¹³⁵.

Отже, комплексне загальнотеоретичне дослідження концепції права на свободу творчості неможливе поза розумінням відповідних наукових розробок у журналістиці, психології, педагогіці, філософії. Творчість є предметом дослідження у різних галузях знань, що вказує на полісемантику цього поняття. Кожний із наведених аспектів творчості є складовим елементом творчої діяльності та має враховуватися при формуванні єдиної загальнотеоретичної концепції права на свободу творчості.

Незважаючи на значну кількість досліджень права на свободу творчості у правових спеціальностях, а також у журналістиці, психології, педагогіці, філософії доктринальне значення для формування єдиної загальнотеоретичної концепції права на свободу творчості мають праці теоретиків права. Разом з

¹³⁴ Джевага Г. В. Прояви творчості у процесі виконання учнями навчальних дослідницьких проєктів / Г. В. Джевага. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Педагогічні науки.* - 2013. Вип. 108.2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_2_108_10. (дата звернення: 12.01.2020)

¹³⁵ Яременко Л. Креативність як творчість: спільне та відмінне. *Вища освіта України.* 2010. № 4(39). С. 117—123.

тим, слід відмітити, що в межах теорії держави та права відсутнє комплексне дослідження права на свободу творчості.

Узагальнюючи основні тенденції сучасних наукових досліджень у сфері забезпечення права на свободу творчості, їх можна класифікувати за галузевою приналежністю на: цивільно-правові, адміністративно-правові, дослідження, здійснені у трудовому та конституційному праві. Зважаючи на полісемантичність творчості можна виділити також дослідження, проведені в межах психології, філософії, педагогіки, журналістики тощо.

У дослідженнях цивілістів, які вивчали право на свободу творчості, можна виділити наступні тенденції: право на свободу творчості ототожнюється з результатами інтелектуальної власності; особлива увага звертається на економічну складову та майновий зміст права на творчість; досліджуються процесуальні особливості захисту права на свободу творчості. Зважаючи на те, що є різні класифікації творчості, а творчість, внаслідок якої з'являється щось нове, властива не всім, проведення досліджень виключно в межах цивільного права недостатньо. Право на свободу творчості є первинним стосовно результату творчої діяльності і воно охоплює творчу діяльність в усіх її проявах.

Аналіз адміністративно-правових досліджень у сфері охорони та захисту права на свободу творчості дозволяє зробити висновки, що вчені розглядають право на свободу творчості як предмет адміністративного права, зосереджуючи увагу на правовій охороні результатів творчої діяльності та інтелектуальної власності. Тоді як адміністративно-правова охорона самого творчого процесу залишається поза увагою науковців.

Дослідження права на свободу творчості проведені в межах трудового права мають позитивний вплив на вдосконалення правового регулювання права на свободу творчості в трудових відносинах, ґрунтовність проведених досліджень підкреслює поліаспектність змісту творчості, вказує на неможливість висвітлити такий феномен виключно в межах цивільного чи конституційного права та доцільність проведення комплексного загальнотеоретичного дослідження.

У сфері конституційного права, за виключенням дослідження свободи наукової творчості як елементу права на свободу творчості, а також комплексних досліджень культурних прав і свобод людини, єдиного спеціального дослідження права на свободу творчості проведено не було, що вказує на актуальність нашої праці.

Отже, сучасні науковці висвітлюють різноманітні аспекти захисту та охорони права на свободу творчої діяльності практично в усіх галузях права. Разом із тим, слід відзначити відсутність загальнотеоретичних вітчизняних досліджень права на свободу творчості. Попереднє вивчення стану наукової

розробки теми свідчать про необхідність комплексного загальнотеоретичного дослідження правового забезпечення права на свободу творчості в Україні.

Актуальність проведення загальнотеоретичного дослідження суб'єктивного права на свободу творчості посилює Наказ Міністерства освіти і науки України від 28 грудня 2018 року № 1477 «Про затвердження примірнього переліку та опису предметних напрямів досліджень в межах спеціальності 081 «Право»¹³⁶, який відносить індивідуальні суб'єктивні права, їх реалізацію, соціальне призначення і функції, цінність права, механізм, способи, типи та методи правового регулювання, дію права та його ефективність саме до теорії предметного напрямку досліджень 2.1. «Теорія та філософія права; порівняльне правознавство; історія права та держави».

Обґрунтовуючи доцільність проведення загальнотеоретичного дослідження права на свободу творчості, слід також відмітити, що сучасна правова доктрина не розглядає реалізацію права на свободу творчості як забезпечення можливості самореалізації особи, створення сприятливих умов для розвитку і реалізації її творчого потенціалу. Це право, здебільшого досліджується крізь призму значення результатів творчої діяльності для сталого інноваційного розвитку. На наш погляд, забезпечення права на свободу творчості є первинним щодо реалізації результатів творчості. За умови ефективного функціонування механізму забезпечення права на свободу творчості, підвищиться якість і кількість результатів творчої діяльності, об'єктів інтелектуальної власності, що сприятиме науково-технічному прогресу, як найважливішому чиннику економічного зростання.

¹³⁶ Про затвердження примірнього переліку та опису предметних напрямів досліджень в межах спеціальності 081 «Право»: Наказ Міністерства освіти і науки України від 28 грудня 2018 року № 1477. URL:<https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-primirnogo-pereliku-taopisu-predmetnih-napryamiv-doslidzhen-v-mezhah-specialnosti-081-pravo>.

1.2. Розвиток права на свободу творчості на теренах України

Народ і Культура є нерозривними поняттями, які не існують відокремлено одне від одного. І лише той народ, який усвідомив свої культурно-історичні коріння і традиції, що визначають належність його до певного етнічного типу і, з точки зору законів історії, виправдовують існування, може і надалі нести свою культуру, займаючи гідне місце у світі¹³⁷.

Американський філософ Л. Мемфорд вважав, що культурна робота була для розвитку людини важливішою, ніж фізична праця. Важливіше, ніж обробіток землі, було створення ритуальних танців і пісень, виконання обрядів, тобто здійснення чисто людських дій, які формували душу людини¹³⁸.

Будь-яка нова цивілізація не виробляється цілком із нових завершених форм, а створюється ніби із уламків старої культури, перенесених і приживлених на новому ґрунті. При цьому в роботу йдуть всі винаходи, зразки та ідеї, а сам процес нагадує роботу майстрів англійської готики, що вживали для оздоблення своїх творінь поєднання каменів з колишніх римських вілл з місцевими кременевими брилами¹³⁹.

«Продовжуючи тисячолітню традицію державотворення в Україні», як зазначено в Акті проголошення незалежності України¹⁴⁰, дослідження генезису права на свободу творчості та творчої діяльності розпочнемо з найдавніших часів.

Здавна народ України, як нація обдарованих людей, створював свій неповторний культурний простір з традиціями й ознаками властивими суспільству європейської держави. Яскравим прикладом цього є культура Київської Русі з її співочими школами, архітектурою й писемністю. Унікальні надбання в історії української культури й мистецтва представлені кантовою народною творчістю, «київською квадратною нотою», «Мусікійською граматикою» Миколи Дилецького і, безумовно, архітектурним стилем українського («козацького») бароко, Глухівською співочою школою, творчістю видатних українських композиторів Артема Веделя, Дмитра Бортнянського та Максима Березовського¹⁴¹.

Генезис свободи творчості на території України тісно пов'язаний з історією розвитку культури та традицій. Звичай був первинним регулятором творчої діяльності у країнах Стародавнього світу, а також для трипільців,

¹³⁷ Акуленко В. Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України: Монографія. Київ: ТОВ «ВО «Юстініан», 2013. С.3

¹³⁸ Mumford L. *Technics and Civilization*. New York, Harcourt Brace, 1934. 125 p.

¹³⁹ Mumford L. *Technics and Civilization*. N.-Y.: A Harbinger Book, 1963. P.108.

¹⁴⁰ Ю. Шемшученко. Акт проголошення незалежності України. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левицький (голова), Ю. Шаповал (заст. голови). К.: Парламентське видавництво, 2011. С. 21.

¹⁴¹ Концепція сучасної мистецької школи. Наказ Міністерства культури України від 20 грудня 2017 року № 1433 URL: <http://mincult.kmu.gov.ua> (дата звернення 18.01.2020 р.)

скіфів, сарматів, греків-колоністів, які заселяли міста-держави в Криму та Північному Причорномор'ї у VII ст. до н.е. Пізніше звичаєве право було формою становлення права на свободу творчості середньовічної Європи, у тому числі Київської Русі¹⁴².

Особливості генезису досліджуваного права на території сучасної України обумовлені відсутністю власної державності та незалежності протягом тривалих історичних періодів, геополітичним розташуванням, ідеологічним впливом європейських та східних концепцій права на свободу творчості.

Ю. Шемшученко підкреслює: «Право і культура є взаємопов'язаними, взаємодіючими категоріями, оскільки право є елементом культури суспільства, його соціальною цінністю»¹⁴³.

В. Андрущенко зазначає, що культура уособлює творчу діяльність у предметах необхідних для життєдіяльності людини, виступає втіленням створених людьми матеріальних і духовних цінностей. Культура певна суть людини. Міра розвитку культури визначається мірою розвитку життєдіяльності людини. Життєдіяльність людини втілюється, насамперед, у безлічі створюваних матеріальних і духовних речей: у нових засобах праці, нових продуктах харчування, нових елементах матеріальної інфраструктури побуту, нових наукових ідей, політичних та ідеологічних концепцій, релігійних вірувань та моральних регуляторів¹⁴⁴.

Н. Оніщенко підтримує визначення культури як регулятора суспільних відносин, дух народу, його ціннісні зразки та орієнтири, його цілі та ідеали. Звідси випливає, що криза, або втрата культури передбачає кризу або втрату духовності, її перетворення на прагматичний розрахунок та інформацію, оскільки цінності та ідеали культури, які пов'язують конкретний історичний дослід з його метафізичними витоками або засадами, виводять міжособистісні взаємовідносини за межі їх приватного змісту та дає змогу індивіду не замикатися на самому собі, а відчутти себе у складі більш загальної та міцної цілісності морального змісту¹⁴⁵.

Культура (від лат. Cultura - обробіток, виховання, освіта, розвиток, шанування) - поняття, що має величезну кількість значень в різних областях

¹⁴² Кушинська Л. А. Давньоруське звичаєве право та проблема правового статусу удільних князівств. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право*. 2015. Вип. 27. С. 175-181

¹⁴³ Шемшученко Ю. Теоретичні засади взаємодії права і культури. Міжнародна науково-практична конференція. Х.: Леся, 1997. С. 45.

¹⁴⁴ Андрущенко В. Культура як аксіологічна матриця освіти / В. Андрущенко, В. Гончаров, В. Молодиченко, Л. Панченко. К.: «МП Леся», 2017. 303 с.

¹⁴⁵ Оніщенко Н. М., Сунегін С. О. Механізм взаємодії особи, громадянського суспільства і держави: сутнісні та емпіричні проблеми удосконалення. *Публічне право*. 2015. № 4. С. 236-245

людської життєдіяльності. Вона об'єднує в собі науку (включно з технологією), освіту, мистецтво (літературу та інші галузі), мораль, уклад життя та світогляд¹⁴⁶.

Розвиток права на свободу творчості нерозривно пов'язаний з історією культури. Отже, передусім, варто з'ясувати який зміст вкладається у це фундаментальне поняття, аби зрозуміти, яке саме місце посідає в ньому творчість. За резолюцією Всесвітньої конференції з культурної політики, яка була проведена у 1982 р. під егідою ЮНЕСКО, культура тлумачиться як комплекс характерних матеріальних, духовних, інтелектуальних і емоційних рис суспільства, що включає в себе не лише різні мистецтва, а й спосіб життя, основні правила людського буття, системи цінностей, традицій і вірувань¹⁴⁷.

У Законі України «Про культуру» зазначено, що культура - сукупність матеріального і духовного надбання певної людської спільноти (етносу, нації), нагромадженого, закріпленого і збагаченого протягом тривалого періоду, що передається від покоління до покоління, включає всі види мистецтва, культурну спадщину, культурні цінності, науку, освіту та відображає рівень розвитку цієї спільноти¹⁴⁸.

Словник української мови інтерпретує поняття культури як сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії; рівень розвитку суспільства в певну епоху; те, що створюється для духовних потреб людини¹⁴⁹.

Із етимології поняття «культура», на думку І. Гобозова, впливає, що воно може бути використане тільки щодо результатів людської діяльності. Усе створене людською працею виступає як елемент культури. Дика природа не є об'єктом культури, доки вона не перетворена людиною. Культура виявляється у найрізноманітніших формах як у сфері матеріального, так і духовного виробництва – як культура матеріальна і духовна. Культура – це спосіб виявлення сутнісних сил людини, її фізичних і духовних потенцій¹⁵⁰.

Як бачимо, зміст феномену культури розкривають через сферу людської діяльності, яка пов'язана з літературою, мистецтвом, архітектурою, що є невід'ємним елементом культури. Використовуються такі категорії, як «створення», «творення», «вироблення», що в свою чергу вказує нам на

¹⁴⁶Духовность. Серия «Европейская энциклопедия»гл. ред. В. С. Дудик. К. : Европ. энцикл., 2008. Кн. 1. 688 с.

¹⁴⁷ Декларація Мехіко щодо політики у сфері культури від 06.08.1982 № 995_730URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_730 (дата звернення: 09.02.2020).

¹⁴⁸ Про культуру: Закон України від 14.12.2010 № 2778-VI URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#n6> (дата звернення: 15.01.2020).

¹⁴⁹ Паламарчук Л. С. Словник української мови. Українська мова: енциклопедія. К.: Укр. енцикл., 2004. С.324.

¹⁵⁰ Гобозов И. А. Введение в философию истории. Изд. 2-е, переработанное и дополненное. Москва: ТЕИС, 1999. С.104-105

єдність культури та творчої діяльності людини. Крім того, в зміст поняття культури закладене і питання генезису, оскільки в усіх визначеннях маємо справу із словами «історія», «період», «існування», тобто часовим простором.

Отже, поняття культури охоплює усі можливі прояви творчої активності людини, включаючи літературну, художню, наукову, технічну та інші види творчості. Творча діяльність у будь-якій сфері науки, літератури, мистецтва є невід'ємною частиною культурного простору суспільства, основою його прогресу, рушійною силою розвитку людства. Через творчість реалізується історичний розвиток культури, зв'язок між цими поняттями є дуже тісним.

Досліджуючи генезис права на свободу творчості на українських землях, вважаємо за доцільне використовувати періодизацію розвитку української культури, яка, незважаючи на відсутність власної державності, незалежності, ідеологічні, політичні, соціальні перепони, формувалась як окреме явище і вирізнялася своєю автентичністю. Враховуючи тісний зв'язок між творчістю та культурою, видається слушним залучення культурологічного понятійного апарату та відповідних концепцій. Ці міжгалузеві запозичення дозволять зробити більш системним дослідження витоків права на свободу творчості. Генеалогію цього права, на наше переконання, варто вести з моменту усвідомлення особою можливості використання творчої здатності, оскільки головним джерелом цього права є сама природа, а не воля законодавця.

Разом з тим, дослідження генезису права на свободу творчості має здійснюватись з усвідомленням історичних етапів у розвитку державності України, які виділяють історики. Першим етапом становлення державності України вважається слов'янський період Київської Русі, який характеризується зародженням і утвердженням у свідомості людей уявлень про необхідність формування владних інститутів, покликаних захищати їхні інтереси у випадку зазіхань з боку держави. Другий період державотворення охоплює XVI– XVIII століття і характеризується зростанням національної свідомості, формуванням української політичної нації, посиленням ролі еліти у формуванні громадянського суспільства та держави, розширення її функцій і завдань. Третій період державотворення в Україні припадає на XIX ст. і початок XX ст. Його головним моментом стали події 1917-1921 рр., коли вперше в історії на українських землях було офіційно проголошено незалежну державу. Однак, як свідчить історія, подальші події, вплив низки несприятливих внутрішніх і зовнішніх факторів звели нанівець державотворчі спроби українського суспільства. Водночас ці події сприяли подальшому вираженню державотворчих прагнень останнього. Четвертий період

державотворення в Україні розпочався з проголошення в 1991 році незалежності України та триває дотепер»¹⁵¹

У пошуках критеріїв класифікації генезису права на свободу творчості, на увагу заслуговує концепція культурних парадигм. З'ясуємо основний зміст цього поняття в цілому. Н. Бакач зазначає, що культурна парадигма - це складне явище, яке включає в себе ряд елементів. Зокрема, до неї належать: 1) суб'єкт - творець і носій культурної парадигми (це конкретні люди, об'єднані спільною соціокультурною епохою, одним часом, в якому вони живуть і здійснюють свою культуротворчу діяльність); 2) спільність життя, долі, культурно-історичну місію даного суб'єкта, які знаходять своє вираження в провідному типі відносин при вирішенні загальних смисложиттєвих завдань; 3) наявність загальної соціокультурної емоції, загального життєвого настрою; 4) самосвідомість суб'єкта культурної парадигми, пов'язана з набуттям самоідентичності, істинних смислів свого соціокультурного буття; 5) особлива ціннісна ієрархія, система значимості базових цінностей для вирішення життєвих завдань суб'єкта культурної парадигми; 6) «духовні лідери» епохи, так звані великі люди свого часу, процес самоідентифікації яких ізоморфний такому процесу щодо всієї епохи (це люди, які дають епосу можливість усвідомлення себе, дають слова для самоназви епохи, формулюють і декларують ті смисложиттєві завдання, способи вирішення яких є одним з важливих елементів культурної парадигми); 7) культурний герой епохи - не стільки реальна жива людина епохи, скільки образ-ідеал, який виступає для епохи зразком стилю життя; 8) єдиний, загальний для всієї епохи символічний ряд - набір «паролів» епохи, набір ключових слів і речей, загальний тип відносин; 9) парадигмальні (прецедентні або репрезентативні) тексти, що виступають провідним міфом епохи¹⁵².

У наведеному визначенні носій культурної парадигми і суб'єкт творчості розглядаються як суміжні категорії. Цінним для нашого дослідження є те, що в основі концепції культурної парадигми лежить людина, її культуротворча діяльність, «духовні лідери», «культурні герої», прецедентні і репрезентативні тексти. Отже, доходимо висновку, що людська творчість в усіх сферах суспільного життя є основою культурної парадигми.

Таким чином, для розуміння генезису права на свободу творчості важливим є звернення до творчості як визначального елемента культурної парадигми та вищої форми людської діяльності.

¹⁵¹ Стефанчук Р. Правонаступність як важлива ознака ідентичності та спадковості у державотворенні. Голос України. 2019. № 38 (7044). С. 15.

¹⁵² Бакач Н. Культурная парадигма как объект социально-философского анализа: дис. канд. филол. наук: 09.00.11. Москва, 1998. С. 59.

Виходячи з зазначеного вище, як критерій класифікації історичних етапів правового регулювання свободи творчості в Україні можна використати типологію культурних парадигм.

Заслугує на увагу позиція Г.Чечельницької, яка за домінуванням культурних парадигм виділяє:

Дохристиянську цивілізацію (міфологічну) – від появи людини на території сучасної України до прийняття християнства у 988 р., яка характеризується домінуванням міфологічного світогляду;

Християнську цивілізацію (988–1917 рр.), для якої характерним є поширення християнської культури;

Марксистську цивілізацію (1917 -1991 рр.) - домінування марксистського світогляду;

Постхристиянську цивілізацію, починаючи з 1991 року і до сучасності, яку пов'язують з постхристиянською культурною парадигмою¹⁵³.

Прихильники цієї класифікації (до яких з певними застереженнями, що будуть висвітлені далі, належить і автор), розглядають носія культурної парадигми і суб'єкт творчості як суміжні категорії.

Дослідження генезису права на свободу творчості, починаючи з пам'яток культури та мистецтва міфологічного періоду на території сучасної України, створює певні складнощі, внаслідок його часової віддаленості. Відомостей про творчу діяльність найдавніших часів небагато і вони фрагментарні. Однак, аналіз цього феномену з моменту усвідомлення особою можливості використання творчої здатності, дозволить надати йому юридичну оцінку, виявити тенденції на закономірності становлення та розвитку.

Висвітлюючи перший етап в історії розвитку права на свободу творчості на території сучасної України, слід звернути увагу на культуру епохи енеоліту, яка ввійшла в історію як «трипільська культура». Тривалий час українські дослідники не наважувалися робити сміливі висновки про поступальний етнічний розвиток українців із часів трипільської культури до сучасних українців через ідеологічні заборони радянської доби.

Дослідження сучасних науковців, зокрема О. Токарчук та концепцій емігрантів правників 1920-1930-х рр., дослідження яких спрямовані на пошук об'єктивної істини і не містять радянської пропаганди, свідчать про те, що звичаєве право в Україні зародилося ще до періоду Київської Русі¹⁵⁴. Правова культура українських прапредків-трипільців, зокрема правова термінологія пов'язана з «Руською Правдою» і звичаєвим правом українців – це доводить А. Андрієвський у статті «Геттінгський кодекс і українська правна культура».

¹⁵³ Чечельницька Г.В. Психоісторичний огляд проблеми періодизації української історії та діагностика сьогодення. *Філософія. Культура. Життя*. 2014. Вип. 41. С. 152

¹⁵⁴ Токарчук О. В. Розвиток державно-правових учень представниками української еміграції (1920-1930-і рр.) : монографія Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. 477 с.

Він вказує, що національне звичаєве право сягало своїм корінням до «Кодексу Геттів» – «...народу арійського, дивовижно схожого у своєму правовому побуті з українським народом як матеріальними умовами життя, так і світоглядом, правосвідомістю, побутом, психологією... Побут Геттів надзвичайно схожий з українським, а їхній кодекс має багато спільного з «Руською Правдою»¹⁵⁵.

Варто погодитись з думкою Б. Лановика, що трипільську культуру можна по праву вважати праосновою українського народу, здобутки якої ставлять поруч із шумерською, мікенською культурами¹⁵⁶.

Період трипільської творчості і культури припадає на V-III тисячоліття до нашої ери. Творча діяльність виражалася у гончарному ремеслі, металообробці, що вказує на подібність витоків вітчизняного права на свободу творчості з країнами Межиріччя¹⁵⁷. Спільність генезису виявляється у тому, що в стародавніх державах Месопотамії та Стародавньому Єгипті правове регулювання творчої діяльності відбувалося на основі звичаїв, обрядів і табу, як і на території України. Крім того, у Стародавньому Єгипті творчість не сприймалася як самостійний вид діяльності людини, а розглядалася у контексті ремесла, що також вказує на подібність культурної комунікації.

Відмінністю у регулюванні творчої діяльності було те, що на території України пріоритетний статус у здійсненні творчої діяльності мали жінки. Вони були вмільми майстринями, виготовляли сукні, сорочки, прикрашали їх орнаментом, виготовляли і розписували керамічні вироби, робили прикраси з морських черепашок, намистинок. У трипільських поселеннях були розміщені ткацькі верстати та знаряддя для виготовлення керамічних виробів. Артефакти, які знайдені на території Черкащини та Поділля, вказують на те, що трипільці володіли секретами письма, яке поєднувалося з високоякісним випалюванням посуду. На глечики наносилися спеціальні позначення, за допомогою яких вівся облік господарства¹⁵⁸.

Отже, трипільська культура є однією із найрозвиненіших стародавніх європейських цивілізацій. Вона об'єднує, так звану, «цивілізацію Старої Європи», адже поява трипільців понад 7 тисячоліть тому є визначальним моментом в історії еволюції не тільки української культури, але і світової. Немає сумнівів, що в той період не існувало права на творчість в сучасному розумінні його використання чи охорони. Творче освоєння простору

¹⁵⁵ Токарчук О. В. Розвиток державно-правових учень представниками української еміграції (1920-1930-і рр.) : монографія Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. 477 с.

¹⁵⁶ Токарчук О. В. Державно-правові погляди С. П. Шелухіна : монографія. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. 178 с.

¹⁵⁷ Опольська Н. М. Особливості розвитку права на свободу творчості в країнах Стародавнього Сходу. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки.* - 2015. - Вип. 6(1). - С. 31-34.

¹⁵⁸ Залізняк Л. Трипілля очима науковців і політиків. *Археологія.* 2004. № 3. С. 95-103.

людиною, використання творчих здібностей у процесі господарської діяльності сприяли розвитку суспільного життя. Відсутність права, як регулятора суспільних відносин, зумовлено низьким рівнем суспільного розвитку. Синкретизм був особливістю творчої діяльності, вона не була відділена від господарської. Регулятором цих відносин тривалий час залишались соціальні норми – звичаї, традиції. Суспільний устрій, в основі якого лежав матриархат, обумовив особливий статус жінки як творця. У процесі господарської діяльності жінки активно використовували творчі здібності, прикрашаючи побутові речі. Творчість була складовою загальносуспільних рушійних сил та мала суто деперсоніфіковану функцію. Через низький рівень культурного розвитку відсутній був суспільний запит на правове регулювання, творчість розглядалася як суспільне надбання.

Подальший розвиток регулювання творчої діяльності на території України пов'язаний із киммерійцями, скіфами і сарматами, які населяли територію України у I тис. до н.е. Найважливіша юридична література до цього часу містить суттєві прогалини у висвітленні правової спадщини давніх протодержавних та ранньодержавних утворень киммерійців, скіфів, сарматів. Серед найважливіших процесів, які заклали фундамент права на творчість, чільне місце займає звичаєве регулювання творчої діяльності¹⁵⁹ та формування культури як особливої сфери людського суспільства.

У киммерійців, як і у трипільців домінував синкретизм. В їх свідомості творчість, мистецтво не були відмежовані від господарчих занять. Творча діяльність і господарча діяльність не відокремлювалися, не протиставлялися одна одній. У процесі колективної праці вони гармонійно поєднувалися: створення знарядь, їх ефективне використання, задобрювання богів піснями та танцями на успіх у справі тощо¹⁶⁰.

Культура киммерійців була інтегрована у культуру скіфів. Спочатку принципових розбіжностей між ними не існувало. Схожими залишались обряди, орнаменти кераміки, побутові особливості, мова. Однак, через поступову диференціацію скіфського суспільства, коли достатнього розвитку набули ремесла й торгівля, творча діяльність стала більш затребуваною.

Соціальну диференціацію скіфського суспільства охарактеризував Геродот (VI ст. до н. е.), розділивши його на три суспільні групи: царські скіфи, скіфи-воїни, що заселяли причорноморські степи і займалися скотарством, та скіфи-землероби, які жили в основному у лісостеповій зоні Подніпров'я¹⁶¹.

Аналізуючи предмети поховань, знайдені археологами у курганах Чортомлик, Куль-Оба, Товста Могила, Солоха, Гайманова Могила,

¹⁵⁹ Кушинська Л.А. Звичаєве право та його еволюція у східнослов'янському суспільстві VI-XI ст. Монографія. К.: Вид-во Нпу імені М. П. Драгоманова, 2008. 142 с.

¹⁶⁰ Черняков І. Киммерійці: міфи, історія, археологія. *Історія України*. 1997. № 24. С. 4

¹⁶¹ Геродот. *Історія в дев'яти книгах*. Кн. 4. Київ: Наукова думка, 1993. С.180-228.

Братолобівський курган, могильники скіфів на Полтавщині, Київщині, Поділлі, Херсонщині, в районі Дніпрових порогів та в інших місцях¹⁶², де ховали скіфських царів, можна зробити висновок про те, що в скіфський період змінилось ставлення до творчості. Соціальне розшарування суспільства зумовило зміну естетичних поглядів, розвиток творчої діяльності, з'явився запит на її результати. Творча діяльність почала цінуватися більше ніж інші види ремесл, приносити прибуток, засоби до існування. Це започаткувало зміни у соціальному статусі творців.

У фольклорі і історично ранній письменності (як і в інших формах мистецтва) авторство було колективним, а його «індивідуальний компонент» залишався, як правило, анонімним. Якщо твір і співвідносився з ім'ям його творця, то тут ім'я «виражало не ідею авторства, а ідею авторитету»

Характеризуючи творчість як правовий феномен, варто відмітити, що вона була деперсоніфікованою та колективною. Цінувалися результати творчості, майстерність, але ім'я творця, авторство не було авторитетним, тобто не мало суттєвого значення і таким чином не виникало потреби у його охороні.

Сарматська культура була схожою із скіфською. Поховальні обряди знаті суттєво відрізнялися від поховальних обрядів простого люду, результати творчої діяльності відігравали в них провідну роль. У багатих сарматських похованнях археологами було знайдено ювелірні вироби, зброю, побутові предмети, прикрашені стилізованими зображеннями, які є витворами мистецтва¹⁶³.

Отже, культура скіфів і сарматів відіграла важливе значення у становленні права на свободу творчості. Використання у поховальних обрядах найкращих результатів творчої діяльності: від прикрас, зброї до архітектурних витворів підтверджувала високий статус померлої особи. Такого роду звичаї зумовили подолання синкретизму та привели до виділення творчої діяльності від інших видів. Особи, які займалися творчістю, за умови попиту на результати їх діяльності, могли отримувати засоби до існування виключно творчою діяльністю. Це стало важливим кроком у поступальному розвитку регулювання свободи творчості, змінило соціальний статус творця у суспільстві, надало можливість займатися виключно вищою формою діяльності людини.

¹⁶² Ключко Л. Золота етнографія Скіфії: верхній фриз пекторалі з кургану Товста Могила. *Народна творчість та етнологія*. 2012. № 1. С. 53.

¹⁶³ Ключко Л. Золота етнографія Скіфії: верхній фриз пекторалі з кургану Товста Могила. *Народна творчість та етнологія*. 2012. № 1. С. 60

Подальший розвиток правового регулювання творчості пов'язаний із грецькою колонізацією¹⁶⁴. У генезисі цієї сфери на українських землях чітко простежується антично-грецький вплив. На відміну від скіфів, елліні-колоністи були талановитими творцями, мали більш розвинену систему творчості. Крім розвиненої торгівлі прикрасами, скульптурами, іншими шедеврами мистецтва у містах-державах розвивалася наука. Джерелами правового регулювання творчості були місцеві звичаї, закони грецьких міст-полісів та закони царів. Творчість становила особливу цінність для еллінів-колоністів. Грецькі колонії Північного Причорномор'я були осередком зародження філософії. Вихідцями з давньогрецьких колоній є такі мислителі як Біон Борисфеніт, Анахарсіс.

Розвиток філософії мав суттєвий вплив на індивідуалізацію творчості та формування права на свободу творчості. Послаблення традиційних колективних зв'язків у творчій діяльності зумовило самовизначення індивідуума, його творчих здібностей та талантів. З'явилися імена мислителів, суспільний запит на їх твори. Творчість отримала естетичну і економічну оцінку. Поступово відбувалась індивідуалізація, персоніфікація творчості, з'явилась титульність володіння творами, скульптурами тощо.

Перехід від колективної творчості до індивідуальної спричинив суттєві зміни у формуванні права на свободу творчості. Серед сукупності суспільних благ, творчість почала становити самостійну цінність.

У правовому регулюванні творчості можна виділити і ряд недоліків, які гальмували процес становлення цього права. Незважаючи на те, що творчість виокремилася як окремий феномен у мистецтві та філософії, творів було небагато, автори були загальновідомими, тому захисту підлягала титульність володіння результатами творчості, а не ім'я автора, талант, його вміння чи навички.

Отже, міфологічний етап - від появи людини на території сучасної України V-III тисячоліття до нашої ери до прийняття християнства у 988 р.) має важливе значення у становленні права на свободу творчості на території сучасної України. Досліджуючи генезис цього феномену, доходимо висновків, що міфологічний період - це період образного мислення, особливістю якого є колективність та анонімність. Із зазначеного виводимо, що творча діяльність, яка характеризувалася колективністю, деперсоналізацією, була основою суспільного прогресу. Вона регулювалася на основі соціальних норм та звичаїв. У силу спрощеності суспільного життя, відсутності права як регулятора суспільних відносин, підстави говорити про оформлення права на свободу творчості відсутні. Однак, в контексті

¹⁶⁴ Hotsuliak Y., Opolska N. Образ Фемиды в античном правовом сознании. *Studia warminskie*. 2018, № 55. p. 265-278.

взаємозв'язку творчості, культури, особи і буття, генезис творчості та еволюція особи є єдиним, нероздільним природним процесом. Витоки права на творчість сягають міфологічного періоду (періоду образного мислення), це право розглядається як природне право, що випливає із людської природи.

Основні тенденції генезису регулювання творчої діяльності: подолання синкретизму творчості, виділення її з господарської діяльності; перехід від колективної творчості до індивідуальної; зміна соціального статусу творців, прибутковість творчості; регулювання творчої діяльності соціальними нормами, звичаями; титульність володіння на результати творчої діяльності та її захист, відсутність авторитетності імені автора, його захисту.

Ремісничо-персоніфікований період (IX ст.- XIII ст.)

Наступний етап розвитку права на свободу творчості на території України пов'язаний із розвитком слов'янської культури, поширенням християнської релігії та розвитком Київської Русі¹⁶⁵.

У V—VI ст. на теренах України виникли слов'янські об'єднання — склавини і анти. М. Грушевський відзначив, що термін «анти» є стародавньою назвою Українців. «Антська колонізація цілком відповідає тому, що напрями слов'янської колонізації могли б висконструювати про правітчину нашого народу й напрям його колонізації, із звісних нам з джерелових фактів – в антах маємо предків України-Русі, ближче – предків сіверян, уличів, тиверців і інших ще, може, незвісних нам на ім'я полудневих племен, що жили разом з ними на нашій території і ввійшли в склад нашого народу»¹⁶⁶. Про культуру антських племен свідчать археологічні знахідки: ковальські, залізобобні, гончарні вироби та ремісничі майстерні.

Ремісничо-персоніфікований період пов'язаний із релігійно-культурним проектом князя Володимира Святого, який вдався 988 року до запровадження християнства візантійського обряду як державної релігії. Разом із грецькими та болгарськими священниками до Києва прибули численні будівничі, художники, літератори. У надзвичайно короткий термін у Київській державі виникла, за монаршими задумом та волею, «висока» культура, взорована на багатій культурі Візантії. Втім, мовою церкви та «високої» культури стала не грецька й не місцева - скажімо, полянська, - говірка, а так звана церковнослов'янська, фактично - болгаро-македонська. Причини були суто утилітарні - на той час уже існувала багата релігійна література цією мовою,

¹⁶⁵ Державно-церковні відносини в українських землях період Київської Русі / В. Д. Бондаренко, Б. І. Андрусин. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право. 2012. Вип. 18. С. 155-162

¹⁶⁶ *Грушевський М. Анти (Авта, Antes)*. Уривок з «Історії України-Руси». ЗНТШ. Львів, 1898. Т. 21. Кн. 1. С. 1 – 16. URL: <https://www.m-hrushevsky.name/uk/History/1898/Anty/2.html> (дата звернення: 12.01.2020)

загалом зрозумілою нашим предкам, тож її можна було практично механічно ввести до релігійного та культурного обігу¹⁶⁷.

Правове регулювання творчості здійснювалося на основі звичаєвого права, Руської правди, княжих договорів та санкціонованого державою церковного права, джерелом якого були церковні устави.

Однак ці джерела не виокремлювали творчість як самостійний об'єкт права, творча діяльність була невідділеною від ремісництва. Стаття 15 розширеної редакції Руської Правди за троїцьким списком¹⁶⁸ передбачала сплату штрафу за вбивство ремісника чи реміснички у розмірі 12 гривень. Тоді, як стаття 16 передбачала, що за вбивство холопа - орача потрібно було сплатити штраф у сумі 5 гривень, а за рабину - 6, що свідчить про посилену правову охорону життя особи, яка мала творчі здібності.

.Розуміння поняття «ремісництво» передбачає виконання роботи, яка не відрізняється ніяким творчим задумом, творчою ініціативою, а «ремісник» — це людина, яка працює шаблонно, без творчої ініціативи, натхнення, на протилежність митцю¹⁶⁹. Однак, подібне протиставлення є сучасним. У давнину ремесло та творчість не протиставлялися. Одним із перших мислителів, який розмежував творчість і ремісництво був Гегель, який вказав на принципові відмінності між ««майстерно зробленими речами» і «творами мистецтва»¹⁷⁰.

Підтвердження нероздільності творчості та ремісництва у Київській Русі знаходимо й у інших авторів. С. Подолинський зазначає, що за часів княжої доби ремесла остаточно виокремилися від сільського господарства, а окремі його спеціалізовані галузі, зокрема оздоблення храмів, палаців, будівель, розпис ікон, злотарі – набули достатньо високого розвитку»¹⁷¹. Тобто художній розпис, оздоблення храмів від ремісництва все ж не виокремилося. Отже, до спеціалізованих галузей ремісництва у Київській Русі відносили розпис, оздоблення, тобто виконання робіт, які передбачають мистецькі уміння, творчий задум, творчу ініціативу. Ремісники, на відміну від осіб, зайнятих у сільському господарстві, могли виконувати творчу роботу.

¹⁶⁷ Гриценко О. Стріха М. Культурна політика України: Короткий історичний огляд (ІХ-ХХст.). Хроніка 2000. 1998. № 27-28. С. 557-586.

¹⁶⁸ «Правда Руська» Ярослава Мудрого: початок вітчизняного законодавства : навч. посіб. Уклад.: Г. Г. Демиденко, В. М. Єрмолаєв ; вступ. сл. В. Я. Тація. 2-ге вид., змін. та допов. Харків : Право, 2017. С.20-30.

¹⁶⁹ Енциклопедія українознавства: Словникова частина. Париж, Нью-Йорк, 1973. Т. 7. С. 2489-2494.

¹⁷⁰ Гегель Г. В. Ф. Естетика: В 4 т. М. Искусство, 1968. Т. 1. С. 5.

¹⁷¹ Подолонський С. Ремесла і хвабрики на Україні. Женева, 1880. С. 145.

За соціальним станом ремісники Київської Русі поділялися на вільних ремісників і холопів. У статті 15 Руської Правди¹⁷² йде мова саме про холопів ремісників, які працювали на князівських, боярських та монастирських дворах. Зміст цієї норми підтверджує високу оцінку творчої діяльності. Якщо за вбивство холопа-орача штраф передбачено у розмірі 5 гривень, то штраф за вбивство холопа-ремісника удвічі більший. Це вказує на існування посиленої правової охорони життя особи, яка мала творчі здібності. Правовому захисту в цей період підлягала не лише титульність володіння на результат творчості, але й суб'єкт творчості, його життя та здоров'я.

Творчість носила не ексклюзивний, а практичний серійний характер та мала виключно прикладне значення. Цінність представляла саме практична сторона творчості, а не естетична, ексклюзивна.

Як самостійний вид творчості даного періоду розвивалась література, яка вплинула на перехід від колективізації творчості до її персоніфікації. А. Рейтблат зазначає, що основу давньоруської книжності становили богослужбові і богословські книги, а також літописи - тексти надособистого характеру, які не пов'язані з індивідуальним автором. Ці особливості творчості стримували формування ідеї авторства¹⁷³.

П. Калмиков вказує, що у Київській Русі автори користувалися здебільшого тільки честю авторства і то не завжди. Імена деяких з них збереглися в післямовах рукописів. Прості світські письменники, звичайно, приховували свої імена, і їх творіння надзвичайно рідкісні, робилися власністю всіх. Переписувач або замовник, робився повним господарем створеної книги, користувався нею сам, або продавав її чи іншим чином відчужив¹⁷⁴.

Незалежно від того, чи зазначене ім'я автора, володіти, користуватися та розпоряджатися копією твору на правах власника міг переписувач або особа, за замовленням якої здійснювався перепис твору.

Важливе значення для становлення права на творчість мало ім'я автора. Прості світські письменники, як правило, не афішували свого імені¹⁷⁵. Це в першу чергу пов'язано з поширенням християнської ідеології¹⁷⁶.

¹⁷² Пам'ятки історії держави і права України. Київська Русь. / Б. І. Андрусишин, А. М. Гуз ; К.: Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2003. 60 с

¹⁷³ Рейтблат А.И. Матеріали к истории авторского права в первой трети XIX в. Книга. Исследования и материалы. М, 1993. С. 140.

¹⁷⁴ Калмыков П.Д. О литературной собственности вообще и в особенности об истории прав сочинителей в России. *Журнал министерства народного просвещения*. 1851. 4.72 (октябрь) С.72.

¹⁷⁵ Андрусишин Б. І., Бондаренко В. Д. Державно-церковні відносини: природа, зміст, характер функціонування, типологізація. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. 2009. Вип. 7. С. 94-104.

¹⁷⁶ Васянович О.А. Канонічне право: історія та сучасність. Віче : Теоретичний і громадсько-політичний журнал. (Спецвипуск. Верховна Рада України). Київ, 2007. № 18 : Всеукр. теор.

Зазначення імені автора твору пов'язувалося з одним зі смертних гріхів у християнстві – гординою, почуттям високої самооцінки. Простим світським письменникам негоже прославляти власні імена. Однак, якщо мова йде про державних мужів, ченців та інших поважних осіб, яким авторство не додавало непомірної гордості, зарозумілості, бо вони й так мали високий статус у суспільстві, то такі особи могли бути авторами творів. До нашого часу збереглися такі історичні пам'ятки як «Повчання Володимира Мономаха дітям», «Повість временних літ» Нестора Літописця, «Слово про закон і благодать» Іларіона, «Моління» Данила Заточника та інші.

Публічність автора мало велике значення для подальшого становлення та розвитку права на творчість. Авторами були люди відомі, освічені, які мали певний статус у суспільстві. Їх авторство не потребувало захисту тому, що відповідна християнська ідеологія¹⁷⁷ обумовила відсутність посягань на них, крім того, їх почесні імена лише додавали авторитетності творам. Саме через те, що авторами творів були люди відомі та мали певний статус у суспільстві, з'явилося поняття «ім'я автора». Авторство вважалося почесним, статус автора твору визначав авторитетність самого твору.

Правове регулювання творчої діяльності у Київській Русі здійснювалося також на основі санкціонованого державою церковного права¹⁷⁸. Канонічний вплив виражався у формі обмеження свободи творчості. Духовенство намагалося контролювати зміст творів, слідкувати за їх написанням, перекладом, розповсюдженням.

У «Ізборнику Святослава» 1073 р.¹⁷⁹ представлені списки «істиних» і «ложних» книг. До «ложнонаписаних» книг належали апокрифи. У 1280 р. у список заборонених творів було внесено «Кормчу книгу» та «Церковний устав» - збірники правил, викладених церковною та світською владою. У «Кормчій книзі» (1284 р.) міститься застереження про застосування репресивних мір до осіб, які зберігатимуть «ложні» книги: «Хто еретичне писання у себе зберігатиме і віруватиме, той буде проклятий разом з усіма еретиками, а книги ті на тім"ї його буде спалено»¹⁸⁰.

й науково-практ. конф. з правозн., політології та соціології. «Трансформація політичної системи: соціальні перетворення та законодавчий процес». Т. 4. С. 41–42.

¹⁷⁷ Андрусишин Б. І., Бондаренко В. Д. Правові засади державноцерковних відносин в епоху середньовіччя. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. 2010. Вип. 11. С. 3-14.

¹⁷⁸ Совенко Б. В. Православне канонічне право в Україні: зародження, розвиток та перспективи: монографія. Наук. ред. Б.І. Андрусишин К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2012. 247 с.

¹⁷⁹ Кушинська Л.А. Звичаєве право та його еволюція у східнослов'янському суспільстві VI-XI ст. Монографія. К.: Вид-во Нпу імені М. П. Драгоманова, 2008. 142 с.

¹⁸⁰ Каракоз О. О. Цензура друкованих видань як соціальне явище. *Технологія і техніка друкарства*. 2004. №2. С. 137–139.

У збірниках правил, викладених церковною владою закладено обмеження щодо зберігання, читання «ложних» книг, однак обмеження у створенні цих творів було відсутнє. Тобто боротьба велась не з самими творцями, а з поширенням творів та ідей, які в них були закладені. Це пояснюється тим, що оригінальні твори були рідкістю. Незважаючи на розвиток освіти у княжій державі, творців було небагато¹⁸¹ і вони майже усі були відомими особами (Володимир Мономах, Нестор Літописець, Іларіон, Данило Заточник та ін.¹⁸²). А заборонені книги були створені творцями за межами Київської Русі, потрапляли з-за кордону, відтак потреба існувала саме у санкціонуванні зберігання, читання та поширення заборонених творів.

Отже, правове регулювання свободи творчості княжої доби не знало ще нормативного закріплення правової охорони імені автора, відсутні факти, які б підтвердили, що творець наділявся будь-якими правомочностями у відношенні до свого твору. Формувалася ідея титульності володіння на екземпляр твору замовника чи переписувача, ці особи вважались першими власниками екземпляра твору. Обмеження творчої діяльності були відсутніми, релігійні норми санкціонували лише збереження заборонених творів, але не їх створення.

Змістовно-індивідуалізований період (XIV – перша половина XVIII століття)

Подальший розвиток права на свободу творчості на території України пов'язаний з цензурним законодавством. Із занепадом княжої держави українські землі перебували під владою Литви, Польщі, а згодом, Росії. Відповідно правове регулювання творчої діяльності здійснювалося на основі законодавчих документів цих держав, звичаєвого руського права, а також церковного права, головним джерелом якого були церковні устави. Саме релігійно-правове регулювання творчої діяльності стало основою обмежень свободи творчості даного періоду.

Поступове входження українських земель до складу Великого князівства Литовського відобразилось у регулюванні творчої діяльності та інтеграції української культури. О. Гриценко, М. Стріха зазначають: «Стан українських земель у складі Литви характеризувався тим, що культурніші завойовані підкорили собі диких ще завойовників. Староукраїнська мова стала офіційною мовою Великого князівства Литовського. В містах активно впроваджувалося Магдебурзьке право»¹⁸³.

¹⁸¹ Андрусишин Б.І. Творці Середньодніпровської Русі. Б. І. Андрусишин, В. Й. Борисенко. Пульсар. 2000. № 9. С. 68-70.

¹⁸² Кушинська Л. А. Звичаєве право України: навчальний посібник для студентів напряму підготовки "Правознавство". К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. 209 с.

¹⁸³ Гриценко О. Стріха М. Культурна політика України: Короткий історичний огляд (ІХ-ХХст.). Хроніка 2000. 1998. № 27-28. С. 557-586

У 1569 р. за Люблінською унією майже всі українські землі перейшли під владу Польщі. Православне населення українських земель зазнавало утисків з боку католицької польської влади.

У кінці XVI ст. на українських землях зміцніла хвиля національного відродження, рушійними силами якого стало православне міщанство. Більша і краща частина літературної та друкарської продукції цього часу творилася церковно-слов'янською, зокрема, поемічні твори Івана Вишенського, «Грамматика» М. Смотрицького, перша друкована, так звана «Острозька Біблія» 1581 р. та ін.¹⁸⁴

5 листопада 1591 р. православною частиною Берестейського церковного собору було ухвалено, щоб єпископи «звод книг, повинни, спробовавши, з підписами рук своїх и з печатьми до друку отдали... аби што противного церкви божос не виходило». Відповідна норма була закріплена і в уніатів. Стаття 27 Берестейської унії застерігала, щоб друкарні «нічого без відома єпископів своїх і дозволу їх не друкували», «щоб якісь ересі не множились»¹⁸⁵

Упровадження цензурного законодавства, з одного боку, передбачало обмеження права на свободу творчості, а з іншого, зумовило розвиток окремих його правомочностей. Зокрема, у зв'язку з цензурними заборонами виникла необхідність індивідуалізації автора твору для спрощення контролю.

Український церковний і освітній діяч Петро Могила – Митрополит Київський, Галицький і всієї Русі (1633-1647 рр.) присвятив значну частину свого життя розвитку православного шкільництва та освіти в Україні та питанням розвитку творчої діяльності, видавництва. Він згуртував довкола себе освічених людей і в 1631 р. на території Києво-Печерської лаври відкрив першу школу. Петро Могила добре усвідомлював значення освіти, творчості в розвитку суспільства, прагнув заснувати в Києві школи, які не поступалися європейським навчальним закладам. Згодом лаврську школу було об'єднано з Київською братською школою та перетворено на Києво-Могилянську колегію, випусниками якої стало чимало представників еліти тогочасної України¹⁸⁶.

На утримання колегії і монастиря П. Могила надавав грошову допомогу як колегії, так і вчителям та учням. Кількість учнів швидко збільшувалась, внаслідок чого у 1634 р. філію колегії було відкрито у Вінниці, яку пізніше перенесли на Волинь. З іменем Петра Могили пов'язане розгортання православної системи вищої і середньої освіти в Україні, яка мала визначальний вплив на розвиток творчої діяльності.

¹⁸⁴ Гриценко О. Стріха М. Культурна політика України: Короткий історичний огляд (ІХ-ХХст.). Хроніка 2000. 1998. № 27-28. С. 557-586

¹⁸⁵ Енциклопедія українознавства. Словникова частина (ЕУ-ІІ). Париж, Нью-Йорк, 1984. Т. 10. С. 3664

¹⁸⁶ Жуковський А. Петро Могила й питання єдності церков. К.: Мистецтво, 1997. 304 с.

Суспільний запит та розвиток освіти в Україні вказує на культурний розвиток українського суспільства. Правонаступниками і продовжувачами традиції стародавньої Києво-Могилянської колегії можуть вважатись такі провідні університети як: Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, Київський національний університет ім. Т.Г. Шевченка, Національний університет «Києво-Могилянська академія» та ін.

В XVII столітті внаслідок релігійно-культурного відродження та визвольних воєн, що породили гетьманську державу, чітко окреслилася спільнота, яку можна назвати українським народом - із власною культурою, в якій скопилися елементи питомі, візантійські, південнослов'янські, польські тощо. Найбільших масштабів гетьманське патронувannya церковного будівництва, освіти, книгодрукування набрало за часів Івана Мазепи (гетьман у 1687 - 1709), який настільки щедро фінансував з державної скарбниці зведення нових храмів, що дослідники архітектури оперують спеціальним терміном «мазепинське бароко»¹⁸⁷.

Після підпорядкування Української Православної Церкви московському патріархату 1686 р., цензурні обмеження на Гетьманщині стали більш жорсткішими. У 1689 р. патріарх Йоаким наказав надсилати йому нові книги на розгляд перед друком. У 1690 р. московський собор оголосив анатему на твори П. Могили, І. Галятовського, Л. Барановича, А. Радивилівського, Є. Славинецького та ін. У 1720 р. Петро I наказав друкарням на Гетьманщині жодних книг не друкувати без попередньої цензури Духовної Колегії, щоб не виникла у таких книгах ніяка ересь чи незгідність з великоросійськими друками»¹⁸⁸. Дозволявся передрук церковних книг за умови їх відповідності російським виданням.

Іронія ситуації полягала в тому, що московське царство, всіляко нівелюючи культурну самобутність українців, водночас широко використовувало українські культурні сили для власного розвитку. Переведена московським патріархом Никоном у другій половині XVII ст. церковна реформа робилася переважно силами українців; розвиток науки, освіти, мистецтва, навіть формування російської літературної мови - значною мірою заслуга українців Ф.Прокоповича, М.Смотрицького, Ст.Яворського, А.Веделя та багатьох інших¹⁸⁹.

¹⁸⁷ Гриценко О. Стріха М. Культурна політика України: Короткий історичний огляд (IX-XXст.). Хроніка 2000. 1998. № 27-28. С. 557-586

¹⁸⁸ Енциклопедія українознавства. Словникова частина (ЕУ-II). Париж, Нью-Йорк, 1984. Т. 10. С. 3664

¹⁸⁹ Гриценко О. Стріха М. Культурна політика України: Короткий історичний огляд (IX-XXст.). Хроніка 2000. 1998. № 27-28. С. 557-586

У силу історичних обставин правове регулювання свободи творчості на території України було обмежене державною російською монополією, особливістю якої був тісний зв'язок із цензурним законодавством.

16 вересня 1796 р. був оголошений указ Катерини II про заборону «вільних друкарень» і про запровадження ще більш жорсткої цензури. У ньому мовилося: «Приватними особами заведені друкарні скасувати, щоб не допускати зловживань. Жодні книги, складені або перекладені в державі нашій, не можуть бути видані хоч би в якій друкарні, без нагляду однієї з цензур, засновуваних у столицях наших, і схвалення, що в таких творах або перекладах нічого закону Божому, правилам державним і благопристойності супротивного нема»¹⁹⁰.

Незважаючи на посилення обмежень, у 1798 р. українською мовою вийшла «Енеїда» І. Котляревського. З нею пов'язують відродження української літературної творчості, публікацію етнографічних збірників, історичних досліджень.

У 1804 р. був прийнятий Перший цензурний устав, який передбачав попередню цензуру для всіх книг. У 1816 р. Міністерством народної освіти було видано розпорядження про те, щоб при поданні рукописів на цензуру до них додавалися докази прав видавця на подачу рукопису до друку¹⁹¹. 17 липня 1812 р. в Російській імперії було прийнято закон «Про привілеї на різні винаходи і відкриття в мистецтві і ремеслах»¹⁹².

У 1826 р. був прийнятий новий Устав про цензуру, який через жорсткість його положень називали «чавунним». У 1828 р. його було вкотре переглянуто та доповнено. До документа додано главу «Про авторів і видавців книг». Фактично це було юридичне визнання наявності правомочностей у авторів творів. Характеризуючи дану норму, О.С. Пушкін зазначав, що література «пожвавилася і прийняла звичайний напрямок, тобто торговий і сьогодні становить вона галузь промисловості, яку покровительствує закон»¹⁹³. Йдеться про становлення прав інтелектуальної власності у творців, отримання матеріальної винагороди за свою творчу працю.

В цей час з'явилося нове покоління українських літераторів, яке розглядало власну творчість здебільшого як окрему частину

¹⁹⁰ Мацюк О. Чи було книгодрукування на Україні до Івана Федорова. *Архіви України*. 1968. № 2. С. 3—14.

¹⁹¹ Сергеев А.П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации. М.: Инфра-М 1996. С. 35.

¹⁹² Как защитить интеллектуальную собственность в России. Правовое и экономическое регулирование: Справочное пособие. Под ред. А.Д. Корчагина М., 1995. М.: Инфра-М, 1995. С. 287.

¹⁹³ Пушкин А.С. Собрание сочинений в 10-ти томах. Т. 7. М., 1962. С. 365.

«загальноросійського» культурного процесу, при чому, за переконанням багатьох із них, частину безумовно древнішу¹⁹⁴.

Російське законодавство мало визначальний вплив на становлення обмежень свободи творчості на території України. З кінця XVIII ст. російська влада почала запроваджувати в Україні не лише релігійну, але і світську цензуру, наслідком якої стала заборона в 1847 р. творів Т. Шевченка, зокрема «Кобзаря».

Наші національні генії Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка безкомпромійно відстоювали ідеї свободи творчості. У відповіді на лист М. Павлика, який радив Лесі Українці «скинутись» усякої політики, тобто не торкатись політичних тем у творах, письменниця писала: «Я хотіла б знати докладніше, як я маю се розуміти? Невже так, що в Галичині я мала б ще «тихше» жити, ніж на Україні? Коли так, то се страшна жертва душі. Я ще, може, могла б не мішатися до краєвої політики в тім значенні, що не займалась би особистою агітацією, не вступила б в члени краєвих партій, бо думаю, що як літератор, я ліпше зроблю, коли виступатиму зовсім незалежно, хоч нехай і одиноко. Але «скинутися всякої політики» в літературі і в моїх зносінах з метрополією ніяк не можу, бо не тільки переконання, але темперамент мій того не дозволяє... Тоді треба скинутись мені і моєї поезії, моїх найщиріших слів, бо вимовляти і ставити їх на папері, скинувшись того діла, на яке вони кличуть інших, мені буде сором»¹⁹⁵.

В контексті боротьби за свободу творчості важливе значення має діяльність Кирило-Мефодіївського товариства, яке існувало в Києві з грудня 1845 р. по березень 1847 р. Це товариство стало джерелом зародження українського політичного руху та самої концепції української національної ідентичності. Ініціаторами створення були В. Білозерський, М. Гулак, М. Костомаров, П. Куліш, О. Маркевич. У квітні 1846 р. до братства вступив Т. Шевченко. У березні 1847 р. за доносом провокатора діяльність братства була викрита, а його члени заарештовані. Найтяжче було покарано Т. Шевченка, якого віддали у солдати Окремого Оренбурзького корпусу з застосуванням обмеження права на свободу творчості. Митцю було заборонено писати і малювати.

«Художника Шевченко за возмутительных и в высшей степени дерзких стихотворений, как одаренного крепким телосложением, определить рядовым в Оренбургский отдельный корпус с правом выслуги, поручив начальству иметь створожайшее наблюдение, дабы от него ни под каким видом не могло

¹⁹⁴ Гриценко О. Стріха М. Культурна політика України: Короткий історичний огляд (ІХ-ХХст.). Хроніка 2000. 1998. № 27-28. С. 557-586

¹⁹⁵ Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. Листи Лесі Українки 1903 р.10.04.1903 р. до М. І. Павлика URL:<https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1903/19030410.html> (дата звернення 13.01.2020)

выходить возмутительных и пасквильных сочинений». Такі пропозиції Третього відділення підтримав Микола I і власноручно дописав «под строжайший надзор с запретом писать и рисовать». Пізніше Шевченко скаже, що навіть трибунал під головуванням сатани не зміг би придумати жорсткішої кари...¹⁹⁶.

У 60-70-ті роки XIX століття на території України за ініціативою царського уряду з метою пристосування державного ладу Російської імперії до проблем капіталістичного розвитку було проведено ряд реформ: у 1861 р. – селянську; у 1864 р. – земську; у 1870 р. – міську; у 1864 р. – фінансову та судову; у 1864-874 рр. – військову. Однією з перших протягом 1863-1864 рр. відбулася реформа освіти, яку було розпочато з прийняттям Університетського статуту 18 червня 1863 р.¹⁹⁷. Шкільна реформа позитивно вплинула на розвиток творчої діяльності в Україні, разом з тим повальна цензура стримувала авторів, була визначальним обмеженням.

Отже, деструктивний вплив цензури зумовив обов'язковість індивідуалізації автора творчої діяльності та її предмет. Якщо зміст творчості не відповідав державно-релігійній ідеології, автора можна було індивідуалізувати та притягнути до відповідальності. Внаслідок запровадження такого негативного явища як цензура відбувався розвиток права на творчість у напрямку індивідуально-суб'єктної та предметно-змістовної його складової.

Натомість українцям Галичини в умовах порівняно ліберального політичного режиму вдалося досягнути значно більшого національного відродження, аніж їхнім братам на Наддніпрянщині. Тут функціонувала мережа культурно-просвітницьких інституцій, з них товариство «Просвіта» 1914 р. нараховувало 37 тисяч членів і утримувало 3 тисячі народних читалень, вільно виходила українська преса, коштом уряду діяло декілька українських гімназій та університетських кафедр. Саме в Галичині друкувалися тоді письменники з підросійської України, виходили численні переклади творів світового письменства на українську мову, заборонені в Російській імперії. З огляду на все це серед галицької інтелігенції сформувалася концепція «п'ємонтизму». В Галичині створювалися культурні, освітні, наукові, політичні організації¹⁹⁸. Згодом, на основі цих ідей утвориться незалежна Українська держава.

¹⁹⁶ Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С.396.

¹⁹⁷ Гусарев С.Д. Тези до історичного портрету правової системи України (період з X до XX ст.). Право і суспільство. 2009. № 1. С. 22—26.

¹⁹⁸ Гриценко О. Стріха М. Культурна політика України: Короткий історичний огляд (IX-XXст.). Хроніка 2000. 1998. № 27-28. С. 557-586

Період ідеологічно-національного впливу на розвиток права на свободу творчості (кінець XIX – початок XX століття).

Українська концепція права на свободу творчості має особливості, відмінні від розвитку свободи творчості в Російській імперії. Видатний український мислитель М. Драгоманов у 1884 р. розробив конституційний «Проекть оснований устава украинскаго общества «Вольный союзъ» - «Вільна спілка», у якому автор задекларував «свободу театровъ»; «свободу речи, печати... обучения», «свободу товариществъ и обществъ»¹⁹⁹.

На початку XX століття із становленням новітнього періоду європейської історії та власної державності народом України у розвитку права на свободу творчості спостерігаються переломні зміни.

Після тривалих часів імперських поневолень та заборон усього українського, на початку XX сторіччя, настали золоті десятиліття формування української національної мистецької школи та утворення мистецьких осередків. Сповідуючи свободу творчості, українська мистецька школа найбільш активно розвивалася в часи національно-визвольної боротьби та коротких періодів незалежності країни. Порушив злет вільного духу творчості українських митців період радянської доби, коли мистецтво й мистецька освіта стала елементом ідеології нової держави, що призвело до втрати національної свідомості митця й автентичності українського мистецтва²⁰⁰.

Ідеї М. Драгоманова отримали подальший розвиток в проекті Конституції України, розробленій М. Міхновським у 1905 р. Право на свободу творчості було закріплене у статтях 22-23.

Стаття 22 «Основного Закону Самостійної України — Спілки народу українського» передбачала: «Наука і навчання суть вільні для кожного. Усяке втручання або перебіжні заходи заборонені. Громадське навчання, яке дається на кошт суспільний, мусить бути управильнене на підставі закону»²⁰¹.

Стаття 23 пердачала, що «Печатне слово є свободне. Цензура ніколи не може бути заведена. Ніхто не може вимагати від письменників, видавців або печатників якихось грошевих забезпечень. Коли письменник є відомий і живе на Вкраїні — видавець, печатник або розповсюджувач не можуть бути переслідувані»²⁰².

¹⁹⁹ Проекть оснований устава украинскаго общества «Вольный союзъ» – «Вільна спілка» Історія української конституції. За ред. А. Г. Слюсаренко. К.: Т-во «Знання» України, 1993. С.53.

²⁰⁰ Концепція сучасної мистецької школи. Наказ Міністерства культури України від 20 грудня 2017 року № 1433 URL: <http://mincult.kmu.gov.ua> (дата звернення 18.01.2020 р.)

²⁰¹ Основний закон «Самостійної України» Спілки народу українського. Історія української конституції. За ред. А. Г. Слюсаренко. К.: Т-во „Знання” України, 1993. С.62.

²⁰² Історія української Конституції. Українська правнича фундація. Упоряд.: А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. Київ: Право, 1997. 443 с.

У березні 1917 р. у Києві створено представницький орган України – Українську Центральну Раду, що започаткувала процес закріплення права на свободу творчості в Україні. Третій Універсал Української Центральної Ради проголошував свободу слова, друку, зібрань, союзів тощо²⁰³.

Стаття 17 Конституції Української Народної Республіки від 29 квітня 1918 р. містить заборону обмеження громадян УНР та інших осіб на її території в правах слова, друку, сумління, організації²⁰⁴.

З приходом до влади П. Скоропадського, було відкрито близько сотні українських гімназій, українські державні університети в Києві та Кам'янці-Подільському, історико-філологічний факультет у Полтаві, створені Державний український архів, Національна галерея мистецтв, Український історичний музей, Українська національна бібліотека, Український театр драми і опери, Українська державна капела, Український симфонічний оркестр, Українська академія наук тощо²⁰⁵.

Право висловлювати і писати свої думки, розповсюджувати їх шляхом друку або іншими засобами було закріплене у п. 21 Законів про тимчасовий державний устрій України²⁰⁶. Артикул 31 Основного Державного Закону Української Народної Республіки (проект Урядової Комісії по виробленню Конституції Української Держави) 1920 р. передбачав забезпечення «кожному вільність науки, навчання і наукових вислідів та дослідів»²⁰⁷.

Після падіння УНР і поразки національно-визвольної боротьби 1917-1921 рр. десятки тисяч українців змушені були покинути батьківщину і опинилися в багатьох країнах Європи і світу. Вони склали основу другої хвилі еміграції за межі України, яка в літературі класифікується як міжвоєнна українська політична еміграція на відміну від першої еміграції кінця XIX ст. до початку Першої світової війни – економічної. Серед емігрантів другої хвилі був дуже високий прошарок інтелектуалів, у тому числі правників²⁰⁸.

²⁰³ Універсал Української Центральної Ради (III) від 7(20) листопада року 1917 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005300-17> (дата звернення: 12.01.2020).

²⁰⁴ Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) від 29 квітня 1918 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18> (дата звернення: 12.01.2020)

²⁰⁵ Кралюк П. Павло Скоропадський – гетьман-українізатор, якого погубило русофонство. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30460976.html> (дата звернення: 20.15.2019)

²⁰⁶ Закони про тимчасовий державний устрій України від 29.04.1918 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004300-18> (дата звернення: 12.01.2020)

²⁰⁷ Основний Державний Закон Української Народної Республіки [проект]. Конституційні акти України 1917–1920: невідомі конституції України. К: Філософська і соціологічна думка, 1992. С. 129.

²⁰⁸ Токарчук О. В. Розвиток державно-правових учень представниками української еміграції (1920-1930-і рр.): монографія Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. С. 10.

Велика кількість митців, науковців змушені були покинути українську землю і шукати можливості реалізувати свій потенціал в умовах еміграції Німеччині, Великій Британії, Польщі, Австрії, Туреччині, Румунії, Болгарії, Данії, Великому князівстві Люксембурзькому, Фінляндії, Латвії, Литві, Естонії та ін.

Частина емігрантів ринули до Чехословаччини, адже саме тут президент республіки Т. Масарик і уряд Е. Бенеша створили сприятливі умови для розвитку політичного та громадсько-культурного життя, тому Прага стала осередком української політичної еміграції у міжвоєнний період. Уряд у Празі сприяв утворенню в 1921 р. Українського громадського комітету. Того ж року був перенесений з Відня і розпочав діяльність у Празі Український вільний університет, в 1922-1923 рр. – організовані Українська господарська академія в Подєбрадах, Високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова²⁰⁹. Ефективним було функціонування Союзу українського студентства, яке очолював В. Орелецький, куди входили 24 студентські організації. Союз видавав «Студентський вісник»²¹⁰.

«Прага 1922-1939-х рр. була чи не найсильнішим видавничим еміграційним центром, де виходило 94 українські періодичні видання (з-поміж них 14 – політичних, 14 – фахових, 18 – студентських, 10 – газет та ін.)»²¹¹. Діяв Український національний архівний музей, який «організовувався як орган, що документував національну історичну пам'ять і доносив правду про події національної історії»²¹².

Більшість емігрантів у Чехословаччині - митці та вчені з активною громадською позицією, досвідом творчої діяльності, які прагнули реалізувати творчий потенціал, поділитись творчими ідеями. Підтримка українських творців-емігрантів у Чехословаччині є виключенням, яке пояснюється прагненням Президента республіки Т. Масарика і уряду Е. Бенеша створити сприятливі умови для розвитку культурного життя в країні.

У цей час законодавство у сфері свободи творчості більшовицької Росії мало інший вектор розвитку. Радянське законодавство докорінно змінило правовий статус літературних, музичних і художніх творів, визнавши їх державним надбанням. Ст.5 Декрету РНК від 26 листопада 1918 р. «Про

²⁰⁹ Свтух М., Кемін В. Освітня діяльність української еміграції у Чехословаччині між двома світовими війнами (1921-1945). Київ, 1997. 146 с.

²¹⁰ Токарчук О. В. Розвиток державно-правових учень представниками української еміграції (1920-1930-і рр.) : монографія Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. С.10.

²¹¹ Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919-1939 (матеріали зібрані С. Наріжним до частини другої). Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 1999.С.10.

²¹² Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919-1939 (матеріали зібрані С. Наріжним до частини другої). Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 1999.С.6.

визнання наукових, літературних, музичних і художніх творів державним надбанням» було передбачено: «Усі як опубліковані, так і неопубліковані наукові, літературні, музичні і художні твори, в чиїх би руках вони не перебували, визнавалися державним надбанням. Разом із тим, твори не були прирівняні до інших об'єктів націоналізованої власності, бо щодо їх націоналізації діяв принцип оплатного відчуження. «У разі оголошення державним надбанням будь-якого твору, автору його при виданні або розповсюдженні твору сплачується окрема винагорода за ставками, встановленими Народним комітетом просвіти і Народним комітетом праці»²¹³.

Період «Розстріляного відродження» та декларативно-вербального проголошення права на свободу творчості (1917-1991 рр.) У цьому періоді можна виділити два етапи: початковий етап комуністичного будівництва, державно-репресивний етап та етап ідеологічної доцільності творчості.

Початковий етап комуністичного будівництва (1917 – 1930 рр.) розпочався із становленням більшовицького режиму в Україні, який супроводжувалося організацією нової правової системи.

1917 р. розпочався новий період в історії правового регулювання свободи творчості. З утвердженням на території України радянського режиму українські творці опинилися у складному становищі через те, що переважна їх більшість сповідували загальнодемократичні принципи, прагнули свободи слова, свободи творчості, вони були вільними у своїх переконаннях і висловлюваннях. В той період в Україні були створені геніальні художні твори, літератури та мистецтва, гідні світового визнання. Відбувся переворот в естетичній свідомості. Українська творчість за змістом і формами, під гаслами свободи, духовного оновлення, національного відродження стала наближеною до європейського рівня. Цьому сприяло те, що культурна політика більшовицького режиму спочатку передбачала підтримку розпочатої УНР і Гетьманатом П. Скоропадського українізації та начебто об'єдналася з культурною революцією.

Упродовж першого десятиліття більшовицького режиму в Україні культурне будівництво визнавалось третім фронтом соціалістичної роботи, поряд з фронтами військовим та господарським. Третім він був і за порядком, і за вагою, і за значенням²¹⁴

²¹³ Декрет РНК від 26 листопада 1918 г. «Про визнання наукових, літературних, музичних і художніх творів державним надбанням». К.: Філософська і соціологічна думка, 1992. - С. 126-148. Основний Державний Закон Української Народної Республіки [проект]. Конституційні акти України 1917–1920: невідомі конституції України. К.: Філософська і соціологічна думка, 1992. С. 126-148, Ст.5.

²¹⁴Правова ідеологія і право України на етапі становлення тоталітарного режиму (1929-1941) / Усенко І. Б., Мироненко О. М., Чехович В. А. та ін.; За ред. О. М. Мироненка, І. Б. Усенка. — К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. С. 128.

Протягом 1920-х років було досягнуто певних позитивних результатів. Діяли десятки науково-природничих, технічних і суспільствознавчих товариств. Митці об'єднувалися в творчі об'єднання, яких було більше 40, зокрема: «Плуг» (спілка селянських письменників), «Молодняк» (спілка молодих письменників), «АСПИС» (Асоціація письменників), «Ланка», «МАРС» (Майстерня революційного слова), «ВАПЛТЕ» (Вільна академія пролетарської літератури), «Авангард», «Нова генерація» та ін. На 1929 р. існувало 61 товариство і організація²¹⁵.

Першим централізованим органом цензури в Україні було Всеукраїнське державне видавництво, яке з лютого 1920 року підпорядковувалось Всеукраїнському центральному виконавчому комітету УСРР. Орган отримував право надавати дозвіл на друкування всієї періодичної преси, видань різних установ і організацій. У травні 1921 року воно було перейменоване на Державне видавництво України (ДВУ) і передано у підпорядкування Наркомату освіти. Йому додатково надали контроль за розповсюдженням друкованої продукції²¹⁶.

Виконуючи вказівки московського керівництва колегія агітпропвідділу ЦК КП(б)У 29 квітня 1922 року вирішила створити при Головному політико-освітньому комітеті Головне управління у справах друку з губернськими відділеннями по місцях. Розпочалася підготовча робота партійних і державних органів для затвердження рішення на Політбюро ЦК КП(б)У. Створений 6 червня 1922 року РНК РСФСР Головліт розглядав територію УСРР як свою юрисдикцію. Так, у Києві, Одесі, Харкові передбачалося відкрити місцеві відділення Головліту РСФСР. Українське керівництво сприйняло це як пряме втручання у справи суверенної республіки. Хоч підпорядкування і не відбулося проте положення про цензуру було взято з російського²¹⁷.

На самій зорі становлення більшовицького режиму позиція партійного керівництва позначилася певною толерантністю. В постановах Політбюро ЦК КП(б)У 1924-1927 рр. йшлося: «не одна з існуючих, зокрема літературних організацій... не може претендувати на монопольне проведення партійної лінії в цій ділянці... партія в цілому ні в якому разі не може зв'язати себе прихильністю до якого небудь напряму в галузі літературної форми; так само недопустимою є затвердження декретом або партійною постановою легалізована монополія на літературно-видавничу справу. Партія повинна

²¹⁵Правова ідеологія і право України на етапі становлення тоталітарного режиму (1929-1941) / Усенко І. Б., Мироненко О. М., Чехович В. А. та ін.; За ред. О. М. Мироненка, І. Б. Усенка. К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. С. 128.

²¹⁶Федотова О. Політична цензура в УСРР—УРСР: практика обмеження друкованої продукції. Вісник Книжкової палати. 2012. № 2. С. 45–47.

²¹⁷Федотова Оксана. Обмеження друкованого слова в Україні у тридцятих роках ХХ століття. Вісник Книжкової палати. 2009. № 3. С. 32–38.

всемірно викорчовувати спроби свавільного і некомпетентного адміністративного втручання в літературні справи», що є достатньо показовим²¹⁸.

29 серпня 1922 року Радою народних комісарів УСРР був створений український цензурний орган — Центральне управління у справах друку (ЦУСД), що входив до структури Народного комісаріату освіти. Спочатку як підрозділ Головного управління політичної освіти, а з 3 січня 1923 року — окреме управління. Постановою Всеукраїнського центрального виконавчого комітету і Радою народних комісарів Української РСР у квітні 1925 року Центральне управління у справах друку перетворене на Головне управління в справах літератури та видавництв УСРР (Укрголовліт). Була створена триступенева система управління, яка після всіх адміністративних реформ вилилися у створення облітів та райлітів або міськклітів²¹⁹.

Державно-репресивний етап (1930 - 1953 рр.)

Проведена в 1930 році реорганізація всіх республіканських Головлітів надавала їм право на відкриття видавництв і здійснення контролю над ними. Постанова ВЦВК і РНК УСРР «Про затвердження устави про Головне управління в справах літератури та видавництв і його місцеві органи» від 1931 року основним завданням діяльності Головліту визначала: «Здійснювати всі види політично-ідеологічного, воєнного і економічного контролю над призначеними до оголошення або поширення творами друку, рукописами, книжками, плакатами, картинами тощо, а так само над радіомовленням, лекціями, виставками». На Укрголовліт було покладена заборона видання творів, що містять пропаганду, спрямовану проти радянської влади й диктатури пролетаріату; розголошують державні таємниці; сіють національну ворожнечу; носять порнографічний характер. 19 липня 1931 року спеціальним циркуляром уповноваженим особам Головліту встановлювалася судова відповідальність за дозвіл до друку антирадянських матеріалів і таємних відомостей²²⁰.

Відбувалось утвердження тоталітарного режиму, внаслідок чого, українські митці сповна відчули на собі дії радянської репресивної машини, були фізично знищені, або морально зламані. Відкритий доступ до біографічних довідок багатьох українських митців, які були тривалий час засекречені, закінчуються словом «розстріляний». Багато митців, науковців

²¹⁸Правова ідеологія і право України на етапі становлення тоталітарного режиму (1929-1941) / Усенко І. Б., Мироненко О. М., Чехович В. А. та ін.; За ред. О. М. Мироненка, І. Б. Усенка. К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. С. 128.

²¹⁹Федотова Оксана. Обмеження друкованого слова в Україні у тридцятих роках ХХ століття. Вісник Книжкової палати. 2009. № 3. С. 32–38.

²²⁰Федотова Оксана. Обмеження друкованого слова в Україні у тридцятих роках ХХ століття. Вісник Книжкової палати. 2009. № 3. С. 32–38.

стали жертвами сталінського терору. Є. Гедройць цей період назвав «Розстріляним відродженням»²²¹. Практично вперше в період незалежної України в освітній процес увів поняття «Розстріляне відродження» Б Андрусишин в рамках програмного забезпечення²²².

Вільні українські творці опинилися в маховику більшовицької пропаганди та репресій²²³. Інтелігенцію, творчих особистостей, які займали активну громадянську позицію, що суперечила «диктатурі пролетаріату» було фізично знищено, розстріляно без суду і слідства, визнано «ворогами народу», репресовано.

В цей період спостерігається великий розрив між реальним становищем творців та нормативно-правовою базою, яка регулювала свободу творчості. Декларативно-вербальному проголошенню свободи совісті, свободи вираження власних поглядів, свободи зібрань у Конституції Української Соціалістичної Радянської Республіки, прийнятої 14 березня 1919 р. Всеукраїнським Центральним Виконавчим Комітетом²²⁴ суперечило впровадження плану монументальної пропаганди. Було створено систему партійно-державного керівництва культурним життям. Агітаційно-пропагандистський відділ ЦК РКП(б) ліквідував свободу друку, націоналізував видавничу справу, кіноіндустрію, театри, музеї, організував агітбригади та агітттеатри, знімали агітфільми. Для пропаганди революційних ідей та нової ідеології ефективно використовували політичні плакати, у створенні яких брали участь відомі художники, поети²²⁵.

Визначальною у сфері творчої діяльності стала комуністична пропаганда, лише така творчість вважалась істинною. Право на творчу діяльність

²²¹ Єжи Гедройць та українська еміграція. Листування 1950—1982 років. Київ: Критика, 2008. 752 с.

²²² Програма з «Історії України. Міністерство освіти і науки України, Український державний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова; Б.І.Андрусишин, В.Й.Борисенко, М.Л.Головко. Київ: Вид-во ДПУ імені М. П. Драгоманова, 1994. 50 с.

²²³ Бондаренко В. Д. Андрусишин Б. Модель державно-церковних відносин початкового етапу комуністичного будівництва (1917 – 1921 рр.). Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право. 2015. Вип. 27.- С. 160-165.

²²⁴ Конституция Украинской Социалистической Советской Республики утвержденная Всеукраинским съездом Советов в заседании 10-го марта 1919 года и принятая в окончательной редакции Всеукраинским Центральным Исполнительным Комитетом в заседании 14-го марта 1919 года. 1919. URL: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/CONST28.html. (дата звернення: 15.01.2020).

²²⁵ Скурятівський В. Л. Культурна революція. Енциклопедія Сучасної України. Т. 16: «Куз» «Лев» / Гол. редкол.: Дзюба І.М., Жуковський А.І., Железняк М.Г. та ін.; Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України. Київ, 2016 URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=51478 (дата звернення: 12.01.2020)

отримували лише ті особи, які служили культу Леніна, що у 1930-х рр. доповнився культом Сталіна²²⁶.

На зламі 1920–30-х рр. національна складова України зазнала вже не просто утисків, а й нещадних руйнувань, що означало її фактичний кінець²²⁷. Кремлівський централізм з його донедавна інтернаціоналістичною риторикою і фразеологією остаточно перейшов до російсько-шовіністичної стратегії, що означало перетворення культурної революції на знаряддя сталінського тоталітаризму²²⁸.

Нищівні зміни інтелектуально-ідеологічної сфери отримали назву «культурна революція»²²⁹. Головною метою культурної революції, яка, на відміну від індустріалізації і колективізації, не повинна була закінчуватися ніколи, проголошувалося створення нової людини. І нова культура, і маси «нових людей» були необхідні для зміцнення більшовицького режиму²³⁰.

25 листопада 1922 р. було введено в дію Кодекс Законів про народну освіту УРСР, який проголосив право всіх громадян УРСР на вільний доступ до науки, рівно як до знань та мистецтва, у всіх культурно-освітніх закладах держави²³¹. Майже одночасно з суто вербальним проголошенням свободи творчості було організовано один із перших таборів ГУЛАГу - 13 жовтня 1923 р. у на Соловецьких островах у Білому морі. За офіційними даними, у перші десять років існування «Соловецького лагера особого призначення» (СЛОНу) тут загинуло 7,5 тисячі осіб. Насправді, як стверджують історики, жертв було набагато більше. Лише в одному Соловецькому етапі, страченому у Сандармосі чекістом із сільською двокласною освітою капітаном НКВС Матвєєвим, було 1111 в'язнів. У списку — відомі світу культурні і державні

²²⁶ Андрусишин Б. Культ особи. Юридична енциклопедія: у 6-ти тт., т. 1-6 / Ю. С. Київ : Укр. енциклопедія, 2001. Т. 3. С. 429-430.

²²⁷ Скуратівський В. Л. Культурна революція. Енциклопедія Сучасної України. Т. 16: «Куз» «Лев» / Гол. редкол.: Дзюба І.М., Жуковський А.І., Желєзняк М.Г. та ін.; Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України. Київ, 2016 URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=51478 (дата звернення: 12.01.2020).

²²⁸ Андрусишин Б. І., Бондаренко В. Д. Формування державно-церковного антагонізму в УРСР у 20-30-х рр. XX ст. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право : зб. наукових праць. Випуск 30. К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. С. 80-92.

²²⁹ Андрусишин Б. І. Роль культури у формуванні менталітету майбутніх учасників національно-визвольної боротьби ОУНУПА в 20-30-ті роки. Українські національно-визвольні сили у боротьбі проти фашизму і тоталітарної системи більшовизму в 40-50-х роках : міжнар. наук. конф., 20-21 травня, м. Львів. Львів, 1993. С. 37-51.

²³⁰ Скуратівський В. Л. Культурна революція. Енциклопедія Сучасної України. Т. 16: «Куз» «Лев» / Гол. редкол.: Дзюба І.М., Жуковський А.І., Желєзняк М.Г. та ін.; Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України. Київ, 2016 URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=51478 (дата звернення: 12.01.2020).

²³¹ Кодекс Законів про народну освіту від 22.11.1922 р. Збірник Указонень та Розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. 1922. 19 грудня. Ч.49. - Ст. 729.

діячі та науковці: режисер і творець українського модерного театру Лесь Курбас, прозаїки і поети Микола Вороний, Микола Зеров, Мирослав Ірчан, Григорій Епік, Павло Филипович, перекладач і філософ Валер'ян Підмогильний, попередник Нобелівських лауреатів Камю і Сартра — драматург Микола Куліш, чий п'єси йшли у Москві, Варшаві, Парижі й Нью-Йорку, президент харківської Вільної академії пролетарської літератури Михайло Яловий, професори Степан Рудницький і Сергій Грушевський, академік Матвій Яворський, міністр УНР Антін Крушельницький разом з двома синами, міністр фінансів УСРР Михайло Полоз та інші²³².

Звинувачення в українському націоналізмі стало підґрунтям політичних переслідувань творців та науковців радянської України. Більшовицький режим, борючись із «дрібнобуржуазною національною ідеологією», вдався до політичних переслідувань, репресій.

Друга Конституція УСРР, яка була прийнята 15 травня 1929 р. проголошувала свободу висловлювання поглядів трудящих через усунення залежності друку від капіталу, а також передбачала передачу в руки робочого класу та селян усіх технічних і матеріальних засобів видання газет, книг, інших форм друку, забезпечення по всій країні їх вільного поширення²³³. Норми Конституції УСРР мали декларативний характер і не були нормами прямої дії. Це було декларативно-вербальне визнання свободи творчої діяльності на конституційному рівні, законодавча симуляція, яка в реальному житті не мала механізму реалізації. Саме в цей період спостерігається найбільший розрив між проголошеною свободою слова, вираження своїх поглядів та реальним забезпеченням свободи творчості. Придушення ідейно-політичної опозиції, опору інтелігенції, науковців, творців унеможлилювали реалізацію права на свободу творчості. Сучасні документально-публіцистичні, наукові праці розкривають реальні умови життя творців. Внаслідок голодомору 1932-1933 рр. загинуло до 10 мільйонів осіб. В творчості літераторів та художників, які пережили жахливі 1932-1933 роки можна побачити багато творів, віршів, картин, які нагадують про геноцид українського народу - Голодомор²³⁴. Боротьба радянської влади проти ворогів народу в першу чергу була спрямована на українську інтелігенцію, творців, художників, митців.

Ситуація, яка складалася на той час у суспільно-політичному та економічному житті країни, зокрема набирання обертів маховиком репресій,

²³² Чорна С. Як Сталін знищував цвіт нації. *Голос України*. № 146(7152). 19 серпня. 2019 р. С. 8.

²³³ Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки від 15 травня 1929 р. 33 УРСР. 1929. №14. ст. 100 URL: <https://uk.wikipedia.org/1929>(дата звернення: 08.01.2020).

²³⁴ Сергійчук В. Голодомор 1932—1933 років як геноцид українства. Видання четверте, доповнене. В.: ПП Сергійчук М. і., 2016. 320 с.

аж ніяк не сприяла літературній творчості. На зміну літературному плюралізмові з його розмаїттям течій і напрямків, літературних організацій та їхніх друкованих органів йшов «казьонний» оптимізм «соціалістичного реалізму»²³⁵.

«Чистка» 1933— 1934 рр. охопила також і науково-дослідні установи республіки. «Органи державно-політичного управління викрили і звільнили Всеукраїнську Асоціацію марксистсько-ленінських науково-дослідних інститутів (1931— 1936) від цілої групи контрреволюціонерів» — зазначалося в одній з тогочасних публікацій, серед яких: М. Лозинський — був науковим працівником Інституту радбудівництва і права ВУАМЛІН; П. Демчук — був керівником кафедри... в Інституті радянського будівництва та права. В. Романишин — був науковим працівником Інституту радянського будівництва та права; М. Чехович М. — був науковим працівником Інституту радянського будівництва і права і багато інших науковців визнано шпигунами, що вели шкідницьку контрреволюційну роботу на культурному фронті... Ці й безліч інших інтелігентів — вихідців з України «недержавної», що віддавали свої знання та працю для відродження державної України та майбутнього возз'єднання всіх українських земель, загинули внаслідок сталінських репресій. Цей список можна було б продовжувати... Ці й безліч інших інтелігентів — вихідців з України «недержавної», що віддавали свої знання та працю для відродження державної України та майбутнього возз'єднання всіх українських земель, загинули внаслідок сталінських репресій²³⁶.

Період Великого терору – найменування доби, коли сталінські репресії були ще більше посилені і фактично зведені до максимуму, супроводжується прийняттям Конституції УРСР 1937 р., стаття 124 якої проголошувала «У відповідності з інтересами трудящих і з метою зміцнення соціалістичного ладу громадянам УРСР гарантується законом: а) свобода слова, б) свобода друку, в) свобода зборів і мітингів, г) свобода вуличних походів і демонстрацій. Ці права громадян забезпечуються наданням трудящим і їх організаціям друкарень, запасів паперу, громадських будинків, вулиць, засобів зв'язку і інших матеріальних умов, необхідних для їх здійснення»²³⁷.

5 серпня 1937 року за наказом НКВС СРСР № 00447 набула чинності Постанова ЦК ВКП(б) «Про антирадянські елементи», яку теоретично обґрунтував новий нарком НКВС Єжов та відредагував сам Сталін. З цього дня розпочалася наймасовіша «чистка» радянського суспільства від елементів,

²³⁵ Рубльов О., Черченко Ю. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції, 20-50-ті роки ХХ ст.: монографія. Київ: Наук. думка, 1994. С. 16-17.

²³⁶ Рубльов О., Черченко Ю. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції, 20-50-ті роки ХХ ст.: монографія. Київ: Наук. думка, 1994. С. 16-17.

²³⁷ Конституція Української Радянської Соціалістичної Республіки. *Вісник ЦК ВКП(б)* від 31 січня 1937 р. №26/4916 URL: <https://uk.wikipedia.org/1929> (дата звернення: 15.01.2020).

що «не годилися для будівництва комунізму». У кожному республіку, область і район спускалися ліміти на репресування за I і II категоріями (I — розстріл, II — ув'язнення, співвідношення один до трьох).

Радянський політв'язень, письменник Василь Овсієнко зазначає, що ці ліміти не просто виконувалися, а й з радістю перевиконувалися, каральні органи запрошували їх збільшення. З таким проханням у Москву тричі звертався нарком внутрішніх справ УСРР Ізраїль Леплевський, а після його розстрілу — двічі в.о. наркома Олександр Успенський. Найбільша провина вільнолюбних та хазяйновитих українців була в тому, що сталінському режиму не вдалося перетворити їх на «зразкових» радянських громадян. За архівними даними, в Україні з 1935-го по 1951 рік жертвами розкуркулення стали понад 2 мільйони 800 тисяч осіб²³⁸.

Кількість жертв репресій, депортацій і голоду в Україні за часи радянської влади не піддається підрахунку. Це приблизно третина українського народу. Американський дослідник української трагедії Джеймс Мейс писав, що нинішня Україна – це соціологічно випалена земля. Нинішній період історії України він визначав як «постгеноцидний». На його думку, процес інтелектуального і морального занепаду українського суспільства та подальшого зросійщення не змогло зупинити навіть проголошення незалежності. Аж тепер Україна прокинулася – коли спадкоємниця ССРСР, Росія, чинить відверту агресію проти української держави, прагнучи стерти її з лиця землі, а нас, українців, втягнути в примарний «русский мир»²³⁹.

Етап ідеологічної доцільності творчості (1953-1991рр.)

Критерії періодизації радянської історії є різними. Досить поширеною є думка, що саме 1953 рік є відправною точкою закінчення епохи масових репресій, що пов'язано із смертю 5 березня 1953 р. І. Сталіна.

Планова система радянської школи створила безліч програм і методик, які діють і сьогодні, перетворюючи унікальність і неповторність творчої особистості в інструмент пропаганди цінностей певної державної системи. Застиглий академізм, в якому немає місця для свободи творчості, прогресивних ідей, сучасних реалій українського суспільства не може бути основою мистецької освіти громадян вільної європейської держави²⁴⁰.

В цей час, на міжнародному рівні дотримання прав і свобод особи стало одним із найважливіших пріоритетних принципів. Ці процеси мали безпосередній вплив на розвиток правового регулювання права на свободу

²³⁸ Чорна С. Як Сталін знищував цвіт нації. *Голос України*. № 146(7152). 19 серпня. 2019 р. С. 8.

²³⁹ Овсієнко В. 5 серпня 1937 року. Початок великого терору. Українського інституту національної пам'яті. URL: www.memory.gov.ua (дата звернення: 13.01.2020).

²⁴⁰ Концепція сучасної мистецької школи. Наказ Міністерства культури України від 20 грудня 2017 року № 1433 URL: <http://mincult.kmu.gov.ua> (дата звернення 18.01.2020 р.)

творчості в Українській РСР, яка у 1945 р. стала однією з країн-засновниць ООН. У 1948 р. Генеральною Асамблеєю ООН було прийнято Загальну декларацію прав людини, яку було ратифіковано 1973 р., як і Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права.

Стаття 27 Загальної декларації прав людини передбачає, що кожна людина має право вільно брати участь в культурному житті суспільства, у науковому прогресі, насолоджуватися мистецтвом. Кожна людина має право на захист моральних і матеріальних інтересів, що є результатом наукових, літературних чи художніх праць, автором яких він є²⁴¹.

У 50-70 рр. адміністративні методи управління державою стали переважно економічними, тому обмеження творчої діяльності дещо змінилися. Науково-технічні напрямки творчості отримали підтримку та стимулювання. Разом з тим, інші види творчості продовжували перебувати під жорстким контролем партійних органів.

Постановою Президії АН УРСР про утворення Сектору держави та права АН УРСР від 13 травня 1949 р. було створено академічний Сектор, який розпочав роботу над новими напрямками науково-дослідної діяльності: історія держави і права Української РСР; міжнародне право, проблеми, пов'язані з діяльністю УРСР як країни – учасниці ООН і суб'єкта міжнародного права; питання державного права. 12 червня 1969 р. Рада Міністрів УРСР ухвалила постанову за № 360 «Про створення Інституту держави і права Академії наук УРСР». За 70 років свого існування Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України зробив істотний внесок у розвиток української юридичної думки і практики державно-правового будівництва в Україні. Його науковцями за цей період опубліковано понад 400 монографічних праць, сотні підручників і брошур. Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України є флагманом української юридичної науки, а його науковці - основоположниками вітчизняної доктрини прав і свобод людини²⁴².

У 1970 р. Українська РСР, як держава-засновник ООН, стала членом Всесвітньої Організації Інтелектуальної Власності. 27 травня 1973 р. відбулась ратифікація Всесвітньої конвенції про авторське право.

20 квітня 1978 р. було прийнято четверту Конституцію УРСР. У статті 45 передбачалося гарантування свободи наукової, технічної і художньої творчості. Вона мала забезпечуватися широким розгортанням наукових досліджень, винахідницької та раціоналізаторської діяльності, розвитком

²⁴¹ Всеобщая декларация прав человека принята и провозглашена в резолюции 217 А (III) Генеральной Ассамблеи от 10 декабря 1948 года URL:<http://rada.gov.ua>(дата звернення: 08.01.2020).

²⁴² Шемшученко Ю. С. Флагман української юридичної науки на Трьохсвятительській. До 70-річчя Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Часопис Київського університету права. 2018. № 4. С. 10-13.

літератури і мистецтва. Держава зобов'язувалась створити необхідні для цього матеріальні умови, надавати підтримку добровільним товариствам і творчим спілкам, організовувати впровадження винаходів і раціоналізаторських пропозицій у народне господарство та інші сфери життя. Права авторів, винахідників і раціоналізаторів охороняються державою²⁴³.

Зазначена конституційна норма була більш прогресивною. Вона не лише проголошувала свободу друку, як стаття 124 Конституції УРСР 1937 р., а гарантувала свободу творчості, виділяючи її окремі види, зокрема наукову, технічну і художню творчість. Важливим також є те, що у статті було вказано суб'єктів творчості: авторів, винахідників і раціоналізаторів, а також зазначено гарантії забезпечення вказаної свободи через розгортання наукових досліджень, винахідницької та раціоналізаторської діяльності, розвиток літератури і мистецтва, створення необхідних матеріальних умов, підтримки творчих спілок, впровадження результатів творчої діяльності у народне господарство та інші сфери життя.

Однак, незважаючи на прогресивний розвиток законодавчих положень у сфері регулювання права на свободу творчості, відсутнім був механізм його забезпечення. Крім того, у практичному житті існувала жорстока цензура, яка унеможлилювала свободу у творчій діяльності.

Мистецтво, література, освіта були поставлені під жорсткий ідеологічний нагляд, оскільки вони повинні були служити інтересам пролетаріату, що переміг. Соціалістичний реалізм - це приклад такого телеологічно орієнтованого мистецтва, що сприяло соціалізму і комунізму. Багато наукових дисциплін, таких, як генетика, кібернетика і порівняльне мовознавство, було придушено в СРСР та у деякі періоди, засуджено як «буржуазні лженауки». У 1930-х і 1940-х роках багато видатних вчених було оголошено «шкідниками» або ворогами народу й посаджено до в'язниці. Деякі вчені працювали як заарештовані у «шарашках» (науково-дослідницьких лабораторіях у рамках системи трудових таборів Гулагу). Згідно з радянським кримінальним кодексом, агітація і пропаганда, які здійснювались з метою ослаблення Радянського авторитету або розповсюдження матеріалів чи літератури, які паплюжили УРСР і суспільний лад, каралися позбавленням волі на строк 2-5 років; для другого злочину строком на 3-10 років²⁴⁴.

Прикладом обмеження права на свободу творчості та застосування суворих покарань за зміст творчої діяльності є сформований у 1967 р. В. Чорноволом документальний збірник «Лихо з розуму (Портрети двадцяти

²⁴³ Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки від 20 квітня 1978 р. Історія держави і права України: зб. Документів. Укл. І. А. Козир, Т. М. Мілова. Кіровоград: Поліграфія, 2004. С. 234

²⁴⁴ Права людини в Радянському союзі URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Права_людини_в_Радянському_союзі (дата звернення: 08.01.2020).

«злочинців»»²⁴⁵. Автор зібрав матеріали про першу хвилю арештів серед української інтелігенції 1965 – 1966 рр. Він систематизував бібліографічні довідки про політв'язнів, їх листи, літературні та художні твори, за що був ув'язнений у 1967 р.

Про високу культурну цінність вказаного збірника свідчить міжнародна журналістська премія (Велика Британія 1968р.). В Україні лише зі зміною політичного режиму В. Чорновіл був удостоєний Державної премії імені Т.Г. Шевченка в галузі публіцистики в 1996 р.

У Радянському Союзі права приватної власності не існувало взагалі. Авторське право СРСР також не містило в собі права власності, а ґрунтувалося на праві автора на ім'я та на отриманні ним винагороди. Згідно з законодавством СРСР авторська винагорода входила до основного фонду заробітної плати, преміального фонду або ж до заохочувальних та компенсаційних виплат.

Сучасне розуміння авторського права кардинально відрізняється від радянського та ґрунтується на праві власності як товару нематеріального активу і є об'єктом господарських операцій²⁴⁶.

Творчу діяльність комуністичний режим використовував не лише як основу пропаганди, «культурної революції», створення «нової людини», але і як фактор знищення національної пам'яті та історичної свідомості українців.

Державний терор та репресивні заходи за політичною ознакою в Україні тривали з 1918 і до сер. 1980-х рр. Політичні репресії в Україні розпочалися із першої спроби встановлення радянської влади – з початку 1918 року, а закінчилися у другій половині 1980-х рр. Терор носив цілеспрямований, організований характер, уразив практично всі верстви української нації – інтелігенцію, військовиків, політиків, діячів церкви, культури та мистецтва, та найбільше вдарив по селянству. За оціночними даними (на підставі архівних матеріалів СБ України), від 1927 до 1990 р. в Україні було заарештовано понад мільйон осіб (з них понад 50% – українці), 545 тис. з них засуджені, у т.ч. – щонайменше 140 тис. розстріляно²⁴⁷.

Інтеграційний період полягає у впровадженні європейських норм і стандартів в сфері свободи творчості (1991 р. – по сучасність).

Новий етап у сфері розвитку права на свободу творчості розпочався після проголошення незалежності України і став наслідком переходу до демократичного суспільства, в якому дотримання прав і свобод людини,

²⁴⁵ Чорновіл В. Лихо з розуму. Львів: Меморіал, 1991. 344 с.

²⁴⁶ Примара інтелектуальної власності. Лі Артур. Голос України 2019. 23 липня URL: <http://www.golos.com.ua/article/319651> (дата звернення: 09.01.2020).

²⁴⁷ Д. Веденєєв. Політичні репресії 1920-1980-х та проблеми формування національної пам'яті. Історична правда. URL: <http://www.istpravda.com.ua/research/2012/12/26/105584/> (дата звернення: 15.01.2020).

вільний та всебічний розвиток особистості є одним з найважливіших пріоритетних принципів.

Початком перетворень у сфері забезпечення права на свободу творчості стала ратифікація ряду міжнародних договорів, зокрема 25 грудня 1991 р. набрали чинності в Україні Паризька конвенція про охорону промислової власності, Договір про патентну кооперацію, Мадридська угода про міжнародну реєстрацію знаків. Бернську конвенцію про охорону літературних і художніх творів ратифіковано 25 жовтня 1995 р. тощо.

Відповідно до принципів, проголошених у міжнародних договорах, ратифікованих Україною, правове регулювання права на свободу творчості здійснюється на основі Конституції України від 28 червня 1996 р. Ст. 54 передбачає, що громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом. Держава сприяє розвитку науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством²⁴⁸.

Ст. 34 Основного Закону вказує, що кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб - на свій вибір. Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя²⁴⁹.

Аналіз наведених статей Конституції дозволяє зробити висновок, що право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості з одного боку передбачає гарантії від неправомірного втручання у творчу діяльність людини, з іншого – покладає на державу обов'язок підтримувати творчі ініціативи суб'єктів даного права, забезпечувати захист їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів.

Право на свободу творчості у всіх її проявах тісно пов'язане з правом інтелектуальної власності та отримало подальшу деталізацію в Цивільному

²⁴⁸ Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/62/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 19.01.2020)

²⁴⁹ Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/62/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 19.01.2020)

кодексі України від 16.01.2003 р. Стаття 309 передбачає, що фізична особа має право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості. Фізична особа має право на вільний вибір сфер, змісту та форм (способів, прийомів) творчості. Цензура процесу творчості та результатів творчої діяльності не допускається²⁵⁰. Особисті немайнові і майнові права авторів та їх правонаступників, пов'язані зі створенням та використанням творів літератури і мистецтва (авторське право), права виконавців, виробників фонограм та організацій мовлення (суміжні права) регулюються законом України «Про авторське право і суміжні права» від 23.12.1993р. та іншими нормативно-правовими актами та ін. нормативно-правовими актами.

Серед актуальних проблем правового регулювання свободи творчості варто виділити відсутність детального врегулювання самого творчого процесу. У зв'язку з чим, виникає ряд похідних проблем. Наприклад, М. Дубняк розглядає механізм створення об'єктів авторського права за допомогою технології штучного інтелекту (на прикладі графічних та музичних творів). Поява нових технологій потребує удосконалення правового регулювання суспільних відносин у сфері творчості, які неминуче трансформуються через їх використання. Новим викликом системі авторського права є розгляд питання про правовий режим об'єктів, створених за допомогою технологій нейромереж. Поява об'єктів, створених за допомогою нейронних мереж, наприклад: Jakedeck, Music Transformer, які створюють музику, проекти: The Next Rembrandt, Deep Dream, додатками Prisma, FaceApp, ZAO, які створюють графічні твори²⁵¹.

Поява таких програмних додатків, що використовують різні нейромережі, та об'єктів, що створені за їх допомогою, визначають необхідність вирішення таких завдань: 1. визначення правового режиму об'єктів, створених за допомогою нейромереж – це інформаційний продукт чи об'єкт авторського права; 2. визначення автора твору, створеного за допомогою технологій штучного інтелекту; 3. визначення режиму такого твору (власне твір, який відповідає усім критеріям охороноздатності, об'єкт, що відноситься до суспільного надбання, об'єкт, що не має авторсько-правової охорони)²⁵². На наш погляд, зазначені питання виникають через недосконалість правового регулювання творчості, визначення процесу та стадій, їх законодавчого закріплення, що обумовлює доцільність проведення загальнотеоретичного дослідження права на свободу творчості.

²⁵⁰ Цивільний кодекс України, прийнятий 16 січня 2004 р. Відомості Верховної Ради України. 2003. №40-44. Ст. 356.

²⁵¹ Дубняк М.В. Проблеми визначення правового режиму об'єктів, створених за допомогою технологій нейромереж. Інформація і право. № 4(31)/2019. С. 45-53

²⁵² Дубняк М.В. Проблеми визначення правового режиму об'єктів, створених за допомогою технологій нейромереж. Інформація і право. № 4(31)/2019. С. 45-53

Досліджуючи сучасний етап забезпечення права на свободу творчості, потрібно відзначити, що на окупованих територіях Донецької та Луганської областей, АРК Крим творча діяльність перебуває під тотальним контролем самопроголошених лідерів. Повальна цензура та чітка визначеність ідеологічної доцільності творчості, фізичне знищення інакомислячих, залякування, відсутність свободи слова, поширення фейкової інформації – умови в яких свобода творчості на непідконтрольній території є неможливою. Маніпуляція суспільною свідомістю на цій території України відбувається з використанням творчої діяльності популярних співаків, акторів, митців, які з «меркантильно-ідеологічної» доцільності намагаються виправдати дії окупантів.

Творча діяльність та результати творчості на окупованих територіях використовуються як засіб поширення бандерофобії – політичний термін застосований в українській політологічній школі для позначення ірраціонального сприйняття ознак національної самодостатності українського народу як агресії чи потенційної загрози²⁵³. У ситуації інформаційно-пропагандистської війни інформація, фейки та творчість використовуються з метою спричинення жорстких внутрішніх і зовнішніх конфліктів, наслідком яких є тотальна ворожнеча, фанатизм, протиправні дії, екстремізм, тероризм, братовбивство.

Отже, зміст генезису права на свободу творчості на території України проявляється у подоланні деструктивних явищ, серед яких:

- Ототожнення з ремеслом, суспільне сприйняття суто практичного характеру творчості.
- Релігійні перешкоди персоніфікації та індивідуалізації творчої діяльності.
- Регламентация змісту творчості (цензура).
- Законодавча денационалізація права на творчість.
- Державницький монізм у праві на творчість (присвоєння державою результатів творчості).
- Вибіркова доцільність у забезпеченні права на творчість (виокремлення потрібних і небажаних напрямків творчої діяльності).

Ці явища стали історичними передумовами становлення, реалізації та регламентації права на свободу творчості на території України.

У розвитку права на свободу творчості на території України можна виділити наступні періоди:

1. *Міфологічний етап (V тисячоліття до н.е. - IX ст).* Має важливе значення у становленні права на свободу творчості на території сучасної

²⁵³ Зеленин В. По той бік правди. Нейролінгвістичне програмування як зброя інформаційно-пропагандистської війни. Том 1. НЛП XX століття. Київ: Zelenin Laboratory. 2015. 384 с.

України. Досліджуючи генезис цього феномену, доходимо висновків, що міфологічний період - це період образного мислення, особливістю якого є колективність та анонімність. Із зазначеного виводимо, що творча діяльність, яка характеризувалася колективністю, деперсоналізацією, була основою суспільного прогресу. Вона регулювалася на основі соціальних норм та звичаїв. У силу спрощеності суспільного життя, відсутності права як регулятора суспільних відносин, підстави говорити про оформлення права на свободу творчості відсутні. Однак, в контексті взаємозв'язку творчості, культури, особи і буття, генезис творчості та еволюція особи є єдиним, нероздільним природним процесом. Витоки права на творчість сягають міфологічного періоду (періоду образного мислення) як природне право, що випливає із людської природи.

Основні тенденції генезису регулювання творчої діяльності: подолання синкретизму творчості, виділення її з господарської діяльності; перехід від колективної творчості до індивідуальної; зміна соціального статусу творців, прибутковість творчості; регулювання творчої діяльності соціальними нормами, звичаями; титульність володіння на результати творчої діяльності та її захист, відсутність авторитетності імені автора, його захисту.

2. *Ремісничо-персоніфікований період (IX ст. - XIII ст.)* Правове регулювання свободи творчості княжої доби не знало ще нормативного закріплення правової охорони імені автора та розмежування творчості і ремісництва. Творців персоніфікували, більше ніж простих людей. Їх життя отримало посилену правову охорону. Однак, відсутні факти, які б підтвердили, що творець наділявся будь-якими правомочностями щодо свого твору. Формувалася ідея титульності володіння на екземпляр твору замовника чи переписувача, ці особи вважалися першими власниками екземпляра твору. Обмеження творчої діяльності були відсутніми, релігійні норми санкціонували лише збереження заборонених творів, але не їх створення.

3. *Змістовно-індивідуалізований період (XIVст. – перша половина XVIII ст.)*. Основним критерієм відмежування даного періоду є контроль за змістом результатів творчої діяльності та індивідуалізація особи автора. Це період впровадження цензурного законодавства. Правове регулювання творчої діяльності на території України під владою Литви, Польщі, Росії здійснювалося на основі законодавчих документів цих держав, звичаєвого руського права, а також церковного права, головним джерелом якого були церковні устави та державна монополія. Впровадження цензурного законодавства з одного боку передбачало обмеження права на свободу творчості, а з іншого зумовило розвиток окремих його правомочностей. Зокрема, у зв'язку з цензурними заборонами виникла необхідність індивідуалізації автора твору, для спрощення контролю, з'явилась необхідність обов'язкового зазначення імені автора. Через деструктивний

вплив цензури увагу звернули на суб'єкт творчості і на зміст творчої діяльності.

4. *Період ідеологічно-національного впливу на розвиток права на свободу творчості (кінець XIX – поч. XX століття).* У цей період відбувалося становлення української концепції права на свободу творчості та спроби закріплення на конституційному рівні права на свободу театрів, свободу слова, свободу друку, свободу навчання, свободу спілок, свободу наукових дослідів. Виникло окреме бачення права на свободу творчості через призму ідеологічно-національній ідей кінця XIX ст.

5. *Період «Розстріляного відродження» та декларативно-вербального проголошення права на свободу творчості (1917 - 1991 рр.).*

Обмеження права на свободу творчості на початковому етапі комуністичного будівництва (1917 – 1930 рр.) і становлення більшовицького режиму, позиція партійного керівництва була відносно толерантною до українських митців, результатів їх творчості. В той час та території України діяли десятки науково-природничих, технічних і суспільствознавчих мистецьких товариств та творчих об'єднань.

Державно-репресивний період (1930-1953 рр.) З утвердженням тоталітарного режиму в Україні спостерігається суттєвий розрив між проголошенням та закріпленням права на свободу творчості на конституційному рівні та можливостями його реалізації. Звинувачення в українському націоналізмі було підґрунтям політичних переслідувань, репресій та знищення творців та науковців. Цензура була всеосяжною. Творчість перебувала під жорстким контролем, ідеологічним наглядом. Багато українських митців, були фізично знищені, або морально зламані.

У період ідеологічної доцільності творчості (1953-1991 рр.) спостерігається послаблення репресивних методів, однак мистецтво, література, наука мали служити інтересам пролетаріату.

6. *Інтеграційний період полягає у впровадженні європейських норм і стандартів в сфері свободи творчості (з 1991 р. до сьогодні).* Основні тенденції розвитку законодавства у сфері свободи творчості зумовлені імплементацією національного законодавства до законодавства Європейського Союзу. Право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості передбачає гарантії від неправомірного втручання у творчу діяльність людини. Держава зобов'язана підтримувати творчі ініціативи суб'єктів зазначеного права, забезпечувати захист їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів.

1.3. Методологічні засади дослідження права на свободу творчості

У загальній теорії права існує множинність теоретичних уявлень теоретико-методологічної основи наукових досліджень, що вказує на необхідність синтезу цілісної загальнотеоретичної системи методології.

Ще на початку ХХ ст., Б. Кістяковський писав: «У жодній іншій науці немає стільки суперечливих теорій, як у науці про право. При першому знайомстві з нею виникає таке враження, ніби вона тільки й складається з теорій, що взаємно виключають одна одну. Найістотніші питання про сутність і невід’ємні властивості права вирішуються різними представниками науки про право зовсім по-різному. Суперечка між теоретиками права виникає вже на початку наукового пізнання права навіть більшою мірою, саме з приводу вихідного питання – до якої сфери явищ належить право – починається непримиренне розділення напрямків і шкіл у цій науці. Достатньо згадати найбільш суттєві відповіді на це останнє запитання, щоб відразу отримати яскраве уявлення про те, в якому невизначеному становищі перебуває ця сфера наукового знання»²⁵⁴.

З різноманітністю залученого дослідницького інструментарію іноді пов’язується й багатоаспектність, багатогранність вивчення права, що може розглядатися, зокрема, й як свідчення теоретичної зрілості правознавства²⁵⁵.

Проведення всебічного, об’єктивного та ґрунтовного дослідження права на свободу творчості можливе за умови дотримання методологічних засад. Теоретико-правовий вимір забезпечує отримання нового знання у вигляді понять, критеріїв, законів, гіпотез. Використання належного методологічного інструментарію дозволяє претендувати на істинність отриманих результатів. Концепція забезпечення права на свободу творчості – це комплексне правове явище, дослідження якого неможливе поза розумінням методологічних засад. У процесі генезису права на свободу творчості, враховуючи умови функціонування сучасного українського суспільства, актуальним є висвітлення теоретико-методологічних способів розуміння права на свободу творчості та його забезпечення.

Як зазначає О. Сердюк, сучасна методологія не обмежується проблемою методу, тобто чисто інструментальною стороною наукової діяльності. Вона органічно включає до кола своїх інтересів проблематику, що раніше виводилася за рамки спеціальних наук: питання епістемології (знання, пізнання), а у певному відношенні й онтологічну проблематику. Мова йде не про підміну (поглинання) філософської проблематики методологічним знанням, а про постановку філософських проблем у контексті спеціально-

²⁵⁴ Кістяківський Б. А. Право как социальное явление. Вопросы права. 1919. Кн. VIII. С.171–188.

²⁵⁵ Козловський А. Право як пізнання: вступ до ґносеології права. Чернівці: Рута, 1999. С.31.

правової проблематики юридичної науки. Методологія правової науки не претендує на одержання нормативного знання, тобто встановлення «базових стандартів», «керівних початків» наукової діяльності. У зв'язку із цим вона не акцентує уваги на таких традиційних параметрах (критеріях) наукового процесу як «істинність», «науковість». Вона визнає, а певною мірою зміцнює й обґрунтовує, плюралістичність і багатомірність сучасного наукового знання про право, правові явища та процеси²⁵⁶.

Загальнотеоретичний аналіз творчості як унікального явища, неможливий без методологічного інструментарію, доцільності спеціального набору прийомів і засобів дослідження об'єкта. Зміст цих елементів визначений правовою традицією та специфікою явища творчості, як свободи, здатності та потреби людини. Дослідження права на свободу творчості є багатоплановою проблемою, яка, становить інтерес не лише права, але й для таких наук, як філософія, психологія, соціологія тощо.

У теорії права на свободу творчості спостерігається оновлення методологічного інструментарію досліджень. Сучасний етап розвитку свободи творчості характеризується критичним переглядом методології радянської науки. На зміну принципам класовості й партійності приходять принципи об'єктивності та плюралізму. Водночас, дослідження свободи слова, творчої діяльності, інтелектуальної власності продовжують базуватися на принципах науковості, історизму, комплексності, всебічності, поєднання теорії права на свободу творчості і практики її втілення в інтелектуальній власності та інших результатах творчості. Вдосконалення теоретико-методологічних засад реалізується шляхом звільнення від адміністративно-командної заідеологізованості, демонополізації наукових підходів у дослідженні свободи творчості. Результатом вказаного плюралістичного процесу є становлення пізнавальної свободи у пошуках істини. Це зумовлено і радикальними змінами в умовах становлення громадянського суспільства в Україні.

П. Рабінович вважає, що стан методології визначається такими обставинами: потребами, запитами соціальної практики; обумовленими ними модифікаціями об'єкта і предмета науки; розвитком різних наук, чий здобутки можуть використовуватися для удосконалення методологічного арсеналу²⁵⁷.

Творча діяльність має свої особливості, суть яких полягає в тому, що в процесі її реалізації, право на свободу творчості має забезпечуватися як

²⁵⁶ Сердюк О.В. Методологічні дослідження в правознавстві: зміна парадигм. *Актуальні проблеми держави і права*, 2005. № 24. С. 217–223.

²⁵⁷ Рабінович С.П. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні: монографія/ Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. С.16.

диспозитивними засобами, так і імперативними. Диспозитивність реалізується у вільному виборі видів творчої діяльності, свободі розпорядження результатами творчості і інтелектуальної власності незалежно від їх значущості та економічної вартості. Імперативність проявляється у тому, що державні інститути зобов'язані стимулювати та розвивати творчі здібності особи освітніми, виховними засобами, інакше в управленій особі не буде волі до реалізації суб'єктивного права на свободу творчості і значення самого права буде втрачено. Методологічний інструментарій дослідження, має включати, поряд з критеріями диспозитивності та імперативності, також критерій ефективності забезпечення права на свободу творчості.

Цінними видаються твердження, висловлені Ю. Оборотовим щодо того, що в сучасних уявленнях відбувається зміна ідеалів раціональності і, якщо класична наука виходила з того, що існує тільки одна досліджувана нею реальність і відповідно одна істина, що відповідає цій реальності, то на теперішній час визнається існування безлічі реальностей, кожна з яких має свої критерії існування. У зв'язку із цим, уявлення про правову реальність є дуже обмеженими і не охоплюють розмаїття існування реальностей у правовій сфері. Навіть при першому наближенні може бути виокремлено нормативну реальність, реальність правосвідомості, реальність правовідносин, реальність правової поведінки – у кожній з яких може бути встановлена істина²⁵⁸

Змінюється об'єм наукових знань щодо права на свободу творчості, що характеризуються галузевим підходом вивчення, зокрема конституційно-правовим, цивільно-правовим. Загальнотеоретична характеристика спрямована на створення цілісної науково-правової системи правового забезпечення права на свободу творчості шляхом інтеграції результатів галузевих досліджень.

У науці існують різні підходи до визначення поняття методології. А. Колодій та В. Копейчиков під методологією розуміють сукупність певних теоретичних принципів, логічних прийомів і конкретних способів дослідження предмету науки²⁵⁹.

С. Гусарев та О. Тихомиров зазначають, що методологія – це система методів пізнання і практики, тобто система принципів, прийомів, способів і засобів організації й побудови теоретичної і практичної діяльності, а також вчення про цю систему²⁶⁰.

²⁵⁸ Оборотов Ю.М. Філософія права і методологія юриспруденції. Проблеми філософії права. 2003. Т.1. С. 41–43

²⁵⁹ Теорія держави і права: за ред. В. В. Копейчикова. К.: Юрінформ, 1995. С.24.

²⁶⁰ Гусарев С. Д. Юридична деонтологія: навч. посіб. 2-ге вид., переробл. К.: Знання, 2006. С.66.

В. Петрушенко розглядає методологію як спеціальну частину теорії, яка присвячена обґрунтуванню змісту, доцільності, та виправданості певних методів у тій чи іншій сфері пізнання²⁶¹.

В. Шейко визначає методологію як «вчення про правила мислення при створенні теорії науки, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища... методологія – це концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної і систематизованої інформації про процеси та явища»²⁶².

Методологія дослідження права на свободу творчості є частиною теорії, що обґрунтовує зміст та виправданість обраних методів і засобів пізнання.

У структурі методології виділяють ряд складових компонентів. За спостереженням Д. Керимова, методологія – явище інтегральне, об'єднує в собі світогляд, фундаментальні теоретичні концепції, загальні філософські закони й категорії, загальні й соціальні наукові методи. Методологію не можна зводити суто до одного з названих компонентів (до методу, вчення про методи), тому що за межами залишаються усі інші компоненти. У такий спосіб методологічне знання одночасно перебуває поза науковим знанням й у середині нього²⁶³.

Методологія визначає способи здобуття наукових знань, які відображають динамічні процеси та явища; спрямовує, передбачає особливий шлях, на якому досягається певна науково-дослідницька мета; забезпечує всебічність отримання інформації щодо процесу чи явища, що вивчається; допомагає введенню нової інформації до фонду теорії науки; забезпечує уточнення, збагачення, систематизацію термінів і понять у науці; створює систему наукової інформації, яка базується на об'єктивних фактах і логікоаналітичний інструмент наукового пізнання²⁶⁴. Крім того, в процесі пізнання та дії методологія розробляє стратегію пізнавальної і практичної діяльності. Вона спрямовує хід наукового дослідження на оптимальний шлях в інтересах отримання нового істинного знання та збагачує результати наукового пізнання у різні форми знання²⁶⁵.

Отже, цілісне дослідження права на свободу творчості, генезису концепції та сучасного забезпечення можливе лише за умов використання відповідного

²⁶¹ Петрушенко В. Л. Філософія: підручник. 4-те вид., виправл. і доповн. Львів: Магнолія плюс, 2006. С.370.

²⁶² Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності. К. : Знання-Прес, 2002. С.56.

²⁶³ Керимов Д. А. Методологія права. М.: Аванта, 2003. С. 36, 38, 46, 47

²⁶⁴ Козловський А.А. Гносеологічна природа права (філософсько-правовий аналіз) : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.12 К. : 2000. 18 с.

²⁶⁵ Костицький М. Необхідність трансформації юридичної методології як бази розвитку права. Український правовий часопис. № 7. 2004. С. 16–17.

теоретичного та методологічного інструментарію. Зважаючи на викладене вище, методологію концепції забезпечення права на свободу творчості можна визначити, як частину теорії, що включає світоглядний рівень, рівень парадигм, рівень підходів, методів і способів наукового дослідження, а також принципів, законів, категорій й інших можливих засобів пізнання і вдосконалення свободи творчості. В основі дослідження лежать ідеї правової методології, що характеризуються плюралізмом поглядів на свободу творчості, одночасної їх інтеграції, а також визнанням свободи як найвищої цінності в умовах глобалізації та інформатизації суспільства.

Обрані напрями осмислення свідчать про багатоплановість та складний характер такого правового явища. У дослідженні необхідно встановити найважливіші характеристики концепції та правового забезпечення права на свободу творчості в рамках єдиного дослідницького проекту, відобразити цілісне бачення в межах єдиної дослідницької схеми.

До вищого рівня методології належить світогляд. В. Андрущенко визначає світогляд як інтегративну сукупність уявлень, ідей, поглядів, цінностей, принципів, що визначають найбільш широке розуміння світу, місце в ньому людини та її життєвої позиції, реальної поведінки з досягнення ідеалів відповідної історичної епохи. Під світоглядом слід розуміти результат духовного осягнення людиною, людством світу як цілісності²⁶⁶

Домінуючі уявлення щодо ціннісних орієнтацій, ідеалів, принципів прав та свобод змінювалися залежно від епохи історичного розвитку. Світогляд у даному дослідженні розглядається як самостійна цінність суспільної свідомості певного періоду, як система, яка не зводиться до суми індивідів, які її складають. Спираючись на світоглядні ідеї, автором здійснено періодизацію становлення та розвитку права на свободу творчості зі стародавніх часів до сучасності.

На основі сукупності домінуючих переконань, оцінок, поглядів, принципів, автором було встановлено особливості розвитку права на свободу творчості на території України та виокремлено Міфологічний період (V тисячоліття до н.е. - IX ст.); Ремісничо-персоніфікований період (IX ст. - XIII ст.); Змістовно-індивідуалізований період (XIV ст. – перша половина XVIII ст.); Період ідеологічно-національного впливу на розвиток права на свободу творчості (кінець XIX – поч. XX століття); Період декларативно-вербального проголошення права на свободу творчості в законодавстві Української Радянської Соціалістичної Республіки (1917 - 1991 рр.); Євроінтеграційний період права на свободу творчості (з 1991 р. по сучасність).

²⁶⁶ Андрущенко В. П. Організоване суспільство. К., 2006. С.242.

А. Білецький вказав, що коли йдеться про первісний, до науковий світогляд далеких предків сучасного людства, то цей світогляд можна назвати «міфологічним»²⁶⁷.

Релігійний світогляд має неоднозначний вплив на розвиток права на свободу творчості.

З одного боку, беззаперечним є те, що релігія сприяла поширенню освіти й культури. Наприклад, у Стародавньому Єгипті та Вавилоні саме в храмах нагромаджувалися й зберігалися всілякі знання. Тривалий час саме з релігією були пов'язані видатні досягнення в архітектурі (будівництво церков і храмів), живописі (іконопис, розпис храмів сюжетами із Святого Письма), скульптурі (зображення богів і святих), літературі (описи життя пророків і святих, різноманітні повчання, віршовані твори-гімни і величальні пісні), музиці та хоровому мистецтві. Найчастіше саме при церквах і храмах створювалися й перші навчальні заклади. Велике освітнє й виховне значення мало також ознайомлення людей зі змістом священних книг. Так, наприклад, Біблія - перша в світі друкований найпоширеніша книга, яка налічує понад 1900 перекладів. Слов'янською мовою Біблію почали перекладати в IX столітті засновники слов'янської писемності - Кирило та Мефодій. В Україні повний текст Біблії вийшов 1758 року в Києві, а перший повний переклад її сучасною українською мовою було здійснено лише наприкінці XIX - на початку XX сторіччя. Впродовж століть Біблія справляла великий вплив на духовне життя багатьох країн. Біблійні сюжети та образи завжди широко використовувалися в мистецтві та літературі. До них часто зверталися в своїх творах і видатні творці української літератури²⁶⁸.

Однак, враховуючи все це, не можна не згадати і про масове знищення під приводом різних релігій так званих поганських (язичницьких) пам'яток культури, до яких, зокрема, відносили й видатні культурні досягнення Стародавньої Греції та Риму, корінного населення Америки та Африки тощо. Як правило, релігія вороже ставилася до тих досягнень науки і філософії, які в чомусь суперечили догмам самої релігії. Однією з найганебніших сторінок в історії релігії була діяльність святої інквізиції, яка іменем Божим винищила сотні тисяч людей. Правда, не менш антигуманними були і методи боротьби з «релігійним дурманом», які використовувалися в ряді країн у XX столітті з позицій «наукового» світогляду. Але потрібно усвідомлювати, що в обох цих випадках використання тих чи інших світоглядних форм було лише

²⁶⁷ Словник античної міфології. К.: Наукова думка, 1985. 236 с.

²⁶⁸ Арцишевський Р.А. Історичні типи світогляду. Духовне осягнення дійсності: монографія. Луцьк: Смарагд, 2011. С. 153-236.

своєрідним камуфляжем для прикриття реальних інтересів різних соціальних груп виражаючими і захищаючими ці інтереси ідеологами-політиками²⁶⁹

М. Драгоманов писав, що важко зберегти мир між різновірцями навіть у різних державах, а тим більше в одній. Від цих понять до поняття, що терпимість до еретиків є образою Бога, було зовсім недалеко, а це, в зв'язку з тодішнім розумінням, що уряди повинні слідкувати за вірою своїх підданих, не могло не привести до правильно організованої у всіх європейських державах політики релігійних переслідувань». «При такому узгодженому настрої духовних і урядів відносно обов'язку світської влади охороняти релігію шляхом переслідувань криваві явища, на зразок інквізиції, війн іспанців проти Голандії, релігійних війн у Франції зі страшною Варфоломеївською ніччю, Тридцятилітньої війни, переслідувань католиків і пуритан в Англії, були неминучі»²⁷⁰

Отже, неможливо дати однозначну характеристику впливу релігійного світогляду на свободу творчості, релігії притаманне несприйняття розвитку наукових знань, ігнорування імені автора. Разом з тим, основа релігії – віра у вищі творчі сили, з релігією пов'язані видатні досягнення в літературі, архітектурі, живописі, скульптурі тощо.

Філософський світогляд реалізує свою світоглядну функцію на основі теоретичного ставлення до дійсності, виробляючи гносеологічні категорії та критерії для свідомого пошуку свободи у творчій діяльності.

Х. Кессиді вказував, що виникнення філософії і раціоналізація образів міфу та релігії, передбачали заміну релігійно-міфологічної віри філософським переконанням, що «цей космос не створений ніким з богів і ніким з людей...», переконанням у тому, що в світі панує логос і людський розум є єдиним надійним знаряддям пізнання світу, єдиним «авторитетом у рішенні всіх і всяких проблем. Ця заміна ознаменувалася постановкою проблеми про першопочаток усього суцього і про відношення цього першопочатку до багатоманітності речей»²⁷¹.

Від світоглядних ідей залежить арсенал парадигм, які використовуються в юриспруденції. Парадигма є комплексною й суттєвою характеристикою тієї чи іншої наукової дисципліни в певну історичну епоху. Така характеристика, як правило, пов'язана з існуванням певних домінуючих теорій, наукових шкіл,

²⁶⁹ Арцишевский Р. А. Мироззрение: сущность, специфика, развитие: монография. Львов: Издательство при Львовском государственном университете Издательского объединения «Вища школа», 1986. 200 с.

²⁷⁰ Драгоманов М. П. Вибране. К.:Либь, 1991. С. 131, 132, 135

²⁷¹ Кессиди Ф. Х. От мифа к логосу: становление греческой философии. М., 1972. 320 с.

напрямів досліджень, у межах і за допомогою яких успішно вирішують практичні й теоретичні проблеми²⁷².

Сучасній юриспруденції притаманне домінування двох головних парадигм – позитивізму та соціологізму. Перша з них базується на філософському позитивізмі та відповідній формально-догматичній правовій теорії, яка виникла у другій половині XIX ст. у Західній Європі й була в подальшому сприйнята вітчизняною юриспруденцією. Протилежною позитивізму є парадигма соціологізму, що орієнтує на з'ясування залежності державно-правових явищ і процесів від розвитку суспільства в цілому, від його соціальної структури, системи суспільних відносин, ідеології та культури²⁷³.

Важливою особливістю сучасного розвитку держави та суспільства є його залежність від досягнень науки, техніки, а культурного розвитку від свободи творчості. Наукові знання є основою технологічного прогресу і розробки глобальних проєктів, вони кардинально змінюють світові тенденції у розвитку держав. Із соціологізмом пов'язаний розвиток свободи творчості як окремий методологічний напрям, основою якого є наука та творчість в соціокультурних вимірах. Питання про сутність творчості, її передумови, структуру, методи, норми, функції соціологізм досліджує спеціально, залежно від етапів свого розвитку та динаміки наукового пізнання. Культурні процеси, що відбувалися впродовж історичного розвитку, зумовили зміни у правовому регулюванні творчої діяльності. Поступово вдосконалювалося нормативно-правове забезпечення права на свободу творчості. Внаслідок розвитку соціально-правової реальності підвищувався рівень реалізації цієї свободи.

Сучасна соціально-культурна парадигма коріниться в загальносвітоглядних викладах нових наукових напрямів. Основне її завдання у зміні предмета дослідницької уваги та можливості розглядати категорію творчості в ціннісному контексті конкретного історичного періоду. Отже, основою постановки та вирішення проблеми забезпечення права на свободу творчості є соціально-культурна парадигма, яка ґрунтується на ідеях прагматизму, праксеології, реалізму, функціоналізму, аксіології. Право на свободу творчості створюється не державою, а самою природою, соціальною цінністю творчих здібностей в процесі їх безпосередньої життєдіяльності людини. Виключно у межах, в яких суспільство делегує державі повноваження, держава може встановлювати нові норми права або санкціонувати через нормативно-правові акти свободу творчості. За допомогою правових і демократичних процедур встановлюються умови створення та реалізації результатів творчості, визначається компетенція,

²⁷² Сырых В. М. Логические основания общей теории права: в 2 т. М.: Юстициформ, 2000. Т. 1: Элементарный состав. С. 327.

²⁷³ Гусарев С. Д. Юридична деонтологія: навч. посіб. 2-ге вид., переробл. К.: Знання, 2006. С. 74

завдання держави. Право - це інструмент, форма, спосіб який забезпечує реалізацію творчого потенціалу особи. Втручання держави, цензура забороняється.

Наступним методологічним рівнем структури методології є рівень підходів.

Як слушно зазначає Ю. Оборотов: «Чим більше підходів пропонує методологія при осягненні об'єкта, тим ширші можливості для його обґрунтованого аналізу юридичною наукою і тим вищою є ефективність наукових досліджень права і держави»²⁷⁴.

В юридичній літературі, в принципі, як і в загальнонауковій, не існує однозначного сприйняття категорії «методологічний підхід». Ю.Шемшученко під методологічним підходом визначає об'єднані домінуючим методом взаємозалежні методи досліджень²⁷⁵. О. Кресін вказує, що це початкові основи, що визначають основний шлях, стратегію вирішення поставленої задачі стратегію розвитку²⁷⁶. П.Рабінович визначає його як побудовану на гранично загальних (філософських) категоріях світоглядну аксіоматичну ідею (засаду), яка постулює загальну стратегію дослідження, відбір досліджуваних фактів та інтерпретацію результатів дослідження, що реалізується за допомогою певних методів дослідження – як загальнонаукових, так і власне філософсько-правових²⁷⁷.

Поширеними є визначення підходу як сукупності ідей, що визначають загальну наукову світоглядну позицію вченого, принципів, що лежать в основі стратегії дослідницької діяльності, а також способів, прийомів, процедур, що забезпечують реалізацію обраної стратегії у практичній діяльності²⁷⁸

С. Гусарев та О. Тихомиров зазначають, що методологічний підхід є одним із основних компонентів парадигми і розглядається як сукупність взаємозалежних наукових методів. Він об'єднує різноманітні методи, пов'язані між собою, серед яких одні або кілька є основними, а всі інші

²⁷⁴Оборотов Ю.М. Аспекти розгортання методології юриспруденції. Право України. 2014. №1. С. 38.

²⁷⁵ Правові системи сучасності: навч. посіб. для магістрів права. Відп. ред. Ю.С. Шемшученко. К.: Вид-во «Юридична думка», 2012. С.192

²⁷⁶ Кресін О.В. Порівняльне правознавство у системі юридичних наук: проблеми методології: монографія. За ред. Ю.С. Шемшученка. К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2006. С.9.

²⁷⁷ Філософія права: проблеми та підходи: навч. посіб. для студ. спеціальності «Правознавство» / за заг.ред.П.М. Рабіновича. Львів: Юрид. ф-т Львів. націон. ун-ту ім. Івана Франка, 2005. С.16-17.

²⁷⁸ Харченко О. І. Порівняльна характеристика методологічних підходів у соціологічних дослідженнях. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. 2011. Вип. 13. С. 103-110.

підпорядковані їм, залежні, мають допоміжний характер²⁷⁹. Е. Семенюк розглядає вказане поняття, як логіко-гносеологічне та методологічне утворення, що гранично суворо виражає тільки спрямованість наукового дослідження, обмежуючи його, як правило одним, як виключення - кількома аспектами, але, на відміну від методу, принципово позбавлене будь-яких обмежень і навіть чіткої фіксації тих засобів, якими ведеться дослідження²⁸⁰.

Водночас можна звернути увагу на висловлену в літературі думку про розмежування методу і методологічного підходу. М.Кельман підкреслює, що поняття методу науки, методів наукового дослідження достатньо ґрунтовно обговорюється практично у будь-якій науці, а розуміння підходу досі залишається практично на рівні змістів ²⁸¹. С. Бобровник вважає, що методологічний підхід – це сукупність знань про процес наукового дослідження, а метод – це тільки сукупність способів і засобів пізнання об'єкта дослідження²⁸².

Якщо в період формування «класичної» юридичної науки Нового часу (XVII-XVIII ст.) можна було говорити тільки про два підходи (крім догматичного) - порівняльно-історичний та аксіологічний (на основі світоглядних установок природно-правової теорії), то наприкінці ХХ століття західні автори вказують на те, що інституційно зрілі форми мають наступні підходи: історичний, порівняльно-правовий, економічний, соціологічний, системний, інформаційний, антропологічний, семіотичний, кібернетичний, організаційний, інституційний, гендерний (феміністський), конфліктологічний та деякі інші ²⁸³

Повернення до наукового доробку, всього теоретичного надбання та накопиченого й опрацьованого емпіричного матеріалу, створеного в другій половині ХІХ століття – на початку ХХ століття є цінним, з точки зору В. Бабкіна²⁸⁴.

²⁷⁹ Гусарев С. Д. Юридична деонтологія: навч. посіб. 2-ге вид., переробл. К.: Знання, 2006. С. 76.

²⁸⁰ Семенюк Э. П. Информационный подход к познанию действительности К.: Наук. думка, 1988. С. 7.

²⁸¹ Кельман М. Співвідношення методу і методологічного підходу у правовій науці Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2016. № 850. С. 204-211.

²⁸² Бобровник С. В. Компромiс i конфлікт у праві: антропологокомунікативний підхід до аналізу: монографія. Київ: Юридична думка, 2011. С. 13-14.

²⁸³ Harris G. Legal Philosophies. 2-nd ed. London : Butterworth, 1997. 317 p.

²⁸⁴ Антологія української юридичної думки : в 10 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. – Київ : Вид. Дім “Юридична книга”, 2002-2005 рр. Том 10: Юридична наука незалежної України / упорядники : В. Ф. Погорілко, І. Б. Усенко, Н. М. Пархоменко ; відп. редактори Ю. С. Шемшученко і В. Ф. Погорілко. 2005. С.178.

Зауважимо, що використання кількох вказаних підходів у межах дослідження концепції права на свободу творчості дозволяє глибше осмислити та ширше висвітлити окреслене правове явище.

В процесі дослідження права на свободу творчості важливе значення має історичний підхід.

Вдосконаленню теоретико-методологічного рівня історико-правових досліджень присвячена діяльність Секції історії держави і права Наукової ради НАН України з координації фундаментальних правових досліджень (голова секції – І. Усенко) та Міжнародної асоціації істориків права (Президент асоціації – О. Ярмиш)²⁸⁵

Методологічні проблеми історико-правових досліджень охарактеризувала О. Токарчук, відмітивши наявність широкого спектру думок і концепцій, філософсько-правових підходів до аналізу змісту державно-правових інститутів і процесів. Науковець вказала, що сучасна наука відходить від радянської методології і центральними стають потреби та природні права людини²⁸⁶.

В. Бабкін писав, що з огляду на сучасні тенденції, значущою є роль історико-правових досліджень в контексті реалізації усього надбання людської думки стосовно загальних і конкретних сюжетів історії держави і права України²⁸⁷.

Важливе значення у даному дослідженні має історичний підхід, який передбачає вивчення генезису свободи творчості в умовах виникнення та розвитку. Вивчення історичних аспектів становлення права на свободу творчості у світі та особливості його розвитку в Україні, законодавства, а також виявлення окремих історичних фактів дають змогу висвітлити цілісний процес регулювання творчої діяльності у суспільстві протягом історичного розвитку. В межах історичного підходу у дослідженні право на свободу творчості висвітлюється як еволюційний феномен, який відіграє вирішальне значення у розвитку суспільства в цілому і окремого індивіда.

Загальнотеоретичне дослідження правового забезпечення свободи творчості здійснювалось в межах юридичного підходу.

Г.Ф. Шершеневич сутність юридичного підходу вбачав у «систематичному викладі норм права, які діють за певних умов у певній

²⁸⁵ Флагман української юридичної науки. До 60-річчя Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 1949-2009 / за ред. академіка НАН України Ю. С. Шемшученка. Київ : Видавництво «Юридична думка», 2009. С. 72.

²⁸⁶ Токарчук О. В. Розвиток державно-правових учень представниками української еміграції (1920-1930-і рр.) : монографія. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. С. 69

²⁸⁷ Антологія української юридичної думки : в 10 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. – Київ : Вид. Дім «Юридична книга», 2002-2005 рр. Том 10: Юридична наука незалежної України / упорядники : В. Ф. Погорілко, І. Б. Усенко, Н. М. Пархоменко ; відп. редактори Ю. С. Шемшученко і В. Ф. Погорілко. 2005. С. 175.

країні», розкриваючи його зміст через науково-пізнавальну діяльність у вигляді «опису, узагальнення, систематизації норм, формулювання юридичних дефініцій»²⁸⁸.

Юридичний підхід у дослідженні права на свободу творчості полягає у системній обробці, аналізі змісту чинних правових норм, юридичної практики, встановлення юридичних ознак права на свободу творчості, вироблення понять, категорій і визначень, класифікації творчості, встановлення правової природи свободи творчості виходячи з правових конструкцій, загальних положень юридичної науки, висвітлення права на свободу творчості під кутом зору юридичних теорій і концепцій.

Важливе значення в процесі дослідження права на свободу творчості має культурологічний підхід. А. Овчиннікова вказує, що культурологічний підхід до права є такою філософською стратегією дослідження правової реальності, яка має на меті виявлення культурно-антропологічних аспектів, як явних, так і латентних, на основі діалогічного бачення юридичних текстів. Культурологічний підхід до права націлений на його сприйняття у такому інтросуб'єктивному концептуальному смислі: право – це завжди традиція, і якщо смисл руйнується, то право втрачає свій первісний сенс для носіїв цієї традиції. Якщо за інших підходів і методів право розглядається у структурному вимірі, то культурологічний підхід передбачає системний, ґрунтуючись на постулаті, що не існує знання про право «взагалі», воно завжди повинно бути змістовним. Цей зміст визначається саме концептами культури, які постають як особливі феномени. Останні завжди перебувають у контексті, сформованому очевидностями, що, зі свого боку, є змодельованими культурним досвідом суб'єкта²⁸⁹.

В межах культурологічного підходу було досліджено творчу діяльність, встановлено правову традицію, зосереджено увагу на творцеві, суб'єктові права на свободу творчості, як на головній дійовій особі в процесі творчості.

Діяльнісний підхід допомагає розглядати культуру як обумовлену способом матеріального виробництва активну творчу діяльність людей з освоєння світу; діяльність, у якій створюються, зберігаються, розподіляються і споживаються соціальні цінності й норми, а також сукупність самих цих цінностей і норм, що опредмечують творчу діяльність людей²⁹⁰.

²⁸⁸ Шершеневич Г. Ф. Общая теория права. Вып. 4. М. : Б.и., 1914. 761. с.

²⁸⁹ Овчиннікова А. П. Феноменологія правової культури: філософсько-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2016.

²⁹⁰ Макаренко Л. О. Культура як багатоманітність соціального світу. Правова реформа: концепція, мета, впровадження: зб. наук. праць: матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 23 листопада 2017 р.) / за заг. ред. Н. М. Пархоменко, М. М. Шумила. Київ: Ніка-Центр, 2017. С. 271–275.

З погляду діяльнісного підходу творча діяльність є явищем конкретно-історичного досвіду соціальної діяльності людини, формою її фіксації, зберігання і трансляції. Підтвердженням цьому є те, що у науковій літературі зазначається, що визначення культури здебільшого акцентують увагу на якомусь одному боці або характеристиці людської діяльності. За такого підходу культура розуміється як синонім творчої діяльності²⁹¹.

Е. Семенюк виділяє інформаційний підхід, сутність якого полягає в тому, що при вивченні будь-якого об'єкту, процесу або явища в природі і суспільстві, в першу чергу, виявляються і аналізуються найбільш характерні для них інформаційні аспекти, які істотним чином визначають їх стан і розвиток²⁹².

Інформаційний підхід у дослідженні права на свободу творчості специфічний сучасний засіб пізнавальної та практичної діяльності, який концентрує увагу на використанні всіх видів інформації, починаючи від інформаційних повідомлень у формі наскальних малюнків доби неоліту і завершуючи прецедентною практикою Європейського суду з прав людини у сфері свободи творчості.

Н. Крестовська виділяє цивілізаційний підхід, який визначає принципову єдність історичного розвитку України та європейської (західної) цивілізації; міждисциплінарний підхід, що передбачає здійснення дослідження із використанням напрацювань різних наук²⁹³.

Цивілізаційний підхід дає змогу визнавати природним розмаїття правових культур і державних інститутів, як мозаїку світу, що розвивається, зберегти власну унікальність, використовувати досягнення різних цивілізацій, вести з ними культурний діалог, знаходити спільні правові рішення та організаційні засоби їхнього здійснення при взаємодії з іншими правовими системами і державами²⁹⁴.

Використання цивілізаційного підходу у дослідженні свободи творчості дозволяє розглядати становлення та розвиток цього права в історичному процесі взаємодії цивілізацій, зокрема шумерської, вавилонської, єгипетської, античної тощо. Цивілізаційний підхід включає використання набору принципів, що характеризують культуру як складовий об'єкт дослідження. Характерні риси цього підходу проявляються у наступному:

²⁹¹Правова культура – основа державотворення в Україні / за ред. В. В. Костицького. Ірпінь: Національна академія ДПС, 2005. Вип. 1. С.42.

²⁹² Семенюк Э. П. Информационный подход к познанию действительности К.: Наук. думка, 1988. С. 8.

²⁹³ Крестовська Н. М. Ювенальне право України: іст.-теорет. дослідж.: монографія. О.: Фенікс, 2008. С.35.

²⁹⁴ Оборотов Ю. М. Філософія права і методологія юриспруденції. Проблеми філософії права. 2003. Т. I. С. 41–43.

- 1) просторово-часова цілісність локального соціально-історичного регулювання творчої діяльності;
- 2) ідентичність культури, що виникає при взаємодії та порівнянні;
- 3) юридична сила нормативних принципів локальної цивілізаційної структури для всіх її складових;
- 4) спосіб визначення еволюційної спіралі у розвитку права на свободу творчості.

Важливе значення має системний підхід, який Н. Оніщенко розглядає як аналіз об'єкта який є складним, багатогранним, що складається з елементів, зв'язків між якими утворюють відносно незмінну структуру і забезпечують його цілісність. Для системного підходу характерною є певна суперечливість, з одного боку, зрозуміти ціле достатньою мірою навіть за допомогою найдосконалішого аналізу частин та їх взаємодії. Розв'язання цього парадоксу – необхідність аналізу частини як самостійної одиниці, тобто як самостійної одиниці, тобто як інтегративної частини цілого і обов'язково у контексті аналізу самого цілого ²⁹⁵.

Системний підхід виявляє загальносистемні характеристики, що визначають специфіку правової культури або окремих її елементів у певний історичний період. При цьому об'єкт розглядається як багатоаспектне явище, що складається із різноманітних елементів, зв'язки між якими утворюють відносно стійку структуру і забезпечують його цілісність²⁹⁶.

Використання герменевтичного підходу обумовлене інтерпретацією права на свободу творчості, його обмежень, які закріплені у правових пам'ятках українського народу, діючих нормативно-правових актах, а також характеристикою праць науковців, що присвячені даній проблематиці. Застосування зазначеного наукового підходу спрямоване на подолання суб'єктивних та об'єктивних факторів, які спричиняють адекватність розуміння та пояснення чинного законодавства та інших джерел, що використовуються у дослідженні.

Збагнути феноменальність свободи творчої діяльності, усвідомити її особливості допомагає гуманістичний підхід.

М. Орзіх зазначає, що для методологічного інструментарію сучасних юридичних досліджень наріжним каменем є твердження, що характеристика будь-якого цивілізованого суспільства визначається з позицій гуманізму,

²⁹⁵ Оніщенко Н. М. Система. Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / [відп. ред.: Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко]. К. : Концерн "Видавничий Дім "Ін Юре", 2003. Т. І. 2003. С. 950–951..

²⁹⁶ Лук'янов Д. В. Національна правова система України серед сімей правових систем сучасності. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Харків: Право, 2008. Т. 1: Методологічні та історикотеоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. С. 705–724.

особистісних позицій, оскільки центр суспільного розвитку переміщується з макро- на мікросоціологічні процеси – до сім'ї, до трудового (адміністративного), територіального колективу, особистості²⁹⁷.

Гуманістичний підхід дає можливість здійснити дослідження концепції права на свободу творчості на основі визнання особи найвищою соціальною цінністю. Вказаний підхід передбачає усвідомлення потреби особи у творчій самореалізації, як однієї із природних потреб людини.

Гуманістичний підхід тісно пов'язаний із ціннісним (аксіологічним) науковим підходом. При обґрунтуванні використання цього підходу варто погодитися із думкою науковців про те, обираючи ту чи іншу цінність, людина певним чином «формує» план своєї поведінки й діяльності. Мотивація дає відповідь на запитання «чому?» й «для чого?», а цінність і ціннісна орієнтація, що доповнюють її, висвітлюють те, заради чого діє людина²⁹⁸. Отже, аналізуючи забезпечення права на свободу творчості, виникає необхідність осмислення змін, що відбуваються в системі цінностей особистості. Дефініція цінності зводиться до визначення її як значущості певних реалій дійсності з огляду на потреби людини та суспільства, пов'язана з категоріями «потреба» та «інтерес»: потреби людини, перетворені на інтереси, у свою чергу, перетворюються на цінності. Цінність – дещо позитивне з точки зору задоволення матеріальних та духовних потреб людини, однак вона не може ґрунтуватися лише на цьому. Самі цінності наповнюють сенсом існування людину й суспільство²⁹⁹.

Використання ціннісного підходу у дослідженні права на свободу творчості дозволяє проаналізувати концепцію, як таку, що пронизує всі площини людської психіки – від потреб до ідеалів, містить реальний компонент поведінки. Творчість є своєрідним орієнтиром руху особистості та соціуму, визначаючи майбутнє суспільства. Творчість як цінність є реальним життєвим ресурсом особистості, який формує цілі й сенс життя, а також забезпечує реалізацію правосуб'єктності досліджуваного права.

Вирішальне значення для дослідження свободи творчості, розуміння культури має комплексний підхід. Комплексний підхід дає змогу охарактеризувати генезис концепції права на свободу творчості та конкретний стан забезпечення досліджуваного права, висвітлити умови взаємодії нормативно-правових актів, державних органів, громадських організацій, міжнародних організацій, а також їх відповідність суспільним відносинам, що

²⁹⁷ Орзих М. П. Личность и право. Одесса: Юрид. лит., 2005. с. XIV.

²⁹⁸ Малахов В. А. Етика: Курс лекцій: навч. посіб. 3-тє вид. К.: Либідь, 2001. С. 112.

²⁹⁹ Нікора А. О. Методична підготовка майбутнього вчителя історії до формування ціннісних орієнтацій учнів у процесі навчання етики: монографія. Миколаїв: Іліон, 2012. С.16.

склалися в Україні. Використання зазначеного підходу зумовлено багатогранністю механізму забезпечення права на свободу творчості.

Комплексний системний підхід, як методологічний напрям дослідження права на свободу творчості зумовив відносну свободу автора у виборі арсеналу пізнавальних засобів.

Здійснення даного дослідження передбачає використання поєднання кількох підходів, адже концепція права на свободу творчості зумовлює комплексний характер її вивчення.

В основі вказаних методологічних підходів лежать методи, які є наступним методологічним рівнем структури методології. Вони пов'язані між собою та взаємозалежні. Їх використання є необхідною умовою пошуку нових істин наукового знання.

Метод (від давньогрецького – простежений шлях) є досить складним поняттям. Ще великий німецький філософ Е. Кант зазначав, що коли ми прагнемо називати щось методом, то це повинно бути способом дії згідно з основоположеннями³⁰⁰.

Структурним компонентом методології загальнотеоретичних досліджень є метод. На думку Р. Декарта, метод – це порядок та послідовність дій, що призводять до бажаного результату³⁰¹. У цілому метод постає своєрідною концентрацією досвіду діяльності. Усвідомлення значущості та важливості методу призводить до появи різних форм його фіксацій, розроблень та удосконалень³⁰². Метод визначають, як виражену закономірність руху людського мислення, усвідомлення найбільш загальних і широко діючих законів самої дійсності. Досить поширеним є визначення методу, як способу побудови і обґрунтування знання, сукупності прийомів і операцій практичного і теоретичного освоєння дійсності³⁰³. Метод визначають також, як свідомо застосований порядок та послідовність дій, що призводять до бажаного результату. Вважають також, що потреба у методі є універсальною для людської діяльності, оскільки останнє не є прямим продовженням стихійних природних процесів, а виходить за їх межі³⁰⁴.

³⁰⁰ Петрушенко В. Л. Філософія: підручник. 4-те вид., виправл. і доповн. Львів: Магнолія плюс, 2006. С.368.

³⁰¹ Декарт Р. Избранные произведения. М. : Полит. лит., 1950. С.38.

³⁰² Петрушенко В. Л. Філософія: підручник. 4-те вид., виправл. і доповн. Львів: Магнолія плюс, 2006. С.368.

³⁰³ Тихомиров О. Методології науки поняття. Міжнародна поліцейська енциклопедія : понятійний апарат, концептуал. підходи, теорія та практика: у 10 т. Римаренко Ю. І., Кондратьєв Я. Ю., Тацій В. Я., Шемшученко Ю. С. К., 2003. Т. 1: Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. С. 354.

³⁰⁴ Петрушенко В. Л. Філософія: підручник. 4-те вид., виправл. і доповн. Львів: Магнолія плюс, 2006. С.370.

Отже, метод – це спосіб обґрунтування знання, за допомогою якого досягається бажаний результат дослідження, виражається закономірність усвідомлення правового явища.

Здійснення зазначеного наукового дослідження передбачає використання комплексного поєднання сукупності систем методів. В основу дослідження концепції свободи творчості покладено комплекс філософсько-світоглядних, загальнонаукових, конкретно-наукових і спеціально-наукових методів.

Воно спрямоване на вироблення певних внутрішніх нормативів, правил, вирішення проблемних питань у сфері свободи творчості. Філософські методи направлені на впорядкування та спрямування процесу мислення. Найбільш загальними та універсальними філософськими методами є діалектичний, метафізичний, формально-логічний. У запропонованому дослідженні використовується діалектичний та формально-логічний методи, феноменологічний та трансцендентальний.

Одним із головних філософсько-світоглядних методів, який дозволив дослідити поняття права на свободу творчості, соціально-правову природу та нормативно-правову базу, є діалектичний метод.

Метод загальної філософської діалектики застосовувався при вивченні механізму забезпечення права на свободу творчості, а також його окремих складових елементів, з урахуванням взаємодії та впливу різних факторів. Його складовими є принцип об'єктивності, принцип всебічності, закон переходу кількісних змін у якісні, єдності та боротьби протилежностей, заперечення заперечення. Методологія творчості це і є діалектика руху, діалектика природи, діалектика діяльності і діалектика творчості. Мова йде про створення наукової концепції діалектики як цілісної теорії і методології творчості.

Феноменологічний метод використано при дослідженні культури та творчості. Це загальні поняття, які не виводяться логічно одне з одного і не мають чіткої залежності від фактів, однак є взаємопов'язаними.

У дослідженні права на свободу творчості було використано трансцендентальний метод. Визначення сутності суб'єктивного права на свободу творчості подано у дослідженні через розкриття суб'єктивних умов (засад) його конституювання (формування). Оскільки суб'єкт або носій цього права (фізична особа) є об'єктивною умовою існування сутності творчості, тобто є своєрідним співтворцем його, то цей метод також має універсальне значення.

У процесі вивчення свободи творчості застосовано також формально-логічний метод. Він включає Закон тотожності, Закон несуперечності, Закон виключення третього, Закон достатньої основи.

Закон тотожності забороняє ототожнювати різні думки, забезпечуючи відношення логічної однозначності. Закон несуперечності проголошує, що дві протилежні думки не можуть бути одночасно істинними. Закон виключення

третього забороняє визначати одночасно істинними або одночасно помилковими дві думки, які суперечать одна одній, одна з яких обов'язково має бути істинною. Закон достатньої основи передбачає обґрунтованість висунутих тверджень³⁰⁵.

У праці було використано формально-логічний метод, враховано закони формальної логіки при дослідженні понять «право» та «свобода». За допомогою використання законів тотожності, несуперечності, виключення третього, достатньої основи автором зроблено висновки до розділів роботи. Філософсько-світоглядні методи дослідження відіграють важливу роль у всебічному осмисленні вказаного процесу.

Разом із тим, важливе значення для здійснення даного дослідження мають загальнонаукові методи. Вони сприяють системному загальнонауковому вивченню проблематики, а також забезпечують об'єктивність процесу пізнання істини. Саме загальнонаукові методи сприяють розмежуванню інформаційного характеру зовнішньої обізнаності та суб'єктивного ставлення дослідника до об'єкта пізнання. До загальнонаукових методів належать: порівняльний метод, системний метод, синергетичний метод, поведінковий метод, інституціональний, структурний, функціональний, методи теоретичних та емпіричних досліджень, метод спостереження та інші³⁰⁶.

Важливе місце серед загальнонаукових методів нашого дослідження посідає системний метод. Розуміння права як різновиду системи, давно увійшло до методологічного інструментарію, хоча й не стало революцією у правовій науці³⁰⁷.

Системний метод дає можливість розглядати забезпечення права на свободу творчості як цілісну систему елементів, що взаємодіють між собою. До цієї системи входять правові норми, правові інститути, правові відносини.

Структурний метод використовується для вивчення структурної відповідності системи національних та міжнародних органів та громадських організацій у сфері захисту права на свободу творчості. Він спрямований на дослідження структури механізму, компетенції органів, посадових осіб та ін.

За допомогою вказаних методів у роботі системно досліджено структурні, динамічні компоненти та їх властивості, функціональні взаємозв'язки концепції свободи творчості.

У дослідженні використано метод сходження від абстрактного до конкретного, що відкриває загальні шляхи впровадження абстрактних

³⁰⁵ Гусарев С. Д. Юридична деонтологія: навч. посіб. 2-ге вид., переробл. К.: Знання, 2006. С. 83.

³⁰⁶ Адаменко М. І. Основи наукових досліджень / М. І. Адаменко, М. В. Бейлін. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. 188 с.

³⁰⁷ Сырых В. М. Логические основания общей теории права: в 2 т. М.: Юстицинформ, 2000. Т.1: Элементарный состав. С. 457.

визначень свободи та творчості у визначення основних категорій концепції права на свободу творчості, від загальних категорій механізму забезпечення права на свободу творчості до його окремих складових частин.

Важливе місце у дослідженні концепції права на свободу творчості належить конкретно-науковим та спеціально-науковим методам.

Здійснення дослідження забезпечення права на свободу творчості передбачає використання порівняльно-правового методу. Він реалізується шляхом зіставлення правових норм, правових інститутів, принципів та практики їх застосування в Україні, Франції, Німеччині, Італії. Вказаний метод застосовується при проведенні класифікації, систематизації елементів концепції права на свободу творчості, дає можливість порівнювати забезпечення права на свободу творчості в різні історичні періоди. За допомогою порівняльно-правового методу автор визначає тенденції розвитку права на свободу творчості, ефективність його забезпечення.

Ефективність функціонування механізму забезпечення права на свободу творчості виявляється шляхом порівняння кількісних характеристик правових явищ. Зіставлення статистичних показників дозволяє визначити рівень охорони та захисту права на свободу творчості.

Безумовно, здійснення дослідження забезпечення права на свободу творчості є неможливим без звернення до історичних аспектів його становлення та розвитку, що передбачає використання історико-правового методу. Він дозволяє проаналізувати еволюцію визнання творчої діяльності та її правового регулювання, здійснити періодизацію наукових поглядів та виділити загальні етапи розвитку права на свободу творчості.

Історичний метод дослідження характеризується багаторівневою формою. Перший рівень передбачає, що предмет дослідження історично визначений. Історія права являється не лише історією законодавства, а й навчальною дисципліною, яка розглядає об'єкт в широкому соціально-історичному контексті, тобто як релігія, тісно пов'язана з різноманітними залежностями з оточуючими її суспільними феноменами в рамках соціальної реальності. Предмет розглядається в контексті реалій даної епохи, історик права повинен дослідити не тільки правові пам'ятки й правозастосовні акти досліджуваної епохи, але й враховувати ті чинники (соціальні, ідеологічні, економічні, географічні), які привели до їх створення та здійснили вплив на зміст цих пам'яток³⁰⁸. Другий рівень історичного методу передбачає в епоху якої історико-правової реальності праці попередників були створені, адже кожна епоха бачить минуле і трактує його по-різному. Учені нерідко перебувають під впливом сучасної їм політики, пануючої ідеології, соціальних

³⁰⁸Методологічні проблеми історико-правових досліджень : матеріали XXIII Міжнародної історико-правової конференції 24–26 вересня 2010 р., м. Алушта / ред. колегія : І. Б. Усенко (голова), А. Ю. Іванова (відп. секр.), та ін. Київ; Сімферополь : “ДОЛЯ”, 2011.С.105.

відносин та ін. Так, радянська наука акцентувала увагу на литовському характері права, замовчуючи питання українського вкладу в право Великого князівства Литовського³⁰⁹. Третій рівень історичного методу ставить перед дослідником завдання щодо визначення місця та ролі досліджуваного факту, явища, інституту в загальному історико-правовому процесі³¹⁰.

Використання історико-правового методу дає можливість врахувати позитивні та негативні зміни, що відбувалися у концепції права на свободу творчості у ході історичного розвитку, відтворити цей процес в усій його багатогранності.

При здійсненні даного дослідження визначальне значення має використання теоретико-юридичного методу.

Теоретичними юридичними науками створено власний понятійний апарат, за допомогою якого описують закономірності структури, функціонування й удосконалення правових явищ, їх зв'язку з економікою, соціальними і культурними процесами суспільного розвитку. Значення цього методу полягає у тому, що його застосування ґрунтується на використанні існуючих юридичних теорій і понять. Властивий правовим теоріям і поняттям внутрішній логічний зв'язок дає можливість здійснювати теоретичний аналіз об'єкта дослідження³¹¹.

Процес забезпечення права на свободу творчості у цілісну юридичну теорію здійснюється за допомогою теоретико-юридичного методу. Він дозволяє застосування юридичних понять щодо захисту права, а також відображає основний зміст, структуру і закономірності розвитку існуючої правової реальності. Спеціально-юридичний метод застосовувався при оцінці функціонування механізму забезпечення права на свободу творчості, визначенні напрямів його вдосконалення.

Дослідження концепції права на свободу творчості передбачає використання філософсько-світоглядних, загальнонаукових, конкретно-наукових та спеціально-наукових методів.

Важливе значення в структурі методології має визнання теоретичних концепцій, розробку понятійно-категоріального апарату.

Систему наукових знань утворюють поняття та категорії, які є взаємозалежними. А. Козловський зазначає, що особливістю правових категорій є те, що визначення істотних ознак права отримують своє

³⁰⁹ Вказана праця С.106.

³¹⁰ Вказана праця С. 107

³¹¹ Гусарев С. Д. Юридична деонтологія: навч. посіб. 2-ге вид., переробл. К.: Знання, 2006. С. 92.

закріплення в законах і тим самим стають не тільки атрибутом абстрактного мислення, а й виступають як засіб регулювання суспільних відносин³¹².

О.Тихомиров зазначає, що побудова системи правових категорій - не самоціль, а один із способів руху правової теорії до нових результатів у пізнанні. У системі правові категорії можуть представляти метод пізнання правової дійсності, використовуватися опорним пунктом і засобом руху до нових результатів у правознавстві³¹³.

Узагальнюючи вищезазначене, варто відмітити, що визначення теоретичних концепцій, розробка понятійно-категоріального апарату має важливе значення для дослідження концепції права на свободу творчості та його забезпечення. Правові категорії даного дослідження - це фундаментальні поняття, що відбивають найбільш загальні закономірності свободи творчості. За їх допомогою здійснюється групування нормативно-правових актів, класифікація наукових підходів.

Теоретичні поняття концепції права на свободу творчості є динамічним правовим явищем, вони мають різне значення залежно від галузі права, в якій вони використовуються, перспектив аналізу тощо.

Особливістю теоретичних понять концепції права на свободу творчості є те, що деякі з них є різними за обсягом та значенням залежно від галузі права, в якій вони застосовуються. Визначення понятійного апарату є важливою складовою методологічного процесу. Більш детально поняття та категорії розглядаються у розділах дослідження.

Отже, координація теоретико-методологічних засобів, застосованих у дослідженні права на свободу творчості, зумовлена філософським світоглядом. Вивчення проблем здійснюється на основі соціально-культурної парадигми, історичного, діяльнісного, юридичного, культурологічного, інформаційного, цивілізаційного, системного, герменевтичного, гуманістичного, ціннісного та комплексного підходу, за допомогою використання філософсько-світоглядних методів, а саме: діалектичного, формально-логічного, феноменологічного та трансцендентального методів. Загальнонаукових методів: системного, структурного, методу сходження від абстрактного до конкретного. Конкретно-наукових та спеціально-наукових методів: порівняльно-правового, історико-правового, теоретико-юридичного, спеціально-юридичного методів. Важливе значення в структурі методології дослідження мають правові категорії та теоретичні поняття.

³¹² Козловський А. А. Право як пізнання. Вступ до гносеології права. Чернівець. держ. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці: Рута, 1999. С.21.

³¹³ Тихомиров О. Методології науки поняття. Міжнародна поліцейська енциклопедія: понятійний апарат, концептуал. підходи, теорія та практика: у 10 т. Римаренко Ю. І., Шемшученко Ю. С. К., 2003. Т. 1. С.354.

РОЗДІЛ 2

ПРАВО НА СВОБОДУ ТВОРЧОСТІ В НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

2.1. Творчість та творчий процес як категорії права

Одним з ключових завдань сучасної юридичної теорії є посилення уваги до розробки категоріального апарату. Призначення юридичної термінології полягає у фіксуванні у відповідних категоріях права найбільш загальних властивостей та взаємозв'язків правових явищ та процесів. Категоріальний апарат має визначальне значення для побудови дослідження, адже від закладеного в кожному випадку змісту залежить побудова відповідної концепції. Від чіткості понять залежить обґрунтованість висновків.

При дослідженні права на свободу творчості визначальне значення мають такі поняття як «творчість» та «творчий процес». Ми відходимо від стереотипу, згідно з яким творчість є об'єктом дослідження, лише цивільного чи конституційного права. Не піддаючи сумніву доцільність вивчення різних аспектів творчості у галузевих наукових дослідженнях, доцільно розробити загальнотеоретичні засади права на свободу творчості в межах теорії права.

В основі загальнотеоретичного дослідження творчості лежить парадигма антропоцентризму, яка виводить людину на перше місце, а творчу здатність вважає її головною конституюючою характеристикою. Людський інтелект не мислиться поза межами творчості й здатності людини до створення нового у розвитку науки, техніки, мистецтва. Головними проблемами антропоцентричного підходу слід вважати те, яким чином людина послуговується здатністю до творчості. Творчість можна розглядати, як здібності, здатність і разом з тим, як потребу самовираження, самоствердження, привнесення в оточуючий світ нового задля пошуку гармонії і самовдосконалення. Здатність до творчої діяльності вирізняє людину серед інших живих істот і не залежить від віку, стану здоров'я, наявності здібностей чи таланту.

Український цивіліст і основоположник наукових розробок права інтелектуальної власності О. Підпригора вказав, що: «Творча діяльність, або просто творчість, - це цілеспрямована інтелектуальна діяльність людини, результатом якої є щось якісно нове, що відрізняється неповторністю, оригінальністю і суспільно-історичною унікальністю»³¹⁴.

³¹⁴ Підпригора О. Цивільне право: навч. посібник для студентів юрид. вузів та факультетів. К.: Вентурі, 1995. 416 с. С. 347

В межах антропоцентричної парадигми³¹⁵, зазначений підхід не видається таким, що висвітлює зміст творчості як природної людської здатності-потреби людини. В межах правової доктрини, ми не знаходимо визначення, яке б виражало сутнісні характеристики цього явища, що ускладнює проведення всебічного дослідження права на свободу творчості. Крім того, обмеження дослідження виключно юридичними аспектами може призвести до помилкових суджень та викривленого сприйняття творчості, яка є міждисциплінарною категорією. Тому при визначенні змісту творчості слід використовувати знання спеціальних наук, зокрема, психології, філософії, педагогіки тощо.

Розглядаючи можливість створення загальної теорії творчості слід відзначити, що в різних галузях знань це питання висвітлюється по різному. Однак в межах загальнотеоретичного дослідження потрібно встановити міждисциплінарні аспекти досліджуваного поняття. Серед концепцій творчості виділимо ті теорії, які є результатом дослідження механізмів і умов виникнення творчої активності у широкому контексті.

Психоаналітичну теорію творчості можна вважати найбільш раннім із основних творчих підходів. З. Фрейд визначив, що творчість є результатом сублимації енергії від фрустрації, пов'язаної з невдачами в особистому житті (найчастіше відкинутої або втраченим коханням і т.п.). Ідея З. Фрейда полягала в тому, що творчість можна розглядати як результат невротичних переживань творця та прояву неусвідомленого³¹⁶. Погляди З. Фрейда на творчість неодноразово піддавалися критиці і досі залишаються предметом гарячих суперечок. Але не можна не визнавати, що ряд положень його теорії, які стосуються психологічного впливу творчості на людину, мали величезний вплив на культуру ХХ століття та формування теорій творчості.

Для підтвердження тези про те, що творчість є потребою людини наведемо кілька прикладів. Відомий англійський кінорежисер Альфред Хічкок писав, що для нього єдиний спосіб позбутися від своїх страхів - зняти про них фільм. Г. Гессе порівнював функцію художньої творчості з функцією сповіді. У процесі створення твору енергія, яка витрачалася раніше на приховування травмуючого почуття, в результаті творчої діяльності спрямовується на продуктивні цілі³¹⁷.

³¹⁵ Андрусишин Б. І. Людиноцентристський вимір у політичній концепції Михайла Драгоманова. Людиноцентристський вимір в історії права, держави і юридичної думки: до 150-річчя початку наукової діяльності М. П. Драгоманова : матеріали XXVIII Міжнар. іст.-прав. конф., 13-16 черв. 2013 р., Рівне-Луцьк / Міжнар. Асоціація істориків права, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова [та ін.]. Київ, 2013. С. 46-51.

³¹⁶ Фрейд З. Психоаналитические этюды. Минск: АСТ, 1997. 606 с.

³¹⁷ Грановская Р.М. Психология в примерах. СПб, «Речь», 2002 г., с. 154.

М. Гоголь писав, що позбувся власних недоліків, наділяючи ними своїх героїв. В унісон цьому визнанню психоаналітики стверджують, що У. Шекспір і Ф. Достоевський тому не стали злочинцями, що зображали вбивць у своїх творах і, таким чином, позбавлялися своїх злочинних нахилів. При цьому мистецтво виявляється чимось на зразок терапевтичного лікування для художника і для глядача - засобом згладити конфлікт з несвідомим, не впадаючи у невроз. В основі творчості лежать несвідомі і витіснені потяги та бажання (несумісні з моральними, культурними чи іншими вимогами). Саме тому заборонені бажання за допомогою творчості досягають свого задоволення у насолоді художньою формою³¹⁸.

Т. Шевченко, якого за участь у Кирило-Мефодіївському товаристві було покарано та надіслано до Окремого Оренбурзького корпусу з накладенням заборони творчої діяльності писав, що навіть трибунал під головуванням сатани не зміг би придумати жорсткішої кари...³¹⁹

Серед представників психологічної науки теорію творчості висвітлювали А.Маслоу, Е. Фромм, К.Роджерс, В. Роменець та ін.

Аналізуючи психологічну теорію творчості, у розрізі права на свободу творчості, слід відмітити, що реалізація творчих здібностей є потребою людини. Таким чином на державу покладається обов'язок: забезпечувати реалізацію цих потреб. Ідея З. Фрейда, що творчість це прояв неусвідомленого мають важливе значення для концепції права на свободу творчості. Бажання до творчої реалізації виникає, здебільшого у людини з добре розвиненими творчими здібностями. Якщо творчі здібності не розвивати, потреба у їх реалізації залишається не усвідомленою. Така нереалізована потреба справляє негативний вплив на розвиток особистості, і навпаки, розвиток творчих здібностей сприяє самореалізації особи. Тому, розвиток творчих здібностей має бути забезпечений державою через систему освіти.

Представники гуманістичної теорії творчості є А.Маслоу, Е. Фромм та ін. Вони визначають, що здатність до творчості майже тотожна душевному здоров'ю і визначають її в категоріях аксіологічних – як цінність, що надає людському життю якийсь сенс і, одночасно, як шлях до досягнення повного психічного здоров'я, ототожненого з самореалізацією. Тому результати творчості, хоча і є важливими в процесі збагачення культури, мають для представників гуманістичного підходу другорядне значення. Істотними для них є переживання людини в процесі творення і творчі результати цього процесу кожної особистості зокрема, тобто розвиток людської індивідуальності. Таким чином, акцентується увага на цінності самого

³¹⁸ Міщиха Л.П. Психологія творчості. Навчальний посібник. Івано-Франківськ: Гостинець, 2007.С.77

³¹⁹ Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість. Київ: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2008. С.396.

процесу творення і його експресії, меншу увагу звертається на якість іншого параметру творчості – його результату³²⁰. Е. Фромм вказує на те, що творча активність означає стан внутрішньої активності без необхідності зв'язку з творенням художніх творів, наукових концепцій чи ще чогось корисного чи необхідного для суспільства. Творчість є характерологічною орієнтацією, на яку здатні усі люди³²¹. У творчому процесі людина формується, досягає вищого ступеня задоволення потреб, має можливість реалізувати своє ество.

Слід відзначити, що сучасна юридична парадигма права на свободу творчості, яка сформувалася на основі стратегії інноваційного розвитку та інформаційного суспільства не приділяє належної уваги гуманістичній теорії творчості, визначаючи свободу творчості крізь призму розпорядження результатами творчої діяльності, що безумовно є недоліком. Згідно гуманістичної теорії творчості, творчою людиною не завжди є винахідник, художник, науковець і право на свободу творчості не є прерогативою спеціалістів, геніїв, митців. Творцем може бути будь-яка фізична особа. Е. Фромм вказує, що глибинні мисленнєві і емоційні процеси особистості, яка читає вірш, відчуваючи глибокі переживання, які поет виразив словами, можуть бути творчими, хоч вона нічого не створює³²².

А Маслоу виділив два види творчості: творчість, що базується на таланті; творчість, що утворюється внаслідок самореалізації³²³. Для творчості, яка базується на таланті необхідно володіти видатними спеціальними здібностями. Цей вид творчості проявляється у творчих результатах великого наукового чи художнього значення. А. Маслоу назвав її інтегрованою творчістю. Творчість, що утворюється внаслідок самореалізації виникає більше з інших індивідуальних особливостей, ніж таланту, проявляється в здійсненні якоїсь діяльності у творчий спосіб, має риси спонтанності, не вимагає активних зусиль людини. Цей вид творчості майже не має вираження у видатних творчих наукових чи мистецьких результатах. А. Маслоу доводив, що потенційно творчість, як природна можливість, є атрибутом усіх здорових людей. Тому властивості творчої особистості потрібно формувати у дітей і молоді. Крім того, вони можуть визначати певні цілі виховання і навчання.

Представником феноменологічної теорії творчості є К.Роджерс, який критикував систему освіти за формування конформістів, а не вільних творців і оригінальних мислителів. Головна ідея полягає в тому, що творча людина використовує свої здібності та таланти, реалізує свій потенціал і прагне до повного пізнання себе й сфери своїх переживань. Це і є «повноцінна функціонуюча людина», основною характеристикою якої є креативність.

³²⁰ Maslow A.H. W stronę psychologii istnienia. Warszawa: Pax, 1986. 350 s.

³²¹ Fromm E. The Attitude/Creativity and Its Cultivation. New York: Harper and Row, 1959. 377 s.

³²² Fromm E. Mieć czy być. Poznań: Rebis, 1995. 365 s.

³²³ Maslow A.H. W stronę psychologii istnienia. Warszawa: Pax, 1986. 350 s.

Результати творчості та творчий процес з'являються у людини, яка живе повноцінним життям³²⁴.

К. Роджерс вважає, що немає суттєвої різниці між творчим процесом під час малювання картини, компонування симфонії, конструювання нових засобів, злочинів, розвитку наукових теорій, відкриття нових способів дій у міжнародних відносинах. Він визначає творчість як «процес, в якому доходить до появи нового продукту, який утворюється, з однієї сторони, завдяки неповторності особистості, а з іншої, – неповторності матеріалів, подій, людей або умов життя»

Дефініція творчості К. Роджерса не залежить від якогось певного змісту. Він вважав, що немає суттєвої різниці у творчості при створенні картини, літературного твору, симфонії, винаходу, розвитку наукової теорії, пошуку нових особливостей у людських стосунках чи створенні нових граней власної особистості, як у психотерапії. Творчий процес, за К. Роджерсом, полягає у створенні з допомогою дії нового продукту, з одного боку, з унікальності індивіда; з іншого - зумовлений матеріалом, подіями, людьми і обставинами життя³²⁵. Головним джерелом творчості К. Роджерс вважав прагнення людини до самореалізації, до повного розвитку власних можливостей.

Однією з українських теорій творчості є теорія бісоціацій, що була розроблена В. Роменцем. Автор вважає, що в творчому процесі важливу роль відіграють бісоціації, що виникають внаслідок поєднання ідей, що не мають між собою очевидної спільності. Бісоціативному мисленню властива відмова від законів формальної логіки. Мозок тимчасово звільняється від «пригнічення» логічними правилами, аксіомами, структурами, вербальними концепціями. До справи «береться» творча інтуїція, яка поєднує семантичні елементи з різних площин досвіду, руйнує всі логічні перепони та бар'єри між віддаленими понятійними матрицями. Вчений підкреслює важливість інтуїтивних процесів для творчості, творчого мислення, говорячи, що вони вступають у дію на вирішальному етапі розумової діяльності³²⁶.

Творчість за В. Романцем це виробництво оригінального продукту, підпорядкованого принципам індивідуалізації та комунікативності. Людина включається у творче спілкування з дійсністю, вбирає в себе духовні багатства попередніх поколінь, виражає у творчому продукті свою індивідуальність³²⁷.

Отже, відміною рисою психологічних теорій творчості є те, що в її основі дослідники висвітлюють психологічні процеси, які відбуваються в процесі творчості і відзначають важливість неусвідомленої потреби людини у розвитку та реалізації творчих здібностей.

³²⁴ Rogers C. R. O stawagie się osobą. Poznań: Rebis, 2002. 522 s. C.422

³²⁵ Rogers C. R. O stawagie się osobą. Poznań: Rebis, 2002. 522 s.C. 423

³²⁶ Роменець В. А. Психологія творчості: навч. посіб. К. : Либідь, 2004. 288с.

³²⁷ М'ясоїд П.А. Курс загальної психології: підручник: у 2 т. Т.1. К. : Алерта, 2011. 496 с.

Важливе значення в процесі дослідження права на свободу творчості мають праці філософів, які висвітлюють творчість крізь призму свободи та буття, зокрема: М. Бердяєва, С. Солодовнікова, Л. П'янова та ін.

Персоналістична концепція творчості М. Бердяєва полягає у тому, що основи творчої особистості формує свобода, яка є обов'язком і повинна бути реалізована людиною в активних творчих діях. Дух і духовність творчо перетворюють буття. М. Бердяєв писав, що у творчості є два різних акти: «Є початковий творчий акт, в якому людина ніби стоїть перед лицем Божим, і є вторинний творчий акт, в якому вона ніби стоїть перед лицем людей та світу. Є первинна творча інтуїція, творчий задум художника, коли йому звучить симфонія, предстоїть живописний образ чи образ поетичний, внутрішнє, не висловлене ще відкриття чи винахід, внутрішній творчий акт любові до людини, теж ні в чому ще не висловленої. У цьому творчому акті людина стоїть перед Богом і не зайнята ще реалізацією у світі та для людей. ...Потім Настає вторинний творчий акт, пов'язаний з тим, що людина є істота соціальна, реалізація продуктів творчості. Пишеться книга. І тут з'являється те, що у творчості зветься майстерністю, мистецтвом... У реалізації продуктів творчості людина вже зв'язана світом, матеріалами світу, залежить від інших людей...»³²⁸.

Виділення у творчому процесі первинного творчого акту і вторинного, видається нам найбільш доцільним, саме такий поділ, охарактеризований М. Бердяєвим буде використано далі при характеристиці творчого процесу.

У великому енциклопедичному словнику за редакцією С. Солодовнікова творчість визначається як найвища форма універсального розуміння креативності, іманентно властива усім рівням ієрархії буття; сприяє самозбереженню і відтворенню сутності засобами якісних трансформацій їх структур. В історії філософії до суб'єктів творчості відносили Бога (Платон, Гегель, Бердяєв та ін.); Природу (Епікур, Спіноза, Бергсон та ін.); Людину (Гельвецій, Маркс, Сатр та ін.). На даний час проблеми творчості розглядаються в контексті ідеї «глобальної креативності», в рамках визнання онтологічного статусу креативних процесів в констатації первинності останніх як визначеної тотальності – в цілому ж на основі синергетичної парадигми³²⁹.

Л. П'янова зазначає, що: «Принцип діяльної сутності людини набирає значення найважливішого принципу дослідження проблеми творчості та побудови креатології як єдиної теорії творчої діяльності людини»³³⁰.

³²⁸ Бердяєв. Юридична енциклопедія у 6 т. Ред. кол. Ю. С. Шемшученко. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 1: А — Г. С. 222.

³²⁹ Большой энциклопедический словарь: философия, социология, религия, эзотеризм, политэкономия. Гл. ред. С.Ю.Солодовников. Минск: МФЦП, 2002. 1008 с. С.

³³⁰ П'янова Л. А. К анализу творческой деятельности человека. Методология и теория деятельности. Горький, 1982. С. 66.

Критикуючи такий підхід, Б. Новіков вказує що, витoki таких пропозицій – у недостатньому усвідомленні тієї обставини, що творчість – це універсальний (філософський) визначник буття повністю усупільненої людини і людського суспільства, універсальний визначник, – і спосіб буття, – дійсного гуманізму, а не якийсь «рецептурний довідник», з якого в будь-яку мить можна довідатись, «як» діяти, аби «на виході» отримати щось, що задовольняло б вимозі бути «соціально-значимим новим»... Лише з позицій розуміння творчості як гуманістичного типу соціальної форми розвитку матерії, творчості як істини та сутності діяльності, суспільство та людина усвідомлені і зрозумілі як філософська проблема³³¹.

Аналіз існуючої філософської літератури, присвяченої темі творчості, вказує на недосконалість підходів до висвітлення змісту творчості крізь призму соціально-значимих, нових результатів творчості, яка є базовою у сучасній юридичній науці. Відмінною рисою філософських теорій творчості є те, що дослідники в її основу закладають свободу, яка є обов'язковою і повинна бути реалізована людиною в активних творчих діях та вказують, що творчість це універсальний (філософський) визначник буття повністю усупільненої людини і людського суспільства.

Творчість розглядається в науці як філософська, психологічна, духовно-культурна і правова категорія. Правознавці здійснюють дослідження творчості в рамках конституційного, цивільного та адміністративного права.

Не зважаючи на різноманіття визначень, їх умовно можна поділити на два основні підходи. Представники першого (О. Іоффе³³², О. Підпригора³³³, В. Антонов³³⁴ та ін.), висвітлюючи досліджуване поняття, акцентують увагу на тому, що наслідком творчості є певний результат. В інтерпретації представників зазначеного підходу, який є найбільш поширеним, творчість розглядається як цілеспрямована пошукова діяльність, що завершується продуктивним актом (результатом), внаслідок якого з'являються нові образи, форми їх втілення, що вирізняються неповторністю і оригінальністю.

Цей підхід характеризується ігноруванням тих випадків, коли творча діяльність не завершується створенням якісно нових духовних або матеріальних цінностей, або творець не створює образ кінцевого продукту. А

³³¹ Новіков Б. Філософія як теорія і методологія творчості. Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". Філософія. Психологія. Педагогіка. - 2011. № 2. С. 108-113.

³³² Иоффе О. С. Советское гражданское право. Курс лекций. Ч. III.: Учебное пособие для высш. юрид. учеб. Заведений. Ленингр. гос. ун-т. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1965. 347 с.

³³³ Підпригора О.А., Підпригора О.О. Право інтелектуальної власності України. Навч. посібник для студентів юрид. вузів і фак. ун-тів. -К.: Юрінком Інтер, 1998. 136 с.

³³⁴ Антонов В. М. Интеллектуальная собственность і комп'ютерне авторське право. К.: КНТ, 2005. 520 с.

здійснена ним інтелектуальна цілеспрямована пошукова діяльність носить творчий характер і є реалізацією окремих правомочностей права на творчість.

Творчість не завжди завершується створенням твору (результатом). Ейнштейн, наприклад, витратив не одне десятиліття на те, щоб створити єдину теорію поля. Тридцять років наполегливої, титанічної творчої праці так і не завершилися побудовою шуканої наукової теорії.

Представники другого підходу (І. Серебровський³³⁵, Н. Іванов³³⁶, Д. Шапорєва³³⁷, В. Речицький³³⁸) зосереджують увагу на тому, що творчість - це певний усвідомлений, вольовий, досить трудомісткий процес, що має на меті досягнення певного результату. Тобто це сам процес створення людиною духовних та матеріальних благ, у якому отримання результату є ймовірним.

В. Речицький зазначає, що свобода творчості це певний культурний імператив – похідна від взаємодії трьох елементів: 1) культури, яка містить в собі основні символічні правила; 2) індивіда – як винахідника й постачальника новизни; 3) експертизи творчого символічного продукту ринком. У будь-якому випадку свобода творчості є закономірним результатом взаємодії індивідуальної свідомості з щільним соціальним і культурним контекстом³³⁹.

На наш погляд, зазначений підхід краще відображає сутність досліджуваного поняття, тому що при зайнятті творчою діяльністю результат є ймовірним, метою творчості і не завжди її наслідком. Право на творчість є одним з основоположних прав людини, яке не залежить від створення якісно нового результату.

Характеризуючи творчість як категорію права, потрібно зазначити, що закон в рівній мірі має охороняти як творчий процес, так і результати творчості, незалежно від того, наскільки значний елемент творчості, у чому він проявляється і в якій мірі. Зважаючи на дослідження психологів, які відзначають важливість неусвідомленої потреби людини у розвитку та реалізації творчих здібностей, а також філософів, які вказують на недосконалість підходів до висвітлення змісту творчості крізь призму

³³⁵. Серебровский В. И. Вопросы советского авторского права. М. : Из-во АН СССР, 1956. 188 с.

³³⁶. Иванов Н.В. Авторские и смежные права в музыке : учеб.-практ. пособ. М.: Проспект, 2009. 176 с.

³³⁷. Шапорєва Д. С. Конституционное право человека и гражданина на свободу творчества в современной России : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Саратов, 2007. 26 с.

³³⁸. Шапорєва Д. С. Конституционное право человека и гражданина на свободу творчества в современной России : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Саратов, 2007. 26 с.

³³⁹. Речицький В. Про цензуру (з приводу перевірки на відповідність Конституції України окремих положень законів України «Про кінематографію» та «Про телебачення і радіомовлення») Права Людини в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи. URL: http://khp.org/index.php?id=1550672973#_ftnref1 (дата звернення 12.01.2020)

соціально-значимих, нових результатів творчості, можна зробити висновок, що діюче законодавство містить ряд недоліків регулювання творчості. Творчість є категорією права як сутнісна властивість людини. Право на творчість впливає із самої біологічної сутності людини, належить їй з народження, тобто продиктоване самою природою, тому зрештою і є природним.

Як слушно зазначав професор Г. Шершеневич, «з того часу, як позитивні законодавства взяли це бідолашне право під свій захист, воно носить горизонт науки без всякого визначеного призначення... подібно до птаха, який видивляється місце, де б йому зручніше було спуститися»³⁴⁰.

Права, що відносяться до природних, існують як такі, незалежно від того, закріплені вони де-небудь чи ні: вони впливають із природного порядку речей, з життя, з самої природи людини як біосоціальної істоти. Разом з тим, без законодавчого закріплення право на свободу творчості було б формальною декларацією про наміри. Воно має визначальну залежність від соціально-економічних умов, державної підтримки та правового забезпечення. Законодавче визначення права на свободу творчості закріплене у ст. 54 Конституції України. Отже, досліджуване право створюється людьми, суспільними утвореннями - законодавцями, судами, самими суб'єктами права і т.д., є результатом їхньої творчості, цілеспрямованої вольової діяльності та існує у вигляді законів, інших джерел, а не просто у вигляді думки, ідеї, як це властиво природному праву. У цьому праву на свободу творчості проявляється як позитивне право.

У діючому законодавстві відсутнє визначення творчості, що ускладнює реалізацію права на свободу творчості.

Стаття 54 Конституції України передбачає, що громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом. Держава сприяє розвитку науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством. Культурна спадщина охороняється законом. Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами³⁴¹.

³⁴⁰ Шершеневич Г. Ф. Авторское право на литературные произведения. Казань. «Дело». 1891 С. 124.

³⁴¹ Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/62/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 19.01.2020)

Аналізуючи норму Конституції, варто відзначити, що під словами «гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості» можна розуміти забезпечення реалізації творчого процесу, творчого акту.

Стаття 6 Закону України «Про культуру» вказує, що громадяни мають право на свободу творчості, вільний вибір виду діяльності у сфері культури, засобів і сфер застосування творчих здібностей, самостійне розпорядження своїм твором; провадження творчої діяльності самостійно або з використанням будь-яких форм посередництва; захист прав інтелектуальної власності, зокрема авторського права і суміжних прав; доступ до культурних цінностей, культурної спадщини і культурних благ інші права, встановлені законодавством. Стаття 7 закону вказує, що держава гарантує свободу творчості, вільний вибір діяльності у сфері культури. Право людини провадити творчу діяльність може реалізовуватися і на професійній, і на аматорській основі. Держава сприяє творчій діяльності митців і творчих спілок. Втручання у творчий процес і здійснення цензури у творчій діяльності не допускаються³⁴².

Недоліком правового регулювання є те, що у законодавстві відсутнє визначення творчості, однак пункт 21 статті 1 Закону України «Про культуру» визначає поняття творчої діяльності як індивідуальну чи колективну творчість, результатом якої є створення або інтерпретація творів, що мають культурну цінність. Аналогічне визначення закріплено у статті 1 Закону України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки»³⁴³.

Тобто законодавець використовує поняття творчості не розкриваючи його змісту. Крім того творчість і творчу діяльність не можна трактувати як тотожні поняття. Визначення творчої діяльності у законі зводиться до результатів творчості що мають культурну цінність – культурні цінності³⁴⁴. Слід додати суперечливість понять у самому законі, адже стаття 6 гарантує право на свободу творчості громадянам, а стаття 7 вказує, що держава гарантує право людини провадити творчу діяльність, може реалізовуватися і на професійній, і на аматорській основі.

Визначення та перелік культурних цінностей знаходимо у Законі України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей», стаття 1 якого визначає культурні цінності – як об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і

³⁴² Про культуру: Закон України від 14.12.2010 № 2778-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17> (дата звернення: 19.01.2020).

³⁴³ Про професійних творчих працівників та творчі спілки : Закон України від 07.10.1997 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/554/97-вр> (дата звернення: 19.01.2020).

³⁴⁴ Андрусишин Б. І. Культурні цінності. Право на охорону Освіта: Всеукраїнський громадськополітичний тижневик. 2002. 18-25 грудня. С. 7.

підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України, а саме: оригінальні художні твори живопису, графіки та скульптури, художні композиції та монтажні з будь-яких матеріалів, твори декоративно-прикладного і традиційного народного мистецтва; предмети, пов'язані з історичними подіями, розвитком суспільства та держави, історією науки і культури, а також такі, що стосуються життя та діяльності видатних діячів держави, політичних партій, громадських і релігійних організацій, науки, культури та мистецтва; предмети музейного значення, знайдені під час археологічних розкопок; складові частини та фрагменти архітектурних, історичних, художніх пам'яток і пам'яток монументального мистецтва; старовинні книги та інші видання, що становлять історичну, художню, наукову та літературну цінність, окремо чи в колекції; манускрипти та інкунабули, стародруки, архівні документи, включаючи кіно-, фото- і фотодокументи, окремо чи в колекції; унікальні та рідкісні музичні інструменти; різноманітні види зброї, що має художню, історичну, етнографічну та наукову цінність; рідкісні поштові марки, інші філателістичні матеріали, окремо чи в колекції; рідкісні монети, ордени, медалі, печатки та інші предмети колекціонування; зоологічні колекції, що становлять наукову, культурно-освітню, навчально-виховну або естетичну цінність; рідкісні колекції та зразки флори і фауни, мінералогії, анатомії та палеонтології; родинні цінності - культурні цінності, що мають характер особистих або родинних предметів³⁴⁵.

Текст статті Закону подаємо повністю з метою аналізу, що ж саме розуміє законодавець під правом на свободу творчості, зводячи творчу діяльність до результатів у формі культурних цінностей.

Однак, коли ми звернемося до досліджень психологів і філософів, зрозуміємо, що законодавче закріплення такого визначення не гарантує реалізацію аматорської творчості.

У своєму зверненні до Американської Психологічної Асоціації її президент Гілфорд (1950 р.) відмічав, що унікальність вивчення видатних постатей типу Мікеланджело, Ейнштейна та ін., які асоціюються із творчістю, обмежила вивчення творчості як психологічної проблеми³⁴⁶.

А Маслоу, який виділив два види творчості, казав, що перший базується на таланті, а другий вид утворюється внаслідок самореалізації³⁴⁷. Для творчості, яка базується на таланті, необхідно володіти видатними

³⁴⁵Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей: Закон України від 21.09.99 р. № 1068-XIV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/l> (дата звернення: 19.01.2020).

³⁴⁶ Міциха Л.П. Психологія творчості. Навчальний посібник. Івано-Франківськ: Гостинець, 2007. 448 с.С.71

³⁴⁷ Maslow A. H. W stronie psychologii istnienia. Warszawa: Pax, 1986. 350 s.

спеціальними здібностями. Другий вид творчості, яка є наслідком самореалізації, виникає більше з інших індивідуальних особливостей, ніж таланту, проявляється в здійсненні якоїсь діяльності у творчий спосіб, має риси спонтанності, не вимагає активних зусиль людини. Зважаючи на те, що цей вид творчості майже не має вираження у видатних творчих наукових чи мистецьких результатах, він залишається поза сферою правового регулювання. Це має негативний вплив на розвиток творчої діяльності в цілому, адже держава має гарантувати розвиток творчих здібностей, забезпечувати право людини провадити творчу діяльність і на професійній, і на аматорській основі.

Творчість присутня не тільки в майстернях великих художників чи партитурах відомих композиторів; вона не тільки «виходить» з-під пера майстрів слова (поети, прозаїки), вона притаманна всій протяжності життєвої палітри - скрізь і всюди, де людина уявляє, фантазує, комбінує, щось змінює, доповнює, вносить свою частку, лепту змін - всюди присутня творчість як креатологічна складова людського буття³⁴⁸.

Підтримуючи позицію Б. Новікова³⁴⁹, слід додати, що лише з позицій розуміння творчості як гуманістичного типу соціальної форми розвитку матерії, творчості як істини та сутності діяльності, а не з вимог бути «соціально-значимим новим» можна осягнути зміст творчості.

Продовжуючи полеміку про доцільність законодавчого визначення категорії «творчість», слід відмітити, що визначаючи творчу діяльність, законодавець, ймовірно, мав на увазі саме перший вид творчості за А Маслоу, яка базується на таланті і проявляється у творчих результатах великого наукового чи художнього значення.

Разом з тим, у законодавчому визначенні поняття творчості має бути відображена і діяльність, яка є наслідком самореалізації, виникає з індивідуальних особливостей, проявляється в здійсненні якоїсь діяльності у творчий спосіб.

Узагальнюючи існуючі визначення творчості у філософській, психологічній та правовій літературі, можна виокремити наступні підходи:

- визначення творчості крізь призму значення культурної цінності та результатів діяльності, їх соціально-значущість та новизну;
- визначення творчості як неусвідомлену потребу у самовираженні, самореалізації та визначальну і вирізняючу здібність, яка притаманна лише людині;

³⁴⁸ Міщиха Л.П. Психологія творчості. Навчальний посібник. Івано-Франківськ: Гостинець, 2007. 448 с.С. 16.

³⁴⁹ Бердяев. Юридична енциклопедія у 6 т.Ред. кол. Ю. С. Шемшученко. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998.Т. 1: А — Г. С. 222.

- інтегрований підхід, який виходить із творчої діяльності, здатності до самовираження і включає творчий результат і творчий процес.

Творчість це процес мислення, який супроводжується особливим емоційним станом, що задіює інтуїцію, уяву, фантазію, досвід і реалізується людиною в активних діях створення або відкриття чогось якісно нового, раніше не відомого для самого творця, що відрізняється оригінальністю.

Творчу діяльність поділяють на інтегровану і аматорську. Інтегрована творча діяльність базується на обдарованості, таланті, геніальності, професійній майстерності. Цей вид творчості проявляється у творчих результатах значного наукового чи художнього значення, що мають культурну цінність. Аматорська творча діяльність реалізується внаслідок самореалізації, виникає більше з інших індивідуальних особливостей, ніж таланту, проявляється в здійсненні якоїсь діяльності у творчий спосіб, має риси спонтанності, не вимагає активних зусиль людини.

На наш погляд, визначення творчої діяльності, яке закріплено в законі не відображає зміст творчості. Крім того, законодавчого закріплення потребує і категорія «творчість». Доцільно п. 21 статті 1 Закону України «Про культуру» викласти у наступній редакції: «Творчість це процес мислення, який супроводжується особливим емоційним станом, що задіює інтуїцію, уяву, фантазію, досвід і реалізується людиною в активних діях створення або відкриття чогось якісно нового, раніше не відомого для самого творця, що відрізняється оригінальністю». Аналогічне визначення доцільно закріпити у статті 1 Закону України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки».

Додати п. 22 статті 1 Закону України «Про культуру» наступного змісту «Творча діяльність поділяється на інтегровану і аматорську творчу діяльність. Інтегрована творча діяльність базується на обдарованості, таланті, геніальності, професійній майстерності. Цей вид творчості проявляється у творчих результатах значного наукового чи художнього значення, що мають культурну цінність. Аматорська творча діяльність реалізується внаслідок самореалізації, виникає більше з інших індивідуальних особливостей, ніж таланту, проявляється в здійсненні якоїсь діяльності у творчий спосіб, має риси спонтанності, не вимагає активних зусиль людини». Таке визначення творчої діяльності доцільно додати до статті 1 Закону України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки».

Однією із істотних характеристик творчості у загальнотеоретичному аспекті є творчий процес та різноманітні види творчості. Б. Новіков вказує, що, «творчість по сутності своїй, себто – принципово, не піддається, а отже, – і не підлягає – розщепленню на атрибутивні ознаки. Феномен творчості

зберігає іманентно притаманну йому цілісність (автентичність) і в своїх результатах, і в своєму процесі, а відтак – і в суб'єкті (суб'єктах) творчості³⁵⁰.

Здатність людини до творчості є унікальним явищем. Поділяючи думку Б. Новікова, щодо цілісності творчості, в межах загальнотеоретичного комплексного дослідження права на свободу творчості необхідно охарактеризувати стадії творчого процесу та визначити відповідність забезпечення правомочностей права на свободу творчості на кожній із стадій.

Багато геніальних людей повідомляли про те, що їх відкриття є результатом того, що рішення «якось само» виникає в їхній свідомості і що їм залишається тільки записати «почуте» або «побачене». Подібні обставини супроводжували, наприклад, народження у Д. Менделєєва ідеї Періодичної системи елементів у сні, А. Кекуле циклічної формули бензольного ядра. Таємничість акту «осяяння» здавна зв'язувалася з наявністю зовнішнього джерела творчого натхнення³⁵¹. О. Леві у сні прийшла ідея про передачу збудження з однієї нервової клітини на іншу, згодом за це відкриття автор отримав Нобелівську премію.

Зважаючи на те, що «творчий процес» це категорія яку вивчає психологія, для теоретичного аналізу реалізації права на свободу творчості звернемося до провідних психологічних досліджень. У 1910 р. вийшла в світ книга П. Енгельмаєра «Теорія творчості», у якій автор вперше розкрив етапи творчого процесу: 1) зародження задуму (інтуїтивне мислення, пов'язане з певним бажанням, стимулом); 2) дискурсивне мислення (логіка, міркування, емпіричне дослідження); 3) виконання плану. Г. Воллес розмежував творчий процес на чотири етапи: 1) підготовка наукового відкриття; 2) визрівання; 3) натхнення (осяяння); 4) перевірка істинності (усвідомлення). Л. Єрмолаєва-Томіна виокремила три найбільш загальні фази творчого процесу: пускову (спонукальну і підготовчу), пошукову і виконавську³⁵².

В. Андрущенко висвітлюючи питання про рівні педагогічної творчості, зазначає, що перший рівень творчості – це рівень елементарної взаємодії з аудиторією, вчитель виокремлює зворотній зв'язок, коригує свої впливи за його результатами. Другий рівень – це рівень оптимізації діяльності на заняттях, починаючи з їх планування. Творчість тут полягає у вмілому підборі і доцільному поєднанні змісту, методу та форм навчання. Третій рівень – евристичний, педагог використовує творчі можливості живого спілкування.

³⁵⁰ Новіков Б. Філософія як теорія і методологія творчості. Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". Філософія. Психологія. Педагогіка. - 2011. № 2. С. 108-113.

³⁵¹ Большой психологический словарь. Ред. Б. Г. Мещеряков, В. П. Зинченко. СПб. : прайм-еврознак ; М. : Олма-пресс, 2003. 666 с.

³⁵² Мішчиха Л.П. Психологія творчості. Навчальний посібник. Івано-Франківськ: Гостинець, 2007. 448 с.С. 142.

Найвищий, четвертий рівень творчості – характеризується його повною самостійністю, використанням власної методики та творчої індивідуальності, націленої на відповідну аудиторію, які відповідають особливостям особистості вихованця, конкретному рівню розвитку особи.³⁵³

Зважаючи на те, що особливості мисленневих процесів, які чергуються в творчих актах, не є предметом даного дослідження, а нас цікавить саме законодавчий супровід та створення належних умов для реалізації творчого потенціалу особи, в основі дослідження права на свободу творчості ми використовуємо тричленну структуру творчого процесу, не вдаючись до аналізу змісту процесів мислення, які притаманні кожному з них, однак детально аналізуючи зміст правового регулювання та забезпечення реалізації цих процесів.

1) *Спонукальна стадія процесу творчості* (у психології підготовча, зародження задуму, пускова). Ця стадія проявляється у волі до реалізації права на свободу творчості, різними стимулами, що можуть спонукати особу до реалізації творчого потенціалу.

На наш погляд, в першу чергу це завдання сучасної системи освіти, яка повинна готувати людину, здатну не просто пристосовуватися до глобалізації і трансформаційної динаміки, а бути творцем цих перетворень, провадити інноваційну діяльність. Основна увага у освітньому процесі має приділятися питанням подолання консерватизму. Тільки інноваційна освіта може виховати людину, яка живе за сучасними інноваційними законами глобалізації, є всебічно розвинутою, самореалізованою. Суспільству це потрібно більше, ніж освіті чи окремій особистості, бо без творчого розвитку неможливо розбудувати ані основ демократії, ані досягти рівня економічно розвинених країн.

Саме тому сучасна освіта, окрім надання знань, має прищепити молодій людині здатність самостійно засвоювати знання, оволодівати потрібною інформацією та творчо осмислювати її. Тобто освіта, покликана навчити творчо мислити, використовувати знання як у професійній, так і в суспільно-культурній діяльності. Творчо сформована особистість стає активним суб'єктом суспільних відносин³⁵⁴.

Стаття 3 Закону України «Про культуру»³⁵⁵ передбачає створення умов для творчого розвитку особистості, підвищення культурного рівня. Розвиток

³⁵³ Андрущенко В. Конституціоналізація освітнього простору Європи: аксіологічний вимір. К.: «МП Леся», 2017. 464с.

³⁵⁴ Кремень В.Г. Освіта і наука в Україні - інноваційні аспекти. К: Грамота, 2005. 448 с.

³⁵⁵ Про культуру: Закон України від 14.12.2010 № 2778-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17> (дата звернення: 19.01.2020).

творчого потенціалу особи закріплено у Законі України «Про освіту»³⁵⁶, де зазначено, що метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих здібностей. У статті 11 передбачено, що метою дошкільної освіти є розвиток творчих здібностей, а стаття 12, де передбачено мету повної загальної середньої освіти розвиток творчих здібностей не передбачає. Разом з тим, стаття передбачає творчі вміння як основу усіх компетентностей. На наш погляд, доцільно у статті 12 Закону України «Про освіту» викласти у наступній редакції «метою повної загальної середньої освіти є всебічний розвиток фізичних, інтелектуальних і творчих здібностей, виховання і соціалізація особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності». Стаття 21 закріплює можливість мистецької освіти, яка може здобуватись в рамках формальної, неформальної, інформальної освіти.

Право на доступ до початкової мистецької освіти відповідно до здібностей, обдарувань, уподобань та інтересів закріплене в Положенні про мистецьку школу, затвердженого наказом Міністерства культури України 09.08.2018р.³⁵⁷.

Наказом Міністерства культури України від 20 грудня 2017 р. № 1433 було затверджено Концепцію сучасної мистецької школи³⁵⁸. Положення про мистецьку школу визначає, що це заклад позашкільної спеціалізованої мистецької освіти, зокрема музичної, художньої, хореографічної, хорової, школи мистецтв тощо, що забезпечує надання початкової мистецької освіти. Вона може здобуватися одночасно із здобуттям дошкільної, повної загальної середньої, професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої освіти, а також незалежно від здобуття рівня освіти.

Зважаючи на те, що мистецька освіта не є загальнообов'язковою, а рішення щодо відвідування мистецької школи приймають батьки, ствердження, що таким чином держава забезпечує розвиток творчих здібностей усіх дітей є помилковим. Зважаючи на те, що творчість психологи визначають як неусвідомлену потребу, талановита дитина може не мати усвідомленого бажання розвитку творчих здібностей. І обов'язок

³⁵⁶ Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 19.01.2020).

³⁵⁷ Про затвердження Положення про мистецьку школу. Наказ міністерства культури України 09.08.2018 № 686.URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1004-18> (дата звернення 18.01.2020 р.)

³⁵⁸ Концепція сучасної мистецької школи. Наказ Міністерства культури України від 20 грудня 2017 року № 1433 URL: <http://mincult.kmu.gov.ua> (дата звернення 18.01.2020 р.)

стимулювання до виникнення цього бажання покладається саме на систему освіти. Крім того, коли ми говоримо про мистецьку школу, мова йде про професійний розвиток творчих здібностей в результаті чого ймовірно буде реалізована інтегрована творча діяльність, яка спрямована на значні творчі досягнення. Як забезпечується розвиток аматорської творчості?

На наш погляд, саме система повної загальної середньої освіти має бути побудована таким чином, щоб визначити схильності дитини до виду творчості та їх розвитку в межах повної загальної середньої освіти. За таких умов на наш погляд, збільшуються шанси подальшого розвитку творчого потенціалу в межах мистецької школи.

Аналіз Закону України «Про повну загальну середню освіту»³⁵⁹ крізь призму забезпечення права на свободу творчості свідчить про недосконалість розроблених положень та відсутність гарантування розвитку творчих здібностей.

У прийнятому Законі України «Про повну загальну середню освіту» творчість згадується у статті 15 при характеристиці виховного процесу, який має спрямовуватися на формування культури свободи та самодисципліни, відповідальності за своє життя, сміливості та реалізації творчого потенціалу як невід’ємних складників становлення особистості.

В. Андрущенко, визначаючи рівні педагогічної творчості, зазначає, що творчості можна навчитись, використовуючи відповідні методики розвитку творчих здібностей³⁶⁰.

Творчий потенціал формується на основі творчих здібностей, розвиток яких системою повної загальної середньої освіти не забезпечується. В таких умовах формування творчої особистості ускладнюється і ймовірність появи українського «Мікеланджело» чи «Ілона Маска» є малоімовірною.

Правовою формою заохочення творчої діяльності та спонукання до творчості є призначення грантів Президента України молодим діячам у галузі театрального, музичного, образотворчого мистецтва, а також молодим письменникам і майстрам народного мистецтва для створення і реалізації творчих проектів³⁶¹.

³⁵⁹ Про повну загальну середню освіту: Закон України від від 16.01.2020 463-IX, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20> (дата звернення: 19.01.2020).

³⁶⁰ Андрущенко В. Конституціоналізація освітнього простору Європи: аксіологічний вимір. К.: «МП Леся», 2017. 464 с.

³⁶¹ Про призначення грантів Президента України молодим діячам у галузі театрального, музичного, образотворчого мистецтва, а також молодим письменникам і майстрам народного мистецтва для створення і реалізації творчих проектів: розпорядження Президента України від 06.06.2019 року № 58/2019-рп URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/58/2019-рп>(дата звернення 11.02.2019)

Значний ривок науково-технічного прогресу західноєвропейських країн, США, Японії вдалося зробити завдяки розробці, спеціальних програм, спрямованих на концентрацію інтелектуального потенціалу³⁶². Так, у США талант розглядається як національне надбання, на пошук та підтримку якого постійно здійснюються заходи. В країні добре працює система відбору талановитої молоді в Університети³⁶³.

Правовою формою заохочення творчої діяльності та спонукання до творчості є ратифікація Конвенції про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження. Верховна Рада України ухвалила Закон «Про ратифікацію конвенції про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження» №1811-VI від 20.01.2010 р.³⁶⁴, згідно якого наша держава зобов'язалась створювати необхідні для розквіту й вільної взаємодії культур на взаємовигідній основі, заохочувати діалог між культурами для забезпечення ширших і збалансованіших культурних обмінів у всьому світі в інтересах взаємоповаги культур і культури миру, заохочувати повагу до розмаїття форм культурного самовираження й підвищення усвідомлення цінності цього розмаїття на місцевому, національному та міжнародному рівнях.

Розмірковуючи про правове забезпечення *спонукальної стадії процесу творчості* потрібно вказати і на різні правові форми стимулювання і заохочення творчої діяльності, зокрема відзначення державними нагородами за заслуги громадян України в розвитку науки, культури і техніки, пільгами, матеріальним заохоченням. За значні досягнення у сфері творчості, які прирівнюються до трудового подвигу, Героєм України став Президент Національної академії наук України Б. Патон. Серед правових форм стимулювання творчої діяльності творця може бути нагороджено орденом князя Ярослава Мудрого I — V ступенів, або орденом «За заслуги» I — III ступенів, орденом княгині Ольги I—III ступенів.

Правовою формою заохочення творчості є присвоєння почесного звання «Народний артист України», «Народний архітектор України», «Народний вчитель України», «Народний художник України», «Заслужений артист України», «Заслужений архітектор України», «Заслужений вчитель України»,

³⁶² Чупров В. И. Концепция молодежной политики. Социально-политические науки. 1991. №3. С.30-41.

³⁶³ Кольчугина М. Международная интеграция в сфере высшего образования. Мировая экономика и международные отношения. 2005. № 11. С.55-64.

³⁶⁴ Про ратифікацію конвенції про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження. Закон України №1811-VI від 20.01.2010 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/952_008 (дата звернення 18.01.2020 р.)

«Заслужений художник України»³⁶⁵, та ін. За найвидатніші твори літератури і мистецтва, які є вершинним духовним надбанням українського народу, автори відзначаються Національною премією України імені Тараса Шевченка, або спеціальною Державною премією в галузі науки і техніки.

Такі правові засоби спрямовані на те, щоб на першому етапі творчого процесу стимулювати та заохотити свідомий вибір творця реалізовувати та розвивати творчий потенціал.

Спонукальна стадія творчого процесу включає і організаційні засоби забезпечення творчості. Стаття 6 Закону України «Про культуру» гарантує право на провадження творчої діяльності самостійно або з використанням будь-яких форм посередництва, об'єднання у творчі спілки, національно-культурні товариства, центри, фонди, асоціації, інші громадські організації³⁶⁶ у сфері культури. Стаття 5 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність»³⁶⁷ передбачає право об'єднуватися з іншими вченими в громадські організації, постійні або тимчасові наукові колективи для провадження спільної наукової, науково-технічної та науково-педагогічної діяльності.

Визначення стадій творчого процесу потребують законодавчого закріплення, адже ідея, задум у психології визначається як елемент першої стадії творчого процесу.

«Ідея» в академічному тлумачному словнику української мови визначається як: 1. «Поняття, уявлення, що відбивають дійсність у свідомості людини та виражають ставлення її до навколишнього світу. 2. Думка про щонебудь, міркування з приводу чогось. 3. Основна думка, що визначає зміст твору»³⁶⁸.

Слід відмітити, що чинне законодавство не містить ефективних засобів охорони ідеї, а саме ідея може визначати основний зміст твору чи іншого об'єкта творчої діяльності. П.2.статті 7 Закону України «Про авторське право і суміжні права» зазначає, що ідея не охороняється авторським правом. Відповідно до закону охорона не поширюється на будь-які ідеї, процедуру, метод, процес, концепцію. Стаття 6 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» не визнає ідею об'єктом винаходу, стаття 5 Закону України «Про охорону прав на промислові зразки» не відносить ідею чи задум до об'єктів промислового зразка. Творча ідея, яка не втілена та не має форми

³⁶⁵ Про державні нагороди України. Закон України №№1549-III від 16.03.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/952_008 (дата звернення 18.01.2020)

³⁶⁶ Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/952_008 (дата звернення 18.01.2020)

³⁶⁷ Про наукову і науково-технічну діяльність. Закон України від 26.11.2015848-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19> (дата звернення 18.01.2020 р.)

³⁶⁸ Словник української мови: Академія наук України в 11 томах. Том 4, 1973. Стор. 11.

виразу з точки зору науки, літератури чи мистецтва, винаходу, наукового відкриття не отримує правової охорони як об'єкт інтелектуальної власності. Однак, на наш погляд, за умови законодавчого закріплення стадій творчості, ідея отримує правову охорону як елемент першої стадії творчого процесу.

2) *Пошукова стадія процесу творчості. Психологи виділяють у цій стадії такі процеси мислення як емпіричне дослідження, міркування, логіку, натхнення, осяяння, інсайт, визрівання. Цей етап розпочинається з гострого бажання втілити задумане, протікає в пошуку засобів здійснення і завершується їх знаходженням, прийняттям рішення відносно конкретних способів втілення. Включає в себе роботу свідомості, підсвідомості, надсвідомості*³⁶⁹.

Цей процес з юридичної точки зору забезпечується можливістю вільного вибору виду творчої діяльності, право на вибір засобів зовнішнього виразу творчого результату, змісту, форм, способів виразу, прийомів застосування творчих здібностей (ст. 7 ЗУ «Про Культуру», ст.309 ЦКУ). Особа на власний розсуд має право визначати сферу, зміст та форму реалізації своїх творчих здібностей. Гарантією здійснення даного права є заборона здійснювати цензуру творчості. Обмеження може стосуватись лише тих випадків, коли зміст творчості суперечить закону чи моральним засадам суспільства, пропагує ідеї фашизму, расизму, тероризму та інших суспільне небезпечних явищ.

Пошукова стадія процесу творчості супроводжується можливістю користуватися підтримкою держави у здійсненні творчої діяльності. У Національній стратегії розвитку сфери інтелектуальної власності в Україні на період 2020–2025 рік, яка розроблена в межах співробітництва між Міністерством економічного розвитку і торгівлі України та Всесвітньою організацією інтелектуальної власності. Проект передбачає комплекс заходів, що реалізуються державою з метою підтримки ефективного створення, використання, впровадження результатів творчості на національному рівні.

Правовою формою забезпечення пошукової стадії процесу творчості є право на доступ до культурних цінностей та культурних благ, право вивчати здобутки попередників та інших творців в обраному та інших напрямках творчої діяльності. Пам'яткам історії та культури належить чільне місце у відтворенні історичної пам'яті народу та реалізації свободи творчості³⁷⁰.

³⁶⁹ Акуленко В. Право на культурну спадщину: Концепція культурних прав та їх законодавче регулювання в суспільстві. Уряд. кур'єр. 2003. 10 січ. С.13

³⁷⁰ Про культуру: Закон України від 14.12.2010 № 2778-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17> (дата звернення: 19.01.2020).

Стаття 8 ЗУ «Про культуру»³⁷¹ гарантує можливість користування документами Національного архівного фонду України або їх копіями, ознайомлення з музейними колекціями, що належать до державної частини Музейного фонду України, користування фондами бібліотек, що належать до Державного бібліотечного фонду України. Дітям дошкільного віку, учням, студентам, пенсіонерам, інвалідам право на відвідування державних та комунальних закладів культури, позашкільних закладів освіти галузі культури на пільгових умовах, передбачених законодавством.

Для пошукової стадії процесу творчості характерним є стан фрустрації, емоційної напруженості, неспокою. Такий стан пов'язаний з творчими емоційними переживаннями, який нерідко творцям не вдається подолати. Аналізуючи відповідну правову форму правового забезпечення такого стану, слід згадати, зображення давньогрецької богині права й законного порядку Феміди з пов'язкою на очах, яка є символом об'єктивності і безпристрасності права³⁷². Незважаючи на ймовірну цінність для розвитку науки, літератури чи іншого виду творчості, для подолання емоційних переживань чи стану фрустрації законодавство забезпечує право творця знищення всіх носіїв, матеріалів та форм вираження творчих здобутків. Навіть у випадку наукових розробок, які можуть служити для порятунку життя, здоров'я людини, закон стає на бік творця щодо знищення творчих напрацювань. Виключення може бути тільки за умови реалізації творчої діяльності за трудовим договором, чи відповідним цивільно-правовим договором у сфері інтелектуальної власності.

Обмеження права на знищення результату творчої діяльності міститься в ст. 30 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» від 15.12.1993, який передбачає випадки примусового відчуження прав на винаходи, якщо винахід (корисна модель), крім секретного винаходу (корисної моделі), не використовується або недостатньо використовується в Україні протягом трьох років, починаючи від дати публікації відомостей про видачу патенту або від дати, коли використання винаходу (корисної моделі) було припинено, то будь-яка особа, яка має бажання і виявляє готовність використовувати винахід (корисну модель), у разі відмови власника прав від укладання ліцензійного договору може звернутися до суду із заявою про надання їй дозволу на використання винаходу (корисної моделі)³⁷³.

Однак, таке обмеження не суперечить праву творця на знищення всіх носіїв, матеріалів та форм вираження творчих здобутків на пошуковій стадії

³⁷¹ Про культуру: Закон України від 14.12.2010 № 2778-VI URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17> (дата звернення: 19.01.2020).

³⁷² Hotsuliak Y., Opolska N. Образ теми в античному правовому сознании. Studia warminskie. 2018, № 55. p. 265-278.

³⁷³ Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» від 15.12.1993 № 3687-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17> (дата звернення: 19.01.2020)

процесу творчості, адже мова йде про винахід і корисну модель, що є запатентованими. Тобто, таке обмеження можливе вже на стадії звернення процесу творчості, для якої стан фрустрації не є характерним.

3) *Стадія звершення процесу творчості, або евристична стадія* Ця стадія полягає у реалізації творчих задумів, усвідомленні та перевірці істинності результатів, їх критичній оцінці, узагальненню творчих результатів та оприлюдненню.

На цій стадії творець реалізує ряд правомочностей свободи творчості, які спрямовані на правову охорону результатів творчості, а не самого творчого акту.

Стадія звершення у процесі творчості передбачає можливості людини, щодо реалізації таких прав:

право на обнародування результату творчої діяльності;

право на визнання свого авторства шляхом зазначення належним чином імені автора на творі і його примірниках і за будь-якого публічного використання твору, якщо це практично можливо;³⁷⁴

право перешкоджати будь-якому посяганню на своє авторське право, здатному завдати шкоди честі чи репутації автора;

право вимагати зазначення свого імені у зв'язку з використанням твору, якщо це практично можливо;

право забороняти під час публічного використання твору згадування свого імені, якщо він як автор твору бажає залишитися анонімом;

право на вибір іміджу та право вибирати псевдонім, зазначати і вимагати зазначення псевдоніма замість справжнього імені автора на творі і його примірниках і під час будь-якого його публічного використання;

вимагати збереження цілісності твору і протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору або будь-якому іншому посяганню на твір, що може зашкодити честі і репутації автора;³⁷⁵

право за згоди автора чи його правонаступників після його смерті продовжити творчий задум.

В такому разі виникає теоретична проблема пояснення юридичної природи продовження творчої діяльності одним із співавторів, або зовсім іншим автором започаткованої за життя концептуальної розробки чи проекту. Тут мова йде якраз про той випадок, коли творчість переживає самого автора, а його ідея має ніби власне правове значення. Підхоплена іншими, вона все одно зберігає концептуальність її родоначальника. Наприклад, творчий колектив на основі висунутої ідеї здійснив розробку і включив автора цієї ідеї

³⁷⁴ Цивільний Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 19.01.2020).

³⁷⁵ Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23.12.1993 №3792-ХІІ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12> (дата звернення: 19.01.2020).

до числа співавторів. Вдячні учні видають після смерті свого вчителя його роботу (докторську дисертацію), яку той так і не спромігся довести до видання як монографію³⁷⁶.

Для правового забезпечення реалізації правомочностей автора на стадії звершення у процесі творчості вирішального значення набуває вид творчої діяльності, адже цей критерій стає тепер визначальним для правового регулювання.

Потрібно зазначити, що авторське право виникає з моменту його створення та не потребує будь-яких дій, пов'язаних з їх реєстрацією. Майнові та особисті немайнові права творців у сфері промислової власності потребують обов'язкової державної реєстрації та отримання охоронного документу, що також охоплює стадія звершення процесу творчості.

Майнові права на об'єкти авторського права виникають з моменту створення твору. Відповідно до ч. 1 ст. 15 Закону України «Про авторське право і суміжні права» майновими правами є виключне право на використання твору та виключне право на дозвіл або заборону використання твору іншими особами будь-яким способом, передбаченому у письмовому договорі.

Слід відзначити, що сучасна юридична парадигма права на свободу творчості, яка сформувалась на основі стратегії інноваційного розвитку інтелектуальної власності та інформаційного суспільства не приділяє належної уваги гуманістичній теорії творчості та антропологічному підходу, визначаючи свободу творчості крізь призму розпорядження результатами творчої діяльності. Характеризуючи творчість як категорію права, потрібно зазначити, що закон в рівній мірі охороняє як творчий процес, так і результати творчості, незалежно від того, наскільки значний елемент творчості, у чому він проявляється і в якій мірі.

Зважаючи на дослідження психологів, які відзначають важливість неусвідомленої потреби людини у розвитку та реалізації творчих здібностей, а також філософів, які вказують на недосконалість підходів до висвітлення змісту творчості крізь призму соціально-значимих, нових результатів творчості, можна зробити висновок, що діюче законодавство містить ряд недоліків регулювання творчої діяльності. Творчість є категорією права як сутнісна властивість людини. Право на свободу творчості впливає із самої біологічної сутності людини, належить їй з народження, є природним правом.

У діючому законодавстві відсутнє визначення творчості, що ускладнює реалізацію права на свободу творчості.

Визначення творчої діяльності, яке закріплено в законі не відображає зміст творчості. Доцільно п. 21 статті 1 Закону України «Про культуру»

³⁷⁶ Шишка Р. Б. Природа та зміст права свободи творчості. Вісник Харківського національного університету в внутрішніх справах. 2002. Вип. 19. С. 206-210.

викласти у наступній редакції: «Творчість це процес мислення, який супроводжується особливим емоційним станом, що задіює інтуїцію, уяву, фантазію, досвід і реалізується людиною в активних діях створення або відкриття чогось якісно нового, раніше не відомого для самого творця, що відрізняється оригінальністю». Додати п. 22 статті 1 Закону України «Про культуру»: «Творча діяльність поділяється на інтегровану і аматорську творчу діяльність. Інтегрована творча діяльність базується на обдарованості, таланті, геніальності, професійній майстерності. Цей вид творчості проявляється у творчих результатах значного наукового чи художнього значення, що мають культурну цінність. Аматорська творча діяльність реалізується внаслідок самореалізації виникає більше з інших індивідуальних особливостей, ніж таланту, проявляється в здійсненні якоїсь діяльності у творчий спосіб, має риси спонтанності, не вимагає активних зусиль людини».

Творчий процес можна умовно розділити на три стадії.

1) *Спонукальна стадія процесу творчості*, яка проявляється у волі до реалізації права на свободу творчості, різних стимулах, що можуть спонукати особу до реалізації творчого потенціалу.

Правовою формою забезпечення спонукальної стадії творчого процесу є:

- створення умов для творчого розвитку особистості, підвищення культурного рівня;
- забезпечення розвитку творчого потенціалу особи;
- заохочення розмаїття форм культурного самовираження особи;
- відзначення державними нагородами, пільгами, матеріальним заохоченням, присвоєння почесних звань;
- право вибору провадження творчої діяльності самостійно або з використанням будь-яких форм посередництва;
- право на об'єднання у творчі спілки, національно-культурні товариства, центри, фонди, асоціації, інші громадські організації у сфері культури.

2) *Пошукова стадія процесу творчості*, яка розпочинається з гострого бажання втілити задумане, протікає в пошуку засобів здійснення, включає роботу свідомості, підсвідомості, надсвідомості, проявляється у емпіричному дослідженні, натхненні, визріванні і завершується прийняттям рішення відносно конкретних способів втілення.

Цей процес з юридичної точки зору забезпечується:

- правом вільного вибору виду творчої діяльності;
- правом на вибір засобів зовнішнього виразу творчого результату;
- правом на вибір прийомів застосування творчих здібностей;
- правом визначати сферу, зміст та форму реалізації своїх творчих здібностей;
- заборонаю цензури творчості;
- правом на підтримку держави у здійсненні творчої діяльності;

- правом на доступ до культурних цінностей;
- правом вивчати здобутки попередників та інших творців в обраному та інших напрямках творчої діяльності;
- правом творця на знищення всіх носіїв, матеріалів та форм вираження творчих здобутків.

3) *Стадія звершення процесу творчості, або евристична стадія*, яка полягає у реалізації творчих задумів, усвідомленні та перевірці істинності результатів, їх критичній оцінці, узагальненні творчих результатів та оприлюдненні. На цій стадії творець реалізує ряд правомочностей свободи творчості, які спрямовані на правову охорону результатів творчості, а не самого творчого акту. Для правового забезпечення реалізації правомочностей автора на стадії звершення у процесі творчості вирішального значення набуває вид творчої діяльності, адже цей критерій стає визначальним для становлення моменту виникнення майнових та особистих немайнових прав інтелектуальної власності: чи з моменту створення чи з моменту державної реєстрації.

Стадія звершення у процесі творчості передбачає можливості людини, щодо реалізації:

- права на обнародування результату творчої діяльності;
- права на визнання свого авторства шляхом зазначення належним чином імені автора на творі і його примірниках і за будь-якого публічного використання твору, якщо це практично можливо;
- права перешкоджати будь-якому посяганням на своє авторське право, здатному завдати шкоди честі чи репутації автора;
- права вимагати зазначення свого імені у зв'язку з використанням результату творчості, якщо це практично можливо;
- права забороняти під час публічного використання твору згадування свого імені, якщо він як автор твору бажає залишитися анонімом;
- право на вибір іміджу та право вибирати псевдонім, зазначати і вимагати зазначення псевдоніма замість справжнього імені автора на творі і його примірниках і під час будь-якого його публічного використання.

2.2. Свобода творчості у загальнонауковому та правовому вимірах

Феномен права на свободу творчості за своїм змістом окреслює простір, що забезпечує кожній людині умови самореалізації творчих здібностей, сферу вираження своїх ідей, образів, поглядів, встановлення певних меж цієї свободи. У зв'язку з цим, доцільно висвітлити право на свободу творчості саме як свободу та визначити його місце в системі прав та свобод людини.

Правовий вимір свободи творчості потребує здійснення комплексного дослідження на основі аналізу співвідношення основних концепцій свободи, права та творчості. Спроба досягнути сутність свободи творчості призводить до усвідомлення цілої низки суміжних концептів. З огляду на це можемо говорити про об'єктивну необхідність уточнення тих співвідношень, які встановлені між цими категоріями. Насамперед, спробуємо проаналізувати співвідношення у такому ланцюжку діад: «свобода - свобода творчості», «творчість – свобода», «права – свободи» та «право на свободу творчості - свобода творчості».

Творчість та свобода

Особливо актуальними є питання взаємодії творчості та свободи. Свобода, закладена в самій людській природі, лежить в основі людського буття. Це фундаментальна категорія, яка розглядається вченими у онтологічному, гносеологічному, соціологічному, етичному та культурологічному розумінні.

Б. Кістяківський, називав свободу головною і найсуттєвішою змістовною характеристикою права, поділяючи її на зовнішню (зумовлену суспільним середовищем) та внутрішню (духовна свобода, яка можлива лише за існування зовнішньої). Вільна особистість та її недоторканість Б. Кістяківський розглядає як підвалину міцного правопорядку, а саме як система відносин де всі особи наділені найбільшою свободою діяльності та самовизначення³⁷⁷

На думку М.Бердяєва, свобода є не лише метою життя, свобода - це основа і початок цього життя³⁷⁸. С. Алексєєв стверджує: «Свобода не є результатом інтелектуального творіння... вона дійсно дана людям самою природою, вона – «божий дар», один із найбільш високих проявів людської природи, сутності того унікального, що властиве людині як істоті розумній - вищої свідомості. І у цьому зв'язку свобода є втіленням сенсу життя людини, її призначенням, тим найбільш визначним, що може і повинно дати людині дійсне щастя, життєве задоволення. Адже людина наділена найбільш величним з того, що може створити природа - розумом. А розум за своєю

³⁷⁷ Кістяківський Б. Вибране. К.: Абрис, 1996. 471 с.

³⁷⁸ Бердяев Н. Философия свободы. Смысл творчества М.: Правда, 1989. С. 222

сутністю і є свобода; свобода - його, розуму, невід'ємна зрозуміла риса, данність і атрибут»³⁷⁹.

Д. Керімов зазначає «Людське життя набуває сенсу лише в умовах справжньої свободи. Лише свобода перетворює все людське у справжнє людське, та лише за умов свободи особистість отримує можливість для розкриття і розвитку своїх здібностей та талантів для вияву ініціативи та вольових прагнень»³⁸⁰.

В «Юридичній енциклопедії» за редакцією Ю. Шемшученка, свободою визнано природний стан народу або окремої людини, який характеризується можливістю діяти на власний розсуд; суб'єктивна можливість людини і громадянина здійснювати або не здійснювати певні дії, що ґрунтуються на його конституційних правах і свободах³⁸¹.

О. Петришин, зазначає, що право ґрунтується на визнанні свободи беззаперечною соціальною цінністю, тобто право послідовно втілює її (свободу) у своїх принципах та інститутах, закріплює і таким чином захищає легітимовану міру свободи³⁸².

Свобода волі ґрунтується на розумінні її як соціально зумовленого явища, яке відображає інтереси, мотиви у свідомості людей, що згодом відтворюється у діяльності держави³⁸³. Свобода – це складне, багатоаспектне явище, що становить основу буття людини, прагнення до якої є одним з головних чинників генези свободи та права як суспільного інституту³⁸⁴.

З усього вищесказаного випливає висновок про те, що свобода є фундаментальною характеристикою людського існування взагалі і передумовою творчого процесу зокрема. Свобода не є результатом інтелектуального творіння, це характеристика людського буття. А творчість передбачає можливість вільного вибору людини з різноманіття можливостей, вона є однією з форм реалізації свободи. Креативний, творчий потенціал людини нерозривно пов'язаний із свободою. Творчість по своїй суті є неможливою без свободи, адже це діяльність людини, компонентами якої є фантазія, уява, здібності та воля до створення якісно нових, невідомих раніше творів науки, літератури та мистецтва, здійснення наукових відкриттів,

³⁷⁹ Алексеев С.С. Философия права. М.: Норма. 1998. С. 93-94

³⁸⁰ Керімов Д. А. Методология права. М.: Аванта, 2003. 521 с.С.443.

³⁸¹ Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко. К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 19982004. Т. 5. 2003. С.441.

³⁸² Теорія держави і права: підручник для студ. юрид. вищ. закладів; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2014. 368 с.

³⁸³ Андрусин Б.І., Сворак С.Д. Трансформація поняття “свободи” у політико-правових традиціях Середньовічної України. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право: зб. наукових праць. Випуск 9. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. С. 76-83

³⁸⁴ Цимбалюк М. М. Онтологія правосвідомості: теорія та реальність : монографія / Цимбалюк М. М. К.: Атіка, 2008 С.166.

винаходів та інших інженерно-технологічних інновацій. Творчість сприяє вільному розвитку людини, а свобода є важливою передумовою творчого процесу. У цьому проявляється єдність свободи та творчості.

Свобода і свобода творчості.

У процесі розгляду термінологічної дефініції «свобода і свобода творчості» ми співвідносимо гіпотези щодо можливої аналогії концептів свободи та свободи творчості.

Визначення свободи творчості можна розкрити крізь призму концепції свободи І. Берліна, який розділив свободу на позитивну та негативну. Позитивна свобода («свобода до», «свобода для») – це спроможність і ресурси, щоб зреалізувати свій власний потенціал. Негативна свобода - це свобода від зовнішніх обмежень. Хоча між негативною і позитивною свободою невелика відстань, їх не слід змішувати, бо звільнення від тиску чи перешкод не обов'язково означає перехід до позитивної самореалізації³⁸⁵.

Зважаючи на те, що концепція свободи є невід'ємною частиною права на творчість, можна визначити, що позитивна свобода у творчості проявляється у здатності особи вільно, спонтанно, відповідно до власного бачення творити у будь-якій сфері науки, літератури, мистецтва тощо. Негативний аспект свободи творчості проявляється у тому, що особа може вільно займатися творчою діяльністю у тій мірі, в якій ніхто не перешкоджає їй діям, це максимально можливе зняття зовнішніх обмежень, яке можливе в громадянському суспільстві.

Позитивний та негативний прояв свободи у праві на творчість - не альтернативні. Відсутність тиску чи перешкод у сфері творчості, за відсутності волі до творчої самореалізації особи, унеможлиблює реалізацію свободи творчості в позитивному значенні.

Негативний аспект свободи у творчій діяльності («свобода від») також має важливе значення. Тенденція суспільного розвитку засвідчує, що кожен його етап пов'язаний із наданням людині нових можливостей для самореалізації, однак свобода у творчості має свої застереження. Припущення про можливість існування необмеженої свободи творчості як невід'ємного природного права людини зазнає критики, оскільки унеможлиблює справедливий соціальний устрій.

В. Нерсесянц зазначає, що «люди вільні в міру їх рівності й рівні в міру їх свободи. Неправова свобода, свобода без загального масштабу і єдиної міри, тобто, свобода без рівності – це ідеологія елітаризму, а так звана рівність без свободи – ідеологія рабів. Або свобода (у правовій формі), або свавілля (у тих

³⁸⁵ Берлін І. Две концепции свободы. Современный либерализм. М., 1998. С. 19-43

чи інших проявах). Третього бути не може: неправо і несвобода – завжди є свавіллям»³⁸⁶.

Свобода у творчості не є тотожною вседозволеності. Ш. Монтеск'є доводив, що свобода полягає не в тому, щоб робити те, що забажається. У суспільстві, де є закони, свобода полягає в тому, щоб мати можливість робити те, що ми хочемо, і не бути вимушеним робити те, чого не хочемо»³⁸⁷.

Свобода творчості не є абсолютною, у ній завжди наявні детермінанти необхідності (від лат. *determinare* — обмежити, визначити). Коли змістом творчості є асоціалізація - поширення норм, цінностей, негативних ролей, стереотипів поведінки, які спричинюють деформацію суспільних відносин, дисгармонію у взаємодії людини і суспільства, потрібні правові, етичні, естетичні обмеження. Творча діяльність, яка має на меті пропаганду війни, фашизму, національної чи релігійної нетерпимості, приниження честі чи гідності особи, *пропагує наркоманію, алкоголізм, тютюнопаління тощо, повинна мати детермінанти щодо її поширення, оприлюднення.*

На наш погляд, зважаючи на тісний взаємозв'язок свободи та творчої діяльності, реалізацію творчих здібностей, здійснення творчої діяльності може бути обмежене у виняткових випадках. Контролю та обмеженню може підлягати поширення, пропагування, застосування окремих результатів творчої діяльності, змістом якої є асоціалізація, пропаганда війни, насильства, приниження честі та гідності людини тощо.

Свобода у творчій діяльності виявляється у здатності особи вільно, спонтанно, відповідно до власного бачення творити у будь-якій сфері науки, літератури, мистецтва, обирати зміст, форму творчості тощо (позитивний аспект). Негативний аспект свободи творчості проявляється у тому, що особа може вільно займатися творчою діяльністю у тій мірі, в якій ніхто не перешкоджає її діям.

Сучасне розуміння досліджуваного феномену виявляється у можливості особи на власний розсуд та відповідно до своїх здібностей визначити сферу, зміст, форму творчості, в його основі лежить саме право на один із різновидів свободи. Право на свободу творчості є саме правом на свободу, можливістю вільно, на власний розсуд, відповідно до своїх здібностей визначати зміст і форму творчості, без попереднього узгодження та заборони поширення.

Право та свобода

У процесі розгляду термінологічної дифініції права на свободу творчості принципове значення має співвідношення понять «право» та «свобода». У

³⁸⁶ Нерсисянц В. С. Філософія права. Проблеми філософії права Київ-Чернівці: Рута, 2004. 326 с.

³⁸⁷ Монтеск'є Ш. Избранные произведения. М.: Госполитиздат, 1955. С.288.

науковій літературі наведено широкий спектр підходів до співвідношення між категоріями «право» та «свобода».

Зв'язок між ними знайшов своє обґрунтування у працях Гегеля. «Підґрунтя права – це загалом духовне, а його найближче місце й висхідна точка – це воля, яка вільна; тим-то її субстанцію визначення становить свобода; система права – це царство здійсненої свободи, світ духа, породжений ним самим, мовби другою натурою». Тобто, здійснення свободи відбувається в межах права, а право – це свобода у формі ідеї³⁸⁸.

Сучасні дослідники наводять широкий спектр підходів до співвідношення між категоріями «право» та «свобода», серед яких можна виділити два основних. Прихильники першого вказують, що відмінностей між правами та свободами в юридичному розумінні не існує.

О. Скрипнюк зазначає, що дискусії з приводу розмежування категорій «право» і «свобода», історично сформувалися під впливом генези правових систем світу. Ці поняття є даниною розвитку концепцій природного права («свободи людини») й позитивізму («права людини»), інсталюваними в гуманітарне право. У той же час у конституційному праві України й більшості європейських країн відповідні поняття вживаються як взаємодоповнюючі – «конституційні права і свободи людини». За своїм змістом права і свободи людини становлять собою право на володіння, користування й розпорядження політичними, економічними, соціальними та культурними (духовними) цінностями. За формою вони є видом, способом поведінки або діяльності особи чи колективу осіб у суспільстві з метою задоволення своїх політичних, економічних, соціальних і культурних (духовних) потреб та інтересів³⁸⁹.

Концепцію взаємозалежності свободи та права розвивав представник історичної школи права Г. Пухта, який вважав, що саме «в силу свободи людина – суб'єкт права. Її свобода є фундаментом права, всі юридичні відносини витікають з неї». Г. Пухта, як і Гегель, співвідносив свободу з волею та вважав, що людина тому суб'єкт права, що має можливість самовизначення у тому, що має волю. «Право є визнанням свободи, що рівномірно належить усім людям як суб'єктам волі³⁹⁰».

Є. Лукашева вважає, що за юридичною природою і системою гарантій права і свободи ідентичні. У той же час термін «свобода» підкреслює ширші можливості індивідуального вибору, вказуючи на наявність конкретного

³⁸⁸ Гегель Г.В.Ф. Основи філософії права, або природне право і державознавство. Київ: Юніверс, 2000. С. 24.

³⁸⁹ Скрипнюк О.В. Свобода думки і слова: конституційно – правові гарантії в Україні. Юридична Україна. № 3. 2011. С. 28 -32.

³⁹⁰ Антологія мирової правової думки: В 5-и т (Том 3), Національний громадсько-науковий фонд М.: Мысль 1999. С.24.

результату. Термін «право» визначає більш конкретні дії, наприклад, право громадянина обирати і бути обраним³⁹¹.

К. Вітрук вважає, що принципівих відмінностей у соціальному і юридичному значенні між правами і свободами немає. Свободами особистості є, наприклад, політичні свободи слова, друку, зборів, свобода совісті тощо. Особливості свобод особи в порівнянні з її правами полягають у можливості діяти у певних сферах на свій власний розсуд, самостійно визначати лінію поведінки і зобов'язаних суб'єктів, зокрема органів державної влади³⁹².

Прихильники другого підходу доводять, що категорії «право» та «свобода» не варто ототожнювати.

Н. Оніщенко зауважує, що право виступає як об'єктивно можливий масштаб соціальної свободи, що стимулює творчу активність, самовизначення особи, гарантує визнання суспільством того, що кожний індивід народжується вільним і рівним з іншими, а верховенство права розглядається як соціальний феномен, який зумовлює невід'ємні права людини та громадянина на свободу, рівність, справедливість, гідне життя, повагу і недоторканність. В умовах розвитку демократичної, соціально-правової державності зростає соціальна спрямованість правової системи як засобу формування і реалізації інтересів суб'єктів шляхом закріплення певних цілей, норм, правил поведінки³⁹³.

На думку Л. Воеводіна, свободу особистості як фактичний стан не можна відокремити від юридичних прав і обов'язків і, в той же час, не слід її ототожнювати з ними. Юридичні права - це лише одна, але не єдина форма прояву свободи особи³⁹⁴.

А. Козловський відмінність між правом та свободою вбачає у тому, що «кінцевою метою права як соціального інституту є забезпечення свободи кожного та умов для розвитку особистості³⁹⁵. Тобто, свобода втілюється в праві через її визнання, затвердження.

С. Бобровник зазначила, що свободи особи – це нормативно закріплені можливості, що мають певні особливості у порівнянні з правами. Надаючи свободи, держава робить акцент на визнанні людини у певних сферах суспільної діяльності. Це виявляється у самостійному виборі суб'єктом свого способу життя, діяльності та поведінки в умовах, що надаються державою і

³⁹¹ Лукашева Е. А. Право, мораль, личность. М. : Наука, 1986. С.65

³⁹² Витрук Н. В. Реализация прав и свобод личности как процесс / Н. В. Витрук, В. В. Копейчиков. М. : Юрид. лит., 1983. С.49

³⁹³ Оніщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. С. 40-45

³⁹⁴ Воеводин Л.Д. Юридический статус личности в России. Учебное пособие. М.: Издательство МГУ 1997. С.39.

³⁹⁵ Козловський А. Право як догма і право як ідея. *Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство*. 1996 Вип.4-5. С.98.

суспільством. Свободи, у свою чергу, надають можливість встановити певну межу, що визначає можливості втручання держави у життя особи³⁹⁶.

Актуальним є підхід О. Негодченко, який довів, що різниця між правами та свободами полягає у тому, що наявному в особи праву протистоїть обов'язок влади здійснити певні дії, спрямовані на реалізацію цього права. А свобода – це певна сфера життя індивіда, якої влада не повинна торкатися. Розходження між термінами «права» та «свободи» у змістовному аспекті полягає у тому, що «свободи» припускають невтручання держави в їхнє здійснення, а «права» прямо припускають таке втручання у вигляді сприяння щодо їхнього здійснення³⁹⁷.

М. Осядла вказує, що категорія «свобода у праві» визначається як легітимізований і санкціонований державою простір для реалізації поведінки суб'єктів, нормативно визначений у правах та обов'язках людини і громадянина, в яких право є межею між свободою і свавіллям, вказує на визначену міру (баланс), що забезпечує свободу особи, суспільства і держави. Дослідниця доводить, що свобода у праві є важливою умовою становлення громадянського суспільства, що полягає в упорядкуванні свободи, а остання втілюється у конкретних юридичних правах. Однак така свобода може існувати лише за умови, коли члени громадянського суспільства мають високий рівень соціального та інтелектуального розвитку, наділені внутрішньою свободою та здатні самостійно діяти в межах свободи, яка не просто існує абстрактно, а реалізується в суб'єктивних правах та гарантована правом³⁹⁸.

Погоджуючись з думкою автора, слід відмітити, що свобода творчості в усіх її проявах і на всіх визначених у роботі стадіях творчого процесу може реалізовуватись вільно за умови, високого рівня правової свідомості та правової культури, соціального та інтелектуального розвитку суспільства.

Термін «свобода» у юриспруденції підкреслює широкі можливості щодо волевиявлення, не позначає конкретних результатів, а націлює на самостійний вибір індивідом варіанта своєї поведінки.

На наш погляд, категорії «право» та «свобода» не варто ототожнювати у зв'язку з тим, що:

³⁹⁶ Бобровник С. В. Роль сучасної держави у забезпеченні прав та свобод людини. Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні; ред. Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчук. К., 2007. С. 49.

³⁹⁷ Негодченко О. Права і свободи людини. Міжнародна поліцейська енциклопедія: понятійний апарат, концептуал. підходи, теорія та практика: у 10 т. Римаренко Ю. І., Кондратьєв Я. Ю., Тацій В. Я., Шемшученко Ю. С. К., 2005. Т. 2: Права людини у контексті поліцейської діяльності. С. 718.

³⁹⁸ Осядла М. В. Свобода як цінність права (теоретико-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Ін-т держави і права ім. В. М. Корещького. Київ, 2016. С. 14.

по-перше, поняття «свобода» використовується у філософському аспекті, як природний стан людини;

по-друге, свобода - це суспільна цінність, закріплена Загальною декларацією прав людини, Конституцією України;

по-третє, поняття «свобода» застосовується в якості основного принципу побудови в Україні правової, демократичної, соціальної держави, громадянського суспільства;

по-четверте, поняття «свобода» вживається аналогічно поняттю «суб'єктивне право», що за змістом відповідає розумінню свободи у позитивному і негативному значеннях – «свобода для» та «свобода від»;

по-п'яте, свобода втілюється в праві через її визнання, затвердження;

по-шосте, поняття «свобода» особи за змістом є більш ширшим ніж поняття «право» особи.

Право на свободу творчості і свобода творчості

Ключовим питанням у контексті зазначеного дослідження є співвідношення понять «право на свободу творчості і свобода творчості».

Стаття 54 Конституції передбачає, що громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості. Стаття 309 Цивільного кодексу деталізує зазначені положення, вказуючи, що фізична особа має право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості та вільний вибір сфер, змісту та форм (способів, прийомів) творчості. Цензура процесу творчості та результатів творчої діяльності не допускається.

Органічне поєднання категорії «право на свободу» у статті основного закону вказує на прямий зв'язок досліджуваного права зі свободою. П. Рабинович, М. Хавронюк зазначають, що відмінність між правами та свободами (якщо не вважати їх тотожними) однозначно не з'ясована навіть на загальнотеоретичному рівні³⁹⁹.

Виходячи з вищезазначеного, поняття «свобода творчості» і «право на свободу творчості» не можуть бути тотожними.

Свободу творчості слід розглядати як принцип функціонування духовно-культурних відносин, згідно з яким особа може вільно обирати напрям, сферу, зміст та форму прояву творчості. Це відправне начало, основоположна ідея, яка визначає зміст і напрямки правового регулювання творчої діяльності. Свобода творчості передбачає відсутність табу, обмежень сфери, форми чи змісту творчості, як таких, що унеможливають самовираження автора та позбавляють суспільство справжніх шедеврів науки, літератури, мистецтва. Вона не допускає ідеологічної диктатури, контролю, цензури з боку держави, у зв'язку з чим досить складною виявляється

³⁹⁹ Рабинович П. М. Права людини і громадянина: навч. посіб. К.: Атіка, 2004. С.6.

взаємодія свободи творчості та суспільної моралі, релігії, державної політики, які передбачають наявність певних обмежень. Свободу творчості покладено в основу правотворчої, правозастосовчої та правоохоронної діяльності. Разом з іншими свободами, зокрема, слова, думки, друку є підґрунтям побудови в Україні правової, демократичної, соціальної держави, громадянського суспільства.

Свобода творчості є поняттям більш ширшим ніж право на свободу творчості. З точки зору юридичної конструкції свобода творчості є принципом демократичного суспільства і знаходить своє вираження в суб'єктивному праві на свободу творчості. Законодавство встановлює межі свободи творчості та регулює співвідношення із суспільною мораллю, релігією, державною політикою.

Право на свободу творчості є встановленою, гарантованою та санкціонованою державою можливістю людини створювати літературні, художні, наукові та інші твори, проводити наукові дослідження, займатися винахідницькою, викладацькою, акторською та іншою творчою діяльністю. У цьому, на наш погляд, виявляється відмінність між поняттями «свобода творчості» та «право на свободу творчості».

Отже, дослідження правового виміру свободи творчості зводиться до співвідношення наступних концептів: «творчість – свобода», «свобода – свобода творчості», «права – свободи» та «право на свободу творчості – свобода творчості».

Свобода і творчість мають діалектичний зв'язок у їх єдності як ціле і частина. Пізнання свободи може бути успішним лише за умови знання властивостей його частин. Вільна творчість є елементом свободи. Свобода є фундаментальною характеристикою людського існування взагалі і передумовою творчого процесу зокрема. Свобода не є результатом інтелектуального творіння, це характеристика людського буття. А творчість передбачає можливість вільного вибору людини з різноманіття можливостей, вона є однією з форм реалізації свободи. У цьому проявляється єдність свободи та творчості.

Співвідношення *свободи і свободи творчості* зводиться до аналогії позитивного і негативного аспекту свободи. Позитивний аспект свободи у творчій діяльності виявляється у здатності особи вільно, спонтанно, відповідно до власного бачення творити у будь якій сфері науки, літератури, мистецтва, обирати зміст, форму творчості тощо. Негативний аспект свободи творчості проявляється у тому, що особа може вільно займатися творчою діяльністю у тій мірі, в якій ніхто не перешкоджає її діям.

Категорії *«право» та «свобода»* не варто ототожнювати у зв'язку з тим, що поняття «свобода» використовується у філософському аспекті як природний стан людини; це суспільна цінність, закріплена Загальною

декларацією прав людини, Конституцією України; застосовується в якості основного принципу побудови в Україні правової, демократичної, соціальної держави, громадянського суспільства; вживається аналогічно поняттю «суб'єктивне право»; втілюється в праві через її визнання, затвердження; за змістом є більш ширшим ніж поняття «право».

Співвідношення *свободи творчості та права на свободу творчості* виявляється у тому, що свобода творчості є поняттям більш ширшим ніж право на свободу творчості. З точки зору юридичної конструкції свобода творчості є принципом демократичного суспільства і знаходить своє вираження в суб'єктивному праві на свободу творчості. Законодавство встановлює межі свободи творчості та регулює співвідношення із суспільною мораллю, релігією, державною політикою.

Зважаючи на те, що концепція свободи є невід'ємною частиною права на творчість, свободу творчості доцільно розглядати у позитивному та негативному значенні. Позитивний аспект свободи у творчій діяльності полягає у здатності особи вільно, спонтанно, відповідно до власного бачення творити у будь-якій сфері науки, літератури, мистецтва обирати зміст, форму творчості тощо. Негативний аспект свободи творчості проявляється у відсутності обмежень, тиску чи перешкод у сфері творчості.

Право на свободу творчості є саме правом на свободу, можливістю вільно, на власний розсуд, відповідно до своїх здібностей визначати зміст і форму творчості, без попереднього узгодження та заборони поширення.

Поняття «свобода творчості» і «право на свободу творчості» не варто ототожнювати. Свобода творчості є принципом функціонування духовно-культурних відносин, згідно з яким особа може вільно обирати напрям, сферу, зміст та форму прояву творчості. Це відправне начало, основоположна ідея, яка визначає зміст і напрямки правового регулювання творчої діяльності. Свободу творчості покладено в основу правотворчої, правозастосовчої та правоохоронної діяльності. Разом з іншими свободами, зокрема, слова, думки, друку є підґрунтям побудови в Україні правової, демократичної, соціальної держави, громадянського суспільства.

Свобода творчості є поняттям більш ширшим ніж право на свободу творчості. З точки зору юридичної конструкції свобода творчості є принципом демократичного суспільства і знаходить своє вираження в суб'єктивному праві на свободу творчості. Законодавство встановлює межі свободи творчості та регулює співвідношення із суспільною мораллю, релігією, державною політикою. Право на свободу творчості є встановленою, гарантованою та санкціонованою державою можливістю людини створювати літературні, художні, наукові та інші твори, проводити наукові дослідження, займатися винахідницькою, викладацькою, акторською та іншою творчою діяльністю.

РОЗДІЛ 3

ЗМІСТ ПРАВА НА СВОБОДУ ТВОРЧОСТІ

3.1. Феноменологія, соціальне призначення та функції права на свободу творчості

Творча діяльність у будь-якій сфері науки, літератури, мистецтва є невід'ємним проявом існування людини, основою суспільного прогресу, рушійною силою розвитку людства. Неможливо уявити людську сутність без можливості реалізації творчих здібностей. Право на творчість є невід'ємною складовою людської природи, тобто воно є природним правом.

В. Бабкін вказав, що необхідно враховувати плюралізм існуючих підходів до осмислення природи права. Деякі філософсько-правові концепції вбачають вихідну ланку такого осмислення у природному праві як системі принципів і правил життєдіяльності людей (право на життя, продовження роду людського, самоутвердження, на власність, особисту гідність свободу думки, волевиявлення, тощо). Ці ідеї та принципи, відображаючись за допомогою розуму через правосвідомість, набувають характеру ідей у вигляді норм позитивного права. Саме природне право не може виступати регулятором поведінки людей, оскільки його вимоги не визначені, неконкретні⁴⁰⁰.

Поділяючи ідеї В. Бабкіна, варто підкреслити, що законодавчого закріплення права на свободу творчості та правового забезпечення державою, інститутами громадянського суспільства ця свобода перебуває в площині декларативності. У демократичному суспільстві позитивне право відіграє визначальну роль в реалізації творчого потенціалу особи, сприяє його переходу зі сфери можливостей до сфери досягнень, визначає стратегію соціально-економічного прогресу. У тоталітарних режимах позитивне право є основою обмеження свободи творчості, цензури, переслідування творців та застосування найсуровіших видів покарань за зміст творчості. Єдність природного і позитивного права проявляється в онтологічній структурі права на свободу творчості, яке будується на позитивно-нормативній легальності з природно-правовою справедливістю.

Доречною видається постановка питання про феноменологію права на свободу творчості.

Творцем феноменології як наукового підходу був Едмунд Гуссерль. Цей термін походить від грецьких слів *phainómenon*, яке означає «те, що з'являється» і *lógos* — вчення. У викладі Гуссерля феноменологія в основному

⁴⁰⁰ Бабкін В.Д. Взаємозв'язки філософії права та загальної теорії держави і права. Проблеми філософії права. 2003. №13.С. 56-60.

розглядає та вивчає структуру явища, а також процеси, які у ньому відбуваються. Таким чином, доцільно було б провести феноменологічний аналіз права на творчість, розкрити його внутрішню структуру та зміст. Відповідно до зазначеного підходу, право розглядається як явище, що «саме себе розкриває, трактує раціонально зрозумілим способом»⁴⁰¹.

С. Бобровник зазначає, що феноменологія вивчає соціальний світ за допомогою певних форм його пізнання, які створюються та існують у межах людської свідомості. Усі соціальні явища визначаються як феномени. Залежно від сфери походження феноменів формується методологія їх пізнання. Феноменологія від трансцендентального суб'єктивізму поступово перейшла до пізнання людського буття у навколишньому світі шляхом визнання інтерсуб'єктивізму (наявності свідомості та діяльності іншого) та необхідності комунікативного зв'язку між суб'єктами⁴⁰².

Основу терміну «творчість» становить англійський іменник «creativity» (творчість), який походить від латинського слова «creatio» (створення).

Феноменологія творчості має важливе значення у концепції права на свободу творчості. К. Роджерс, який є представником феноменологічної теорії творчості, різко критикував освітні системи, які спрямовані на розвиток конформістів, а не вільних творців. Творча людина розвиває свої здібності, використовує весь свій потенціал. Лише таку людину можна вважати реалізованою, «повноцінно функціонуючою», відмінною рисою якої є креативність. Творчою діяльністю може займатись людина, яка живе повноцінним життям⁴⁰³.

Феноменологічний напрям теорії творчості побудований на концепції розвитку внутрішніх можливостей і особистісного потенціалу людини, необхідності творчої адаптації людини до науково-технічного прогресу.

К. Роджерс наголошує на тому, що коли наукові відкриття і винаходи зростають, пасивна і культурно обмежена людина не може справитись із зростаючим потоком питань і проблем. Якщо окремі індивіди, групи людей і цілі нації не зможуть уявити, придумати і творчо переглянути, як по-новому підійти до цих складних змін, то ми загинемо. Якщо людина не зможе по-новому, оригінально адаптуватись до навколишнього світу так само швидко, як його змінює наука, наша культура загине. Розплатою за відсутність

⁴⁰¹ Гуссерль Э. Логические исследования. Картезианские размышления. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология. Кризис европейского человечества и философии. Философия как строгая наука. Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2000. С. 53.

⁴⁰² Бобровник С. В. Компромiс i конфлікт: методологічні підходи до дослідження. Правова держава. Щорічник наукових праць. К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2009. Вип. 20. С. 110–119.

⁴⁰³ Rogers C. R. O stawagie się osobą. Poznań: Rebis, 2002. s. 422

творчості буде не тільки погане пристосування індивіда і групова напруга, але й повне знищення всіх народів⁴⁰⁴.

Зважаючи на феноменологічну теорію творчості, варто проаналізувати соціальну цінність призначення та функції права на свободу творчості. В останні роки проблема соціального призначення права є досить актуальною для представників юридичної науки як на Заході, так і в Україні. Ця категорія має цілий ряд близьких за змістом понять, зокрема: роль, функція, цінність права тощо.

Ю. Шемшученко зазначає, що «вчення про цінності (аксіологія) розглядає право як соціальну цінність та благо. Найвизначнішою цінністю, реалізувати яку покликане право, є існування суспільства і життя окремої людини. У соціальному та особистому житті фундаментальну роль відіграють такі цінності, як свобода, відповідальність, рівність, справедливість»⁴⁰⁵.

Призначення права вирішувати самостійно соціальні завдання є найважливішим конститутивним моментом поняття «соціальне призначення права». За цією ознакою можна відрізнити дану категорію від близьких до неї за змістом понять.

Н. Оніщенко зазначає, що соціальна роль права в значній мірі знаходить прояв за допомогою впливу на волю і свідомість людей. Цей вплив здійснюється як в процесі дії права на учасників суспільних відносин (поза конкретними правовідносинами), так і безпосередньо в ході правового регулювання⁴⁰⁶.

Ряд дослідників соціальне призначення права ототожнюють із функціями права. Зокрема, Л. Коваленко, досліджуючи соціальне призначення інформаційного права, використовує його поділ на регулятивне призначення права та охоронне призначення⁴⁰⁷. На наш погляд, такий поділ є дискусійним, оскільки відображає швидше функціональне, ніж соціальне призначення права. Мова йде про юридичні функції права, де регулятивна функція відображає впорядкування суспільних відносин, а охоронна – встановлення та гарантування державою заходів юридичного захисту та юридичної відповідальності.

В. Ісаєва зазначає, що соціальне призначення права - це функції права або напрями правового впливу на суспільні відносини, або і те й інше разом узятє⁴⁰⁸.

⁴⁰⁴ Rogers C. R. O stawagie się osobą. Poznań: Rebis, 2002. s. 422

⁴⁰⁵ Шемшученко Ю.С. Вибране. К.: Юрид. думка, 2005. С 106.

⁴⁰⁶ Оніщенко Н. М. Правове регулювання у фокусі сучасних реформ. URL: <http://Lawconf.kpi.ua/2016/paper/viewFile/8583/3554> (дата звернення 14.01.2020)

⁴⁰⁷ Коваленко Л. Функції інформаційного права. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2011. № 22. С. 247.

⁴⁰⁸ Ісаєва В.В. Функції права: теоретико-правовий аналіз. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 46.

У цьому зв'язку слід акцентувати увагу на недоцільності ототожнення або протиставлення напрямів правового впливу соціальному призначенню права. Розкриваючи зміст будь-якої функції права, необхідно постійно мати на увазі зв'язок призначення права з напрямками його впливу, і навпаки – визначеність останніх призначенням права.

Соціальне призначення права означає не другорядну, супутню, а об'єктивно необхідну спрямованість дії права, яка врешті-решт повинна бути виражена у вигляді певного соціального результату. Іншими словами призначення містить певний момент цілеспрямованості, її джерелом виступає соціальна потреба, а стержем - воля, інтерес⁴⁰⁹.

М. Осядла вказує, що соціальна цінність свободи полягає в її корисності для гідного існування як окремого індивіда так і діяльності всього суспільства, держави. Свобода встановлює можливість суспільної діяльності суб'єктів суспільних відносин шляхом визначення масштабу свободи для індивідів, що є постійним фактором встановлення, оновлення та врегулювання суспільних відносин, досягнення миру та злагоди⁴¹⁰.

Соціальне призначення права на свободу творчості є продовженням потреб суспільного розвитку і знаходить своє вираження у діючому законодавстві, що регулює інтелектуально-правові відносини. Виходячи з того, що призначення права вирішувати самостійно соціальні завдання є найважливішим конститутивним моментом поняття «соціальне призначення права», доцільно визначити мету та завдання права на свободу творчості. Це своєрідна програма, що орієнтована на врегулювання суспільних відносин, задоволення потреб особи та суспільства, які лежать в основі цінності права на творчість.

Метою права на свободу творчості є забезпечення можливості задоволення потреб реалізації творчого потенціалу особи та результатів її творчої діяльності.

Соціальне призначення права на творчість полягає у виконанні специфічних завдань, що обумовлені його метою та соціальною цінністю, зокрема:

- спонукання до розвитку творчих здібностей;
- заохочення до творчої діяльності особи, інтелектуального потенціалу нації, суспільства;
- створення умов для реалізації права на свободу творчості;

⁴⁰⁹ Теорія держави і права: Академічний курс: Підруч. За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2006. С.297.

⁴¹⁰ Осядла М. Свобода як цінність права (теоретико-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2016. С.14.

- забезпечення рівних можливостей у реалізації права на свободу творчості;
- забезпечення оптимального поєднання свободи творчості і справедливості у сфері творчої діяльності.

М. Кельман та О. Мурашин зазначають, що окрім соціального призначення, право має функціональне призначення. Воно виражається у тому, що право виступає регулятором суспільних відносин⁴¹¹.

Функціональне призначення свободи можна визначити також як процес, що розглядається в аспекті зовнішнього вияву властивостей досліджуваного об'єкта в межах певної системи відносин, таким чином і функції виступають саме у формі системи. Тобто, функції внутрішньо взаємопов'язані, і реалізація кожного виду функцій свободи пов'язана з реалізацією функцій усієї системи свободи⁴¹².

На наш погляд, такий підхід є дискусійним. Н. Оніщенко зазначає, що термін «функціонування права» означає безпосередню дію права в житті особи, суспільства, втілення його функцій у суспільних відносинах⁴¹³.

Соціальне призначення права зумовлене його цілями, соціальною цінністю метою та завданнями. Безпосередньо спрямовані на виконання зазначених завдань функції права на творчість. Призначення права має прямий зв'язок із напрямками його впливу, і навпаки - функції права на творчість визначаються його призначенням.

В. Погорілко зазначає, що функція права обумовлена його сутністю і визначається призначенням в суспільстві. У той же час функція не є лише проявом іманентних якостей сутності, її не можна розглядати тільки як їх «проекцію». Функція характеризує напрям необхідного впливу права на суспільні відносини, його активної дії та спрямована на вирішення корінних завдань, що стоять перед правом⁴¹⁴.

Не варто ототожнювати функції права та його завдання. Термін «завдання права» - це економічна, соціальна чи політична проблема, що стоїть перед правом і яку воно покликано вирішувати. Завдання права відображає постійну мету, досягненню якої воно повинно всебічно сприяти⁴¹⁵.

⁴¹¹ Кельман М. С. Загальна теорія держави і права. Львів: Новий світ, 2003. С.209.

⁴¹² Осядла М. Свобода як цінність права (теоретико-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2016. С.14.

⁴¹³ Оніщенко Н. М. Соціальний вимір правової системи: реалії та перспективи : монографія. відп. ред. Ю. С. Шемшученко. : Юридична думка, 2011. 176 с.

⁴¹⁴ Погорілко В. Функції української держави та її правові основи. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2004. №1. С. 121.

⁴¹⁵ Теорія держави і права: Академічний курс: Підруч. За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2006. С.319.

Завдання права на творчість обумовлюють його функції, визначають їх зміст, а також впливають на форми та методи їх реалізації.

Науковці серед функцій права на творчість виділяють: гуманістичну, ідеологічну, творчу і виховну функцію права⁴¹⁶.

Недоліком наведеного поділу є те, що автор, висвітлюючи окремі загальносоціальні функції права на творчість, не звернув увагу на юридичні функції права на творчість – регулятивну та охоронну.

Серед загальносоціальних функцій права на творчість можна виділити гуманістичну, виховну, ідеологічну, евристичну та прикладну функції.

Гуманістична функція права на творчість полягає у повазі до людської особистості, до потреби самореалізації особи у творчому процесі, духовному возвеличенні особи.

Виховна функція - це вплив на духовну сферу людини, який полягає у залученні до творчої діяльності, розвитку творчих здібностей. Вона реалізується за допомогою обґрунтування доцільності та важливості творчої діяльності та розвитку творчих здібностей. Особливість цієї функції зводиться до підвищення творчої активності різних верств та груп населення в умовах трансформації суспільства.

Ідеологічна функція виражається у безпосередній дії на свідомість людини, її соціальне життя. Вплив ідеологічної функції права на творчість базується на принципах гуманності та моралі і проявляється в можливості творчого різноманіття, плюралізму, вільного доступу до інформації, у відміні цензури, відсутності обмежень творчої діяльності.

Евристична функція права на творчість спрямована на формування нових творчих здобутків у різних сферах, відкриття невідомих раніше закономірностей чи явищ матеріального світу.

Прикладна функція проявляється в тому, що в процесі творчої діяльності та наукових досліджень створюються об'єкти інтелектуальної власності, що мають важливе значення для соціально-економічного розвитку країни.

До юридичних функцій права на творчість належать регулятивна та охоронна.

Регулятивна функція права на творчість забезпечує стабільний порядок у творчих правовідносинах, забезпечує можливість активних творчих дій особи, відмежовує їх від несвободи та свавілля, встановлює конкретні межі правомірної поведінки у сфері творчості, створює умови для прогресивного творчого розвитку особи та суспільства.

Охоронна функція - це превентивний вплив та забезпечення захисту інтересів особи у сфері творчості через попередження правопорушень, недопущення незаконних обмежень, втручань у сферу творчої діяльності,

⁴¹⁶. Речицкий В. В. Свобода и государство. Харьков : Фолио, 1998. 144 с.

запровадження механізмів юридичної відповідальності, та інших заходів державного впливу.

Підводячи підсумок слід зауважити, що соціальне призначення права на творчість полягає у виконанні специфічних завдань, що обумовлені його метою та соціальною цінністю, зокрема: створення умов для реалізації права на свободу творчості; заохочення до творчої діяльності особи, інтелектуального потенціалу нації, суспільства; забезпечення рівних можливостей у реалізації права на свободу творчості; забезпечення оптимального поєднання свободи творчості і справедливості у сфері творчої діяльності.

Безпосередньо спрямовані на виконання зазначених завдань функції права на творчість. Вони поділяються на загальносоціальні функції права на творчість (гуманістична, виховна, ідеологічна, прикладна, евристична) та юридичні (регулятивна і охоронна). Соціальне призначення права на творчість має прямий зв'язок із функціями (напрямами його впливу), і навпаки - функції права на творчість визначаються його призначенням.

3.2. Суб'єктивне право на свободу творчості

Історія розвитку теорії суб'єктивного права нараховує кілька століть, однак і сьогодні це питання залишається дискусійним. Один із перших дослідників суб'єктивного права - Ф. Савіньї визначив його як владу, що належить окремій особі: область (межі), в якій панує його воля⁴¹⁷. Прибічниками такого підходу стали Б. Віндшейд, Г. Єллінек, Р. Гіркє, які вважали, що суб'єктивне право – це встановлений юридичним порядком дозвіл волі, влада.

Р. Ієрінг визначив суб'єктивне право як інтерес, що має позовний захист, юридично захищений інтерес⁴¹⁸. Тобто, визначаючи теорію суб'єктивного права, дослідник на перше місце висунув інтерес як основну його складову. Вказаний підхід підтримали Ф. Регельсбергер, М. Коркунов, Г. Шершеневич та ін.

У процесі розвитку досліджень погляди науковців розділилися, внаслідок чого сформувалося дві основні концепції суб'єктивного права: вольова концепція та концепція, що заснована на понятті «інтересу».

За радянських часів більшість науковців схилились до думки, сформульованої С. Братусем, який визначив суб'єктивне право як встановлену та гарантовану державою міру можливої поведінки управненої особи⁴¹⁹.

Сучасні визначення зазначеної категорії різняться змістом. Узагальнюючи їх, можна визначити, що воно є видом, мірою (межею) можливої або дозволеної поведінки суб'єкта права, що встановлена юридичними нормами для задоволення його інтересів і забезпечується державою.

О.Зайчук, Н. Оніщенко вказують, що суб'єктивне право — це міра юридично можливої поведінки, що задовольняє інтереси певної особи. Суб'єктивний характер права виявляється у тому, що воно: залежить від волі суб'єкта; реалізується залежно від його бажання та належить йому. Формою виразу суб'єктивного права є право, що визначає міру свободи певного суб'єкта шляхом конкретизації його можливої поведінки⁴²⁰.

Рабінович П. визначає суб'єктивне право – міра дозволеної поведінки особи, закріплена в юридичних нормах. Це право характеризує певні можливості (свободи), які належать особі як учасникові суспільного життя і залежать від неї, принаймі щодо їх використання. Володіючи суб'єктивним

⁴¹⁷ Савиньи Ф.К. Обязательственное право. Перевод с нем. Мандро Н. М., Тип. А.В. Кудрявцевой, 1876. С.5

⁴¹⁸ Иеринг Р. Интерес и право. Ярославль: Типография губ. зем. управы, 1880. С 83.

⁴¹⁹ Братусь С. Н. Субъекты гражданского права. М., Госюриздат, 1950. С. 5-13 .

⁴²⁰ Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник. К.: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.

правом особа має такі можливості: самій чинити певні активні дії, вимагати він інших суб'єктів виконання певних дій, звертатися до держави по захист, примусове забезпечення свого юридичного права⁴²¹.

О. Богиніч зазначає, що право в суб'єктивному вимірі можна розглядати як правомірне домагання кожного на будь-яке благо, якому кореспондують обов'язок усіх (абсолютні правовідносини), або конкретно визначених осіб (відносні правовідносини)⁴²².

О. Мельничук зазначила, що розбіжності у наукових підходах щодо категорії суб'єктивного права в основному зводяться до доцільності використання таких понять як «міра» і «вид», «можливої» чи «дозволеної» поведінки, а також існування суб'єктивного права в правовідносинах або незалежно від них та кількісного складу правомочностей суб'єктивного права в його структурі⁴²³. Аналіз існуючих точок зору дозволив автору аргументовано приєднатись до такої позиції, доповнивши, що чимало дискусій виникає також з приводу співвідношення інтересу та суб'єктивного права.

Переважає більшість тлумачних словників української мови визначають поняття «міра» саме як кількісну характеристику, величину, розмір.

«Міра – 1 - одиниця виміру чого-небудь; 2. - певна величина, що є одиницею виміру в конкретних умовах; 3 - чим міряють, вимірюють що-небудь; 4 – це основа для оцінки, вимірювання або порівняння чого-небудь; 5 - величина, розмір, ступінь чого-небудь». Поняття «вид» інтерпретується як різновид у ряді предметів, явищ, типів, часто використовується у біології як класифікаційна одиниця в системі живих організмів⁴²⁴.

Використовуючи ці поняття у теорії права варто погодитись із науковцями, які зазначають, що поняття «міра» сприяє розумінню суб'єктивного права як можливості певної поведінки і достатньо характеризує його кількісно-якісні характеристики, тому зайвим є поняття «вид»⁴²⁵, інакше кажучи, суб'єктивне право є мірою свободи.

Нерідко визначаючи поняття суб'єктивного права, науковці використовують термін «межа», що трактується у словниках як лінія поділу

⁴²¹ Рабінович П. Суб'єктивне право. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998–2004. Т. 5. 2003. С. 681.

⁴²² Дія права: інтегративний аспект: Монографія. Відп. ред. Н.М. Оніщенко. К.: Юридична думка, 2010. С.45

⁴²³ Мельничук О. Суб'єктивне право на освіту: поняття, структура, зміст. *Юридична Україна*. 2011. № 6. С. 4-6

⁴²⁴ Академічний тлумачний словник української мови URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення 04.01.2020)

⁴²⁵ Мельничук О. Суб'єктивне право на освіту: поняття, структура, зміст. *Юридична Україна*. 2011. № 6. С. 5.

якої-небудь території, границя⁴²⁶. Обґрунтовуючи його використання у визначенні суб'єктивного права, доцільно навести відомий вираз Ш. Монтеск'є «загальний закон — це свобода, яка закінчується там, де починається свобода іншого»⁴²⁷. Тому, на наш погляд, у досліджуваному понятті доцільно використовувати терміни «міра», «межа», які досить близькі за змістом і доповнюють одне одного.

Плюралізм наукових поглядів спостерігається з приводу співвідношення змісту суб'єктивного права та інтересу. Ряд науковців залишаються прихильниками підходу, започаткованого Р. Ієрінгом, частково визнаючи спільність між суб'єктивним правом та інтересом та вважають інтерес обов'язковим елементом змісту суб'єктивного права⁴²⁸. Г. Еллінек звертає увагу на неоднакову участь волі і інтересу у суб'єктивному праві підкреслюючи, що вони поєднані нерозривно⁴²⁹.

О. Скаун зазначає, що законні інтереси і суб'єктивні права: є правовими дозволами (можливостями); зумовлені матеріальним і духовним життям суспільства; сприяють розвитку соціальних зв'язків, поєднуючи особисті і громадські інтереси; виступають способами правового регулювання; спрямовані на задоволення власних інтересів; мають диспозитивний характер; є самостійними елементами правового статусу особистості; реалізуються у формі використання; виступають об'єктами правової охорони і захисту, гарантуються державою; служать критерієм законних діянь⁴³⁰. Частково підтримує вказаний підхід М. Мікуліна, яка вказує, що суб'єктивні права та законні інтереси вживаються законодавцем, як правило, в одному контексті⁴³¹.

У наці існує й інший підхід. С. Братусь зауважує, що суб'єктивне право надається для захисту інтересу і тому інтерес є метою, а не сутністю суб'єктивного права⁴³². Розвиваючи зазначений підхід, І. Венедиктова доводить, що інтерес є передумовою виникнення правовідносин, метою існування суб'єктивного права. Суб'єктивне право є засобом реалізації інтересу у регулятивних правовідносинах та засобом захисту інтересу в охоронних правовідносинах. У приватному праві охоронювані законом

⁴²⁶ Академічний тлумачний словник української мови URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення 04.01.2020)

⁴²⁷ Монтеск'є Ш. Л. О духе законов М. : Мысль, 1999. С365

⁴²⁸ Пікуля Т. О. «Суб'єктивне право» – «законний інтерес»: поняття та діалектика співвідношення. Кримський юридичний вісник. 2010. Вип. 3, ч. 2 (10). С. 151-157.

⁴²⁹ Кистяковскій Б. А. Соціальнѣя науки и право (очерки по методології социальных наукъ и общей теории права). М. : Издание М. и С. Сабашниковыхъ, 1916. С.517

⁴³⁰ Скаун О. Ф. Теория государства и права. Энциклопедический курс : учеб. Х. : Эспада, 2007. С.575.

⁴³¹ Мікуліна М. Законні інтереси та суб'єктивні права: потенціал можливостей. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 3. С. 25-26

⁴³² Братусь С.Н. О соотношении гражданской правоспособности и субъективных гражданских прав. *Советское государство и право*. 1949. № 8. С.34-39.

інтереси і суб'єктивні права співіснують паралельно, доповнюючи одне одного, збагачуючи зміст й можливості реалізації⁴³³.

Підставами виникнення, зміни чи припинення правовідносин є юридичні факти, що закріплені в нормативно-правових актах. Вони поділяються на дії та події. Інтерес можна назвати передумовою дії (правомірні, неправомірні). Подія – це юридичний факт, що не залежить від волі людини, настає незалежно від її інтересу. Суб'єктивне право є елементом правовідносин, в тому числі коли вони виникають внаслідок події, що також вказує на доцільність розмежування інтересу та суб'єктивного права.

А. Малько також зазначає, що суб'єктивні права та законні інтереси – різні правові дозволеності. Перша є особливою дозволеністю, забезпечена конкретною юридичною необхідністю інших осіб. Якщо ж правова дозволеність не має або не потребує юридично необхідної поведінки інших осіб як засобу свого забезпечення, то вона не зводиться законодавцем у ранг суб'єктивного права. Законному інтересу протистоїть лише загальний юридичний обов'язок - поважати його, не порушувати його, оскільки і сам він є правовою можливістю загального характеру⁴³⁴.

Розмежує зазначені поняття І. Бірюков, який доводить, що вони не входять до змісту одне одного, вплив інтересу на здійснення та захист суб'єктивного права є об'єктивно вираженим, так само і суб'єктивне право має беззаперечний вплив на задоволення певного інтересу, інтерес є супутником суб'єктивного права⁴³⁵.

Р. Іерінг Same життя та інтереси є джерелом права, що зумовлюють його різноманітність у змісті норм права та правової поведінки. Сутність різних правових інститутів обумовлена за Р. Іерінгом реальними потребами індивідів, їх інтересами, що бере під захист та забезпечує держава⁴³⁶.

Суб'єктивне право та інтерес тісно взаємопов'язані. Інтерес впливає на реалізацію суб'єктивного права, а реалізація суб'єктивного права є засобом задоволення певного інтересу, він є супутником суб'єктивного права. Існує ряд випадків, коли інтерес належить одній особі, а суб'єктивне право іншій. Наприклад, батьки мають право укладати договори у сфері інтелектуальної власності від імені своїх дітей і в їх інтересах. У такому випадку батьки можуть

⁴³³ Венедиктова І. В. Співвідношення суб'єктивного права і законного інтересу в цивільному праві. *Право і Безпека*. 2005. Т. 4, № 3. С. 110-113.

⁴³⁴ Малько А. В. Субъективное право и законный интерес. *Известия ВУЗов. Сер. Правоведение*. 1998. № 4. С. 58-70.

⁴³⁵ Бірюков І. Інтерес і суб'єктивне цивільне право. *Право України: Юридичний журнал*. 2004. № 8. С. 18-21

⁴³⁶ Іерінгш Рудольф. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого; редкол. В. Я. Тацій. Т. Філософія права / Абашнік В. О. та ін. ; редкол. 2-го т.: С. І. Максимов (голова) та ін. 2017. С.292.

не мати свого інтересу, але вони мають суб'єктивне право, реалізація якого спрямована на задоволення інтересів дитини, тобто суб'єктивне право належить батькам, а інтерес – дитині.

Розвиваючи полеміку, доцільно додати, що згідно з офіційним тлумаченням Конституційного Суду України «охоронюваний законом інтерес» - це прагнення до користування конкретним матеріальним та нематеріальним благом, який зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції України і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам⁴³⁷.

У наведеному визначенні зазначено, що інтерес - це легітимний дозвіл користування благом, який прямо не опосередкований у суб'єктивному праві, тобто спостерігається чітке розмежування досліджуваних понять.

Проаналізувавши різні наукові підходи, автор дійшла висновку щодо недоцільності повного чи часткового ототожнення суб'єктивного права та законного інтересу. Охоронюваний законом інтерес є тотожний поняттю законний інтерес, що позначає можливість користування конкретним матеріальним та нематеріальним благом, що є самостійним об'єктом судового захисту. Законний інтерес є передумовою юридичних дій, що можуть бути підставами виникнення правовідносин. Суб'єктивне право є елементом правовідносин (в т.ч. абсолютних), засобом реалізації та захисту інтересу. Інтерес, в свою чергу, слугує метою реалізації суб'єктивного права.

Дискусію з приводу співвідношення суб'єктивного права і природних прав людини розвиває Р. Шишка, який вказує, що суб'єктивне право розглядається як реалізована правоздатність. Право як елемент правоздатності може так і залишитися, якщо його носій через виражене у встановленій (сприйнятій) чинним законодавством формі волевиявлення не переведе його в суб'єктивне право. Іншими словами, або ми повинні припустити, що природні права людини і є одночасно суб'єктивними або шукати іншу правову конструкцію. Р. Шишка схиляється до першого варіанту видається який витікає із сутності самих природних прав, так і за їх призначенням. На відміну від економічних чи політичних прав, які для переведення їх з режиму елемента правоздатності потребують певних юридичних фактів чи стану, які загалом прийнято розглядати як передумови набуття цих суб'єктивних прав, природні суб'єктивні права набуваються лише через один юридичний факт –

⁴³⁷ Рішення Конституційного Суду України від 01.12.2004 № 18-рп/2004 URL: <http://rada.gou.ua> (дата звернення: 11.01.2020).

народження. Стосовно природних прав, до яких належить право на творчість, ми можемо допустити їх тотожність. Зміст суб'єктивного права на творчість співпадає із змістом такого елемента правоздатності, як право на творчість. У зв'язку з тим зазначалося, що за змістом це, по суті, комплекс належних особі формальних правових можливостей з набуття, наявності та розпорядження правами і обов'язками⁴³⁸.

Такий підхід видається дискусійним, адже, зміст суб'єктивного права на свободу творчості і природного права є різним. Ю. Шемшученко пише, що «під природним правом розуміється право, дароване людині природою, Богом або «вищим розумом». Тобто, це не є правом у класичному його розумінні, а представляє собою сукупність формальних принципів і норм, що випливають з ідеальних цінностей свободи, справедливості, духовності, розумності»⁴³⁹. Суб'єктивне право на свободу творчості це міра (межа) можливої (дозволеної) поведінки суб'єкта права, яка обумовлена загальним змістом об'єктивного права, що забезпечується державою з метою задоволення законного інтересу особи.

У сучасній юридичній літературі висловлюються різні точки зору з приводу структури суб'єктивного права. Традиційною вважається тричленна структура суб'єктивного права: 1) вид і міра можливої поведінки особи, якій належить суб'єктивне право; 2) можливість вимагати від інших осіб поведінки, що забезпечує реалізацію першої можливості; 3) можливість звернутися за допомогою до громадськості та державного апарату для забезпечення здійснення другої можливості⁴⁴⁰.

І хоча в науковій літературі не вщухають дискусії щодо визначення поняття, структури та змісту суб'єктивного права, зазначений підхід став основою сучасних досліджень. Такий підхід підтримують С. Алексєєв, Л. Явич, О. Скакун, А. Колодій та інші науковці.

Дещо іншу позицію висвітив М. Матузов, який вказав, що структура суб'єктивного права включає чотири елементи: 1) можливість певної поведінки уповноваженої особи; 2) можливість вимагати належної поведінки

⁴³⁸ Шишка Р. Б. Природа та зміст права свободи творчості. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2002. Вип. 19. С. 206-210.

⁴³⁹ Шемшученко Ю. С. Що є право? Антологія української юридичної думки: в 10 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. К.: Видавничий Дім «Юридична книга», 2002 – 2005. Т. 10: Юридична наука незалежної України / відп. ред. Ю. С. Шемшученко і В. Ф. Погорілко. 2005. С. 30-47.

⁴⁴⁰ Рабінович П. Суб'єктивне право. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998–2004. Т. 5. 2003. С. 681.

від зобов'язаної особи; 3) можливість звертатися за захистом до держави; 4) можливість користуватися визначеним соціальним благом⁴⁴¹.

Н. Вітрук, спростовуючи виокремлення четвертого елемента, зауважив, що користування благом – це мета і разом із тим змістовна сторона суб'єктивного права в цілому, тому таке виділення робить беззмістовним за своєю соціальною якістю всі інші можливості, що складають зміст суб'єктивного права⁴⁴².

Такі розбіжності у дослідженнях науковців, на наш погляд, зумовлені, перш за все, різними поглядами щодо співвідношення суб'єктивного права та законного інтересу. Дослідники, які доводять, що структура суб'єктивного права включає чотири елементи, в основному, є прихильниками теорії, започаткованої Р. Ієрінгом, вважають інтерес (четверта складова структури суб'єктивного права - можливість користування конкретним матеріальним та нематеріальним благом) обов'язковим елементом змісту суб'єктивного права.

Поділяючи думку прихильників концепції розмежування законного інтересу та суб'єктивного права, варто зазначити, що недоцільно в структурі суб'єктивного права виділяти названу вище складову, тому що можливість користування конкретним матеріальним та нематеріальним благом - це законний інтерес, що є метою суб'єктивного права, а не складовою частиною його структури.

Структурно суб'єктивне право складається з таких правомочностей: можливості певної поведінки уповноваженої особи; можливості вимагати належної поведінки від зобов'язаної особи; можливості звертатися за захистом свого права.

В юридичних енциклопедіях семантичне значення правомочності визначається як передбачена законом можливість учасника правовідносин здійснювати певні дії або вимагати їх від іншого учасника цих же правовідносин. Ця можливість забезпечується відповідними обов'язками інших осіб, покладеними на них нормами права, які визначають її зміст⁴⁴³.

Застосовуючи висновки, отримані внаслідок дослідження суб'єктивного права, розглянемо основні теоретичні проблеми юридичної природи права на свободу творчості.

Чимало науковців розглядають право на свободу творчості відповідно до видів творчості, які закріплені у ст. 54 Конституції України, а саме як культурну можливість людини і громадянина займатися літературною,

⁴⁴¹ Теория государства и права. Курс лекций: под ред. Н.И. Матузова. М., Юрист, 1999. С.490-491.

⁴⁴² Вітрук Н. В. Основы теории правового положения личности в социалистическом права обществе М., Наука, 1979. С. 131.

⁴⁴³ Юридична енциклопедія: в 6 т. Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. т. 5: П-С.2003. 736 с. С.46

художньою, науковою, технічною творчістю, володіти, розпоряджатися і користуватися результатами своєї творчої діяльності у вигляді літературно-художньої та промислової власності.

Розвиток суспільства зумовлює появу нових видів творчості. Т. Мілова зазначила, що закріплений в ст.54 Конституції України перелік видів творчості є «закритим», бо не враховує інші можливі види творчої діяльності⁴⁴⁴.

Закритий перелік видів творчості у ст. 54 Конституції України викликає ряд дискусій, адже творчість не можна «виміряти» чи «обчислити за формулою». Крім того, за переліку, закріпленого в Основному Законі, постає питання, до якого з видів творчості віднести педагогічну творчість?

Згідно п. 21 ст.1 Закону України «Про освіту» педагогічна діяльність - інтелектуальна, творча діяльність педагогічного (науково-педагогічного) працівника або самозайнятої особи у формальній та/або неформальній освіті, спрямована на навчання, виховання та розвиток особистості, її загальнокультурних, громадянських та/або професійних компетентностей⁴⁴⁵. Отже, педагогічна творчість є творчою діяльністю. Разом з тим, п.3 ст. 1 Закону України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки» зазначає, що творча діяльність - індивідуальна чи колективна творчість, результатом якої є створення або інтерпретація творів, що мають культурну цінність⁴⁴⁶. Визначення поняття «культурних цінностей», що закріплено в Законі України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей»⁴⁴⁷, не містить визначення результатів педагогічної творчої діяльності як культурної цінності.

В. Андрущенко виокремлює показники творчої діяльності, які характерні для педагогічної праці: «Це усвідомлення себе, як творця у педагогічному процесі, що проявляється в різних планах, потім слід усвідомити сутність, цілі та завдання власної педагогічної діяльності, вміти зіставляти поточні завдання з перспективами (планування «завтрашньої радості» у А. Макаренка). Якщо цього немає, то педагог може бути хорошим (точніше пристойним) виконавцем, однак, навряд чи підніметься до рівня творчості, адже вона передбачає високий рівень самостійності в усіх аспектах діяльності – від цілепокладання – до оцінки результатів. Творчість неможлива без усвідомлення вчителем власної творчої індивідуальності. Секрет педагогічного успіху вчителя, полягає у його творчому підході до справи,

⁴⁴⁴ Мілова Т.М. Конституційне право людини і громадянина на свободу наукової творчості в Україні: дис... канд. юрид. наук: 12.00.02. К., 2008. С.20.

⁴⁴⁵ Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 19.01.2020)

⁴⁴⁶ «Про професійних творчих працівників та творчі спілки» від 7.10.1997 р. № 554/97-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 18.01.2020)

⁴⁴⁷ Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей: Закон України від 21.09.99 р. № 1068-XIV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/1> (дата звернення: 19.01.2020).

здатності вести самостійний науковий пошук, здійснювати перманентний аналіз⁴⁴⁸.

Отже, перелік видів творчої діяльності не може бути зведений до літературної, художньої, наукової, технічної творчості, бо за її межами залишаються інші види творчості, зокрема педагогічна. Крім того, визначення творчої діяльності не варто формулювати через «створення культурних цінностей», які також не враховують усіх можливих результатів творчості.

Дослідниця Д. Шапорева право на свободу творчості розглядає як комплексне суб'єктивне право, що складається з ряду правомочностей, на здійснення громадянином або колективом громадян, іноземцем або особою без громадянства творчої діяльності з метою створення літературних, художніх, наукових і інших творів, заняття винахідництвом, викладанням, спенічною діяльністю тощо⁴⁴⁹.

Заслуговує на увагу те, що науковець використовує слова «та інших творів», «тощо», тобто не обмежує види творчості. Дискусійним видається визначення суб'єктивного права на творчість як можливості здійснення творчої діяльності з метою створення літературних, художніх та інших творів.

Як вже зазначалося, метою реалізації суб'єктивного права є інтерес особи. Однак у випадку реалізації права на творчість інтерес особи, на наш погляд, у створенні якогось конкретного матеріального чи нематеріального блага (твору, тощо) є вторинним. Значущий результат є бажаним, ймовірним, але не обов'язковим. Метою суб'єктивного права на творчість, перш за все, є творча діяльність, яка сприяє самореалізації особи. Створення літературних, художніх та інших творів, користуватися результатами своєї творчої діяльності є наслідком вияву творчих здібностей особи. Загалом, в першу чергу це потрібно всьому суспільству, бо такий процес забезпечує науково-технологічний прогрес та суспільний розвиток. Творчо сформована особистість є активним суб'єктом суспільних відносин.

Заслуговує на увагу думка Т. Кучер, яка зазначає, що творчість не завжди буває істинною та справжньою, вона може бути хибною та ілюзорною, але попри все, вона допомагає особистості занурюватися в особливий світ, сповнений естетичним спогляданням та творінням⁴⁵⁰. Тобто, незалежно від того, що є наслідком творчої діяльності чи взагалі виникає значущий результат, творчість допомагає самореалізації особи та є невід'ємним правом.

⁴⁴⁸ Андрущенко В. Конституціоналізація освітнього простору Європи: аксіологічний вимір. К.: «МП Леся», 2017. 464с.

⁴⁴⁹ Шапорева Д. С. Конституционное право человека и гражданина на свободу творчества в современной России: автореф. дис. ... канд. юрид. Наук:12.00. 02. Саратов, 2007. С.9.

⁴⁵⁰ Кучер Т. А. Творча діяльність як основа самореалізації особистості. Міжнародна науково-практична конференція «Простір гуманітарної комунікації». Інститут філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. URL <http://iifpro.pp.net.ua>. (дата звернення: 11.01.2020).

На наш погляд, метою суб'єктивного права на свободу творчості є інтерес особи, який полягає у найповнішому вияві творчих здібностей особи, володінні, користуванні і розпорядженні результатами своєї творчої діяльності.

У створенні літературних, художніх та інших творів зацікавлені суспільство і держава, бо такий процес забезпечує науково-технологічний прогрес та суспільний розвиток, досягнення високого культурного та економічного розвитку держави. Творчо сформована особистість є активним суб'єктом суспільних відносин. Тому результат творчості - це мета механізму забезпечення права на свободу творчості, який має бути сформовано таким чином, щоб процес реалізації творчих здібностей особи був результативним.

Суб'єктивне право — це міра юридично можливої поведінки, що задовольняє інтереси певної особи. Суб'єктивний характер права виявляється у тому, що воно: залежить від волі суб'єкта; реалізується залежно від його бажання та належить йому. Формою виразу суб'єктивного права є право, що визначає міру свободи певного суб'єкта шляхом конкретизації його можливої поведінки.

Отже, суб'єктивне право на творчість можна визначити як міру можливої поведінки особи у сфері літературної, художньої, наукової, технічної та інших видів творчості, з метою найповнішого вияву творчих здібностей особи, володіння, користування і розпорядження результатами своєї творчої діяльності. Суб'єктивний характер права на свободу творчості виявляється у тому, що воно залежить від волі суб'єкта, реалізується залежно від його бажання та належить йому.

Відповідно до традиційної тричленної структури суб'єктивного права суб'єктивне право на свободу творчості включає: право на власні дії (право-поведінка), право на чужі дії (право-вимога), право на захист (право-претензія).

Зміст суб'єктивного права на творчість має вирішальне значення для реалізації творчого потенціалу особи, сприяє його переходу зі сфери можливостей до сфери досягнень, визначає стратегію соціально-економічного прогресу.

Р. Шишка зазначає, що право на свободу творчості включає: право займатися (пробувати займатися) творчою діяльністю чи ні; право вибору одного або декількох одночасно видів творчої діяльності; право вибору філософської ідеї (ракурсу внутрішнього світогляду) такої діяльності; право знайомитися із здобутками попередників та інших творців в обраному та інших напрямках творчої діяльності (право на інформацію про результати творчої діяльності); право на отримання кваліфікованої професійної освіти; право на отримання допомоги у своїй творчості; право об'єднуватися у творчі союзи із іншими творцями; право на вибір організаційно-правової форми

творчості; право вибрати і визначати своє правове становище при створенні результатів творчої діяльності; право на вибір засобів зовнішнього виразу творчого результату; право на вибір іміджу чи псевдоніму; право на обнародування результату творчої діяльності чи знищення всіх матеріалів і носіїв; право за згоди автора чи його правонаступників після його смерті продовжити творчий задум⁴⁵¹.

С. Лисенков зазначив, що свобода літературної, художньої, наукової та технічної творчості має за мету створення умов для найповнішого вияву своїх творчих здібностей і покликана забезпечити громадянам України: – можливість проводити вільно, тобто неконтрольовано, державою та іншими структурами, науково-технічні дослідження, заняття літературною, художньою та будь-якою іншою творчою діяльністю; – можливість користуватися підтримкою держави у здійсненні творчої діяльності; – недоторканість авторських прав, тобто неможливість використання або розповсюдження результатів творчої діяльності громадянина без його згоди, за винятком випадків, встановлених законом⁴⁵².

Крім структури, науковець вдало висвітлив мету суб'єктивного права на творчість, а саме: створення умов для найповнішого вияву своїх творчих здібностей. Дискусійною видається можливість проводити вільно, тобто неконтрольовано державою та іншими структурами, науково-технічні дослідження.

Перша правомочність у структурі суб'єктивного права - право на власні дії, право-поведінка, використання права.

Н. Оніщенко зазначає, що використання це активне здійснення суб'єктами права своїх суб'єктивних прав, що впливають з норм права. Використання (реалізація) суб'єктивного права, як правило здійснюється в рамках конкретних правовідносин. У випадках використання права відбувається регулювання в конкретних правовідносинах, хоча дії їх суб'єктів добровільні і здійснюються за ініціативою особи⁴⁵³.

Ця правомочність може бути обмежена державою в інтересах суспільства.

Зазначений аспект врахувала Д. Корчагіна, яка вказала, що структурно суб'єктивне право включає такі елементи: – право на самореалізацію особи в творчому процесі без будь-яких обмежень, крім встановлених законом для захисту суспільних інтересів; – право на створення умов для творчої діяльності

⁴⁵¹ Шишка Р. Б. Природа та зміст права свободи творчості. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2002. Вип. 19. С. 206-210.

⁴⁵² Лисенков С. Л. *Культурні права*. К.: Либідь, 2001. С. 431.

⁴⁵³ Оніщенко Н. М. Гармонізація правової системи України як чинник забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян. *Університетські наукові записки*. 2008. № 4. С. 17-24.

і реалізації інтелектуальної власності на законній основі; – право на захист результатів творчості у формі інтелектуальної власності⁴⁵⁴.

Не погоджуючись з висновками Д. Корчагіної щодо останньої правомочності, а саме «право на захист результатів творчості у формі інтелектуальної власності», слід відзначити, що можливість захисту суб'єктивного права на творчість включає не лише право на захист результатів творчості у формі інтелектуальної власності, але й на захист творчої діяльності і творчого процесу.

Мається на увазі можливість звертатися по допомогу до громадськості та державного апарату за захистом права на самореалізацію особи в творчому процесі, захист ідеї, задуму та за захистом результатів творчості у формі інтелектуальної власності. Більш детально на цьому питанні зупинимось при аналізі правомочності захисту у структурі суб'єктивного права на творчість.

В. Авдеева досліджуване поняття висвітлила як сукупність законодавчо закріплених і гарантованих правом наступних правомочностей: – можливість кожної людини займатися всіма видами творчої діяльності відповідно до своїх інтересів і можливостей як на професійній, так і на непрофесійній основі; – рівна охорона прав на результати творчої діяльності; – рівна охорона створених у процесі творчої діяльності об'єктів відповідно до законодавства; – свобода розпорядження правами на результати творчої діяльності; – право на підтримку та захист з боку держави авторів, інших власників прав на результати творчої діяльності⁴⁵⁵.

Дослідження структури суб'єктивного права здійснила Д. Шапорєва, яка вказала, що право на свободу творчості складається з правомочностей, що є структурними елементами його змісту, а саме: – можливості кожної людини і громадянина займатися усіма видами творчої діяльності відповідно до його інтересів і потреб; – можливості кожної людини займатися творчою діяльністю як на професійній, так і на непрофесійній (любительській) основі; – можливості вимоги, яка проявляється в обов'язку зобов'язаної особи створити необхідні умови для реалізації права на свободу творчості; – права-претензії, яке означає, що особа має право оскаржити в установленому порядку дії осіб, державних і інших органів, що порушують її права і законні інтереси, а також звертатися до суду за захистом свого порушеного права; – можливості користування соціальним благом, що полягає в тому, що особа має право на свободу розпорядження результатами своєї діяльності, на отримання

⁴⁵⁴ Корчагіна Д. Э. Конституционное право на свободу творчества и охрану интеллектуальной собственности в России и США: автореф. диссертация ... канд.юрид.наук: 12.00.02 М, 2010. С.13.

⁴⁵⁵ Авдеева В. П. Проблемы конституционно-правового обеспечения свободы творчества и охраны интеллектуальной собственности в РФ: автореф. диссертация ... к. ю. н.: 12.00.02. Тюмень, 2009. С.12.

винагороди за свою працю, а також право на свободу у виборі теми, сюжету, жанру і форми втілення створюваних нею понять або художніх образів⁴⁵⁶.

Д. Шапорева виділяє можливість користування конкретним соціальним благом як окремий структурний елемент права на творчість. Це свідчить, що дослідниця підтримує теорію, докладно обґрунтовану М. Матузовим та іншими науковцями, про виокремлення четвертого елемента у структурі суб'єктивного права.

Категорія суб'єктивного права є базовою в доктрині будь-якої галузі юриспруденції, однак у дослідженнях суб'єктивного права на творчість зустрічається невідповідність окремих правових можливостей теоретичній структурі суб'єктивного права.

Незважаючи на те, що в радянській юридичній літературі було поставлено питання про виокремлення четвертого елемента суб'єктивного права (можливість користуватися соціальним благом), нині трьохелементний склад суб'єктивного права рідко викликає заперечення. Відповідно до визначень провідних теоретиків права, першою у структурі суб'єктивного права на творчість є правомочність власних дій (право-поведінка).

Можливість власних дій означає, що особа в межах даного суб'єктивного права може:

- займатися усіма видами творчої діяльності відповідно до своїх інтересів і можливостей як на професійній, так і на непрофесійній основі, без будь-яких обмежень, крім встановлених законом для захисту суспільних інтересів;
- одночасно обирати один або кілька видів творчої діяльності;
- вільно обирати ідеї творчої діяльності;
- вільно обирати засоби для самореалізації в творчому процесі;
- вільно обирати засоби зовнішнього виразу творчого результату;
- вивчати здобутки інших творців в будь-якому напрямку творчої діяльності;
- об'єднуватися у творчі союзи із іншими творцями;
- вільно обирати організаційно-правову форму творчості;
- визначати своє правове становище в процесі творчої діяльності;
- вільно обирати імідж, псевдонім, зазначати своє ім'я, або обирати анонімність;
- обирати публікацію, обнародування результату творчої діяльності або його знищення;
- надавати згоду на продовження творчого задуму, або його зміну;
- вільно, наскільки дозволяє обсяг цивільної дієздатності, розпоряджатися правами на результати творчої діяльності тощо.

⁴⁵⁶ Шапорева Д. С. Конституционное право человека и гражданина на свободу творчества в современной России: автореф. диссертация. ... канд. юрид. Наук. Саратов, 2007. С.8

Можливість власних дій у структурі суб'єктивного права на творчість має певні особливості. Повноваження суб'єктивного права на творчість передбачають і можливість суб'єкта утриматись від вчинення фактичних та юридично значущих діянь, тобто можливість пасивної поведінки. Наприклад, коли творець об'єкта інтелектуальної власності не бажає вчиняти дії щодо власного використання чи передачі цього об'єкта іншим особам. Однак, така правомочність у структурі суб'єктивного права на свободу творчості має обмеження. Не доцільно стверджувати, що суб'єктивне право на свободу творчості належить лише певному суб'єкту та реалізується лише за бажанням даної особи.

Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» передбачає можливість реалізації суб'єктивного права на творчість всупереч волі особи, якій воно належить. Стаття 30 передбачає, якщо винахід (корисна модель), крім секретного винаходу (корисної моделі), не використовується або недостатньо використовується в Україні протягом трьох років починаючи від дати публікації відомостей про видачу патенту або від дати, коли використання винаходу (корисної моделі) було припинено, то будь-яка особа, яка має бажання і виявляє готовність використовувати винахід (корисну модель), у разі відмови власника прав від укладання ліцензійного договору може звернутися до суду із заявою про надання їй дозволу на використання винаходу (корисної моделі). Якщо власник патенту не доведе, що факт невикористання винаходу (корисної моделі) зумовлений поважними причинами, суд виносить рішення про надання дозволу заінтересованій особі на використання винаходу (корисної моделі) з визначенням обсягу його використання, строку дії дозволу, розміру та порядку виплати винагороди власнику патенту. При цьому право власника патенту надавати дозволи на використання винаходу (корисної моделі) не обмежується⁴⁵⁷.

У даному випадку суб'єктивне право особи є одночасно обов'язком по відношенню до суспільного інтересу, тому воно повинно реалізовуватись незалежно від волі особи, якій належить це право (власника патенту).

Перелік активних повноважень особи у структурі суб'єктивного права на творчість невичерпний, має тенденцію до розширення. На їх основі у особи може виникати ряд інших суб'єктивних прав у сфері творчості.

Наступною правомочністю у структурі суб'єктивного права на творчість є право на чужі дії. Це повноваження є можливістю вимагати від зобов'язаного суб'єкта виконання покладених на нього обов'язків.

Зважаючи на можливість реалізації суб'єктивного права на творчість в абсолютних правовідносинах, де управленій особі протистоїть невизначене

⁴⁵⁷ Про охорону прав на винаходи і корисні моделі. Закон України від 01.06.2000 № 1771-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12> (дата звернення 24.01.2020)

коло зобов'язаних суб'єктів, зміст права на чужі дії включає наступні повноваження:

- право на створення умов для творчої діяльності;
- право на створення умов для реалізації результатів творчої діяльності на законній основі;
- можливість користуватися підтримкою держави у здійсненні творчої діяльності та реалізації її результатів;
- можливість отримати мистецьку освіту;
- право на незалежне, вільне, неконтрольоване державою та іншими структурами здійснення творчої діяльності, крім випадків, встановлених законом для захисту суспільних інтересів;
- неможливість використання або розповсюдження результатів творчої діяльності особи без її згоди, за винятком випадків, встановлених законом;
- можливість доступу до творчості інших у складі культурних надбань нації, держави, світу;
- рівна охорона прав на результати творчої діяльності тощо.

Особливості права на чужі дії у структурі суб'єктивного права на творчість виявляються в наступному: по-перше, для його реалізації активні дії управленої особи не є обов'язковими. Право на творчість є абсолютним правом, що виражається у покладенні на всіх інших осіб обов'язку не втручатися у творчу діяльність особи, у вільне розпорядження результатами творчої діяльності.

Разом із тим, правомочність на чужі дії у структурі суб'єктивного права на творчість може проявлятися у вимозі відповідної поведінки від правозобов'язаної особи, наприклад, вимагати підтримки держави у здійсненні творчої діяльності тощо.

По-друге, особливістю права на чужі дії у структурі суб'єктивного права на творчість є те, що воно не припиняється зі смертю особи. У даному випадку мова йде про охорону особистих немайнових прав на результати творчої діяльності, реалізацію творчих ідей особи після її смерті тощо. Наприклад, на основі творчих напрацювань Редьярда Кіплінга після його смерті було створено другу книгу «Мауглі». Право на захист (право-претензія) у структурі суб'єктивного права на творчість, також має ряд особливостей та потребує системного аналізу його складових. У проаналізованих вище дослідженнях науковців це повноваження висвітлюється як можливість захисту результатів творчості у формі інтелектуальної власності⁴⁵⁸.

Проте до суб'єктивного права на творчість належать як майнові, так і особисті немайнові повноваження. У статті 54 Конституції України від

⁴⁵⁸ Корчагина Д. Э. Конституционное право на свободу творчества и охрану интеллектуальной собственности в России и США: автореф. диссертация. ... канд.юрид.наук: 12.00.02. М, 2010. С.13

28.06.1996 № 254к/96-ВР передбачено, що громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

Р. Іерінг вказує, що захист свого порушеного права є обов'язок індивіда перед суспільством, що впливає з діалектичного взаємозв'язку об'єктивного і суб'єктивного права. Захист конкретного права поширюється за межі інтересів конкретної особи, у кожному акті захисту стверджується і авторитет закону, і реальний правопорядок⁴⁵⁹.

Отже, право на захист у структурі суб'єктивного права на творчість передбачає можливість захисту моральних і матеріальних інтересів, що є метою суб'єктивного права, а не лише захисту результатів творчості у формі інтелектуальної власності. Крім того, не варто нехтувати і випадками, коли результат творчої діяльності не є об'єктом інтелектуальної власності. Не кожний результат творчої діяльності визнається об'єктом права інтелектуальної власності, а лише той, який є об'єктом охорони відповідно до Цивільного кодексу України та інших законів України про інтелектуальну власність. Результати творчої діяльності, які з тих чи інших причин не стали об'єктом охорони права інтелектуальної власності, можуть бути визнані об'єктами цивільного права, але не права інтелектуальної власності⁴⁶⁰. Провідні науковці тлумачення терміна «захист» пов'язують із порушенням права, тобто правопорушення передуює захисту.

Правомочність захисту виникає у правовласника при порушенні права, оскарженні права, невизнанні права, очевидній загрозі його порушення, що властиве захисту будь-якого суб'єктивного права. Повноваження захисту виражаються у припиненні правопорушення, відновленні правомірного стану, притягненні правопорушників до юридичної відповідальності, компенсації моральної, матеріальної шкоди тощо.

Нерідко науковці зміст права на захист у структурі суб'єктивного права на свободу творчості визначають як можливість звертатися за захистом до держави, примусовим забезпеченням свого права на результати творчої діяльності⁴⁶¹.

⁴⁵⁹ Іерінгш Рудольф. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого; редкол. В. Я. Тацій [та ін.]. Т. Філософія права / Абашнік В. О. та ін. ; редкол. 2-го т.: С. І. Максимов (голова) та ін.]. 2017. С.292.

⁴⁶⁰ Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України. Вид. 2, змінене і доп. За ред. В.М. Коссака. К.: Істина, 2008. С. 349.

⁴⁶¹ Авдеева В. П. Проблемы конституционно-правового обеспечения свободы творчества и охраны интеллектуальной собственности в РФ: автореф. диссертация. ... к. ю. н. : 12.00.02. Тюмень, 2009. С.12.

Сутність державного примусу виражається у тому, що компетентні державні органи здійснюють правозастосувальну юрисдикційну діяльність, спрямовану на припинення правопорушення, відновлення правомірного стану, притягнення правопорушників до юридичної відповідальності, компенсацію моральної, матеріальної шкоди, примусове здійснення юридичного обов'язку, необхідного для реалізації права людини на творчість тощо.

Однак, існує ряд випадків, коли особа для захисту свого суб'єктивного права на творчість, а саме для припинення порушення зазначеного права, звертається до засобів масової інформації, до громадських організацій тощо.

Наприклад, протягом 2011 р. колектив авторів та юридична громадськість неодноразово у загальноукраїнських виданнях «Голос України», «Юридичний вісник України», «Юридична практика», на вітчизняних сайтах, зокрема, Незалежного бюро журналістських розслідувань, Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності висвітлювали факти плагіату наукової та навчальної літератури, допущені одним із видавництв міста Києва за авторством та співавторством В. Теліпка. Такий спосіб захисту суб'єктивного права на творчість може бути прийнятним у тих випадках, коли особа, суб'єктивне право на творчість якої порушено, прагне виключно припинення правопорушення і не бажає вдаватися до процесуальних дій.

В усіх інших випадках з метою припинення правопорушення, відновлення правомірного стану, притягнення правопорушників до юридичної відповідальності, компенсації моральної, матеріальної шкоди, примусового здійснення юридичного обов'язку тощо особа може оскаржити в установленому порядку дії осіб, державних і інших органів, що перешкоджають реалізації суб'єктивного права на творчість, а також звертатися до суду за захистом свого права.

Змістом права на захист у структурі суб'єктивного права на творчість є можливість звернутися по допомогу державного апарату, а в окремих випадках до громадськості для: - припинення правопорушення; - відновлення правомірного стану; - примусового здійснення юридичного обов'язку; - притягнення правопорушників до юридичної відповідальності; - компенсації моральної, матеріальної шкоди тощо.

Отже, суб'єктивне право на свободу творчості можна визначити міру (межу) можливої (дозволеної) поведінки особи у сфері літературної, художньої, наукової, технічної та інших видів творчості, з метою найповнішого вияву творчих здібностей особи, володіння, користування і розпорядження результатами творчої діяльності, що забезпечується заходами заохочувального і примусового, державного і недержавного впливу. До структури суб'єктивного права на творчість входять такі основні повноваження: право на власні дії, право на чужі дії, право на захист.

Можливість власних дій у структурі суб'єктивного права на творчість означає, що особа в межах даного суб'єктивного права може: займатися всіма видами творчої діяльності відповідно до своїх інтересів і можливостей як на професійній, так і на непрофесійній основі, без будь-яких обмежень, крім встановлених законом для захисту суспільних інтересів; одночасно обирати один, або кілька видів творчої діяльності; вільно обирати ідеї творчої діяльності; вільно обирати засоби для самореалізації в творчому процесі; вільно обирати засоби зовнішнього виразу творчого результату; вивчати здобутки інших творців в будь-якому напрямку творчої діяльності; об'єднуватися у творчі союзи із іншими творцями; вільно обирати організаційно-правову форму творчості; визначати своє правове становище в процесі творчої діяльності; вільно обирати імідж, псевдонім, зазначати своє ім'я, або обирати анонімність; обирати публікацію, обнародування результату творчої діяльності або його знищення; надавати згоду на продовження творчий задуму, або його зміну; вільно, наскільки дозволяє обсяг цивільної дієздатності, розпоряджатися правами на результати творчої діяльності тощо.

Зміст права на чужі дії у структурі суб'єктивного права на творчість включає наступні повноваження: право на створення умов для творчої діяльності; право на створення умов для реалізації результатів творчої діяльності на законній основі; можливість користуватися підтримкою держави у здійсненні творчої діяльності та реалізації її результатів; можливість отримати мистецьку освіту; право на незалежне, вільне, неконтрольоване державою та іншими структурами здійснення творчої діяльності, крім випадків, встановлених законом для захисту суспільних інтересів; неможливість використання або розповсюдження результатів творчої діяльності особи без її згоди, за винятком випадків, встановлених законом; можливість доступу до творчості інших у складі культурних надбань нації, держави, світу; рівна охорона прав на результати творчої діяльності тощо.

Право на захист у структурі суб'єктивного права на творчість передбачає можливість звернутися за допомогою до державного апарату, а в окремих випадках до громадськості для: припинення правопорушення; відновлення правомірного стану; примусового здійснення юридичного обов'язку; притягнення правопорушників до юридичної відповідальності; компенсації моральної, матеріальної шкоди тощо.

Наведені правомочності в органічному взаємозв'язку утворюють суб'єктивне право на свободу творчості. На їх основі, залежно від виду правовідносин, у особи можуть виникати інші самостійні суб'єктивні права у сфері творчості.

3.3 Право на свободу творчості в системі прав і свобод людини

Дослідження права на свободу творчості буде неповним без розкриття його місця в системі прав і свобод людини, висвітлення взаємодії даного права з іншими правами і свободами, які є досить різноманітними за змістом, призначенням. Актуальність дослідження класифікаційної ідентифікації права на свободу творчості в системі прав та свобод визначається необхідністю вільного творчого самовираження людини, доступу до культурних надбань та розвитку свого творчого потенціалу.

Закріплюючи права і свободи людини і громадянина Конституція України не визначає їх поділу на окремі групи, але передбачає певну послідовність їх викладення у другому розділі «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина»⁴⁶². Однак, сучасна наукова типологія прав і свобод людини є різноманітною. Науковці висвітлюють численні критерії їх класифікації та види.

Ю. Шемшученко вказує, що за суб'єктом права і свободи поділяються на права і свободи людини, права і свободи громадянина, права і свободи іноземців, осіб без громадянства, права і свободи окремих категорій людей; за формою здійснення – на індивідуальні та колективні; за значенням їх для особи - на життєво необхідні та доповнюючі. Найбільш поширеною є класифікація прав і свобод людини за галузями життєдіяльності на: громадянські або особисті (ст.ст. 27–35, 51–52 Конституції України); політичні права і свободи громадянина (ст.ст. 36–40 Конституції України); соціальні та економічні (ст.ст. 41–45, ст.ст. 46–49 Конституції України); екологічні (ст. 50 Конституції України); культурні (ст.ст. 53–54 Конституції України)⁴⁶³.

Зазначений доктринальний підхід доповнює О. Скрипнюк, визначаючи, що права і свободи людини розрізняються за багатьма суттєвими ознаками, що дозволяють їх класифікувати залежно: а) від суб'єкта їх поділяють на права і свободи людини та права і свободи громадянина, причому останні є більш поширеними; б) від виду суб'єкта – на індивідуальні й колективні; в) від генези – на природні й похідні; г) від характеру утворення – на основні (конституційні) й додаткові (конкретизуючі); д) від черговості включення до конституції – на права першого, другого і третього покоління; е) від ступеня їх абсолютизації – на ті, що підлягають обмеженню, й на необмежені; ж) від

⁴⁶² Конституція незалежної України: навч. посіб. Кол. авт.; за заг. ред. В.Ф. Погорілка, Ю.С. Шемшученка, В.О. Євдокимова. К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, Спілка юристів України, 2000 С.325.

⁴⁶³ Конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина в Україні. За ред. Шемшученка Ю. С. та ін. К.: Юридична думка, 2008. 251 С. 24

змісту – на громадянські (особисті), політичні, економічні, соціальні й культурні⁴⁶⁴.

В. Погорілко, підтримує вказані критерії класифікації прав та свобод та розмежовує їх: за предметом (політичні, економічні, соціальні, культурні (духовні), інформаційні й екологічні права і свободи людини); за суб'єктами (індивідуальні й колективні права, права і свободи громадян України та права і свободи іноземців та осіб без громадянства); за походженням (природні й позитивні (похідні)); за віковою належністю (права дитини), права молоді, права літніх людей); за статевою належністю (права жінок) і т. д. Серед різноманітних критеріїв розмежування В. Погорілко визначає, що традиційно головними елементами системи прав і свобод людини вважають громадянські, політичні, економічні, соціальні й культурні права і свободи⁴⁶⁵.

П. Рабінович поділяє права людини і громадянина за змістом (характером) людських потреб на: фізичні (життєві), особистісні, культурні (гуманітарні), економічні та політичні⁴⁶⁶. Така класифікація дає можливість виділити фундаментальні права людини. До них належать право на свободу, вільний розвиток особистості, ім'я, на індивідуальність, на повагу до честі і гідності, право на життя, здоров'я, на невтручання в особисте життя тощо.

О. Скрипнюк резюмує, що більшість правників і правозахисників відзначають, що практичну значущість має, в першу чергу, класифікація прав і свобод людини за їх змістом. Ідеться про виокремлення громадянських, політичних, економічних, соціальних, культурних та інших прав і свобод⁴⁶⁷.

Достатньо усталеною в останні десятиріччя є концепція поділу прав і свобод людини за часом їх виникнення, запропонованої К. Васаком⁴⁶⁸. Згідно цієї класифікації права людини поділяються на три покоління:

- Права першого покоління охоплюють основні особисті права і свободи, політичні права і свободи людини.
- Права другого покоління прав охоплюють соціально-економічні і культурні права.
- Третє покоління прав людини охоплює за термінологією К. Васака права права солідарності вже не індивіди, а спільноти (право на розвиток, право на мир).

⁴⁶⁴ Скрипнюк О.В. Свобода думки і слова: конституційно – правові гарантії в Україні. Юридична Україна. № 3. 2011. С. 28 -32.

⁴⁶⁵ Погорілко В. Ф. Конституційне право України : підруч. / В. Ф. Погорілко, В. Ї. Федоренко. К.: Фрид. думка, 2010. С.179.

⁴⁶⁶ Рабінович П. М. Основні права людини: поняття, класифікації, тенденції. Український часопис прав людини. 1995. № 1. С. 14–22.

⁴⁶⁷ Скрипнюк О.В. Свобода думки і слова: конституційно – правові гарантії в Україні. Юридична Україна. № 3. 2011. С. 28 -32.

⁴⁶⁸ Vasak K. Human Rights. A Thirty-Years Struggle; the Sustained Efforts to Give Force of the Universal Declaration of Human Rights. UNESCO Courier, № 3, 1977. P. 48.

Наявність різноманітних класифікацій прав і свобод людини дозволяє ширше охарактеризувати зміст та особливості того чи іншого права, свободи. Однак, у дослідженні права на свободу творчості, вважаємо за доцільне використовувати найбільш усталену класифікацію розмежування прав і свобод людини за сферою життєдіяльності, яка розмежує права та свободи на: громадянські (особисті), політичні, економічні, соціальні й культурні . Разом з тим, використання їх поділу на три покоління дає змогу поєднати ці класифікації та в повному обсязі висвітлити значення права на свободу творчості в системі прав і свобод людини.

Право на свободу творчості, яке належить до другого покоління прав людини, має тісний зв'язок з правами першого покоління, які охоплюють основні особисті та політичні права і свободи людини.

Політичні права — можливості громадянина на участь у процесі прийняття та реалізації політичних рішень, діяльності елементів політичної системи, формування представницьких органів влади. Саме до цієї групи прав належать права на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації, на участь в управлінні державними справами; на збори, мітинги, походи, демонстрації; на звернення до органів державної влади та самоврядування (статті 36—40 Конституції України).

З політичними правами і свободами право на свободу творчості пов'язує право об'єднуватись в громадські організації, право на участь у процесі прийняття та реалізації політичних рішень. Митці, науковці можуть створювати свої об'єднання, впливати на прийняття політичних рішень, захищати свої права, встановлювати контакти з іншими громадськими організаціями інших країн, вступати до міжнародних об'єднань тощо.

Згідно ст. 24 Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність» громадські наукові організації (громадські академії наук, наукові товариства, наукові асоціації, спілки, об'єднання тощо) - це об'єднання вчених для цілеспрямованого розвитку відповідних напрямів науки, захисту фахових інтересів, координації науково-дослідної роботи, обміну досвідом. Громадські наукові організації для виконання статутних завдань можуть утворювати тимчасові наукові колективи, науково-дослідні, проектно-конструкторські, експертні, консалтингові, пошукові організації, співпрацювати з іноземними та міжнародними організаціями, бути колективними членами міжнародних науково-фахових об'єднань, спілок, товариств відповідно до законодавства України. Громадські наукові організації можуть: вносити до органів державної влади пропозиції щодо реалізації та удосконалення державної політики у сфері наукової і науково-технічної діяльності; пропонувати своїх представників до складу Ідентифікаційного комітету, консультативно-дорадчих та експертних органів, що утворюються при органах державної влади. Органи державної влади можуть залучати громадські наукові організації та ради молодих вчених

за їх згодою до участі у підготовці та виконанні рішень стосовно наукової і науково-технічної діяльності, наукової і науково-технічної експертизи, науково-технічних програм, проектів і розробок та у взаємодії з ними інформувати населення про безпеку, екологічну безпечність, економічну та соціальну значущість, екологічні та соціально-економічні наслідки реалізації відповідних програм, проектів і розробок.⁴⁶⁹

Ст.1 Закону України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки» від 7.10.1997 р. передбачає право об'єднуватись у творчі спілки добровільне об'єднання професійних творчих працівників відповідного фахового напрямку в галузі культури та мистецтва, яке має фіксоване членство і діє на підставі статуту. Творча спілка діє на принципах добровільного об'єднання її членів, які належать до одного фахового напрямку культури та мистецтва, самоврядування, взаємодопомоги і співробітництва, невтручання у творчий процес, вільного вибору форм і методів творчої діяльності, визнання авторських прав⁴⁷⁰. Об'єднання з таким правовим статусом беруть участь у обговоренні питань зі своєї сфери. Їхні члени можуть входити до складу колегій, експертних та консультаційних рад, комітетів з присудження державних премій.

Тісний зв'язок право на свободу творчості має з особистими (*громадянськими*) правами. Особисті права — це можливості людини, надані для забезпечення її фізичної та морально-психологічної індивідуальності. Вони слугують гарантією індивідуальної автономності і свободи, засобом захисту суб'єктів від свавілля з боку держави та інших людей. Серед них — право на життя; повага до гідності кожного; свобода та особиста недоторканність, недоторканність житла; таємниця листування і телефонних розмов; свобода пересування та вільний вибір місця проживання (статті 29—31, 51—55 Конституції України), їх призначенням є гарантування можливостей фізичного існування та духовного розвитку людини.

О. Скрипнюк зазначає, що «до особистих прав і свобод слід віднести також право на свободу думки і слова (ст. 34 Конституції) і право на свободу світогляду й віросповідання (ст. 35 Конституції)»⁴⁷¹.

Поділяючи думку вченого, слід відзначити, що проголошене у ст. 34 Конституції України право – на свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань, на інформацію має тісний зв'язок із свободою творчості.

⁴⁶⁹ Про наукову і науково-технічну діяльність. Закон України від 26.11.2015848-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19>(дата звернення 18.01.2020)

⁴⁷⁰ «Про професійних творчих працівників та творчі спілки» від 7.10.1997 р. № 554/97-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 18.01.2020)

⁴⁷¹ Скрипнюк О.В. Свобода думки і слова: конституційно – правові гарантії в Україні. Юридична Україна. № 3. 2011. С. 28 -32.

Н. Оніщенко зазначає, що «право людини на свободу думки і слова, на вільне висловлення своїх поглядів і переконань, яка є однією з найважливіших складових прав і свобод особи. Очевидно, що без цього права суспільство не в змозі протистояти інформаційній експансії держави, відстояти власний погляд на події, які відбуваються»⁴⁷².

Зміст свободи думки і слова полягає в тому, що ніхто не може заборонити людині дотримуватися своїх думок, певним чином відображати об'єктивну дійсність у своїх уявленнях та публічно висловлювати ці матеріалізовані у мові відображення, зокрема погляди і переконання у будь-якій сфері зовнішньої політики, державної влади, економічних процесів, освіти і культури, розвитку законодавства тощо. Право на свободу думки і слова стосується не будь-якої думки, а лише тієї, яка має зовнішнє вираження. Оскільки, крім поглядів та переконань, існують також й інші форми мислення, зазначена свобода стосується вираження й інших його «продуктів»: раціоналізованих почуттів, установок, орієнтацій, концепцій, теорій тощо. Крім того, право на свободу думки і слова охоплює можливість використання будь-яких засобів вираження думки – як традиційних (усних, письмових, образотворчих тощо), так і сучасно-технічних⁴⁷³.

Свобода творчості є найважливішою передумовою свободи слова, і навпаки, без свободи слова свобода творчості буде неможливою. Адже однією зі сфер вираження думок, поглядів, переконань, раціоналізованих почуттів, установок, орієнтацій, концепцій, теорій тощо є творча діяльність.

Свобода слова, самовираження, творчості є джерелом демократії. Демократична влада не обмежує творчість та свободу слова. Підтвердженням цьому є слова лідера диктаторського режиму В. Леніна: «Літературна справа не може бути індивідуальною справою, незалежною від загальної пролетарської справи. Геть літераторів безпартійних! Геть літераторів надлюдей! Літературна справа повинна стати коліщатком і гвинтиком одного-єдиного великого соціал-демократичного механізму. Абсолютна свобода є буржуазною або анархічною фразою. Жити в суспільстві і бути вільним від суспільства не можливо. Свобода буржуазного письменника, художника, актора є лише замаскованою залежністю від грошового мішка. Ми, соціалісти, викриваємо це лицемірство, зриваємо фальшиві вивіски для того, щоб лицемірно-вільній, а насправді пов'язаній із буржуазією літературі протиставити дійсно-вільну, відкрито пов'язану з пролетаріатом літературу»⁴⁷⁴.

⁴⁷² Оніщенко Н. М. Держава, право і особа. Держава і право: зб. наук. праць. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005. Вип. 27. С.10/

⁴⁷³ Рабінович П.М. Права людини і громадяни на: навч. посібник. К.: Атіка, 2004. С.158-159.

⁴⁷⁴ Ленин В. И. Партийная организация и партийная литература. Полное собрание сочинений. Москва: Издательство политической литературы, 1968. С. 100–105.

Єдність права на свободу творчості і свободу слова проявляється у тому, що їх обмеження є ознакою антидемократичного режиму. Політична цензура, відсутність гласності, контроль змісту творчості - один із найбільш ефективних засобів тінювого управління суспільними процесами.

Отже, співвідношення права на свободу творчості з правом на свободу думки і слова полягає у тому, що свобода творчості є однією зі сфер реалізації свободи думки і слова, адже творчий процес передбачає вираження думок, поглядів, переконань, раціоналізованих почуттів, установок, орієнтацій, концепцій, теорій тощо. Свобода творчості є неможливою без свободи думки та слова. З іншого боку, право на свободу творчості є найважливішою передумовою, одним із проявів свободи слова. Єдність цих прав полягає у тому, що їх обмеження є ознакою антидемократичного режиму.

Фундаментальне природне право людини – право на життя – має визначальне значення в процесі дослідження права на свободу творчості, адже без нього всі інші права втрачають сенс. Метою життя людини є задоволення біологічних та духовних потреб. Творчість – це духовна потреба кожної людини, вона є атрибутом людської життєдіяльності, дозволяє людині самостверджуватись як особистості і відчувати повноту життя і свободу.

Співвідношення права на життя та права на свободу творчості виявляється з одного боку у тому, що право на життя є первинним щодо усіх інших прав, у тому числі щодо права на свободу творчості. З іншого, право на свободу творчості є засобом задоволення духовних потреб у житті людини.

Взаємозв'язок мають право людини на повагу до гідності та право на свободу творчості. Право людини на повагу до гідності закладено у зміст як міжнародних, так і національних правових актів. П. Рабінович, обговорюючи необхідність оновлення Конституції України, обґрунтовано доводить необхідність більш рельєфно відобразити значущість гідності людини як основи, фундаменту усієї системи її основоположних прав і свобод, включивши це положення до ч.1 ст.21 КУ⁴⁷⁵.

О. Гришук зазначила, що людська гідність і гідність людини – це дві різні категорії. Людська гідність – це самоцінність та суспільна значимість людини як біосоціодуховної істоти, яка визначається існуючими суспільними відносинами, не залежить від людини і має бути рівною для всіх людей. А гідність людини – це внутрішня оцінка нею власної цінності, яка ґрунтується на схваленій домінуючою частиною суспільства моральній самосвідомості і готовності її охорони за будь-яких умов, а також очікування з цього приводу поваги зі сторони інших⁴⁷⁶.

⁴⁷⁵ Рабінович П. Конституційні гарантії прав людини і громадянина: можливості удосконалення. *Юридичний Вісник України*. 2008. 26 черв. — 4 лип. С. 8.

⁴⁷⁶ Гришук О. В. Людська гідність у праві: філософський аспект: автореф. дис. ... д-ра юрид.наук: 12.00.01. Х., 2008. С.14.

Досліджуючи співвідношення цієї категорії з правом на свободу творчості, такий поділ є особливо актуальним. Людська гідність і гідність людини потребує законодавчого узгодження із свободою творчості. З одного боку, повага до людської гідності об'єктивно потребує обмеження свободи творчості. Людська гідність є тією межею, де закінчується свобода у творчій діяльності. Творчість, змістом якої є неповага до людської гідності, приниження цінності та суспільної значимості людини як біосоціодуховної істоти, забороняється законами України «Про культуру», «Про кінематографію», «Про театри і театральну справу», «Про телебачення і радіомовлення», «Про захист суспільної моралі» тощо.

Однак, коли йде мова про гідність людини як внутрішню оцінку нею власної цінності, яка ґрунтується на схваленій домінуючою частиною суспільства моральній самосвідомості і готовності її охорони за будь-яких умов, свобода творчості потребує додаткових гарантій і захисту. Творчість допомагає особі реалізувати свої здібності, талант, самоствердитись. Тобто, забезпечення свободи у творчості є гарантуванням гідності людини, адже дає можливість як підвищити власну самооцінку, так і отримати оцінку своєї творчості з боку інших осіб.

Про необхідність гарантування свободи у творчості для забезпечення гідності людини свідчать історично відомі факти, коли геніальні ідеї, винаходи, наукові відкриття не отримали належної оцінки з боку суспільства через низький культурний рівень епохи. Прикладами нерозуміння людством, переслідування можуть служити роботи М. Коперника, Дж. Бруно, Леонардо да Вінчі, М. Фарадея.

Для висвітлення співвідношення права на повагу до гідності людини доцільно розмежувати категорії «людська гідність» та «гідність людини», адже гідність є однією з визначальних концепцій, що лежать в основі свободи творчості.

З одного боку, право на людську гідність передбачає певні обмеження свободи творчості. Творчість, змістом якої є приниження цінності та суспільної значимості людини як біосоціодуховної істоти, забороняється законодавством. Однак, з іншого боку, творчість допомагає особі реалізувати свої здібності, талант, самоствердитись. Коли йде мова про категорію «гідність людини» забезпечення свободи у творчості дає можливість як підвищити власну самооцінку, так і отримати оцінку своєї творчості з боку інших осіб.

Визначаючи приналежність права на свободу творчості до другого покоління прав людини, звертаємо в першу чергу увагу на те, що це одна із можливостей людини користуватися духовними, культурними благами та досягненнями, брати участь у їх створенні згідно зі своїми нахилами і здібностями. Право на свободу творчості пов'язано з діяльністю людини у

сфері культури і духовного життя, тобто за сферою реалізації належить до культурних прав і свобод людини та другого покоління прав людини.

Дослідження права на свободу творчості буде неповним без висвітлення взаємодії даного права з іншими правами і свободами людини які належать до другого покоління і є досить різноманітними за змістом, призначенням, можливістю реалізації тощо.

Переважає більшість дослідників висвітлюють культурні права як групу конституційних прав та свобод людини і громадянина, спрямованих на забезпечення культурних і духовних потреб особи. До цих прав, здебільшого, відносять право на освіту, право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності⁴⁷⁷.

Такої ж концепції дотримується і С. Гусарєв, який доводить, що культурні права та свободи — це закріплені Конституцією і законами України вид і міра можливої поведінки суб'єктів права щодо отримання та користування духовними благами. Вони включають наступні можливості: по-перше, освіту; по-друге, свободу користування вітчизняними і зарубіжними об'єктами культури; по-третє, свободу художньої, технічної, літературної і наукової творчості; по-четверте, розпорядження результатами своєї інтелектуальної праці⁴⁷⁸.

Не суперечить наведеним визначенням і позиція П. Рабіновича, який зазначає, що культурні (гуманітарні) права — це можливості збереження та розвитку своєї етнічної самобутності, доступу до здобутків духовної та матеріальної культури нації, народу, людства, їх засвоєння, використання та участі в подальшому їх збагаченні (зокрема, права на освіту й виховання; користування надбаннями культури і мистецтва; наукову, технічну та художню творчість)⁴⁷⁹.

У науковій літературі існує й інший підхід до поняття та змісту культурних прав людини. Зокрема, О. Зайчук, Н. Оніщенко додають до культурних прав право на свободу думки і слова; право на інформацію; право на свободу світогляду та віросповідань, зазначаючи, що це можливості збереження та розвитку національної самобутності людини, її духовного збагачення⁴⁸⁰. Такий підхід є обґрунтованим, зважаючи на те, що межа, яка

⁴⁷⁷ Юридична енциклопедія: В 6 т. Редкол.: Ю.С. Шемшученко К.: «Укр. енцикл.», 2001. Т. 3: К - М. С.431.

⁴⁷⁸ Теорія держави та права : навч. посіб. за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. К. : НАВС, Освіта України, 2017.С.153.

⁴⁷⁹ Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. 10-те вид., допов. Л., 2008. С.24.

⁴⁸⁰ Теорія держави і права. Академічний курс: підруч. за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. 2-е вид., перероб. і допов. К., 2008. С.98.

існує між групами прав у системі прав і свобод людини є умовною, а перелік культурних прав і свобод не можна вважати вичерпним.

Плюралізм наукових підходів до переліку культурних прав пояснюється тісними зв'язками між правами та умовністю критеріїв їх розмежування. Нерідко, одне й те саме право можуть відносити до різних груп. Зокрема, право на працю відносять до соціальних і до економічних прав і свобод, право на інформацію до особистих, до культурних прав, або до політичних, право на свободу світогляду та віросповідання розглядають в контексті особистих і культурних прав тощо.

Крім того, дискусійним, на наш погляд, є віднесення права на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ч. 2 ст. 54 Конституції України) до групи культурних прав. Наголосимо, що усі результати творчої діяльності чинним законодавством визнані товаром і можуть бути об'єктом будь-яких цивільних правочинів.

Відповідно до критерію правової охорони усі результати творчої діяльності можна розділити на дві групи. Перша – це об'єкти інтелектуальної власності, які охороняються авторським правом, правом промислової власності. Друга - результати творчої діяльності, які не відповідають критеріям охороноздатності права інтелектуальної власності, але є об'єктом цивільного обороту і створюють ринок духовної та технічної продукції.

На наш погляд, право на результати інтелектуальної, творчої діяльності спрямоване не стільки на забезпечення культурних і духовних потреб особи, як на здобуття засобів до існування, розпорядження предметами матеріального характеру, що об'єднує між собою економічні права та свободи. Вбачається необґрунтованим віднесення права на результати інтелектуальної, творчої діяльності до культурних прав і свобод людини.

Виходячи із зазначеного вище, *культурні права* – це гарантовані державою можливості інтелектуального розвитку, творчої реалізації та самовираження особи, доступу до здобутків культури нації, народу, людства, їх засвоєння, використання, участь у подальшому їх збагаченні.

До культурних прав належать:

- 1) право на освіту (ст. 53 Конституції України);
- 2) право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості право (ч. 1 ст. 54 Конституції України);
- 3) доступ до здобутків культури нації, народу, людства (ч. 4, 5 ст. 54 Конституції України).

Зважаючи на те, що творчість і освіта нерозривно пов'язані з розвитком науки та складають основу суспільного прогресу, право на свободу творчості має тісні взаємозв'язки із правом на освіту.

Забезпечення права на освіту передбачає створення умов для всебічного розвитку особистості, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей,

збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу суспільства. Здобуття освіти нерозривно пов'язано з творчою самореалізацією особи.

Освітній процес передбачає участь у науково-дослідній, дослідно-конструкторській та інших видах наукової діяльності, конференціях, олімпіадах, виставках, конкурсах тощо. Так, вступаючи до навчального закладу, людина переслідує мету здобути освіту, але, виконуючи завдання навчальної програми, вона одночасно може реалізуватися як митець, співак, науковець тощо. Для цього повинні бути створені умови, які б гарантували людині свободу творчої діяльності. Натомість, щоб написати художній твір або виконати іншу творчу роботу, особі необхідно набути нових знань, сформувати певні уміння, навички, особистісні властивості⁴⁸¹.

Тісний зв'язок права на освіту та права на свободу творчості вбачається в тому, що саме право на освіту має забезпечувати розвиток творчих здібностей особи.

Варто відзначити важливість інтеграції освіти та науки. У процесі навчання поєднується науково-дослідна робота, навчальний процес ґрунтується на наукових дослідженнях, що виконують викладачі спільно зі студентами.

Право на освіту тісно пов'язане зі свободою викладання. Це принцип академічної свободи, який є елементом права на свободу творчості і застосовується переважно до вищої школи. Під цим поняттям розуміється свобода членів академічної спільноти (осіб, які навчають, навчаються, займаються науково-дослідною роботою і працюють у вищому навчальному закладі), особисто або колективно, у заняттях, розвитку і поширенні знань шляхом науково-дослідної роботи, вивчення, обговорення, документації, виготовлення, створення, навчання, викладання, писання⁴⁸². Зазначена свобода частково відображена у п. 2 ч. 1 ст. 50 Закону України «Про вищу освіту», який передбачає вільний вибір методів та засобів навчання педагогічними та науково-педагогічними працівниками, але має цілий ряд обмежень, передбачених освітньо професійними програмами ВНЗ.

Отже, право на освіту є одним із засобів забезпечення права на свободу літературної, художньої, наукової та технічної творчості та одним із способів його реалізації. Отримання нових знань, розвиток вмінь та природної обдарованості людини відбувається в процесі здобуття освіти. Тобто, право на освіту є засобом забезпечення творчої діяльності. В процесі навчання особа

⁴⁸¹ Мельничук О. Право людини на освіту: моногр. Вінниця: ТОВ“Меркьюрі-Поділля”, 2013. С.145.

⁴⁸² Про академічну свободу і автономію вищих навчальних закладів: Декларація Генеральної асамблеї Всесвітньої університетської служби від 6–10 вересня 1988 р. м. Ліма. Сайт Академічної Спільноти. URL: <http://www.rpl.org.ua> (дата звернення: 10.01.2020).

може займатися творчою діяльністю у формі науково-дослідної роботи, викладання, художньої або іншої творчості, тобто реалізувати право на свободу творчості. У цьому випадку право на освіту є одним із способів реалізації права на свободу літературної, художньої, наукової та технічної творчості.

Право на свободу творчості перебуває у діалектичному зв'язку із правом на доступ до здобутків культури нації, народу, людства (ч. 4, 5 ст. 54 Конституції України). М.Бердяєв визначив, що творчість людини передбачає наявність трьох елементів – «свободи, таланту і вже сотвореного світу». Елементом творчості вчений визначає не об'єктивно існуючу дійсність, а «сотворений світ»⁴⁸³. Це об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення.

Реалізація права на свободу творчості є неможливою без доступу до здобутків культури нації, народу, людства. Нерідко змістом творчості є предмети, пов'язані з історичними подіями, розвитком суспільства та держави, історією, науки і культури. Інколи творчий процес передбачає необхідність дослідження старовинних книг та інших видань, що становлять історичну, художню, наукову та літературну цінність, або звернення до оригінальних художніх творів живопису, графіки та скульптури, традиційного народного мистецтва. Без забезпечення доступу до здобутків культури нації, народу, людства реалізація права на свободу творчості є неможливою.

Діалектичний зв'язок права на свободу творчості із правом на доступ до здобутків культури нації, народу, людства проявляється в репродуктивності. Суспільний прогрес, динаміка культури, духовних цінностей є результатом творчої діяльності. Незабезпечення права на свободу творчої діяльності веде до декадентства, культурного регресу.

Отже, між правом на свободу творчості та правом на доступ до здобутків культури нації, народу, людства існує діалектичний зв'язок. Право на свободу творчості детермінує потребу в праві на доступ до здобутків культури нації, народу, людства. Творчий процес передбачає звернення до культурних цінностей: дослідження старовинних книг, оригінальних художніх творів, народного мистецтва тощо. З іншого боку, наслідком відсутності творчої діяльності є культурний регрес. І навпаки, реалізація права на свободу творчої діяльності веде до подальшого збагачення здобутків культури нації, народу, людства.

Право на освіту, право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості і право на доступ до здобутків культури нації, народу, людства діалектично пов'язані, репродуктивно обумовлені.

⁴⁸³ Бердяєв Н. А. Философия свободы. Смысл творчества М. : Правда, 1989. С.127.

Досліджуючи групу культурних прав і свобод людини, варто зазначити, що ряд вчених взагалі не виділяють культурні права в окрему групу, розглядаючи їх в одній групі з соціально-економічними правами Ю. Тодика, та інші⁴⁸⁴. В. Кудрявцев⁴⁸⁵ культурні права називає соціально-духовними, а М. Орзіх⁴⁸⁶ соціально-культурними.

На наш погляд, розмежування культурних та соціальних прав і свобод є обґрунтованим. Об'єднуючою ознакою культурних прав є сприяння духовному розвитку і творчій самореалізації особи, створення умови для культурного збагачення, освіченості суспільства. Соціальні права спрямовані на забезпечення достатнього для розвитку життєвого рівня, сприятливих умов життя, гарантування можливості особи бути повноцінним суб'єктом суспільних відносин. Право на свободу творчості спрямоване на забезпечення духовних потреб людини. Розмежування культурних та соціальних прав і свобод дозволяє висвітлити особливості та призначення культурних прав, охарактеризувати місце права на свободу творчості в системі культурних прав, його взаємодію із соціальними.

Внаслідок комплексного аналізу взаємозв'язків права на свободу творчості та висвітлення його місця в системі прав та свобод людини, автор дослідження дійшла висновку, що за сферою реалізації в суспільному житті, як критерію класифікації прав і свобод особи, право на свободу творчості належить до культурних прав і свобод людини, адже воно тісно пов'язано з діяльністю людини у сфері культури і духовного життя. Культурні права – це гарантовані державою можливості інтелектуального розвитку, творчої реалізації та самовираження особи, доступу до здобутків культури нації, народу, людства, їх засвоєння, використання, участь у подальшому їх збагаченні. До них належать: право на освіту (ст. 53 Конституції України); право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості (ч. 1 ст. 54 Конституції України); право на доступ до здобутків культури нації, народу, людства (ч. 4, 5 ст. 54 Конституції України).

До групи соціальних прав і свобод людини належать: право на працю, на страйк, на відпочинок, соціальний захист, на житло, достатній життєвий рівень, на охорону здоров'я, медичну допомогу і медичне страхування, право на безпечне навколишнє середовище.

Право на свободу творчості тісно пов'язане з правом на працю та правом на відпочинок, адже творча діяльність може бути як формою праці, так і відпочинку.

⁴⁸⁴ Тодыка Ю. Н. Основы конституционного строя Украины: монография. Х.: Факт, 1999. С.116.

⁴⁸⁵ Кудрявцев В. Н. Свобода научного творчества. *Государство и право*. 2005. № 5. С. 23.

⁴⁸⁶ Орзіх М. П. Правове становище громадян у соціально-культурній сфері розвинутого соціалізму. К.: Тов-во Знання УРСР, 1985.С.13—23.

«Сам Бог побажав явити власну творчу діяльність у формі праці та відпочинку, тож людині треба наслідувати Бога і в тому, і в іншому», - цими словами Папа Іван Павло II скеровує нас до акту Творіння, до першого «Євангелія праці»⁴⁸⁷.

У ч.1 ст.43 Конституції зазначається, що кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає, або на яку вільно погоджується.

Зв'язок права на працю з правом на свободу творчості проявляється у випадку, коли створення інтелектуального продукту входить до безпосередніх трудових обов'язків працівника. Право на свободу літературної, художньої, наукової, технічної творчості, свобода викладання у взаємодії з правом на працю може трансформуватись у трудовий обов'язок. Цю взаємодію не слід розглядати як обмеження права на свободу творчості, адже особливості трудових відносин передбачають правила внутрішнього трудового розпорядку, режим роботи. У вільний від роботи час людина може реалізовувати конституційне право на свободу творчості в повному обсязі.

Гарантією є право робітників на відпочинок. Час відпочинку - це передбачена трудовим законодавством можливість працівника відновити свої фізичні та духовні сили у вільний від роботи час, використаний на власний розсуд⁴⁸⁸.

Тобто, у час відпочинку, який включає право на обідню перерву, право на вихідні дні, право на відпустку, працівник має право вільно займатися творчою діяльністю.

Тісний зв'язок право на свободу творчості має з правом на отримання творчої відпустки, яка надається для завершення дисертації на здобуття наукового ступеня, а також для написання підручника, монографії, довідника або іншої наукової праці.

С. Гуцу та М. Нечипорук вказують, що не можна сказати, що творча відпустка - це відпочинок, адже надається для виконання спеціального творчого завдання. Відпустка асоціюється з відпочинком, а під час творчої відпустки відпочинку немає. Тобто, працівник тимчасово звільняється від основної роботи, але зобов'язаний використати відпустку за цільовим призначенням⁴⁸⁹. На наш погляд, визначення «право на творчу відпустку» не суперечить змісту, адже воно надається за волевиявленням особи займатися

⁴⁸⁷ Енцикліка *Laborem Exercens* («Працюючи») Йоана Павла II від 14 вересня 1981 року присвячена соціальному вченню Церкви з питань найманої праці та капіталу. URL:<http://honoratki.org.ua.html> (дата звернення: 10.01.2020).

⁴⁸⁸ Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL:zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 10.01.2020)

⁴⁸⁹ Гуцу С. *Правова природа й особливості правового регулювання творчих відпусток для науковців. Гуманітарний часопис*. 2005. № 1.С. 125–128.

певним видом творчості. Крім того, творчість – це діяльність, яка одночасно може бути працею та відпочинком. Творчість як форма відпочинку задовольняє потреби людини в самовираженні, самоствердженні, що сприяє відновленню як фізичних, так і духовних сил.

Право на творчу відпустку - це гарантія свободи творчості, адже навряд чи можна сподіватися на творчий результат, коли не забезпечені базові ступені піраміди Маслоу. Іншими словами, коли працівник тимчасово, з оплатою звільняється від основної роботи для зайняття творчою діяльністю, забезпечуються первинні потреби особи (фізіологічні, потреба у безпеці, підтримка).

Отже, право на свободу творчості має зв'язок із соціальними правами, зокрема, з правом на працю та відпочинок. Якщо створення інтелектуального продукту входить до трудової функції працівника, право на творчу діяльність трансформується в трудовий обов'язок. Однак, це не обмежує права на свободу творчості. Право на відпочинок передбачає можливість працівника вільно займатися творчою діяльністю. Право на творчу відпустку є додатковою гарантією свободи творчості, адже працівник тимчасово, з оплатою звільняється від основної роботи для завершення дисертації на здобуття наукового ступеня, написання підручника, монографії, довідника або іншої наукової праці.

Нерідко, право на працю та відпочинок одночасно відносять і до *економічних* прав і свобод людини, або розглядають його у групі соціально-економічних прав особи. Незважаючи на те, що критерії такого розмежування є відносними, в межах даного дослідження, доцільно розмежовувати соціальні та економічні права та свободи.

О. Зайчук, Н. Оніщенко визначають, що економічні права — це можливості розпоряджатися предметами матеріального характеру та здобувати засоби для існування і розвитку. Такими є право приватної власності, право на підприємницьку діяльність, право на користування об'єктами права власності українського народу, державної та комунальної власності⁴⁹⁰.

О. Гончаренко вказує, що економічні права людини можна визначити як самостійний вид прав та свобод у загальній системі прав та свобод людини, під якими слід розуміти можливості людини володіти, користуватися та розпоряджатися економічними благами, а також набувати та захищати їх у порядку, передбаченому правом, а держави повинні забезпечувати належні

⁴⁹⁰ Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2006. С.263.

умови реалізації таких прав відповідно до міжнародно-правових зобов'язань⁴⁹¹.

Як вже зазначалося, право на результати інтелектуальної, творчої діяльності належить до економічних прав і свобод, адже спрямоване на здобуття засобів до існування, розпорядження предметами матеріального характеру, що об'єднує між собою економічні права та свободи.

Право на свободу творчості пов'язане причинно-наслідковим зв'язком із правом на результати творчої діяльності. Тобто, право на свободу творчості - це явище, внаслідок якого може виникати право на результати творчості. Особливостями такого зв'язку є послідовність цих прав у часі: право на свободу творчості завжди передує праву на результати інтелектуальної діяльності. Навіть у випадку, коли право на результати інтелектуальної діяльності переходить у власність до вторинних суб'єктів, первинним у часі залишається акт створення об'єкта інтелектуальної власності.

Зв'язок права на результати творчої діяльності та права на свободу творчості вбачається також у тому, що перше призначене сприяти розвитку ініціативи у реалізації творчих здібностей людини через можливість здобути засоби до існування.

Таким чином, серед економічних прав і свобод людини, досліджуване право тісно пов'язане з правом на результати творчої діяльності, правом інтелектуальної власності, яке, на наш погляд, належить до цієї групи прав. Внаслідок права на свободу творчості може виникати право на результати творчості, право інтелектуальної власності. Право на свободу творчості завжди передує праву на результати інтелектуальної діяльності. З іншого боку, право на результати творчої діяльності та інтелектуальної власності призначене сприяти ініціативі у розвитку і реалізації творчих здібностей людини через можливість здобути засоби до існування.

Право на свободу творчості має тісний зв'язок із правами третього покоління прав і свобод людини. До прав солідарності належать: право народу, право нації, право спільноти, які засновані на солідарності людей.

Права третього покоління привертають неабияку увагу науковців, адже якщо перше покоління прав – захищає особу від держави, друге – вимагає надання певної соціально-економічної підтримки, то права третього покоління мають забезпечити саме соціальну солідарність. Більше того, покоління права мають різну юридичну природу, оскільки нові покоління прав мають в першу чергу забезпечувати такі права, які життєво важливі не тільки для індивіда, а і для спільнот⁴⁹².

⁴⁹¹ Гончаренко О.Г. Стівідношення економічних прав з іншими правами людини і громадянина в Україні. Право України. 2004. № 9. С. 55–58.

⁴⁹² Римаренко С. Ю. Індивідуальні та колективні права: етнополітичний контекст: Монографія; К.: Світогляд, 2013. С.41.

Тісний зв'язок проявляється між правом на свободу творчості і правом користуватися культурним потенціалом людства. Розмірковуючи над їх співвідношенням, варто згадати історію еволюції людства та окремі наукові відкриття, які кардинально вплинули на процес суспільного розвитку.

Зв'язок прав солідарності та наукових відкриттів знаходимо ще на зорі розвитку людства, у грецькій міфології. Зокрема, Прометей викрав у богів вогонь для людей. Наукове відкриття вогню мало визначальне значення для розвитку суспільства, його узурпація унеможливила б подальший суспільний розвиток. Тому у міфі описується героїчна поведінка Прометея з метою забезпечення поширення відповідного наукового відкриття. Важливість прав солідарності в науці та у творчості спостерігається ще на зорі розвитку людства у різних народів відкриття неодноразово повторювалися і стверджувалися на практиці, стаючи надбанням усього людства.

Зв'язок прав солідарності проявляється в усіх наукових відкриттях протягом історії розвитку людства. Чи можна уявити узурпацію, наприклад Законів Ньютона чи таблиці Менделєєва однією спільнотою, без доступу до цих наукових здобутків інших, або наукове відкриття явища радіоактивності здійснене А. Беккерелем у 1896 р., яке дозволило оволодіти атомною енергією? Співвідношення права на доступ до культурних надбань людства та свободи творчості проявляється також у моральній відповідальності вчених перед суспільством, у необхідності широкої міжнародної співпраці вчених.

Внаслідок забезпечення доступу до культурних надбань людства, об'єднаними зусиллями вчених створюються нові результати творчості, об'єкти інтелектуальної власності, відбувається науково-технологічний прогрес. Внаслідок розвитку ідей Коперника, Галілея, Кеплера, Тіхо Браге, Ньютона, Гільберта та багатьох інших у XVI–XVII відбулась наукова революція.

Крім доступу на користування спільним спадком людства право на свободу творчості тісно пов'язане з правом спільноти на політичне, соціальне і культурне самовизначення. Усвідомлення недосконалості інституту прав людини відчувається в процесі вирішення етнічних проблем правового регулювання традиційних знань.

Традиційні знання є важливим творчим надбанням народу, окремої спільноти, які мають визначальне значення для культурної ідентифікації певної спільноти. Так, протягом тривалого періоду, право українського народу на культурне самовизначення зазнавало обмежень з боку антиукраїнської політики Катерини II, російського царизму, радянської влади. З метою, аби українська культура стала менш привабливою, протягом століть проводилось її штучне збіднення. Український фольклор, література, архітектура тощо ціле направлено знищувались. До прикладу монументальні зібрання українського

фольклору, здійснені П. Чубинським, М. Драгомановим, В. Антоновичем, Я. Головацьким були обмежені у поширенні.

В. Хаксер вказав: «Права етнічних спільнот є колективними, оскільки їх об'єкт по своїй природі пов'язаний з цілою спільнотою людей, а не з особистими інтересами окремого етнічного індивіда, їх суб'єктами є група, яка являє собою дещо більше, ніж проста сума етнічних індивідів (синергетична властивість етнічних колективів), вони не повинні погрожувати існуючим стандартам прав людини і не повинні заперечувати ціннісний пріоритет індивідуальних прав»⁴⁹³.

Проблема правового регулювання традиційних знань як результату творчої діяльності спільноти є надзвичайно актуальною. Традиційні знання, це спадок спільноти, народу і необхідно за допомогою законодавства створювати стимули їх збереження та гарантії передання наступним поколінням. Однак, на сьогодні існує безліч проблем у сфері міжнародного співробітництва з питань узгодження приналежності традиційних знань, визначенням їх володарів, ідентифікацією та використанням.

Наша країна має багатогранну духовну і матеріальну культуру, в якій відобразилась драматичність історичного буття українського народу. Знання народної культури, етногенезу (походження народу), витоків української ментальності є складовими традиційних знань. Багаті народні традиції, музеї, де зібрано зразки витворів народного мистецтва, фольклору (як усної народної творчості, так і музики, співів, танців тощо), архіви із записами фольклору потребують захисту. Тому питання, пов'язані із захистом прав на традиційні знання стосуються і України. Розв'язанням цих проблем повинна опікуватися держава. У світі традиційними знаннями опікується ВОІВ. Традиційні знання на сьогодні належать до нових об'єктів інтелектуальної власності, що недостатньо вивчені як такі (якої саме охорони вони потребують, яким чином їм надавати охорону)⁴⁹⁴.

Дискусійним залишається питання щодо виокремлення *четвертого покоління прав людини*, яке безпосередньо пов'язане з правом на свободу творчості. В умовах викликів XXI століття, появою нових штамів вірусів, невиліковних хвороб визначального значення для суспільного розвитку набувають наукові відкриття у галузі мікробіології, медицини, генетики. У правовому полі цей процес супроводжується появою прав людини, які пов'язані з втручанням у психофізіологічну сферу життя людини, зокрема: право особи на цілісність, право на зміну статі, право на трансплантацію органів, право клонування, право на евтаназію, право на вільну від дитини

⁴⁹³ Hakser Vinit. Collective Rights and the Values of Groups. Inquiry, 2010. Vol. 41. P. 22.

⁴⁹⁴ Макаришева Т. Про традиційні знання. По матеріалам газети «ЗАКОН & БІЗНЕС» URL: https://www.ts.lica.com.ua/b_text.php?type=3&id=81094&base=1

сім'ю, право жінки на штучне запліднення і виношування дитини для іншої сім'ї, вирощування органів людини з її стовбурових клітин та ін.

Зародження нового покоління прав людини активно обговорюється в наукових колах, однак питання залишається дискусійним. Ю. Тодика відзначив, що четверте покоління прав людини це правова відповідь викликам ХХІ ст., коли мова йде про виживання людства як біологічного виду, про збереження цивілізації, про подальшу космічну соціалізацію людства ⁴⁹⁵.

Цікавий приклад в цьому контексті використання європейського досвіду наводить Н. Оніщенко . Зокрема, право на цілісність особи – нове особистісне право, необхідність якого обумовлена науково-технічним прогресом, особливо в сфері людини і біологічної науки (ст. 2 Хартії Європейського Союзу про основні права 2000 року). Це право включає поінформованість і згоду людини щодо застосування медичних препаратів, процедур, а також інших заходів у межах медицини і біології. Одним із трактувань цього права є право людини на якісні медичні препарати. Суттєвого удосконалення у зв'язку з цим потребує чинне законодавство України (Закон України «Про лікарські засоби», Основи законодавства України про охорону здоров'я тощо), що, безумовно, буде сприяти позитивним зрушенням в оновленні правової системи ⁴⁹⁶.

Четверте покоління прав людини виділяє Н. Мушак. Автор відносить до цього покоління соматичні права людини, визнаючи їх є особистим немайновим правами направленими на охорону та реалізацію права особи на будь-які дії зі своїм тілом, які не заборонені законом ⁴⁹⁷.

Сьогодні на міжнародно-правовому і регіональному рівні, існують нормативно-правові обмеження соматичних прав людини. Теоретична розробка соматичних прав людини зазвичай визначається як «захист прав людини у сфері біоетики», «права людини та розвиток біології й медицини» ⁴⁹⁸.

Разом з тим, в основі усіх прав, які виокремлюються як права четвертого покоління лежить право на свободу наукової творчості, що вказує на їх тісний зв'язок.

⁴⁹⁵ Тодика Ю.Н. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине К.: Концерн «Видавничий Дім "Ін Юре", 2001 368 с.

⁴⁹⁶ Оніщенко Н. М. Розвиток національної правової системи в контексті запитів громадянського суспільства ScienceRise: Juridical Science №3(5) 2018 С. 7-9.

⁴⁹⁷ Мушак Н.Б. Концептуальні підходи до класифікації прав людини в умовах глобалізаційних процесів. Часопис Київського університету права. 2011. URL http://kul.kiev.ua/images/chasop/2011_2/298 (Дата зверненн я02.01.2020).

⁴⁹⁸ Стеценко С. Г., Стеценко В. Ю., Сенюта І. Я. Медичне право України: підручник / за заг. ред. С. Г. Стеценка. Київ: Всеукр. асоц. вид. «Правова єдність», 2008. С.378.

Отже, право на свободу творчості тісно пов'язане з трьома поколіннями прав людини та четвертим поколінням, яке наразі перебуває на стадії становлення.

Його зв'язок з першим поколінням прав людини проявляється у співвідношенні права на свободу творчості з політичними правами.

Право на свободу творчості пов'язане з правом об'єднуватись в громадські організації, право на участь у процесі прийняття та реалізації політичних рішень. Митці, науковці можуть створювати громадські наукові організації, творчі спілки впливати на прийняття політичних рішень, захищати свої права, встановлювати контакти з іншими громадськими організаціями інших країн, вступати до міжнародних об'єднань тощо.

Особливе значення має зв'язок права на свободу творчості з особистими (громадянськими правами). Він проявляється через співвідношення права на життя та права на повагу до людської гідності, права на свободу слова.

Право на життя є первинним щодо усіх інших прав, у тому числі щодо права на свободу творчості. З іншого, право на свободу творчості є засобом задоволення духовних потреб в житті людини.

Особливість співвідношення права на повагу до гідності людини з правом на свободу творчості полягає у розмежуванні категорій «людська гідність» та «гідність людини». Право на людську гідність передбачає певні обмеження свободи творчості. Творчість, змістом якої є приниження цінності та суспільної значимості людини як біосоціодуховної істоти, забороняється законодавством.

Коли ми говоримо про «гідність людини» творчість допомагає особі реалізувати свої здібності, талант, самоствердитись. Право на «гідність людини» потребує забезпечення свободи у творчості, адже це засіб підвищення власної самооцінки і отримання оцінку своєї творчості з боку інших осіб.

Свобода творчості є однією зі сфер реалізації свободи думки і слова, адже творчий процес передбачає вираження думок, поглядів, переконань, раціоналізованих почуттів, установок, орієнтацій, концепцій, теорій тощо. Свобода творчості є неможливою без свободи думки та слова. З іншого боку, право на свободу творчості є найважливішою передумовою, одним із проявів свободи слова. Єдність цих прав полягає у тому, що їх обмеження є ознакою антидемократичного режиму.

Право на свободу творчості відноситься до другого покоління прав людини. Зв'язок з іншими правами другого покоління проявляється у тому, що творчість і освіта нерозривно пов'язані з розвитком науки та складають основу суспільного прогресу, право на свободу творчості має тісні взаємозв'язки із правом на освіту. Воно є одним із засобів забезпечення права на свободу літературної, художньої, наукової та технічної творчості та одним із способів

його реалізації. Отримання нових знань, розвиток вмінь та природної обдарованості людини відбувається в процесі здобуття освіти. Тобто, право на освіту є засобом забезпечення творчої діяльності. У процесі навчання особа може займатись творчою діяльністю у формі науково-дослідної роботи, викладання, художньої або іншої творчості, тобто реалізувати право на свободу творчості. У цьому випадку право на освіту є одним із способів реалізації права на свободу літературної, художньої, наукової та технічної творчості.

Діалектичний зв'язок поєднує право на свободу творчості з правом на доступ до здобутків культури нації, народу, людства. Право на свободу творчості детермінує потребу в праві на доступ до здобутків культури нації, народу, людства. Творчий процес передбачає звернення до культурних цінностей: дослідження старовинних книг, оригінальних художніх творів, народного мистецтва тощо. З іншого боку, наслідком відсутності творчої діяльності є декадентство, культурний регрес. І навпаки, реалізація права на свободу творчої діяльності веде до подальшого збагачення здобутків культури нації, народу, людства.

Взаємозв'язок права на свободу творчості з соціальними правами проявляється через право на працю та відпочинок. Якщо створення інтелектуального продукту входить до трудової функції працівника, право на творчу діяльність трансформується в трудовий обов'язок. Право на відпочинок передбачає можливість працівника вільно займатись творчою або будь-якою іншою діяльністю. Право на творчу відпустку є додатковою гарантією свободи творчості, адже працівник тимчасово, з оплатою звільняється від основної роботи для завершення дисертації на здобуття наукового ступеня, написання підручника, монографії, довідника або іншої наукової праці.

Серед економічних прав і свобод людини, досліджуване право тісно пов'язане з правом на результати творчої діяльності, правом інтелектуальної власності, яке, на наш погляд, належить до економічних прав і свобод. Внаслідок права на свободу творчості може виникати право на результати творчості, право інтелектуальної власності. Право на свободу творчості завжди передує праву на результати інтелектуальної діяльності. З іншого боку, право на результати творчої діяльності та інтелектуальної власності призначене сприяти ініціативі у розвитку і реалізації творчих здібностей людини через можливість здобути засоби до існування.

Зв'язок права на свободу творчості з третім поколінням прав людини проявляється у співвідношенні між правом на свободу творчості і правом користуватися культурним потенціалом людства. Внаслідок забезпечення доступу до культурних надбань людства, об'єднаними зусиллями вчених створюються нові результати творчості, об'єкти інтелектуальної власності,

відбувається науково-технологічний прогрес. Право на свободу творчості тісно пов'язане з правом спільноти на культурне самовизначення. Визначального значення у цьому процесі набувають традиційні знання як частина культури спільноти, нації, народу. Традиційні знання є важливим творчим надбанням окремої спільноти, які мають визначальне значення для її культурної ідентифікації. Так, протягом тривалого періоду, право українського народу на культурне самовизначення зазнавало обмежень з боку антиукраїнської політики Катерини II, російського царизму, радянської влади.

Традиційні знання - це культурна спадщина, яку необхідно за допомогою законодавства охороняти, створювати стимули до збереження та гарантії передання наступним поколінням. Однак, на сьогодні існує безліч проблем у сфері міжнародного співробітництва з питань узгодження приналежності традиційних знань, визначенням їх володарів, ідентифікацією та використанням.

Незважаючи на те, що виокремлення четвертого покоління прав людини залишається дискусійним, вважаємо за доцільне вказати, що в основі усіх прав, які виокремлюються науковцями як права четвертого покоління лежить право на свободу наукової творчості, що вказує на їх тісний зв'язок.

РОЗДІЛ 4

МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ТВОРЧОСТІ

4.1. Механізм забезпечення права на свободу творчості у статичному вимірі

Для переходу права на свободу творчості від площини декларативності до реального змісту необхідним є належне функціонування механізму його забезпечення. Найбільш вдало охарактеризувати комплексну та цілеспрямовану діяльність щодо надання правам і свободам реального змісту можна за допомогою терміну «забезпечення прав і свобод особи», який передбачає їх повагу, дотримання, визнання і гарантування⁴⁹⁹.

Цілком виправдане поняття забезпечення прав і свобод у правовій доктрині розглядається через призму його механізму, який упорядковує статичні елементи та приводить їх у дію. У цьому механізмі вчені зазвичай виділяють декілька підсистем – реалізації, охорони та захисту, або додають ще й правове регулювання⁵⁰⁰.

У тлумачних словниках поняття «механізм» з точки зору явищ та процесів розглядається як внутрішня будова, система чого-небудь, як послідовність станів, процесів, які визначають собою які-небудь дії, явища; система; пристрій, який визначає порядок якого-небудь виду діяльності⁵⁰¹.

Саме категорія «механізм» в юридичних дослідженнях дозволяє розглянути забезпечення права на свободу творчості як комплексне явище правової дійсності, його складові та відобразити динамічні процеси, які виникають внаслідок функціонування цього механізму.

І. Кузнецов, довів, що при дослідженні механізму здійснення державних функцій необхідно виділяти статичну (державні і громадські організації) і динамічну (діяльність цих організацій) сторони цього механізму⁵⁰².

Майже аналогічної точки зору дотримувався й Е. Форнель, який у ході аналізу механізму здійснення державних функцій, під останнім розумів

⁴⁹⁹ Волинка К. Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 К., 2000. С.5.

⁵⁰⁰ Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. С.190.

⁵⁰¹ Великий тлумачний словник української мови / уклад. і гол. В. Т. Бусел. К. ; Ірпінь : Перун, 2002. С.523.

⁵⁰² Кузнецов И. А. Некоторые методологические вопросы классификации внутренних функций социалистического государства. *Вопросы теории государства и права*. 1986. Вып. 7. С.29-31.

систему органів державної влади і управління щодо реалізації даної функції, а також правові форми її здійснення⁵⁰³.

На наш погляд, розмежування статичного та динамічного виміру механізму забезпечення права на свободу творчості є обґрунтованим. Категорія «механізм» дозволяє розглянути забезпечення права на свободу творчості як статичне явище, зокрема, охарактеризувати його структуру, сукупність складових елементів. Висвітлити особливості взаємодії цих елементів можливо через характеристику динамічних процесів, які виникають внаслідок функціонування цього механізму.

Механізм забезпечення права на свободу творчості доцільно досліджувати у статичному та динамічному вимірах. Статичний вимір проявляється через внутрішню структуру, будову, сукупність елементів, форм, методів та інструментів.

Етимологія поняття «забезпечення» передбачає створення надійних умов для здійснення чого-небудь, гарантування, захист, охорону від небезпеки⁵⁰⁴.

Ю. Шемшученко визначає механізм забезпечення прав і свобод людини як комплекс взаємопов'язаних і взаємодіючих нормативно-правових передумов, юридичних засобів та загальносоціальних умов, які створюють комплекс можливостей для повноцінної реалізації прав і свобод, їх охорони від потенційних правопорушень та захисту прав і свобод, які зазнали порушення⁵⁰⁵.

Н. Оніщенко поняття механізму забезпечення прав і свобод особи розглядає як комплекс взаємопов'язаних, взаємодіючих юридичних передумов, нормативних засобів та загальносоціальних умов, що створюють належні юридичні і фактичні можливості для повноцінного здійснення прав і свобод людиною⁵⁰⁶. Поділяючи думку автора, у визначенні механізму можна виділити дієвий комплекс взаємопов'язаних, взаємодіючих юридичних передумов, нормативних засобів та загальносоціальних умов, а також мету механізму, яка полягає у створенні належних юридичних і реальних умов для повноцінного здійснення прав та свобод людини і громадянина. Досягнення мети можливе лише за умови створення та ефективного функціонування

⁵⁰³ Форнель Е. Р. Функции советского общенародного государства по оказанию социальных услуг: автореф. Дис. канд. юрид. наук, 1983. С.16.

⁵⁰⁴ Великий тлумачний словник сучасної української мови. Ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. С.281.

⁵⁰⁵ Конституційне право України. Академічний курс : підруч. : у 2 т. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. К. : Юридична думка, 2008. С.55

⁵⁰⁶ Оніщенко Н. М. Механізм забезпечення прав і свобод особи. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003–2011. Т. II: Права людини у контексті поліцейської діяльності. 2005. С. 487– 488.

передумов, нормативних засобів та загальносоціальних умов, отже, мета є динамічним виміром механізму забезпечення прав людини.

К. Волинка механізм забезпечення прав та свобод людини визначає як єдине, цілісне і якісно самостійне явище правової системи, яке є комплексом взаємопов'язаних і взаємодіючих передумов, засобів та умов, які створюють належні юридичні та фактичні можливості для повноцінного здійснення кожним своїх прав і свобод⁵⁰⁷.

О. Пушкіна визначає досліджуване правове явище як систему передбачених конституцією держави заходів, гарантій, засобів та механізмів, що втілюються у діяльності органів державної влади й місцевого самоврядування і спрямовані на сприяння реалізації та захист прав і свобод людини та громадянина, які встановлені Конституцією України⁵⁰⁸.

У теорії права правовий механізм визначають як певну конструкцію, яка передбачає дію послідовно організованих юридичних засобів, які дають можливість досягти конкретної юридичної цілі з дотриманням відповідної процедури, кожна ланка якого є самостійним комплексом юридичних засобів⁵⁰⁹.

Доречним видається визначення О. Турута, який вважає, що структуру механізму забезпечення прав і свобод людини утворюють нормативний, інституційний, процесуальний, результативний елементи, які функціонують у разі створення необхідних матеріальних та ідеологічних передумов⁵¹⁰. Процесуальний і результативний елементи є динамічним виміром механізму забезпечення прав і свобод людини. Нормативний і інституційний частково відображають статичний вимір досліджуваного поняття.

Механізм забезпечення права на свободу творчості у статичному вимірі – це єдність взаємопов'язаних правових та інституційних засобів, загальносоціальних умов, що створюють належні юридичні і фактичні можливості для повноцінного здійснення права на свободу творчості.

Структура механізму забезпечення права на свободу творчості – це його внутрішня будова, яка характеризується єдністю елементів, що знаходяться в певних зв'язках і відносинах між собою.

А. Олійник, досліджуючи механізм забезпечення прав і свобод, виділяє складові його структури:

⁵⁰⁷ Волинка К. Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К., 2000. С.5

⁵⁰⁸ Пушкіна О. В. Конституційний механізм забезпечення прав людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02; Харківська нац. академія ім. Я. Мудрого. Х., 2008. 38 с.

⁵⁰⁹ Скаун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. С.190.

⁵¹⁰ Турута О. В. Юридичний механізм забезпечення реальності прав і свобод громадян. *Форум права*. 2010. № 2. С. 519–523.

а) гарантії здійснення конституційних свобод;

б) систему міжнародних форумів, органів держави і місцевого самоврядування, їх службових та посадових осіб, об'єднань громадян, що гарантують конституційні свободи, охороняють, захищають і відновлюють їх у разі порушення;

в) юридичні елементи механізму їх реалізації (правові норми та нормативно-правові акти; юридичні факти; правові відносини; права, свободи, обов'язки; індивідуально-правові акти та документи; форми, методи організації здійснення прав і свобод);

г) процес практичного втілення можливості та необхідності у дійсність;

д) умови і фактори такого процесу⁵¹¹.

Досліджуючи поняття механізму забезпечення права на свободу творчості, ми виділяємо його статичний і динамічний стани. Тому, на наш погляд, процес практичного втілення можливості та необхідності у дійсність, а також умови і фактори такого процесу - це динамічний вимір механізму забезпечення, який можливий лише за умови функціонування усіх елементів його статичної структури.

Найважливішим чинником реального забезпечення права на свободу творчості, разом із його визнанням, виступає гарантування. Саме гарантії основних прав і свобод надають усім елементам механізму забезпечення реального змісту для можливості безперешкодного їх здійснення охорони і захисту. Взаємозв'язок механізму забезпечення права на свободу творчості є двостороннім, адже необхідною умовою його функціонування та ефективної реалізації є гарантії.

Отже, гарантії забезпечення права на свободу творчості є основоположним елементом досліджуваного механізму у статичному вимірі і є системою узгоджених соціально-економічних, політичних, культурних (духовних), юридичних передумов, умов, засобів і способів, що забезпечують фактичну реалізацію та захист у разі порушення права на свободу творчості (оскарження, невизнання).

Специфіка гарантій права на свободу творчості полягає у тому, що вони функціонують через систему органів, які спрямовані на гарантування свободи творчості, вільний вибір діяльності у сфері культури. Втручання у творчий процес і здійснення цензури у творчій діяльності заборонено законом. Ефективність функціонування механізму забезпечення права на свободу творчості відображає ступінь гарантованості цього права. Функціональне призначення гарантій полягає в забезпеченні умов для реалізації, охорони та

⁵¹¹ Олійник А. Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні: монографія. К.: Алтера; КНТ; Центр навч. літ., 2000. С.384-385.

захисту творчої діяльності. Детальніше гарантії як елемент механізму забезпечення права на свободу творчості розглянемо у наступному підрозділі.

Не викликає сумнівів і ствердження А. Олійника, що система міжнародних організацій, органів держави і місцевого самоврядування, їх службових та посадових осіб, об'єднань громадян, що гарантують права та свободи, охороняють, захищають і відновлюють їх у разі порушення є складовою частиною механізму забезпечення прав людини.

На наш погляд, це державні та недержавні інституційні засоби забезпечення права на свободу творчості, серед яких необхідно насамперед відзначити: а) міжнародні організації, б) органи судової влади, в) організацію поліцейських структур (англ. Police), г) прокуратуру, д) омбудсмена, е) інститути громадянського суспільства (громадські організації, релігійні організації, благодійні організації, професійні спілки, творчі спілки, організації роботодавців, недержавні засоби масової інформації). Отже, другим елементом механізму забезпечення права на свободу творчості є державні та недержавні інституційні засоби забезпечення прав і свобод людини.

Складовою частиною досліджуваного поняття А. Олійник визначає юридичні елементи механізму реалізації (правові норми та нормативно-правові акти; юридичні факти; правові відносини; права, свободи, обов'язки; індивідуально-правові акти та документи; форми, методи організації здійснення прав і свобод). Однак, на наш погляд, реалізація - це динамічний вимір механізму забезпечення права на свободу творчості. Разом із тим, перераховані елементи (правові норми, юридичні факти тощо), безперечно, є елементами механізму забезпечення права на свободу творчості. Дискусійним видається лише визначення «юридичні елементи механізму реалізації».

Правова ідеологія, принципи права, норми права, правові акти, що регулюють суспільні відносини, які виникають у процесі творчої діяльності, є складовою механізму забезпечення. Нормативно-правові, інтерпретаційно-правові, акти застосування норм права є правовими засобами регулювання відносин у сфері права на свободу творчості. Наступним елементом є юридичні факти – конкретні життєві обставини, за наявності чи відсутності яких виникають, змінюються чи припиняються відносини, пов'язані з реалізацією свободи творчості. Складовою частиною механізму є творчі правовідносини як правова форма взаємодії суб'єктів у цій сфері. У правовідносинах здійснюється використання суб'єктивного права на свободу творчості, його реалізація та захист.

Отже, третім елементом механізму забезпечення права на свободу творчості є правові засоби забезпечення права на свободу творчості, до яких належать правова ідеологія, принципи права, норми права, правові акти, що

регулюють суспільні відносини, юридичні факти, правовідносини у сфері творчості.

Важливе значення у сфері забезпечення права на свободу творчості має правосвідомість. Беручи до уваги сучасний рівень розвитку технологій, засобів для копіювання об'єктів інтелектуальної власності, визначальний вплив на охорону, реалізацію та захист права на свободу творчості має рівень правосвідомості суспільства.

Усі суб'єкти механізму забезпечення права на свободу творчості є носіями правосвідомості, що об'єктивно впливає на рівень забезпечення права на свободу творчості та функціонування всього механізму.

Поняттю правосвідомості у ході власних досліджень значну увагу приділяли Л. Петражицький, М. Рейснер, І. Фарбер, О. Лукашкова, Е. Назаренко та інші науковці. Відповідно, з одного боку, під правосвідомістю розуміють сукупність ідей, уявлень і почуттів, які відображають ставлення суспільства до права, його структури, механізму правового регулювання суспільних відносин. З іншого – правосвідомість можна розглядати як спосіб впливу права через свідомість окремих індивідів на закріплення навичок їх правової позитивної поведінки⁵¹².

Поряд із правосвідомістю розглядають явище правової культури, адже ці поняття є суміжними і мають вагомий вплив на рівень забезпечення прав і свобод особи. Правова культура – це система правових цінностей, обумовлена всім соціальним, духовним, політичним і економічним устроєм, що відображає якісний стан забезпечення прав та свобод особи у досягнутому рівні правосвідомості, правової діяльності, правових актів, у рівні правового розвитку суб'єктів, а також рівні гарантованості державою і громадянським суспільством прав та свобод. Зважаючи на вищевикладене, правосвідомість не є елементом правової культури. Єдність правосвідомості та правової культури полягає в тому, що правосвідомість та правова культура розвиваються у суспільстві; правова культура є формою вираження правосвідомості; вони є взаємообумовленими та взаємозалежними елементами, оскільки чим вищий рівень правової культури панує у суспільстві, тим вищим буде і рівень правосвідомості. Відмінності між цими поняттями полягають у наступному: правова свідомість є ширшим поняттям, ніж правова культура; правова культура формується внаслідок суб'єктивного впливу – правового виховання, а правова свідомість – внаслідок поєднання суб'єктивного та об'єктивного впливу на особу – правової соціалізації⁵¹³.

⁵¹² Опольська Н.М. Права дитини в Україні: монографія, 2-ге видання, перероблене та доповнене. Вінниця: ВНАУ, 2019. С.188-195.

⁵¹³ Опольська Н.М. Права дитини в Україні: монографія, 2-ге видання, перероблене та доповнене. Вінниця: ВНАУ, 2019. С.195.

Правосвідомість можна розглядати як спосіб впливу права через свідомість самого суб'єкта права на свободу творчості, посадових осіб державних та недержавних інституцій і суспільства в цілому на закріплення навичок правової позитивної поведінки. Через діяльність названих суб'єктів механізм забезпечення права на свободу творчості трансформується зі статичного виміру у динамічний, і рівень їх правової свідомості має визначальний вплив на цей процес.

Визначальне значення в цьому процесі має правове виховання. В. Я. Тацій вказує, що сьогодні вкрай необхідно зорієнтувати молодь на поглиблене розуміння значення права як найбільш універсального, легітимного засобу регулювання взаємин між людьми, особою та державою, заснованого на визнанні людини найвищою соціальною цінністю, взаємній відповідальності людини та держави. Саме такий методологічний підхід сприятиме формуванню у молоді оновленого юридичного світогляду, що спирається на міцний фундамент морально-правових якостей, здатних стати на заваді асоціальній поведінці, здійсненню правопорушень⁵¹⁴. Дуже важливо знайомити населення зі зразками та ідеалами, правовим досвідом і традиціями тих країн, де рівень правової захищеності особистості, а тому й рівень правової культури вищий, ніж в Україні⁵¹⁵.

Важливе значення у сфері підвищення правової культури та правової свідомості населення має діяльність Національного офісу інтелектуальної власності. Д. Цьвок у звіті про роботу офісу вказав, що було досягнуто вагомих змін у питаннях популяризації сфери інтелектуальної власності в Україні. Національний офіс інтелектуальної власності працює над розвитком масової освіти, яка сприятиме підвищенню правової культури серед населення. Серед таких заходів слід відмітити запуск та розвиток міжнародного проекту Центрів підтримки технологій та інновацій (TISC), який надає консультивання винахідників щодо патентування. Д. Цьвок зазначив, що НОІВ впродовж 2019 року провів більше 45 публічних заходів, 20 з яких - навчального характеру, а 3 - міжнародного рівня, у тому числі одна з найголовніших подій року – 59-ті Асамблеї Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ), де вперше відбувся День України. НОІВ представив українські інноваційні компанії на виставці світового рівня та новий бренд «Innovative Ukraine» для понад 1200 делегатів зі 192 країн-членів ВОІВ⁵¹⁶.

⁵¹⁴ Тацій, В. Я. Правове виховання студентства як елемент формування правової держави. Виховання в контексті соціальної адаптації студентства: матер. міжнар. наук.-практ. конф.-сем. керівників вищ. навч. закл. та вченихдослідників із проблем виховання студентства в сучасних умовах. Харків, 7 лист. 2003 р.: Х. : Вид-во НУА, 2003. Ч. 1. С. 30.

⁵¹⁵ Правове виховання в сучасній Україні: монографія. За ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. Х.: Право, 2010. С.32.

⁵¹⁶ Цьвок Д. Сучасні підходи в державних організаціях - не міф: НОІВ звітує про результати роботи. *Юридична газета*. 23 грудня 2019 р. URL: [198](https://ur-</p></div><div data-bbox=)

Діяльність НОІВ має важливе значення у підвищенні рівня правової культури населення у сфері права на свободу творчості та інтелектуальної власності

Отже, четвертим елементом механізму забезпечення права на свободу творчості є правосвідомість суб'єктів права у сфері творчих правовідносин.

Внаслідок аналізу статичного виміру механізму забезпечення права на свободу творчості через сукупність складових елементів, можна зробити висновок, що механізм забезпечення права на свободу творчості – це єдність взаємопов'язаних правових та інституційних засобів, загальносоціальних умов, що створюють належні юридичні і фактичні можливості для повноцінного здійснення права на свободу творчості.

Структура механізму забезпечення права на свободу творчості:

- а) гарантії забезпечення права на свободу творчості;
- б) державні та недержавні інституційні засоби забезпечення права на свободу творчості;
- в) правові засоби забезпечення права на свободу творчості;
- г) правосвідомість суб'єктів права у сфері творчих правовідносин.

Гарантії права на свободу творчості - це система узгоджених соціально-економічних, політичних, культурних (духовних), юридичних передумов, умов, засобів і способів, що забезпечують фактичну реалізацію та захист у разі порушення (оскарження, невизнання).

До державних та недержавних інституційних засобів забезпечення права на свободу творчості належать: а) міжнародні організації, б) органи судової влади, в) організація поліцейських структур, г) прокуратура, д) омбудсмен, е) інститути громадянського суспільства (громадські організації, релігійні організації, благодійні організації, професійні спілки, творчі спілки, організації роботодавців, недержавні засоби масової інформації).

Правові засоби забезпечення права на свободу творчості це, зокрема, правова ідеологія, принципи права, норми права, правові акти, що регулюють суспільні відносини, юридичні факти, правовідносини у сфері творчості.

Правосвідомість як елемент механізму забезпечення права на свободу творчості можна розглядати як спосіб впливу права через свідомість самого суб'єкта права на свободу творчості, посадових осіб державних та недержавних інституцій і суспільства в цілому на закріплення навичок правової позитивної поведінки.

4.2. Механізм забезпечення права на свободу творчості у динамічному вимірі

Платон зазначав, що творчість — це перетворення небуття на буття⁵¹⁷. У найбільш загальному вигляді свобода творчості є можливістю трансцендування, внаслідок чого створюється новий культурний домен або суттєво змінюється існуючий. У праві це поняття використовується для позначення одного із суб'єктивних прав особи. Декларативного проголошення права на свободу творчості було б достатньо в утопічному соціумі, де в ідеалі усі члени неухильно дотримуються нормативних приписів. Однак, у сучасному українському суспільстві законодавчого закріплення права на свободу творчості замало. Необхідним є застосування політичних, економічних, культурних, юридичних заходів, спрямованих на охорону, реалізацію та захист права на свободу творчості, які доцільно визначати у механізмній концепції.

Ю. Шемшученко зазначає, що забезпечення прав і свобод людини та громадянина залежить від багатьох факторів: ступеня демократичності владних інститутів держави; політичних, культурних та правових традицій; стану економіки; моральної атмосфери і злагоди в суспільстві; стану законності та правопорядку; механізмів, що забезпечують відповідальність держави перед особою, тощо. Саме у всьому комплексі ці фактори здатні забезпечувати на належному рівні права і свободи людини та громадянина⁵¹⁸.

Зважаючи на це, на наш погляд, механізм забезпечення права на свободу творчості доцільно досліджувати у статичному та динамічному вимірах. Статичний вимір проявляється здебільшого через внутрішню структуру, будову, сукупність елементів, форм, методів та інструментів. Висвітлення механізму забезпечення права на свободу творчості у динамічному вимірі передбачає розкриття змісту та особливостей процесуальних стадій цього механізму.

Механізм забезпечення права на свободу творчості залишився поза увагою науковців. Найбільш дотичним серед вітчизняних досліджень є праця Т. Мілової, яка проаналізувала механізм реалізації права людини і

⁵¹⁷ Платон. Собрание сочинений: в 4-х т. под общ. ред. А.Ф. Лосева, В.Ф. Асмуса, А.А. Тахо-Годи. М.: Мысль, 1993. Т. 2. С.115.

⁵¹⁸ Шемшученко Ю. С. Передумова / Ю. С. Шемшученко // Проблеми реалізації прав і свобод людини і громадянина в Україні: монографія Кол. авторів; за ред. Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчука. К.: Юрид. думка, 2007. С. 6 – 10..

громадянина на свободу наукової творчості⁵¹⁹. Механізм реалізації права на свободу творчості в Росії досліджувала Д. Шапорєва.⁵²⁰

Механізм забезпечення права на свободу творчості у динамічному вимірі включає охорону, реалізацію і захист як процесуальні стадії. Ці стадії мають визначену послідовність, можуть переходити від однієї до іншої, залежно від юридичних фактів. Постійно діючою є стадія охорони права на свободу творчості, адже має здійснюватися безперервно.

Процесуальна стадія охорони права на свободу творчості, яка є сукупністю правових заходів, здійснюваних міжнародними організаціями, державними органами та громадськими формуваннями, спрямованих на сприяння безперешкодній реалізації прав та свобод особи, профілактику порушень, попередження, усунення причин, що їх зумовлюють. Процес охорони права на свободу творчості у часовому вимірі є безперервним та охоплює комплекс наступних правових заходів:

- закріплення передумов, порядку та способів здійснення права на свободу творчості у національному законодавстві;
- встановлення законодавчих меж реалізації права на свободу творчості;
- створення умов для оптимальної творчої активності, заохочення до різних форм творчого самовираження з метою найповнішого вияву творчих здібностей особи;
- доступність нових технологій та сучасних форм творчого самовираження незалежно від статусу, приналежності до певної соціальної чи етнічної групи, місця проживання тощо;
- сприяння обміну творчих ідей та мобільності суб'єктів творчої діяльності, подоланню стереотипів минулого та організації творчого процесу;
- державна підтримка у створенні культурного продукту, інновацій, розробки нових знань, креативних індустрій, що відповідають сучасним викликам;
- сприяння створенню та діяльності організацій творчих працівників (творчих спілок та інших подібних об'єднань);
- забезпечення умов праці і зайнятості творчих працівників таким чином, щоб вони мали можливість присвятити себе творчій діяльності;
- забезпечення відповідних умов для реалізації творчих здібностей у дітей та молоді, сприяння розвитку мистецької освіти, художньої культури як способів формування творчої індивідуальності, якісна підготовка творчих

⁵¹⁹ Мілова Т. В. Конституційне право людини і громадянина на свободу наукової творчості в Україні: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. К., 2008. 19 с

⁵²⁰ Шапорєва Д.С. Конституционное право человека и гражданина на свободу творчества в современной России: Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. 12.00.02. Саратов, 2007. 260 с

кадрів до професійної діяльності у сфері літературної, художньої, наукової і технічної творчості;

- сприяння зростанню попиту на результати творчості, з метою розширення можливостей особи отримувати прибуток за творчу діяльність;

- вдосконалення системи оподаткування з урахуванням особливостей творчої діяльності;

- сприяння організації правового виховання, підвищення рівня правової культури, правосвідомості, з метою профілактики порушень у сфері інтелектуальної власності.

Отже, процесуальна стадія охорони у механізмі забезпечення права на свободу творчості – це комплекс правових заходів, спрямованих на розвиток творчих здібностей особи, сприяння безперешкодній реалізації права на свободу творчості та профілактику його порушень.

Наступним елементом механізму забезпечення права на свободу творчості, у динамічному вимірі, є процесуальна стадія реалізації. Реалізація прав і свобод людини – це форма буття прав і свобод, що зводиться до переведення соціальних благ, які закріплені нормами права, в стан їх можливого і дійсного використання конкретною особою, з метою задоволення своїх різноманітних потреб та інтересів⁵²¹. С. Алексєєв зазначає: «Про реалізацію права слід говорити при такій формі, як виконання». У цьому випадку в юридичних нормах закладаються моделі поведінки, які повинні втілитися в життя, реалізуватися в активній діяльності суб'єктів⁵²².

О. Зайчук, Н. Оніщенко та ін. визначають, що реалізація прав – це втілення приписів правової норми у діяльності суб'єктів. А механізм реалізації права – це діяльність суб'єкта права, зобов'язаної сторони, законодавчого органу, правозастосовчого органу та наявні юридичні норми, які регулюють їх діяльність. Автори розрізняють три основні форми реалізації права: використання, виконання та дотримання⁵²³.

Основними факторами підвищення дієвості реалізації свободи у праві є створення контрольних процедур поновлення порушених прав та свобод; вдосконалення правової бази по регулюванню та захисту прав і свобод людини на національному та міжнародному рівнях, вдосконалення механізмів конституційних прав і свобод; поширення інформації про права і свободи людини; надання допомоги професійним юристам, що розробляють проблеми

⁵²¹ Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: підручник. К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. С.257-255.

⁵²² Алексєєв С.С. Теория права. М., 1995. С. 215-216; Теория государства и права: Учебник Под ред. М.М. Рассолова. М., 2004. С. 167

⁵²³ Теория держави і права. Академічний курс: підруч. За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2006. С.451.

прав людини, парламентаріям та населенню; підвищення рівня правової культури та свідомості всіх суб'єктів права⁵²⁴.

П. Рабінович під реалізацією прав і свобод людини розуміє можливість досягти приросту знань у дослідженні даної проблеми з погляду її специфічних державно-правових закономірностей, виявляти додаткові можливості підвищити ефективність правового регулювання⁵²⁵.

Результатом процесуальної стадії реалізації права на свободу творчості є матеріалізація можливостей, обумовлених змістом суб'єктивного права на свободу творчості, використання, виконання та дотримання цього права, зокрема:

- безпосереднє здійснення особою будь-якого виду творчої діяльності, відповідно до своїх інтересів і можливостей;
- вільний вибір засобів для самореалізації в творчому процесі;
- здійснення творчої діяльності як на професійній, так і на непрофесійній основі;
- здійснення творчої діяльності самостійно, або участь в об'єднанні творчих працівників;
- володіння, користування і розпорядження результатами творчої діяльності тощо.

На стадії реалізації права на свободу творчості, активні дії передбачають і можливість суб'єкта утриматися від вчинення фактичних та юридично значущих діянь, тобто, можливість пасивної поведінки. Наприклад, коли творець об'єкта інтелектуальної власності не бажає вчиняти дії щодо власного використання цього об'єкта.

Отже, процесуальна стадія реалізації права на свободу творчості – це матеріалізація можливостей, обумовлених змістом суб'єктивного права, яка виражається в перетворенні задекларованої свободи творчості в стан її можливого і дійсного використання конкретною особою, дотримання та виконання уповноваженими суб'єктам.

Особливість цієї стадії у тому, що її динаміка залежить від суб'єктивної волі носія права. Вона може проявлятися у використанні, виконанні та дотриманні прав та свобод, а також передбачає і можливість носія права утриматися від вчинення фактичних та юридично значущих діянь, тобто можливість пасивної поведінки.

⁵²⁴Проблеми реалізації прав людини та громадянина в Україні : монографія / кол. авторів ; за ред. Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчука. К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка»», 2007. С.69-70

⁵²⁵Рабинович П. М. Общетеоретические вопросы реализации права. Вестник Львовского университета. 1983. Вып. 22. С. 8 – 10.

Процес захисту як стадія механізму забезпечення прав і свобод особи, виникає у разі загрози праву, посягання, невизнання або в результаті його порушення. Ця стадія є сукупністю дій уповноважених суб'єктів, з метою відновлення порушених прав, відшкодування шкоди, притягнення винних до відповідальності. Це примусовий щодо зобов'язаної особи спосіб, який застосовується лише уповноваженими на те органами, у встановленому законом порядку.

Захист права на свободу творчості включає дії уповноважених суб'єктів щодо протидії невизнання цього права, припиненні його порушення, відновлення права, забезпечення компенсації моральної чи матеріальної шкоди.

Процесуальна стадія захисту механізму забезпечення права на свободу творчості проявляється у:

- активних діях суб'єкта, у формі звернення за захистом права на свободу творчості до правоохоронних органів, органів судової влади, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; відповідних міжнародних установ або органів, громадських організацій, ЗМІ;
- активних діях уповноважених суб'єктів з метою відновлення порушених прав, відшкодування шкоди, притягнення винних до відповідальності.

Результатом процесуальної стадії захисту права на свободу творчості є припинення порушення та невизнання права на свободу творчості, відновлення порушеного права, відшкодування шкоди, притягнення винних до відповідальності.

Отже, механізм забезпечення права на свободу творчості у динамічному вимірі включає процесуальні стадії охорони, реалізації і захисту права на свободу творчості. Метою механізму є фактичне використання соціального блага, яке передбачено цим правом.

Аналіз динамічного виміру механізму забезпечення права на свободу творчості через сукупність процесів, які відбуваються внаслідок функціонування складових елементів, дає змогу зробити висновок, що охорона, реалізація і захист - це процесуальні стадії механізму забезпечення права на свободу творчості.

Стадія охорони права на свободу творчості – це сукупність правових заходів, здійснюваних міжнародними організаціями, державними органами та громадськими формуваннями спрямованих на профілактику порушень, попередження, усунення причин, що їх зумовлюють і сприяння безперешкодній реалізації прав та свобод особи. Процес охорони прав та свобод особи у часовому вимірі є безперервним.

Стадія реалізації права на свободу творчості – це матеріалізація можливостей, обумовлених змістом суб'єктивного права, яка виражається в перетворенні задекларованої свободи творчості в стан її можливого і дійсного

використання конкретною особою, дотримання та виконання уповноваженими суб'єктами. Особливість цієї стадії у тому, що її динаміка залежить від суб'єктивної волі носія права.

Стадія захисту у механізмі забезпечення прав і свобод особи – це сукупність дій уповноважених суб'єктів, у встановленому законом порядку, з метою відновлення порушених прав, відшкодування шкоди, притягнення винних у порушенні права до відповідальності. Вона виникає у разі загрози праву, посягання, невизнання або в результаті його порушення.

Процесуальна стадія охорони права на свободу творчості включає: закріплення передумов, порядку та способів здійснення права на свободу творчості у національному законодавстві; встановлення законодавчих меж реалізації права на свободу творчості; створення умов для оптимальної творчої активності, заохочення до різних форм творчого самовираження, з метою найповнішого вияву творчих здібностей особи; доступність нових технологій та сучасних форм творчого самовираження незалежно від статусу, приналежності до певної соціальної чи етнічної групи, місця проживання тощо; сприяння обміну творчих ідей та мобільності суб'єктів творчої діяльності, подоланню стереотипів минулого та організації творчого процесу; державна підтримка у створенні культурного продукту, інновацій, розробки нових знань, креативних індустрій, що відповідають сучасним викликам; сприяння створенню та діяльності організацій творчих працівників (творчих спілок та інших подібних об'єднань); забезпечення умов праці і зайнятості творчих працівників таким чином, щоб вони мали можливість присвятити себе творчій діяльності; забезпечення відповідних умов для реалізації творчих здібностей у дітей та молоді, сприяння розвитку мистецької освіти, художньої культури як способів формування творчої індивідуальності, якісна підготовка творчих кадрів до професійної діяльності у сфері літературної, художньої, наукової і технічної творчості; сприяння зростанню попиту на результати творчості з метою розширення можливостей особи отримувати прибуток за творчу діяльність; вдосконалення системи оподаткування, з урахуванням особливостей творчої діяльності; сприяння організації правового виховання, підвищення рівня правової культури, правосвідомості, з метою профілактики порушень у сфері інтелектуальної власності.

Динаміка процесуальної стадії реалізації права на свободу творчості проявляється у здійсненні особою будь-якого виду творчої діяльності, відповідно до своїх інтересів і можливостей; вільному виборі засобів для самореалізації в творчому процесі; здійсненні творчої діяльності як на професійній, так і на непрофесійній основі; здійсненні творчої діяльності самостійно або участь в об'єднанні творчих працівників; володінні, користуванні і розпорядженні результатами творчої діяльності тощо.

Процесуальна стадія захисту механізму забезпечення права на свободу творчості проявляється у активних діях суб'єкта у формі звернення за захистом права на свободу творчості до правоохоронних органів, органів судової влади, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; відповідних міжнародних установ або органів, громадських організацій, ЗМІ, а також активних діях уповноважених суб'єктів з метою відновлення порушених прав, відшкодування шкоди, притягнення винних до відповідальності.

4.3. Гарантії права на свободу творчості

Ефективність механізму забезпечення прав, свобод, інтересів людини, що охороняються законом, визначається дієвістю їх гарантування, системою умов і засобів, які дозволяють у повному обсязі реалізувати всю множину прав і свобод. У частині 2 статті 22 Конституції України передбачено, що «Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані». Це норма прямої дії, яка передбачає існування досконалої системи гарантій прав і свобод людини. Вони є найважливішим чинником для можливості здійснення, охорони та захисту прав людини. У рамках механізму забезпечення, призначення гарантій полягає у створенні найсприятливіших умов для безперешкодної реалізації прав та свобод людини.

Здійснюючи науковий аналіз гарантій як самостійного соціально-правового явища, варто зазначити, що вони є рухливим, динамічним елементом механізму забезпечення права на свободу творчості. Механізм забезпечення права на свободу творчості є необхідною умовою функціонування та ефективною реалізації гарантій. Зазначені поняття є взаємопов'язаними та взаємодіючими.

Здебільшого це пояснюється тим, що справжньою суспільною цінністю права і свободи людини стають лише за умови, якщо вони знаходять повноцінне та безперешкодне втілення в реальних суспільних відносинах⁵²⁶. Таким чином, гарантії є позитивними факторами правової дійсності, забезпечувальними умовами, які формують упевненість у тому, що проголошення права кореспондується з можливістю їх здійснення.

Більшість науковців, зокрема, О. Зайчук, А. Заєць, Н. Оніщенко та інші наводять визначення гарантій як системи узгоджених факторів (умов, засобів), що забезпечують фактичну реалізацію та всебічну охорону прав і свобод людини⁵²⁷.

Отже, гарантії права на свободу творчості – це система соціально-економічних, політичних, культурних, юридичних засобів та умов, що забезпечують охорону, реалізацію та захист у разі порушення чи невизнання права на свободу творчості та сприяють розширенню його змісту і обсягу.

До набору «інструментів» гарантування права на свободу творчості належать умови і засоби його забезпечення. Умови гарантування - це створення соціально сприятливого середовища, зокрема, це конституційний лад, правова держава, демократичний режим, високий рівень правової свідомості та правової культури суспільства, сталий соціально-економічний розвиток. Соціально-сприятливе середовище для реалізації права на свободу

⁵²⁶ Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні: монографія. Ред. Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчук. К.: Юрид. думка, 2007. С. 70.

⁵²⁷ Теорія держави і права. Академічний курс: підручник О. В. Зайчук, А. П. Заєць, В. С. Журавський та ін.; М-во освіти і науки України. К.: Юрінком Інтер, 2008. С. 106

творчості формується через різноманітні політичні, економічні, ідеологічні, духовні та юридичні соціальні зв'язки, які є передумовами для появи засобів гарантування. Засоби гарантування – це інструменти і технології, які створюються суспільством і державою для усунення перешкод у реалізації права на свободу творчості і використовуються з метою цілеспрямованого впливу на середовище і поведінку людей або з метою розширення змісту й обсягу цього права.

Н. Оніщенко зазначає, що система гарантій репрезентована трьома основними елементами: по-перше, інституціональні гарантії, пов'язані з функціонуванням органів, діяльність яких спрямована на охорону і захист порушеної свободи і права; по-друге процесуальні гарантії, які реалізуються при здійсненні правосуддя, в рамках відповідного процесу; по-третє, матеріальні гарантії, у вигляді права особи на компенсацію збитків, завданих порушенням його прав та свобод⁵²⁸.

П. Рабінович вказує, що гарантування включає такі три елементи: сприяння реалізації прав і свобод людини (шляхом позитивно впливу на формування їх загальносоціальних гарантій); охорона прав і свобод людини (шляхом вжиття заходів, зокрема юридичних, для попередження, профілактики порушень прав і свобод людини); захист прав і свобод людини (відновлення порушеного правомірного стану, притягнення порушників до юридичної відповідальності)⁵²⁹.

Традиційним та найбільш усталеним є поділ гарантій прав та свобод людини на загальносоціальні (загальні) гарантії та юридичні (правові) гарантії. До загальносоціальних гарантій відносять: ідеологічні, політичні, економічні, соціальні, культурні тощо⁵³⁰. Зазначений підхід підтримують О. Зайчук, А. Заєць, Н. Оніщенко, С. Бобровник⁵³¹. Таку ж класифікацію наводить В. Погорілко⁵³².

Отже, система гарантій права на свободу творчості репрезентована загальними і спеціально-юридичними гарантіями. Загальні гарантії, визначаються рівнем розвитку основних сфер суспільного життя, зокрема, політичної, соціально-економічної, культурної. Ці гарантії поділяють за

⁵²⁸ Оніщенко Н. М. Соціальний вимір правової системи: реалії та перспективи: монографія. Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко; відп. ред. Ю. С. Шемшученко. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка»», 2011. С157-158.

⁵²⁹ Рабінович П. Філософія прав людини у Конституції України. Юридический вестник. 1997. № 2. С. 57–60.

⁵³⁰ Дія права: інтегративний аспект: монографія / від. ред. Н. М. Оніщенко. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка»», 2010. С. 271.

⁵³¹ Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні: ред. Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчук. К., 2007. С. 65.

⁵³² Конституційне право України: підруч. для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти. ред. Погорілко В. Ф. К.: Наук. думка, 1999. С. 221.

ознаками тієї галузі суспільних відносин, яка є основою їх функціонування на соціально-економічні, політичні, культурні. Повноту реалізації загальних гарантій права на свободу творчості може забезпечити лише сильна, економічно потужна держава із розвинутим громадянським суспільством.

Загальні гарантії права на свободу творчості мають визначальний вплив на його реалізацію, адже за відсутності належного рівня соціально-економічного розвитку, культури, правосвідомості, політичної волі, найдосконаліший механізм забезпечення права на свободу творчості буде не дієвим.

Соціально-економічні гарантії забезпечення права на свободу творчості – це створення сприятливих умов соціально-економічного розвитку та рівних можливостей для реалізації творчого потенціалу кожної людини. Умовами соціально-економічного гарантування є належний рівень соціально-економічного розвитку країни, вільне переміщення об'єктів інтелектуальної власності та результатів інтелектуальної діяльності, рівність усіх форм власності, свобода економічної діяльності, захист інтелектуальної власності. До інструментів соціально-економічного гарантування права на свободу творчості можна віднести соціальні стандарти, споживчі бюджети, інші порогові соціальні обмежувачі, які створюють сприятливі соціально-економічні умови для розвитку творчого потенціалу та реалізації творчих здібностей людини.

Соціально-економічні гарантії мають важливе значення у забезпеченні права на свободу творчості, адже за їх декларативності воля людини (бажання) до реалізації творчих здібностей може бути відсутньою. Це підтверджується ієрархічною системою потреб людини, наведеною у піраміді Маслоу, в основі якої лежать фізіологічні потреби, які забезпечуються саме соціально-економічними гарантіями. А потреба у самореалізації, що є визначальною для реалізації права на свободу творчості за ієрархією потреб, знаходиться на найвищому рівні піраміди.

Політичні гарантії забезпечення права на свободу – це створення умов ідеологічного плюралізму, формування громадянського суспільства, верховенства права, свобода діяльності творчих спілок, громадських об'єднань, відсутність цензури. Реальне функціонування політичних гарантій свободи творчості насамперед залежить від демократичності існуючого в певний період історичного розвитку політичного режиму. Яскравим прикладом декларативності політичних гарантій свободи творчості є період радянської пропаганди комуністичної ідеології, монопольної влади КПРС в СРСР, коли результат творчості чи творча діяльність мали право на існування лише за умови відповідності існуючій ідеології та критиці «загниваючого капіталізму».

Культурні гарантії забезпечення права на свободу творчості включають наявну в Україні систему культурних та ідеологічних цінностей, загальний рівень суспільної свідомості, рівень усвідомлення природи та призначення права на свободу творчості, рівень громадської активності, освіченості.

Умовами цих гарантій є захист державою результатів творчої діяльності, заборона розпалювання соціальної, расової, національної та релігійної ворожнечі; свобода усіх видів творчості та охорона інтелектуальної власності. Засобами гарантування є свобода участі у культурному житті, доступ до культурних цінностей, культурної та історичної спадщини. Безсумнівно, культурні гарантії мають першочергове значення в реалізації права на свободу творчості, адже вони створюють можливості для заняття творчою діяльністю, свободу вибору її видів.

Серед чинників, які впливають на ефективність забезпечення права людини на свободу творчості, ключове місце посідають юридичні гарантії.

В. Нерсисянц зазначав, що юридичні гарантії це закріплені в законодавстві засоби та спеціальні заходи, на які покладається забезпечення, здійснення й охорона прав і свобод громадян, задоволення їх інтересів, користування благами, що є в основі того чи іншого права або свободи⁵³³.

К. Волинка називає загальні та правові гарантії, при цьому зауважує, що юридичні гарантії прав і свобод особи поділяються на нормативно-правові та інституційно-організаційні⁵³⁴. С. Стеценко виділяє такі види правових гарантій: а) стан законодавства, його стабільність і відповідність розвитку відносин у суспільстві, рівень юридичної техніки; б) стан діяльності з попередження і припинення правопорушень, зокрема, заходів юридичної відповідальності; в) доступність і якість правосуддя; г) ефективність контролю за реалізацією правових актів⁵³⁵.

У суспільному житті реалізація прав і свобод забезпечується правовими гарантіями, що є правовими засобами та способами, за допомогою яких реалізуються, охороняються, захищаються права й свободи громадян, поновлюються їх порушені права. Дотримання правових гарантій є однією із головних умов забезпечення законності та правопорядку в державі та в усіх сферах суспільного життя⁵³⁶.

⁵³³ Социалистическое правовое государство: концепция и пути реализации. Ред. В.С. Нерсисянц. М. : Юрид. лит., 1990. С.60.

⁵³⁴ Волинка К. Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики: Автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.01. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2000. С.8-9.

⁵³⁵ Стеценко С. Г. Адміністративне право України: Навчальний посібник. К.: Атіка, 2007.С.195.

⁵³⁶ Білозьоров Є. В. Правові гарантії захисту прав і свобод людини в Україні: реалії та проблеми. Адвокат. 2009. № 8. С. 26-30

Юридичні гарантії поділяються на внутрішньо-правові та міжнародно-правові. Вони представлені нормативно-правовими та інституційними гарантіями забезпечення права на свободу творчості.

Внутрішньо-правові гарантії забезпечення права на свободу творчості. В юридичній літературі зазначено, що елементами нормативно-правових гарантій прав та свобод є норми-принципи, в тому числі і процесуальні норми, норми, що визначають юридичну відповідальність та норми, що містять юридичні обов'язки⁵³⁷.

Нормативно-правові гарантії права на свободу творчості представлені в нормах-принципах та нормах, які встановлюють юридичну відповідальність, а також нормах, що закріплюють систему юридичних обов'язків у сфері творчої діяльності.

Нормативно-правові гарантії права на свободу творчості представлені в нормах-принципах: стаття 3 Конституції України, яка вказує на те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Право на свободу творчості гарантується конституційними нормами, серед яких принцип рівності, невідчужуваності та непорушності прав, принцип невичерпності та гарантованості прав, принцип недопущення звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод, принцип вільного розвитку своєї особистості, рівності прав жінок і чоловіків, принцип рівності всіх громадян у своїх правах та рівності перед законом тощо. До процесуальних норм належать: право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб; право на звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за захистом своїх прав; право на звернення до міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, за захистом своїх прав і свобод після використання всіх національних засобів правового захисту; право захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань; право на правову допомогу; право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень тощо⁵³⁸.

До конституційних гарантій прав та свобод людини і громадянина належать також спеціальні права, призначені для найбільш ефективної реалізації інших прав людини і громадянина. До таких конституційних гарантій культурних прав, у цілому, науковці відносять свободу думки і слова,

⁵³⁷ Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні: ред. Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчук. К., 2007. С. 65.

⁵³⁸ Конституція України Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. С. 141.

вільне вираження своїх поглядів і переконань, свободу світогляду і віросповідання, які гарантовані ст. 34 і 35 Конституції України⁵³⁹.

Нормативно-правові гарантії права на свободу творчості представлені в юридичних обов'язках.

Головним обов'язком держави, в рамках забезпечення свободи творчості, виступає обов'язок утвердження і забезпечення прав і свобод людини, що передбачено у ст. 3 Конституції України. У ст. 54 Конституції України передбачено обов'язок держави сприяти розвиткові науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим товариством. Недоліком статті 54 Конституції, в частині гарантування права на свободу творчості, є те, що вона не містить чіткої вказівки на сприяння розвитку творчої діяльності в цілому, а вказує лише на стимулювання одного із її видів – наукової діяльності. Це суперечить Міжнародному пакту про економічні, соціальні і культурні права, ратифікованому 19.10.1973 р., п. 4. статті 15 якого зобов'язує держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнати користь, що їй дають заохочення і розвиток міжнародних контактів та співробітництва в науковій і культурній галузях.

Частина 1 статті 16 Конституції Грецької республіки, наприклад, передбачає: «Мистецтво і наука дослідження і викладання вільні; їх розвиток і поширення є обов'язком держави. Академічні свободи та свобода викладання не звільняють від обов'язку підпорядкування Конституції»⁵⁴⁰.

Ст. 42 Конституції Португалії, гарантуючи свободу творчості, закріплює наступне: інтелектуальна, художня і наукова творчість вільні. Ця свобода включає права на винахід, виробництво і поширення наукового, літературного чи художнього твору, включаючи захист законом авторських прав. Також у Конституції Португалії закріплено, що всі мають право на користування досягненнями культури і що держава сприяє розвитку творчої діяльності⁵⁴¹.

Конституція Латвійської Республіки від 15 лютого 1992 р.: п. 113 гл. 8 «Держава визнає свободу наукової, художньої й іншої творчості, а також захищає авторське право і патентне право»⁵⁴². Конституція Словачької Республіки від 1 вересня 1992 р.: п. 1 ст. 43 «Свобода наукових досліджень і мистецтва гарантується. Права на результати творчої й розумової діяльності

⁵³⁹ Шемшученко Ю. Свобода наукової творчості як конституційне право людини і громадянина. Вісник Національної академії наук України. 2008. № 3. С. 36-43.

⁵⁴⁰ Греція. Конституція (2008). Конституція Греції : соврем. законодательство с учетом поправок Парламента Греции от 27 мая 2008 г. Пер. с греч. яз. К. В. Гусарова. Харьков: Право, 2014. 111 с.

⁵⁴¹ Конституція Португальської Республіки від 2 квітня 1976 року URL: http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/portugal/portug-r.htm (дата звернення: 12.01.2020).

⁵⁴² Конституція Латвійської Республіки від 15 лютого 1992 р. URL: <http://www.humanrights.lv/doc/latlik/satver~1.htm#8> (дата звернення 04.01.2020)

охороняються законом»⁵⁴³. Конституція Республіки Хорватія від 22 грудня 1990 р.: Ст. 69 «Гарантується свобода наукової, культурної і художньої творчості. Держава сприяє і допомагає розвитку науки, культури й мистецтва. Держава захищає наукові, культурні, художні цінності як духовне народне надбання. Гарантується захист моральних і матеріальних прав, що виникають у зв'язку з науковою, культурною, художньою, інтелектуальною й іншою творчістю»⁵⁴⁴. Конституція Республіки Кіпр від 30 серпня 1995 р.: п. 1 ст. 25 «Кожен має право здійснювати будь-яку професію, займатися особливою діяльністю, чи торгівлею, працею, що приносить прибуток»⁵⁴⁵. У конституціях таких держав, як Австрія, Німеччина, Греція, Іспанія, Італія не міститься прямого закріплення прав на результати творчої діяльності. Наприклад, відповідно до п. 3 ст. 5 Основного закону Німеччини «Мистецтво і наука, дослідження і викладання вільні»⁵⁴⁶. Згідно з положеннями Конституції Італії «мистецтво і наука вільні і викладання їх вільне». Стаття 9 конституції передбачає, що Республіка заохочує розвиток культури, наукових і технічних досліджень⁵⁴⁷.

Аналізуючи наведені норми, слід відмітити, що вони закріплюють обов'язок держави сприяти і допомагати розвитку науки, культури й мистецтва. Обов'язок нашої держави сприяти розвитку творчої діяльності передбачено в статті 7 Закону України «Про культуру».

На наш погляд, нормативно-правові гарантії права на свободу творчості, представлені в обов'язку держави сприяти розвитку творчої діяльності, мають бути закріплені на конституційному рівні, статтю 54 Конституції України має бути доповнено. Держава має сприяти розвитку науки, культури й мистецтва.

Серед загальних обов'язків людини, які сприяють реалізації права на свободу творчості, варто відзначити обов'язок неухильного додержання Конституції України та законів, обов'язок не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей, не завдавати шкоди природі, культурній та історичній спадщині. Спеціальні обов'язки фізичних та юридичних осіб у сфері творчої діяльності передбачено статтею 11 Закону України «Про культуру»: дотримуватися вимог законодавства щодо провадження діяльності

⁵⁴³ Конституція Словацької Республіки від 1 вересня 1992 р. URL: <http://www.slovakia.org/sk-constitution.htm> (дата звернення 04.01.2020).

⁵⁴⁴ Конституція Республіки Хорватія від 22 грудня 1990 р. URL: <http://www.sabor.hr/Default.aspx?art=2405> (дата звернення 04.01.2020).

⁵⁴⁵ Конституція Республіки Кіпр від 30 серпня 1995 р. URL: [http://www.presidency.gov.cy/presidency/presidency.nsf/all/1003AEDD83EED9C7C225756F0023C6AD/\\$fi%20le/CY_Constitution.pdf](http://www.presidency.gov.cy/presidency/presidency.nsf/all/1003AEDD83EED9C7C225756F0023C6AD/$fi%20le/CY_Constitution.pdf) (дата звернення 04.01.2020)

⁵⁴⁶ Основний Закон Федеративної Республіки Німеччина від 23 травня 1949 р. URL: <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80201000.pdf> (дата звернення 04.01.2020)

⁵⁴⁷ Конституція Республіки Італія від 1 січня 1948 р. URL: <http://legislationline.org/download/action/download/id/1613/fi%20le/b4371e43dc8cf675b67904284951.htm/preview> (дата звернення 04.01.2020).

у сфері культури; дбати про збереження народних традицій і примноження національного культурного надбання, сприяти охороні культурної спадщини; поважати культуру, мову, традиції, звичаї та обряди Українського народу; піклуватися про естетичне виховання і культурний розвиток дітей, залучення їх до цінностей вітчизняної та світової культури.

Нормативно-правові гарантії права на свободу творчості представлені в нормах, які встановлюють юридичну відповідальність.

В. Бабкін підкреслює, що важливе місце у процесі аналізу різноманітних правових категорій, серед яких - і інститут юридичної відповідальності, посідають вимоги всебічності та об'єктивності дослідження. Але з цього не випливає, що нові парадигми, концепції, теорії й факти, які не узгоджуються з пануючою системою уявлень, завжди є помилковими⁵⁴⁸.

Відповідальність як правова цінність, зазначає Ю. Оборотов, є механізмом забезпечення свободи, складовими якої є суб'єктивні права та юридичні обов'язки⁵⁴⁹. Селіванов вважав, що свобода людини не тільки визначає її певну соціальну автономію і рівність, а й зумовлює особисту незалежність і, головне, свідому відповідальність людини в суспільстві⁵⁵⁰.

Н.Оніщенко та Н.Пархоменко визначають, що юридична відповідальність це передбачений законом негативний вплив на правопорушника з боку конкретних державних органів, на які покладено обов'язок застосування заходів державного примусу. Юридична відповідальність виникає внаслідок правопорушення та передбачає правовідносини відповідальності. Правопорушення є юридичним фактом, що породжує правовідносини відповідальності, створює для правопорушника певний юридичний зв'язок з органами держави - інспекціями, поліцією, прокуратурою, судом, у яких виникає право розглядати правопорушення та притягнути винних до відповідальності. На правопорушника покладається обов'язок виконувати вказівки державних органів та нести визначену ними юридичну відповідальність: перетерпіти передбачені законом несприятливі наслідки своєї протиправної поведінки - позбавлення чи обмеження волі, конфіскацію майна тощо⁵⁵¹.

В. Горшеньов вказує, що юридична відповідальність - це визнана державою здатність особи (громадянина, установи, органу держави, посадової

⁵⁴⁸ Бабкін В.Д. Сучасна методологія досліджень історії держави і права України I I Антологія української юридичної думки: В 10 т. Редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін.К.: Видавничий Дім «Юрид. книга», 2005. Т10. С. 106.

⁵⁴⁹ Оборотов Ю. Н. Традиции и новации в правовом развитии: Монография. Одесса: Юрид. літ., 2001. С. 39.

⁵⁵⁰ Селіванов В. М Право і влада суверенної України: методологічні аспекти: Монографія. К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2002. С. 613.

⁵⁵¹ Інститут юридичної відповідальності у демократичних правових системах: Монографія. За заг. ред . Н. М. Оніщенко. К.: Юридична думка, 2009. 216 с.

особи тощо) звітувати про своє протиправне діяння і зазнавати на собі заходів державно-примусового впливу у формі позбавлення благ, які безпосередньо їй належать⁵⁵².

С. Олейникова доводить, що юридична відповідальність - «це передбачені нормами права і здійснювані в правових відносинах у процесуальному порядку уповноваженими державою суб'єктами засоби державного примусу до особи, яка вчинила правопорушення, що тягне для неї обов'язок зазнавати несприятливих наслідків особистого, майнового або організаційного характеру, вид і міра яких передбачені санкціями правових норм»⁵⁵³.

Аналізуючи вказані наукові підходи, можна визначити ознаки юридичної відповідальності за правопорушення у сфері творчості: застосування державно-правового примусу, негативна реакція держави на правопорушення і суб'єкта, винного в його скоєнні, обов'язок правопорушника зазнати несприятливих наслідків за його протиправну поведінку, процесуальний порядок реалізації.

Видами юридичної відповідальності за порушення права на свободу творчості є кримінальна, адміністративна, цивільно-правова відповідальність.

Юридична відповідальність у сфері свободи творчості має специфічні риси, які пов'язані із особливостями творчого процесу і творчої доброчесності, хоча поняття «творча доброчесність» у законодавстві не визначено.

Ст. 42 Закону України «Про освіту» встановлено академічну відповідальність за порушення академічної доброчесності. Академічна доброчесність - це сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень⁵⁵⁴.

П. 4. ст. 42 Закону України «Про освіту» передбачає, що порушенням академічної доброчесності вважається: академічний плагіат; самоплагіат; фабрикація; фальсифікація; списування; обман; хабарництво; необ'єктивне оцінювання; надання здобувачам освіти під час проходження ними оцінювання результатів навчання допомоги чи створення перешкод, не передбачених умовами або процедурами проходження такого оцінювання; вплив у будь-якій формі на педагогічного (науково-педагогічного) працівника

⁵⁵² Подорожній Є.Ю. Теоретичні підходи до визначення поняття «юридична відповідальність». *Вісник ХНУВС*. 2014. № 3 (66). С. 6-15.

⁵⁵³ Сердюк І.А. Методологічний аналіз сучасних інтерпретацій поняття «юридична відповідальність». *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 1. С. 30-35

⁵⁵⁴ Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 19.01.2020)

з метою здійснення ним необ'єктивного оцінювання результатів навчання⁵⁵⁵. Відповідні зміни внесені і в Закон України «Про вищу освіту»⁵⁵⁶, якими визначено зміст академічної доброчесності.

П. 5-6 ст.42 Закону України «Про освіту» залежно від суб'єкта академічної відповідальності передбачає, що за порушення академічної доброчесності педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники закладів освіти можуть бути притягнені до такої академічної відповідальності: відмова у присудженні наукового ступеня чи присвоєнні вченого звання; позбавлення присудженого наукового (освітньо-творчого) ступеня чи присвоєного вченого звання; відмова в присвоєнні або позбавлення присвоєного педагогічного звання, кваліфікаційної категорії; позбавлення права брати участь у роботі визначених законом органів чи займати визначені законом посади. За порушення академічної доброчесності здобувачі освіти можуть бути притягнені до такої академічної відповідальності: повторне проходження оцінювання (контрольна робота, іспит, залік тощо); повторне проходження відповідного освітнього компонента освітньої програми; відрахування із закладу освіти (крім осіб, які здобувають загальну середню освіту); позбавлення академічної стипендії; позбавлення наданих закладом освіти пільг з оплати навчання⁵⁵⁷.

Аналізуючи наведені норми законодавства, варто відмітити, що в законі серед принципів дотримання академічної доброчесності, учасники освітнього процесу мають посилались на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей. Разом з тим, у законі обмежене коло суб'єктів (учасники освітнього процесу). Складається враження, що законодавець мав на меті не захист «ідей» як елементу творчого процесу, а покарання для учасників освітнього процесу, що суперечить принципам юридичної відповідальності. Зрозуміло, що Закон України «Про освіту» спрямований на врегулювання відносин між учасниками освітнього процесу, однак проблема академічної недоброчесності виходить далеко за межі кола суб'єктів, визначеного в законі.

Крім того, проблема забезпечення свободи творчості в межах доброчесності, не зводиться суто до академічної. На наш погляд, з метою захисту саме «ідей» як елемента творчої діяльності доцільно визначити поняття «творчої доброчесності», яка є ширшою від поняття академічної доброчесності.

⁵⁵⁵ Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 19.01.2020)

⁵⁵⁶ Про вищу освіту: Закон України від 01 лип. 2014 р. № 1556-VII. Верховна Рада України: URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 23.06.2019)

⁵⁵⁷ Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 19.01.2020)

Як зазначає В. Андрущенко: «подолання академічної недоброчесності безпосередньо пов'язаний із мораллю, вихованням духовних чеснот, за якими живе весь цивілізований світ. Головна з них – відчуття власної гідності, коли порушення тієї чи іншої моральної норми сприйматиметься особистістю як злочин, насамперед перед собою, власним авторитетом, самоповагою, а далі – перед авторитетом батьків, учителів, колег та друзів. Народна мудрість наголошує, що цим треба перейматися ще тоді, коли дитина «поміщається поперек лави», а далі – впродовж життя»⁵⁵⁸.

Поділяючи думку автора, слід відзначити що в першу чергу з проблемою творчої та академічної недоброчесності низький рівень правової культури та правової свідомості українського суспільства. Дотримання принципів академічної доброчесності виключно засобами юридичної відповідальності є малоефективним. Разом з тим, юридична відповідальність є одним із необхідних засобів гарантування права на творчу діяльність та свободу творчості.

Кримінальну відповідальність у сфері творчої діяльності передбачено за незаконне проведення наукових дослідів над людиною, що встановлюється у ст. 142 Кримінального кодексу. Відповідно до Конституції та чинного законодавства незаконними є наукові дослідження без вільної згоди піддослідного, над хворими, ув'язненими, військовополоненими та іншими категоріями осіб. За такі дії застосовуються санкції у вигляді штрафу до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправних робіт на строк до двох років, або обмеження волі на строк до чотирьох років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. Передбачено кримінальну відповідальність за порушення авторського права та суміжних прав, які досягають рівня суспільної небезпечності. Ст. 176 ККУ передбачає відповідальність за незаконне відтворення, розповсюдження творів науки, літератури і мистецтва, комп'ютерних програм і баз даних, а так само незаконне відтворення, розповсюдження виконань, фонограм, відеограм і програм мовлення, їх незаконне тиражування та розповсюдження на аудіо- та відеокасетах, дискетах, інших носіях інформації, камкординг, кардшейрінг або інше умисне порушення авторського права і суміжних прав, а також фінансування таких дій, якщо це завдало матеріальної шкоди у значному розмірі. Стаття 203-1 передбачає відповідальність за незаконне виробництво, експорт, імпорт,

⁵⁵⁸ Андрущенко В. П. Академічна недоброчесність як виклик інтелектуальній спроможності нації. Голос України. 2018. 20 липня, № 132 (6887). С. 10

зберігання, реалізацію та переміщення дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва, якщо ці дії вчинені у значних розмірах. Стаття 216 ККУ передбачає незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених контрольних марок⁵⁵⁹. Стаття 176 ККУ охоплює будь-які прояви порушень авторського і суміжних прав. А. М. Коваль, наголошує на необхідності посилення покарання за ст. 176 Кримінального кодексу України і зазначає необхідність прирівняти його до покарань, подібних за розмірами тим, що встановлені у санкціях ст. 185 «Крадіжка», ст. 289 «Незаконне заволодіння транспортним засобом» Кримінального кодексу, тобто навіть до позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років⁵⁶⁰.

Цивільно-правова відповідальність за посягання на свободу творчості передбачена Цивільним кодексом України, законами, договорами. Відповідно до ст. 309, фізична особа має право на вільний вибір сфер, змісту та форм (способів, прийомів) творчості, не допускається цензура як процесу творчості, так і її результатів. Стаття 431 Цивільного кодексу передбачає, що за порушення права інтелектуальної власності, в тому числі невизнання цього права чи посягання на нього, тягне за собою відповідальність, встановлену зазначеним Кодексом, іншим законом чи договором Закону України «Про авторське право і суміжні права». Згідно зі статтею 54 Закону України «Про авторське право і суміжні права» порушенням авторського права і (або) суміжних прав, що дає підстави для захисту таких прав, у тому числі судового, є вчинення будь-якою особою дій, які порушують особисті немайнові права суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав; піратство у сфері авторського права і (або) суміжних прав - опублікування, відтворення, ввезення на митну територію України, вивезення з митної території України і розповсюдження контрафактних примірників творів (у тому числі комп'ютерних програм і баз даних), фонограм, відеограм, незаконне оприлюднення програм організацій мовлення, камкординг, кардшейрінг, а також Інтернет-піратство, тобто вчинення будь-яких дій, які відповідно до цієї статті визнаються порушенням авторського права і (або) суміжних прав із використанням мережі Інтернет; плагіат - оприлюднення (опублікування), повністю або частково, чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору; ввезення на митну територію України без дозволу осіб, які мають авторське право і (або) суміжні права, примірників творів (у тому числі комп'ютерних програм і баз даних), фонограм, відеограм, програм мовлення; вчинення дій, що створюють загрозу порушення авторського права і (або)

⁵⁵⁹Кримінальний кодекс України: Кодекс України, Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III URL: <http://zakon5.rada.gov.ua> (дата звернення: 19.01.2020)

⁵⁶⁰Коваль А. М. Кримінальна відповідальність за порушення авторського права і суміжних прав: теорія та практика. К.: Вид-во „Юстиніан”, 2005. С. 134.

суміжних прав; будь-які дії для свідомого обходу технічних засобів захисту авторського права і (або) суміжних прав, зокрема виготовлення, розповсюдження, ввезення з метою розповсюдження і застосування засобів для такого обходу; підроблення, зміну чи вилучення інформації, зокрема в електронній формі, про управління правами без дозволу суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав чи особи, яка здійснює таке управління; розповсюдження, ввезення на митну територію України з метою розповсюдження, публічне сповіщення об'єктів авторського права і (або) суміжних прав, з яких без дозволу суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав вилучена чи змінена інформація про управління правами, зокрема в електронній формі; камкординг, кардшейрінг⁵⁶¹.

В. Андрущенко зазначає, що у широкому розумінні «...плагіат є присвоєнням чужого інтелектуального продукту, видаванням чужого за своє... виявом неспроможності конкретного дослідника самостійно провести наукове дослідження та оформити його результати у тексті, а й вираженням відвертої зухвалості, що часто межує з недоумкуватістю»⁵⁶²

На думку Л. Глухівського, плагіат такого роду є своєрідним, а покарання осіб, які його припускаються, здійснюється не судовими методами, а на основі етичних норм і чесних звичаїв наукової практики. Рішення у цих випадках виносять спеціалізовані вчені ради із захисту наукових дисертацій. У разі виявлення плагіату така спеціалізована вчена рада може зняти з розгляду дисертацію незалежно від стадії проходження без права її повторного захисту, а також це є підставою для порушення клопотання про позбавлення автора присудженого йому раніше наукового ступеня⁵⁶³.

Наступним видом юридичної відповідальності, що може застосовуватися у сфері творчої діяльності, є адміністративна відповідальність. Адміністративно – правова відповідальність встановлена за окремі порушення авторських та суміжних прав у статті 512 Кодексу України про адміністративні правопорушення, де передбачено відповідальність за незаконне використання об'єкта права інтелектуальної власності, привласнення авторства на такий об'єкт або інше умисне порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності, що охороняється законом. Стаття 164⁹ Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачає відповідальність за незаконне розповсюдження примірників фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних, упаковки яких не марковані контрольними марками або марковані

⁵⁶¹ Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23.12.1993 р. № 3792-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 19.01.2020)

⁵⁶² Андрущенко В. П. Академічна недоброчесність як виклик інтелектуальній спроможності нації. *Голос України*. 2018. 20 липня, № 132 (6887). С. 10

⁵⁶³ Глухівський Л. Наукова творчість і авторське право. *Інтелектуальний капітал*. 2002. № 1. С. 30-31

контрольними марками, що мають серію чи містять інформацію, які не відповідають носію цього примірника, або номер, який не відповідає даним Єдиного реєстру одержувачів контрольних марок. Стаття 164¹³ Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачає відповідальність за незаконне виробництво, експорт, імпорт дисків для лазерних систем зчитування, експорт, імпорт обладнання чи сировини для їх виробництва.

У разі незаконного використання об'єкта права інтелектуальної власності, тобто наукового твору чи наукового відкриття, привласнення авторства на такий об'єкт або інше умисне порушення прав, на об'єкт права інтелектуальної власності, що охороняється законом, ст. 51-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення, накладається штраф від десяти до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян із конфіскацією незаконно виготовленої продукції та обладнання і матеріалів, які призначені для її виготовлення⁵⁶⁴.

У змінах, які внесені до Закону України «Про авторське право і суміжні права» та інші закони було затверджено нову модель відповідальності при зверненні із заявою стосовно порушення авторського права чи суміжних прав. У законі визначено обов'язковий перелік інформації, що має міститися у заяві; порядок звернення через адвоката (ст. 52-1) та внесено зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення стосовно штрафів у випадку наведення завідомо недостовірної інформації у заявах про припинення авторського права і (або) суміжних прав, вчинених з використанням мережі Інтернет (ст. 164¹⁸)⁵⁶⁵.

Слід зазначити, що 12.03.2019 р. у Верховній Раді було зареєстровано нову редакцію закону «Про авторське право і суміжні права» (№10143), в якому удосконалено перелік об'єктів авторського права і об'єктів суміжних прав, визначено твори, які не є об'єктами авторського права. У проекті були визначені більш дієві гарантії захисту свободи творчості. Наприклад, стягнення компенсації за порушення авторського і (або) суміжних прав замість відшкодування збитків. Пропонувалось внести зміни до Господарського процесуального кодексу про те, що справи про захист прав інтелектуальної власності не можуть бути віднесені до категорії малозначних. Однак, 29.08.2019 р. проект закону «Про авторське право і суміжні права» (№10143) було відкликано.

⁵⁶⁴ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. № 8073-X: URL: <http://zakon5.rada.gov.ua> (дата звернення: 19.01.2020)

⁵⁶⁵ Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23.12.1993 р. (редакція від 04.11.18 р.) № 3792-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12> (дата звернення 17.12.2019)

Спеціальні (правові) гарантії представлені не лише нормативно-правовими але й інституційними засобами забезпечення права на свободу творчості.

Інституційні гарантії забезпечення досліджуваного права включають систему органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських організацій і політичних партій, а також самих осіб, діяльність яких спрямована на реалізацію свободи творчості. Їх можна поділити на II групи:

I. Наділені функцією забезпечення права на свободу творчості від імені держави.

II. Здійснюють забезпечення права на свободу творчості як інститути громадянського суспільства.

До першої групи належать Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, суди, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокуратура та адвокатура, інші правоохоронні органи нашої держави, органи місцевого самоврядування, політичні партії. До другої групи належать громадські організації та інші інститути громадянського суспільства, діяльність яких спрямована на сприяння реалізації права на свободу творчості.

Інституційною гарантією права на свободу творчості є Вищий суд із питань інтелектуальної власності, створений Указом Президента від 29.09.2017 р. Він розглядатиме справи щодо захисту права на свободу творчості у спорах стосовно прав на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, торговельні марки, комерційні найменування, у спорах щодо реєстрації, обліку прав інтелектуальної власності, визнання недійсними, продовження дії, дострокового припинення патентів, свідоцтв, інших актів, справи про визнання торговельних марок добре відомими, у спорах щодо прав автора і суміжних прав, щодо укладення, зміни, розірвання та виконання договорів на розпорядження майновими правами інтелектуальної власності тощо.

Гарантії права на свободу творчості – це система соціально-економічних, політичних, культурних, правових засобів та умов, що забезпечують охорону, реалізацію та захист у разі порушення чи невизнання права на свободу творчості та сприяють розширенню його змісту і обсягу. Система гарантій права на свободу творчості репрезентована загальними і спеціально-правовими гарантіями. Загальні гарантії поділяють за ознаками тієї галузі суспільних відносин, яка є основою їх функціонування, на соціально-економічні, політичні, культурні. Спеціальні (правові) гарантії, які представлені нормативно-правовими та інституційними засобами забезпечення права на свободу творчості.

Нормативно-правові гарантії права на свободу творчості представлені в нормах-принципах та нормах, які встановлюють юридичну відповідальність,

а також нормах, що закріплюють систему юридичних обов'язків у сфері творчої діяльності.

Інституційні гарантії забезпечення досліджуваного права включають систему органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських організацій і політичних партій, а також самих осіб, діяльність яких спрямована на реалізацію свободи творчості.

З метою удосконалення нормативно-правового гарантування свободи творчості та приведення у відповідність Конституції України Міжнародному пакту про економічні, соціальні і культурні права, п. 4. статті 15 якого зобов'язує держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнати користь, що їм дають заохочення і розвиток міжнародних контактів та співробітництва в науковій і культурній галузях, пропонуємо на конституційному рівні закріпити обов'язок держави сприяти розвитку творчої діяльності.

Вважаємо за доцільне, статтю 54 Конституції України викласти у такій редакції: «Громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної та інших видів творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без згоди, за винятками, встановленими законом. Держава сприяє розвитку творчої діяльності митців і творчих спілок, фінансуючи відповідні державні програми підтримки та розвитку творчої діяльності. Держава має сприяти розвитку науки, культури й мистецтва та встановленню наукових і культурних зв'язків України зі світовим співтовариством.

Міжнародно-правові гарантії забезпечення права на свободу творчості.

Як зазначалося вище, юридичні гарантії забезпечення права на свободу творчості поділяються на внутрішньо-правові та міжнародно-правові і мають важливе значення у сфері забезпечення реалізації, охорони та захисту прав і свобод людини.

Міжнародно-правові гарантії складаються із системи загальноновизнаних принципів та правових норм, які регулюють процес забезпечення прав і свобод людини та соціальних спільнот (народ, нація), а також діяльність міжнародних установ і організацій, що наділені відповідними функціями та повноваженнями⁵⁶⁶.

Міжнародно-правові гарантії, на думку Т. М. Заворотченко, поділяються на: нормативно-правові та організаційно-правові. Міжнародні нормативно-правові гарантії є системою універсальних міжнародних способів захисту прав

⁵⁶⁶ Білозьоров С. В. Правові гарантії прав і свобод людини та громадянина у сфері діяльності міліції : монографія. К. : ТОВ "Видавничий будинок "Аванпост-прим", 2009. С.66.

і свобод людини правового характеру, що закріплені в міжнародних деклараціях, конвенціях, пактах, договорах та інших документах правового характеру, які є обов'язковими для виконання всіма державами. Систему міжнародних організаційно-правових гарантій прав та свобод людини і громадянина складають міжнародні всесвітні й регіональні органи, в компетенцію яких входить захист прав та свобод людини і громадянина шляхом застосування міжнародних нормативно-правових гарантій. Метою міжнародних організаційно-правових гарантій є підвищення ефективності використання національних та міжнародних гарантій прав людини⁵⁶⁷.

Є. Білозьоров вказує, що міжнародно-правові гарантії, які закріплені у міжнародно-правових документах, становлять систему правових засобів, умов та вимог за допомогою яких здійснюється забезпечення прав і свобод особи. Міжнародно-правові гарантії прав і свобод людини та громадянина поділяються на: а) матеріальні (можливість звернення до Європейського Суду з прав людини, закріплена Конвенцією про захист прав і основних свобод людини); б) процесуальні (доступність кожної людини на таке звернення); в) організаційні (порядок формування та діяльності Європейського Суду з прав людини). Таким чином, міжнародно-правові гарантії – це правові умови, засоби та способи, що визначають процедуру, за допомоги якої особа може фактично здійснювати свої права і свободи у спосіб та за формою, що закріплені актами міжнародного права⁵⁶⁸.

Отже, міжнародно-правові гарантії – це система загально визнаних принципів та норм, які регулюють сферу забезпечення прав і свобод людини, соціальної групи, нації, народу, а також міжнародні установи й організації на теренах як європейського, так і світового простору, наділені наглядовими, контрольними функціями та повноваженнями.

Міжнародно-правові гарантії забезпечення права на свободу творчості за формою зовнішнього вираження можна поділити на нормативно-правові та інституційні.

Практична цінність права на свободу творчості полягає у можливості повної реалізації творчого потенціалу людини. Захист цього права не може бути внутрішньою справою окремих країн, адже свобода творчості не має кордонів. У зв'язку з цим, міжнародно-правові гарантії займають визначальне місце у механізмі забезпечення права на свободу творчості. За приналежністю вони є видом юридичних гарантій, поруч із внутрішньо-правовими.

⁵⁶⁷ Заворотченко Т. М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2002. С.11-12.

⁵⁶⁸ Білозьоров Є. В. Міжнародно-правові гарантії як елемент механізму забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право. 2011. Вип. 14. С. 63-68.

Грунтовне визначення міжнародних гарантій прав людини було сформульоване П. Рабіновичем. На його думку, «це закріплені у міжнародних актах і документах, текстуально уніфіковані й функціонально універсальні принципи та норми, які за посередництвом вельми абстрактних, здебільшого оціночних, терміно-понять фіксують мінімально необхідний або бажаний зміст і обсяг прав людини, зумовлюваний досягнутим рівнем соціального розвитку та його динамікою, а також встановлюють позитивні обов'язки держав щодо їх забезпечення, охорони й захисту та передбачають за їх порушення санкції політико-юридичного або політичного характеру»⁵⁶⁹.

Л. Ярмол визначає, що світові міжнародно-правові гарантії забезпечення свободи вираження поглядів – це правові засоби, встановлені й застосовувані ООН та її спеціалізованими установами для сприяння реалізації, охорони й захисту свободи вираження поглядів. За формою зовнішнього вираження вони діляться на письмові (документи ООН і її спеціалізованих установ) й інституційно-діяльнісні (діяльність ООН чи її спеціалізованих установ)⁵⁷⁰.

Поділяючи такий підхід, вважаємо, що міжнародно-правові гарантії, які є видом спеціально правових, за формою зовнішнього вираження можна поділити на нормативно-правові та інституційні засоби забезпечення права на свободу творчості.

До міжнародних нормативно-правових засобів забезпечення права на свободу творчості належать:

1. Американський Білль про права 1791 р. (англ. Bill of Rights). У числі перших десяти поправок до Конституції США закріпив свободу совісті, слова і преси, в якості гарантій інтелектуальної свободи було закріплено право на звернення до уряду з петиціями про припинення зловживань.

2. Стаття 27 Загальної декларації прав людини 1948 р. гарантує право на свободу творчості, проголошуючи, що кожна людина має право вільно брати участь у культурному житті суспільства, втішатися мистецтвом, брати участь у науковому прогресі і користуватися його благами. Кожна людина має право на захист її моральних і матеріальних інтересів, що є результатом наукових, літературних або художніх праць, автором яких вона є.

3. У статті 15 Міжнародного пакту про економічні, соціальні й культурні права 1966 р. міститься визнання права кожної людини на участь у культурному житті, на користування результатами наукового прогресу та їх практичне застосування; на захист моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з будь-якими науковими, літературними чи художніми працями, автором яких вона є. У статті зазначено, що засоби нормативно-

⁵⁶⁹ Рабінович П. М. Міжнародні стандарти прав людини. *Право України*. 2015. № 10. С. 58–64.

⁵⁷⁰ Ярмол Л. В. Світові міжнародно-правові стандарти свободи вираження поглядів та гарантії її забезпечення. *Публічне право*. 2017. № 2 (26). С. 163–173.

правового забезпечення права на свободу творчості включають ті, які є необхідними для охорони, розвитку і поширення досягнень науки та культури. Юридичним обов'язком держав, які беруть участь у Пакті, визнано обов'язок поважати свободу, безумовно необхідну для наукових досліджень і творчої діяльності. Вказана стаття закріплює обов'язок держав сприяти розвитку свободи творчості, шляхом заохочення і розвитку міжнародних контактів та співробітництва в науковій і культурній галузях.

4. Стаття 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 16 грудня 1966 р. є гарантією свободи у творчості, адже передбачає, що кожна людина має право на вільне вираження свого погляду та свободу шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір. Стаття 22 гарантує свободу об'єднання у творчі спілки, асоціації для захисту своїх інтересів.

5. Нормативно-правові засоби забезпечення права на свободу творчості закріплено у статті 10 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (4 листопада 1950 р.), де гарантується, що «кожен має право на свободу вираження поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів»

6. Ст. 13 Хартії фундаментальних прав Євросоюзу (2000), яка визнає літературу, мистецтво та наукові дослідження вільними від обмежень. Окремо Хартія гарантує повагу до академічної свободи, а також свободу вираження поглядів та інформації ст. 11.

7. Міжнародно-правові гарантії свободи творчості передбачаються у документах ООН. Декларація ЮНЕСКО про расу і расові забобони від 27 листопада 1978 р. закликає науковців до проведення об'єктивних досліджень на широкій міждисциплінарній основі, а держави – до сприяння їм у цьому.

8. Право на свободу творчої діяльності гарантується статтею 5 Декларації про соціальний прогрес і розвиток від 11 грудня 1969 р., де зазначено, що соціальний прогрес і розвиток потребують використання всіх інтелектуальних можливостей людини. Декларація закликає цінувати творчу діяльність та вимагає встановлення гармонійного балансу між науковим, технічним та матеріальним прогресом і інтелектуальним, духовним, культурним і моральним розвитком людства. У Декларації право людини на розвиток визнається невід'ємним правом.

9. Одним із міжнародних нормативно-правових засобів забезпечення права на свободу творчості є Декларація принципів «Побудова інформаційного суспільства - глобальне завдання у новому тисячолітті» від 12 грудня 2003 р., де визначено основні міжнародно-правові засади побудови інформаційного суспільства та забезпечення права на свободу творчості. У

декларації закріплено, що в основі побудови інформаційного суспільства ключову роль відіграє свобода творчості.

10. Міжнародними нормативно-правовими засобами забезпечення права на свободу творчості є Паризька конвенція про охорону промислової власності (20 березня 1883 р.), Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів (від 24 липня 1971 р.), Всесвітня конвенція про авторське право від 6 вересня 1952 р.), Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності.

11. Важливим міжнародним нормативно-правовим засобом забезпечення права на свободу творчості є Європейська культурна конвенція 1954 р. Ця конвенція була розроблена державами-членами Ради Європи і відкрита для підписання 1 березня 1954 р. у Парижі. Її норми спрямовані на удосконалення діяльності Організації Об'єднаних Націй в питаннях освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) щодо європейських країн. Україна приєдналася до конвенції 12 травня 1954 р., що сприяло популяризації української культури в Європі й світі. На виконання положень конвенції було проведено міжнародне відзначення українських митців: 150-ліття Т. Г. Шевченка, 100-ліття від дня народження Л. Українки, І. Котляревського, М. Коцюбинського, І. Франка, Г. Сковороди, Є. Патона.

12. До міжнародно-правових гарантій права на свободу творчості належать Директиви (ЄС) 2019/790 Європейського парламенту та Ради від 17 квітня 2019 р. про авторське право та суміжні права у межах єдиного цифрового ринку, яка доповнює Директиви 96/9/ЄС та 2001/29/ЄС. Автори творів, які включено в публікацію у ЗМІ, мають право отримати частку від доходу, отриманого видавцями ЗМІ від використання матеріалів пошуковими системами⁵⁷¹.

Можна констатувати, що в межах своїх повноважень ООН та країни Ради Європи сформували належну документальну основу гарантування права на свободу творчості. Однак, серед міжнародних документів є багато рекомендаційних норм і відсутній єдиний акт, який присвячений саме свободі усіх видів творчої діяльності.

О. Шульц зазначає, що створення ООН започаткувало міждержавне співробітництво в галузі прав людини, у розвитку якого можна виділити два основні етапи. На першому етапі (1945 рік – початок 80-х років) формувалися міжнародні стандарти з прав людини. Другий етап (початок 80-х років – по теперішній час) характеризується пошуком шляхів підвищення ефективності наявних стандартів, а саме створенням міжнародних контрольних органів і проведенням ними заходів (міжнародних процедур) із формування умов для

⁵⁷¹ Directive (EU) 2019/790 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on copyright and related rights in the Digital Single Market and amending Directives 96/9/EC and 2001/29/EC. (Text with EEA relevance.). OJ L 130. 17.5.2019. P. 92-125.

забезпечення міжнародних стандартів з прав людини⁵⁷². Саме на другому етапі найбільш повно проявляються інституційно-діяльнісні гарантії ООН.

Декларативного закріплення права на свободу творчості недостатньо. Для підвищення ефективності проголошених стандартів потрібні дієві інституційні засоби, зокрема міжнародні контрольні органи та застосування міжнародних процедур для забезпечення права на свободу творчості. Ефективне міжнародно-правове гарантування свободи творчої діяльності можливе лише за умови взаємодії нормативно-правових та інституційних засобів забезпечення.

До міжнародно-інституційного гарантування права на свободу творчості належать міжнародні інституції, зокрема ООН, Європейський суд з прав людини, а також правові процедури, в рамках яких здійснюється діяльність міжнародних інституцій. Такі процедури є регламентованою послідовністю дій уповноважених суб'єктів, а також обсяг, зміст, способи, строки їх вчинення. У сфері забезпечення права на свободу творчості, до них належать процедури моніторингу за виконанням державами зобов'язань, міжнародні судові процедури, доповіді спеціального доповідача з питання заохочення і захисту права на свободу поглядів та їх вираження Ради з прав людини ООН та інше.

Л. Ярмол констатує, що основною формою контролю з боку міжнародних структур стало представлення звітів, доповідей, встановлення фактів і розгляд суперечок. Виявлення фактів порушень прав людини спочатку не входило до компетенції міжнародних організацій з прав людини, однак із середини 70-х років ці наглядові механізми почали активно задіюватись⁵⁷³.

Вважаємо за доцільне проаналізувати діяльність міжнародних інституцій та правові процедури, спрямовані на забезпечення свободи творчості.

1. Організація Об'єднаних Націй із питань освіти, науки і культури ЮНЕСКО забезпечує міжнародне співробітництво у сфері свободи творчості, шляхом проведення міжнародних конференцій, семінарів, симпозіумів, надає допомогу країнам у створенні навчально-дослідних установ, ведеться видавнича діяльність. До процедур, які реалізуються ЮНЕСКО у сфері забезпечення свободи творчості, належать підготовка людських ресурсів, надання пріоритетів дослідженням з проблем соціокультурного впливу

⁵⁷² Шульц О. Г. Механізм Верховного комісара ООН по правах людини в міжнародному праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 «Міжнародне право, європейське право». Москва, 2005. URL: <http://www.disscat.com>. (дата звернення: 12.01.2020).

⁵⁷³ Ярмол Л. В. Європейські правові гарантії забезпечення свободи вираження поглядів людини: поняття, види. Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку: матер. учасн. III Заоч. наук.-практ. конф. (Львів, 11 квіт. 2016 р.). Львів: ННПП НУ «Львівська політехніка», 2016. С. 193–197.

комунікаційних медіа та нових технологій на культурну ідентичність народів, а також прикладним дослідженням, програма «Інформація для всіх» (2000 р.), яка формулює глобальні цілі розвитку світового співтовариства в умовах інтенсивного впровадження інформаційних технологій.

2. Для виявлення фактів порушень права і свобод та ефективності механізму їх забезпечення права у системі ООН, функціонують спеціальні процедури Ради з прав людини – їх виконують незалежні експерти, спеціальні доповідачі, які уповноважені поширювати інформацію і надавати консультації з конкретних питань у галузі прав людини. У сфері забезпечення свободи творчості цю процедуру реалізує Спеціальний доповідач з питання заохочення і захисту права на свободу поглядів та їх вираження Ради з прав людини ООН. Його мандат ухвалений Комісією ООН з прав людини Резолюцією 1993/45 у 1993 р. 14–18 травня 2007 р. Спеціальний доповідач відвідав Україну та за результатами своєї поїздки підготував доповідь, яку представив на одній із сесій Ради з прав людини ООН у 2008 р.⁵⁷⁴ Він сформулював низку важливих для нашої держави рекомендацій, які є засобом забезпечення свободи творчості у сфері журналістики:

- головним політичним партіям України та їхнім лідерам при досягненні своїх законних політичних цілей пам'ятати про важливість поваги до міжнародних зобов'язань у галузі прав людини, зокрема свободи вираження поглядів;

- здійснити широкий і всеосяжний перегляд усього законодавства про ЗМІ з метою підвищення незалежності органів теле- і радіомовлення від політичних сил;

- наполегливо закликав уряд України й відповідні національні органи надалі розвивати заходи, спрямовані на забезпечення того, щоб злочини проти працівників ЗМІ та осіб, які формують громадську думку, не залишалися безкарними;

- Міністерство внутрішніх справ і Міністерство юстиції повинні охопити навчальними програмами в галузі прав людини весь персонал, що перебуває в їх підпорядкуванні;

- для підвищення якості журналістики й утвердження принципів професійної етики, за підтримки міжнародних організацій, створити школу журналістської етики з метою проведення навчальних курсів для українських журналістів та інших працівників вітчизняних ЗМІ;

- уряд повинен активізувати заходи щодо усунення наслідків правопорушень, зокрема, надати відповідну фінансову компенсацію всім

⁵⁷⁴ Спеціальний доповідач ООН закликав Уряд докласти скоординованих зусиль задля захисту прав людей в Україні URL:<http://www.un.org.ua/ua/news/2007-12-11-3/>(дата звернення: 12.01.2020).

працівникам ЗМІ та особам, які формують громадську думку, які стали жертвами насильства та залякування, особливо в тих випадках, коли в скоєнні цих злочинних діянь брали участь посадові особи правоохоронних органів;

– парламент повинен законодавчо закріпити необхідність вживати конкретні та невідкладні заходи, спрямовані на сприяння розвитку преси, яка в період великої технологічної революції надалі відіграє основну просвітницьку роль;

– уряд України повинен розглянути питання про прийняття відповідного законодавства для створення незалежної національної комісії з прав людини, яка буде доповнювати діяльність бюро Омбудсмена, чії функції є надто численними і різноманітними⁵⁷⁵.

3. У сфері забезпечення прав людини важливу роль відіграють договірні органи (конвенційні комітети) ООН, які діють на підставі універсальних міжнародних договорів про права людини. Н. Гремза наголошує, що їх завдання полягає в тому, щоб контролювати виконання державами договірних зобов'язань із прав людини та приймати рекомендації щодо їх належного виконання⁵⁷⁶.

Комітет з економічних, соціальних і культурних прав займає особливе місце в системі конвенційних механізмів забезпечення свободи творчості. Це договірний орган, який наділений функціями контролю за дотриманням державами - учасниками Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права.

4. У сфері забезпечення права на свободу творчості важливу роль відіграє комітет ООН з прав людини. Згідно з Факультативним протоколом до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, держава-учасниця цього протоколу зобов'язана визнавати компетенцію Комітету з прав людини приймати й розглядати повідомлення від осіб, які підпадають під його юрисдикцію та які стверджують, що вони є жертвами порушень певною державою якогось із прав, викладених у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (ст. 1)⁵⁷⁷.

Комітет ООН з прав людини рекомендував нашій державі гарантувати практичну реалізацію свободи вираження поглядів та права на мирні зібрання

⁵⁷⁵ Спеціальний доповідач ООН закликав Уряд докласти скоординованих зусиль задля захисту прав людей в Україні URL:<http://www.un.org.ua/ua/news/2007-12-11-3/>(дата звернення: 12.01.2020).

⁵⁷⁶ Гремза Н. Ю. Конвенционные комитеты в области международной защиты прав человека: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 «Международное право, европейское право». Москва, 2006. URL: <http://www.dissercat.com>.

⁵⁷⁷ Ярмол Л. В. Європейські правові гарантії забезпечення свободи вираження поглядів людини: поняття, види. Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку: матер. учасн. III Заоч. наук.-практ. конф. (Львів, 11 квіт. 2016 р.). Львів: ННПП НУ «Львівська політехніка», 2016. С. 193–197

зазначеним категоріям осіб та захисникам їхніх прав (п. 10 Заключних зауважень)⁵⁷⁸.

5. На особливу увагу у сфері міжнародних інституцій гарантування права людини на свободу творчості заслуговує практика Європейського суду з прав людини. Правова процедура гарантування полягає у здійсненні контролю за дотриманням державами-учасницями Конвенції та протоколів до неї. Вирішуючи питання про порушення гарантованого Конвенцією права на свободу творчості, Європейський суд з прав людини дає оцінку діям чи бездіяльності національних органів влади або національному законодавству щодо їхньої відповідності Конвенції.

Т. Попович зазначає, що Європейський суд із прав людини, розглядаючи кожну справу, оцінює державне втручання щодо прав людини, враховуючи те, що призвело до обмежень прав людини, передбачених Конвенцією, за низкою критеріїв, зокрема: а) щодо «законності» державного втручання; б) щодо «необхідності у демократичному суспільстві» державного втручання; в) щодо цілі державного втручання (обмеження права людини) – так званої «правомірної цілі»⁵⁷⁹.

В рамках Європейського Союзу інституційне гарантування свободи творчості реалізує Суд Європейських співтовариств і Трибунал першої інстанції, який є складовою організаційного механізму Ради Європи

6. Забезпечення права на свободу творчості покладено також на міжнародну міждержавну організацію, створену на основі Конвенції, ухваленої у 1967 р. державами-членами Паризького союзу з охорони промислової власності, Бернського союзу з охорони творів літератури та мистецтва та інших спеціалізованих союзів – Всесвітню організацію інтелектуальної власності. У 1974 р. ця організація набула статусу спеціалізованої установи ООН. Свою діяльність ця організація здійснює за сприяння охорони інтелектуальної власності в усьому світі шляхом забезпечення співробітництва між державами та дотримання положень багатосторонніх договорів, що регулюють правові та адміністративні аспекти інтелектуальної власності.

Отже, до міжнародних нормативно-правових засобів забезпечення права на свободу творчості належать Американський Білль про права 1791 р., Загальна декларація свободи творчості 1948 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права 1966 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р., Хартії фундаментальних прав Євросоюзу

⁵⁷⁸ Попович Т. П. Правові засоби здійснення демократії у державах Центральної Європи: теоретичні та практичні аспекти. Ужгород, 2015. 215 с.

⁵⁷⁹ Попович Т. П. Правові засоби здійснення демократії у державах Центральної Європи: теоретичні та практичні аспекти. Ужгород, 2015. 215 с.

2000 р., Декларація ЮНЕСКО про расу і расові забобони 1978 р., Декларація про соціальний прогрес і розвиток 1969 р., Декларація принципів «Побудова інформаційного суспільства - глобальне завдання у новому тисячолітті» 2003 р., Паризька конвенція про охорону промислової власності 1883 р., Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів 1971 р., Всесвітня конвенція про авторське право 1952 р., Європейська культурна конвенція 1954 р., Директиви (ЄС) 2019/790 Європейського парламенту та Ради від 17 квітня 2019 р. про авторське право та суміжні права у межах єдиного цифрового ринку, яка доповнює Директиви 96/9/ЄС та 2001/29/ЄС.

Ефективне міжнародно-правове гарантування свободи творчої діяльності можливе лише за умови взаємодії нормативно-правових та інституційних засобів забезпечення. Міжнародно-інституційне гарантування права на свободу творчості здійснюється через органи та правові процедури, в рамках яких реалізується діяльність міжнародних інституцій.

До міжнародних інституційних засобів забезпечення права на свободу творчості належать Організація Об'єднаних Націй із питань освіти, науки і культури ЮНЕСКО, Рада ООН з прав людини, Спеціальний доповідач з питання заохочення і захисту права на свободу поглядів та їх вираження, Комітет із прав людини, Комітет з економічних, соціальних і культурних прав, Європейський суд із прав людини, Всесвітня організація інтелектуальної власності.

Отже, ефективність механізму забезпечення прав, свобод, інтересів людини, що охороняються законом, визначається дієвістю їх гарантування, системою умов і засобів, які дозволяють у повному обсязі реалізувати всю множину прав і свобод.

Гарантії права на свободу творчості – це система соціально-економічних, політичних, культурних, правових засобів та умов, що забезпечують охорону, реалізацію та захист у разі порушення чи невизнання права на свободу творчості та сприяють розширенню його змісту і обсягу. Система гарантій права на свободу творчості репрезентована загальними і юридичними (спеціально-правовими) гарантіями. Загальні гарантії поділяють за ознаками тієї галузі суспільних відносин, яка є основою їх функціонування на соціально-економічні, політичні, культурні.

Соціально-економічні гарантії забезпечення права на свободу творчості – це створення сприятливих умов соціально-економічного розвитку та рівних можливостей для реалізації творчого потенціалу кожної людини. Соціально-економічні гарантії мають важливе значення у забезпеченні права на свободу творчості, адже за їх декларативності воля людини (бажання) до реалізації творчих здібностей може бути відсутньою.

Політичні гарантії забезпечення права на свободу – це створення умов ідеологічного плюралізму, формування громадянського суспільства,

верховенства права, свобода діяльності творчих спілок, громадських об'єднань, відсутність цензури.

Культурні гарантії забезпечення права на свободу творчості включають наявну в Україні систему культурних та ідеологічних цінностей, загальний рівень суспільної свідомості, рівень усвідомлення природи та призначення права на свободу творчості, рівень громадської активності, освіченості.

Серед чинників, які впливають на ефективність забезпечення права людини на свободу творчості, ключове місце посідають юридичні гарантії, які поділяються на внутрішньо-правові та міжнародно-правові. Вони представлені нормативно-правовими та інституційними гарантіями забезпечення права на свободу творчості.

Нормативно-правові гарантії права на свободу творчості представлені в нормах-принципах та нормах, які встановлюють юридичну відповідальність, а також нормах, що закріплюють систему юридичних обов'язків у сфері творчої діяльності. Інституційні гарантії забезпечення досліджуваного права включають систему органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських організацій і політичних партій, а також самих осіб, діяльність яких спрямована на реалізацію свободи творчості.

З метою удосконалення нормативно-правового гарантування свободи творчості та приведення у відповідність Конституції України Міжнародному пакту про економічні, соціальні і культурні права, п. 4. статті 15 якого зобов'язує держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнати користь, що їй дають заохочення і розвиток міжнародних контактів та співробітництва в науковій і культурній галузях, пропонуємо на конституційному рівні закріпити обов'язок держави сприяти розвитку творчої діяльності.

До міжнародних нормативно-правових засобів забезпечення права на свободу творчості належать Американський Білль про права 1791 р., Загальна декларація свободи творчості 1948 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права 1966 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р., Хартія фундаментальних прав Євросоюзу 2000 р., Декларація ЮНЕСКО про расу і расові забобони 1978 р., Декларація про соціальний прогрес і розвиток 1969 р., Декларація принципів «Побудова інформаційного суспільства - глобальне завдання у новому тисячолітті» 2003 р., Паризька конвенція про охорону промислової власності 1883 р., Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів 1971 р., Всесвітня конвенція про авторське право 1952 р., Європейська культурна конвенція 1954 р., Директиви (ЄС) 2019/790 Європейського парламенту та Ради від 17 квітня 2019 р. про авторське право та суміжні права у межах єдиного цифрового ринку, яка доповнює Директиви 96/9/ЄС та 2001/29/ЄС.

Ефективне міжнародно-правове гарантування свободи творчої діяльності можливе лише за умови взаємодії нормативно-правових та інституційних засобів забезпечення. Міжнародно-інституційне гарантування права на свободу творчості здійснюється через органи та правові процедури, в рамках яких реалізується діяльність міжнародних інституцій.

До міжнародних інституційних засобів забезпечення права на свободу творчості належать Організація Об'єднаних Націй із питань освіти, науки і культури ЮНЕСКО, Рада ООН з прав людини, Спеціальний доповідач з питання заохочення і захисту права на свободу поглядів та їх вираження, Комітет із прав людини, Комітет з економічних, соціальних і культурних прав, Європейський суд із прав людини, Всесвітня організація інтелектуальної власності.

4.4 Удосконалення міжнародно-правового гарантування права на свободу творчості

Варто відмітити, що міжнародно-правові гарантії права на свободу творчості забезпечують право на свободу слова та вираження думки, що, на наш погляд, є певним недоліком гарантування права на свободу творчості. Свобода слова є однією з підвалин демократичного суспільства, вона виражає загальнолюдські цінності, допомагає розкрити потенціал особи і є однією з головних умов здійснюваної в Україні політичної реформи. Свобода слова і свобода творчості є, по суті, істотним фактором прояву людської індивідуальності, утвердження самобутності і унікальності кожної особистості. Забезпечення свободи слова та свободи творчості є найважливішою метою стандартів прав людини.

Правове забезпечення свободи слова та свободи творчості в сучасних конституціях відображено по-різному. Основними видами Європейських стандартів свободи прийнято вважати: проголошення свободи як мети держави; проголошення свободи як найвищої соціальної цінності; закріплення свободи як правової категорії; закріплення переліків суб'єктивних прав і свобод; наявність процесуальних інструментів захисту і охорони свободи.

Відповідно до статті 34 Конституції України кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію на свій вибір. Згідно із ч. 3 статті 34 Конституції України здійснення прав на вільне збирання, зберігання, використання і поширення інформації може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших осіб, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя. Тісно пов'язаним із правом на свободу слова є право на свободу творчості. Стаття 54 гарантує громадянам свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів.

Право на свободу слова і вільне вираження думки закріплені в міжнародних документах: Загальній декларації прав людини (1948 р.), Конвенції про захист прав людини і основних свобод (1950 р.), Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.), Міжнародному пакті про політичні та громадянські права (1966 р.), Віденській декларації (1993 р.) та ін. Однак, у всіх цих документах право на свободу творчості гарантується свободою вираження думки і слова, які мають ряд обмежень. Це в багатьох випадках неприйнятно для свободи творчості. Адже для творчості

характерні художній підхід, переносні значення, вигадана реальність, велика кількість художніх засобів і ін.

З метою виявлення недоліків міжнародного забезпечення свободи творчості в межах права на свободу слова, доцільно дослідити їх як комплексно, так і віддільно один від одного.

Права людини по-різному імплементуються в країнах із різними політичними системами. Через відмінності в історичних шляхах розвитку різних держав спостерігається велика різниця в культурному, соціальному, релігійному та політичному підходах до забезпечення прав людини. Найбільш повно імплементация міжнародних норм права людини на вільне вираження думки і слова відбувається в країнах Європейського Союзу, США та інших країнах розвиненої демократії.

Після проголошення незалежності Україна активно розпочала процес входження в європейське співтовариство. Прагнення інтеграції і дотримання європейських демократичних принципів важливі ідеологічним впливом на розвиток сучасної української держави⁵⁸⁰.

Україна є членом таких важливих європейських організацій, як Рада Європи та ОБСЄ; докладає значних зусиль щодо входження до ЄС. 31 жовтня 1995 р. в нашій державі був прийнятий Закон України «Про приєднання України до Статуту Ради Європи». У 1997 р. Україна ратифікувала один з основних документів Ради Європи - Євроконвенцію, яка, згідно зі ст. 9 Конституції України, стала частиною національного законодавства України. Важливе значення для забезпечення прав людини, свободи вираження думок, має Угода про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їх державами-членами - з іншого від 27.06. 2014р.⁵⁸¹. Угоду ратифіковано Законом України від 16.09. 2014 р. ⁵⁸². У ст. 14 визначено принципи співпраці, зокрема верховенство права, повагу прав і основних свобод людини.

Хартія основних прав Європейського Союзу (2000 р.) - «конституційний Більш прав людини і громадянина цього наднаціонального утворення» ⁵⁸³. Вагомість цього документа щодо України визначається тим, що українська

⁵⁸⁰ Луцький А. І. Правова ідеологія в українському державотворенні: теорія і практика: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2015. С.23

⁵⁸¹ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (27.06.2014). Офіційний вісник України. 2014. 26 верес. № 75. Т. 1. Ст. 2125.

⁵⁸² Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16.09.2014 № 1678-VII. Офіційний вісник України. 2014. 26 верес. № 75. Т. 1. Ст. 2125.

⁵⁸³ Verbatim de la reunion de la Convention du 26 Septembre 2000. CHARTE 4958 / 00. Bruxelles, le 27 octobre 2000. P.40 – 47

правова система повинна розвиватися у напрямі задоволення Копенгагенських критеріїв щодо стабільності суспільства, верховенства права і функціонування ринкової економіки⁵⁸⁴. Ст. 13 Хартії основних прав Європейського Союзу передбачає «Гарантується свобода художньої творчості та науково-дослідницької діяльності. Дотримується свобода викладання у вузах»⁵⁸⁵.

Однак, науковці вказують на проблеми дуалізму у тлумаченні та застосуванні однойменних прав людини у двох різних міжнародних правопорядках. С. Добрянський зазначає, що європейський законодавець не обмежився наданням нормам Хартії Європейського Союзу сили установчих договорів, він включив до Лісабонського договору обов'язок ЄС приєднатися до Європейської конвенції прав людини, чим створив складну ситуацію юридичного дуалізму чинного та перспективного врегулювання статусу стандартів прав і свобод людини в ЄС. З одного боку норми Хартії ЄС та встановлені на її основі судом ЄС стандарти прав людини мають вищу юридичну силу в правовій системі цього міжнародного формування, а з другого – за умов виконання приєднання ЄС до Європейської конвенції прав людини, вищим ступенем обов'язковості у питаннях визначення європейських стандартів прав людини у правовій системі ЄС володітиме Конвенція, застосована у відповідній практиці Європейським судом з прав людини. Для України, відповідь на питання, які тенденції переважають у ЄС? – впливатиме на вирішення питання щодо оптимальних шляхів наближення законодавства України до права ЄС. Приєднання ЄС до Європейської конвенції прав людини, як це передбачено положеннями Лісабонського договору, могло би покласти край процесу формування подвійних стандартів прав людини у праволюдінній практиці суду ЄС та ЄСКП, але негативне рішення Суду ЄС 2/13 від 18 грудня 2014р. зупинило цей процес на невизначений строк⁵⁸⁶.

На кожному із напрямів співпраці між Україною та ЄС варто було б зупинитися детально і висвітлити її глибоко і всебічно. Але це завдання є дуже обширне і заслуговує не однієї монографії⁵⁸⁷. Варто зупинитись на системі захисту прав людини, передбачених міжнародними конвенціями, ратифікованими Україною, яка зобов'язується шанувати і забезпечити всім людям, що знаходяться на її території й у межах її юрисдикції, рівні права без

⁵⁸⁴ Добрянський С. Хартія основних прав Європейського Союзу як регіональний праволюдінний стандарт. Вісник Національної академії правових наук України. 2013. № 3. С. 23-30

⁵⁸⁵ Хартія основних прав Європейського Союзу від 07.12.2000 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524 (дата звернення: 01.16.2019)

⁵⁸⁶ Добрянський С. Права людини в Європейському Союзі: можливості удосконалення юридичного гарантування. Право України. 2019. № 6- С. 108-125.

⁵⁸⁷ Кресіна І. О. та ін. Запобігання дискримінації в Україні в контексті європейської інтеграції: моногр. К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2015. 384 с.

будь-яких преференцій, що стосуються раси, кольору шкіри, статі, релігії, політичних або інших поглядів, національного або соціального походження, власності, або інших статусів⁵⁸⁸.

Питанням захисту прав інтелектуальної власності присвячена глава 9 розділу IV Угоди. Угодою визначені дві цілі у сфері інтелектуальної власності: спрощення створення і комерційного використання інноваційних продуктів та продуктів творчої діяльності на території Сторін, а також досягнення належного та ефективного рівня охорони і захисту прав інтелектуальної власності. При цьому відповідно до Угоди до прав інтелектуальної власності включають: авторське право, зокрема право на комп'ютерні програми і бази даних, а також суміжні права; права, пов'язані з патентами; торговельні марки; фірмові найменування; промислові зразки; компонування (топографії) інтегральних мікросхем; географічні зазначення, зокрема зазначення походження, зазначення джерела походження (близько 3 000 найменувань); сорти рослин; охорону конфіденційної інформації та захист від недобросовісної конкуренції⁵⁸⁹.

Отже, міжнародне забезпечення свободи творчості в межах міжнародних гарантій права інтелектуальної власності (як і в межах свободи слова) є частковим, адже не охоплює всі результати творчості.

У частині авторського права та суміжних прав положення Угоди відповідають таким директивам Європейського Парламенту та Ради ЄС: 2006/116/ЄС про гармонізацію строку охорони авторського і деяких суміжних прав; 2006/115/ЄС про право оренди, позички та деякі суміжні права у сфері інтелектуальної власності; 2001/29/ЄС про гармонізацію певних аспектів авторського права та суміжних прав у інформаційному суспільстві; 2009/24/ЄС про правову охорону комп'ютерних програм; 96/9/ЄС про правову охорону баз даних; 2001/84/ЄС про право слідування на користь автора оригінального твору мистецтва; 93/83/ЄС про узгодження деяких положень авторського права і суміжних прав та застосування їх до супутникового мовлення і кабельної ретрансляції; 2004/48/ЄС про захист прав інтелектуальної власності⁵⁹⁰.

Зокрема, згідно зі статтею 15 Директиви (ЄС) 2019/790 Європейського парламенту та Ради від 17 квітня 2019 р. про авторське право та суміжні права у межах єдиного цифрового ринку, яка доповнює Директиви 96/9/ЄС та

⁵⁸⁸ Андрусин Б. І. Міжнародний контроль як «невідкладна інституція» вдосконалення управління державою. Альманах права. 2019. Вип. 10. С. 31-34.

⁵⁸⁹ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (27.06.2014). Офіційний вісник України. 2014. 26 верес. № 75. Т. 1. Ст. 2125.

⁵⁹⁰ Микієвич М. Сорока Н. Імплементация права ЕСу сфері інтелектуальної власності в рамках реалізації угоди про асоціацію між Україною та європейським союзом. Право України. 2015. № 8. С. 67.

2001/29/ЄС, до національного законодавства можуть бути внесені положення, які нададуть ЗМІ та видавцям виключне право дозволяти або забороняти відтворення в будь-якій формі та здійснювати доведення творів до відома публіки під час онлайн-використання публікацій постачальниками послуг інформаційного суспільства, у тому числі пошуковими системами. Автори творів, які включено в публікацію у ЗМІ, мають право отримати частку від доходу, отриманого видавцями ЗМІ від використання матеріалів пошуковими системами. Це право не обмежує можливість використання гіперпосилань, окремих слів чи дуже коротких витягів із публікацій ЗМІ⁵⁹¹.

Однак, питання методики визначення «дуже коротких витягів», які допустимо використовувати без виплати винагороди не визначено. Якими короткими можуть бути цитати з публікацій визначить практичне застосування Директиви та судова практика.

На слухне міркування Н. Пархоменко, норми права ЄС не отримали ще для України пріоритетного значення перед нормами внутрішнього права, оскільки їх застосування частково залежить від позиції української законодавця і повністю - від практики національних судів⁵⁹².

До письмових європейських правових гарантій свободи слова відносять перш за все Євроконвенцію (ст. 10). У своїй основі ст. 10 Євроконвенції орієнтована на ст. 19 Загальної декларації прав людини та ст. 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

М. Дженіс, Р. Кей, Е. Бредлі, зазначають, що Євроконвенція «встановлює не тільки найбільш вдалу у світі систему норм міжнародного права для захисту прав людини, а й одну з найрозвиненіших форм міжнародної юридичної процедури». Стаття 10 Євроконвенції є однією з найбільш вагомих для розуміння природи демократичного суспільства, її положення складають своєрідний «живий» нормативний акт, постійно змінюється. Положення Євроконвенції повинні тлумачитися відповідно до реалій сьогодення⁵⁹³.

У системі нормативних документів Ради Європи важливе значення для забезпечення свободи слова та окремих її можливостей мають Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних (1981

⁵⁹¹ Directive (EU) 2019/790 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on copyright and related rights in the Digital Single Market and amending Directives 96/9/EC and 2001/29/EC. (Text with EEA relevance.). OJ L 130. 17.5.2019. P. 92-125.

⁵⁹² Пархоменко Н. М. Розвиток законодавства України в контексті конституціоналізації, євроінтеграції та забезпечення прав людини: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корещького, 2016. С. 144.

⁵⁹³ Паліюк В. П. Особливості застосування судами України Конвенції про захист прав людини та основних свобод: навч.-практ. посіб. Миколаїв: Атол, 2003. 130 с.

р.)⁵⁹⁴, ратифікована Законом України від 06.07. 2010 р.⁵⁹⁵, і Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (05.11. 1992 р.⁵⁹⁶), ратифікована Законом України від 15.05. 2003 р.⁵⁹⁷.

У Паризькій хартії для нової Європи (1990 р.) зроблено акцент на тому, що кожна людина має право на свободу вираження своєї думки без будь-якої дискримінації⁵⁹⁸.

Європейські стандарти в сфері прав людини - це визнані Європейським співтовариством і зафіксовані в його документах правові норми, що закріплюють права людини і визначають механізми їх реалізації і захисту⁵⁹⁹. За формою зовнішнього прояву серед європейських правових гарантій забезпечення свободи слова розрізняють письмові (документальні) та інституційно-діяльні. За функціональною спрямованістю вони поділяються на засоби реалізації, охорони і захисту свободи слова⁶⁰⁰.

У резолюції «Свобода вираження поглядів в Інтернеті» (2009 р.) Парламентська асамблея ОБСЄ закликала держави-учасниці «заохочувати право кожної людини на свободу переконань і вільне їх виявлення і право безперешкодно шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї, пов'язані з політичними, релігійними або ідеологічними поглядами або переконаннями, в Інтернеті, незалежно від державних кордонів» (п. 8)⁶⁰¹.

Створення цілісного міжнародно-правового механізму юридичного захисту права на свободу слова та свободу творчості вимагає прийняття

⁵⁹⁴ Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних: міжнар. док. від 28.01.1981 / Рада Європи. *Офіційний вісник України*. 2011. 14 січ. № 1. Ст. 85.

⁵⁹⁵ Про ратифікацію Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних та Додаткового протоколу до Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних стосовно органів нагляду та транскордонних потоків даних: Закон України від 06.07.2010 № 2438-VI. *Офіційний вісник України*. 2010. 9 серп. № 58. Ст. 1994.

⁵⁹⁶ Європейська хартія регіональних мов або мов меншин: міжнар. док. від 05.11.1992 / Рада Європи. *Офіційний вісник України*. 2006. 25 груд. № 50. Ст. 3381.

⁵⁹⁷ Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин: Закон України від 15.05.2003 № 802-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. 27 черв. № 24. Ст. 1109.

⁵⁹⁸ Паризька хартія для нової Європи: міжнар. док. від 21.11.1990 / ОБСЄ. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/card/995_058.

⁵⁹⁹ Пархоменко Н. М. Розвиток законодавства України в контексті конституціоналізації, євроінтеграції та забезпечення прав людини: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2016. 253 с.

⁶⁰⁰ Ярмол Л. В. Європейські правові гарантії забезпечення свободи вираження поглядів людини: поняття, види. Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку: матер. учасн. III Заоч. наук.-практ. конф. (Львів, 11 квіт. 2016 р.). Львів: ННІПП НУ «Львівська політехніка», 2016. С. 193–197.

⁶⁰¹ Резолюція Парламентской Ассамблеи ОБСЄ Восемнадцатой ежегодной сессии «Свобода выражения мнений в Интернете» (Вильнюс, 29.06–03.07.2009). База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/975_016.

єдиного міжнародного акта. Недоліком міжнародно-правових стандартів є те, що свобода творчості, як окрема категорія не визначена. У чинному міжнародному законодавстві свобода творчості розглядається як складова свободи слова, або в частині прав інтелектуальної власності, що не відповідає змісту права на свободу творчості. На наш погляд, така ситуація ускладнює міжнародно-правове забезпечення свободи творчості. Вважаємо за доцільне прийняття єдиного документа, який би гарантував забезпечення на міжнародному рівні свободу слова, вираження поглядів і творчості – свободу інтелектуального самовираження. Цей термін, на наш погляд є ширшим ніж свобода слова та охоплює об'єкти інтелектуальної власності як результати творчої діяльності.

3. Бжезинський, писав, що в минулому столітті домінували дискусії з пошуку кращої організації суспільства і досягнення добробуту, а сьогодні ми стоїмо на порозі грандіозних дебатів з особистісного виміру людського життя. Виникає необхідність в інтелектуально розкутих, вільних індивідах соціуму - «провідниках прогресу», ідеї яких покликані змінювати світ навколо. Ми є свідками нових видів людської поведінки, нових типів особистості і нових уявлень про харизму. У певному сенсі мова йде про ознаки епохи обдарованих натур, які, за свідченням А. Пятигорського, залишаються далекими як від спокус «всенародної слави», так і від визнання їх елітною верхівкою⁶⁰².

Термін «свобода інтелектуального самовираження» вживається у статті 2 проекту «Міжнародної конвенції про захист інтелектуальної свободи», який був розроблений зусиллями Харківської правозахисної групи 2000 р., де зазначено: «Кожному належить свобода інтелектуального самовираження, яка означає свободу шукати, створювати, одержувати і передавати будь-яку інформацію, незважаючи на адміністративні і державні кордони усно, письмово чи в запису на інших (електронних) носіях; або в формі твору мистецтва чи будь-якими засобами комунікації на свій вибір. Не можна встановлювати будь-які юридичні, політичні, адміністративні та інші заборони чи обмеження на тему, предмет і матеріал інтелектуального самовираження. Свобода інтелектуального самовираження передбачає реальну можливість людини слідувати власним життєвим цілям і перспективам, і діяти виходячи із власного розуміння обставин; у цьому прагненні і зродженій ним активності індивіди можуть бути обмежені лише для забезпечення необхідного простору свободи кожного. Будь-яке обмеження свободи інтелектуального самовираження під приводом захисту національної безпеки не може бути застосованим, якщо тільки орган державної влади чи посадова особа не доведуть перед компетентним судом,

⁶⁰² Пятигорский А. Вспомнишь странного человека. М.: Новое литературное обозрение, 1999. С. 113-114.

що це обмеження ґрунтується на вимогах ч. 6 цієї статті і прописано законом для забезпечення необхідного простору свободи кожного. Обмеження свободи інтелектуального самовираження може ґрунтуватися виключно на прямому твердженні закону, який має бути загальнодоступним і сформульованим так, щоб кожний міг передбачити, чи є його дії (бездіяльність) протиправними. Свобода інтелектуального самовираження може бути обмежена з причин загрози національній безпеці тільки якщо державний орган чи посадова особа зможуть довести в суді, що: а) даний спосіб інтелектуального самовираження є формою закликів до насильницьких дій; б) даний спосіб інтелектуального самовираження може призвести до насильницьких дій; в) існує прямий зв'язок між даним способом інтелектуального самовираження і реальними фактами насильницьких дій. Інтелектуальне самовираження не становить загрози національній безпеці, якщо воно: а) є критикою чи образою країни, держави чи її символів, уряду, державних органів чи діячів, а також іноземної країни, держави чи її символів, уряду, державних органів чи діячів; б) є запереченням чи виступає на підтримку заперечення за мотивами релігії (совісті), моралі чи інших переконань проти призову на військову службу чи військової служби як такої; проти учасників (сторін) політичних конфліктів і(або) застосування ними сили (загрози силою) для розв'язання суперечок; в) спрямовано на передачу співгромадянам і(або) міжнародній громадськості інформації про згадані порушення конституційних та інших (міжнародних) норм про захист прав і свобод людини. Інтелектуальне самовираження, що не становить загрози національній безпеці, не обмежується переліком форм і способів, наведених у ч. 7 цієї статті⁶⁰³.

Такий підхід розширює простір реалізації права на свободу слова, думки, поглядів і творчості. Проект ⁶⁰⁴ охоплює широку сферу інтелектуальної активності в сучасних суспільствах - від створення нових наукових концепцій і нетрадиційних підходів в бізнесі і фінансах - до конструювання різноманітних символічних зразків.

В цілому підтримуючи проект розроблений Харківською правозахисною групою (В. Речицький), варто відзначити, що документ є робочою версією та потребує подальшого доопрацювання, внесення до нього певних обмежень, особливо в умовах існування невизнаних, терористичних квазідержавних утворень, поширення пропаганди, інформаційної війни. Між свободою творчості та демократією виникає багато протиріч не лише в Україні, але і в багатьох інших країнах, які потребують міжнародного врегулювання.

⁶⁰³ Міжнародна конвенція про захист інтелектуальної свободи (проект). Харківська правозахисна група; худож.-оформлювач І.Осіпов. Харків: Фоліо, 2001. 64 с.

⁶⁰⁴ Міжнародна конвенція про захист інтелектуальної свободи (проект). Харківська правозахисна група; худож.-оформлювач І.Осіпов. Харків: Фоліо, 2001. 64 с.

У лютому 2000 р. на Міжнародному правозахисному форумі в Римі окремі представники міжнародних неурядових організацій і деякі міжнародні експерти висловили свій сумнів щодо доцільності написання подібного документа. Висловлені ними аргументи зводилися в кінцевому рахунку до однієї тези: навіщо створювати модельний проект, коли існує діюча «Конвенція про захист прав людини і основних свобод», стаття 10 якої передбачає захист свободи слова, тобто право, яке включає «свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і поширювати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів»⁶⁰⁵.

Однак, слід погодитися з розробниками проекту конвенції, адже стаття 10 «Конвенції про захист прав людини і основних свобод» 1950 р. не проголошує свободу творчості та її гарантії, як таку, а проголошує свободу вираження поглядів і накладає обмеження на свободу творчості на рівні зі свободою слова.

У статті 10 Конвенції про захист прав людини і основних свобод людини, зокрема, стверджується, що здійснення свободи вираження поглядів «може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, для охорони порядку або запобігання злочинам, для охорони здоров'я або моралі, для захисту репутації або прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримки авторитету і неупередженості правосуддя, і є необхідним у демократичному суспільстві»⁶⁰⁶.

Натомість проект «Міжнародної конвенції про захист інтелектуальної свободи» більшість обмежень вважає принципово неприйнятними. І це пояснюється тим, що «Міжнародна конвенція про захист інтелектуальної свободи» в своїй основі відповідає не європейському, а американському підходу щодо прийнятності або неприйнятності тих чи інших обмежень свободи слова. Тобто за своєю парадигмою вона відповідає Першій поправці до Конституції США (1791 р.), в якій стверджується, що свобода слова не може підлягати будь-яким законодавчим обмеженням, не кажучи вже про адміністративні. Як відомо, зазначений підхід зберігається також у ряді відповідних рішень Верховного Суду США (ними дію Першої поправки було поширено на інформаційну свободу), окремих законодавчих актах цієї країни («Freedom of Information Act», «Sunshine Act») і ін.

⁶⁰⁵ Міжнародна конвенція про захист інтелектуальної свободи (проект). Харківська правозахисна група; худож.-оформлювач І.Осіпов. Харків: Фоліо, 2001. 64 с.

⁶⁰⁶ Конвенція про захист прав і основоположних свобод людини від 04.11.1950 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004/print1389988659002889 (дата звернення: 04.01.2020).

Проект «Міжнародна конвенція про захист інтелектуальної свободи» більшою мірою гарантує право на свободу творчості, ніж «Конвенція про захист прав і основних свобод людини» 1950 р., запроваджуючи термін «свободи інтелектуального самовираження». Крім того, проект конвенції демонструє значно ширший підхід до свободи слова ніж той, що вважається сьогодні прийнятним в Європі. В основі проекту закладені англосаксонський правовий підхід до захисту свободи думки, слова і творчості. Конвенція не визнає, що інформація може бути поганою, шкідливою, небезпечною або загрозливою.

З огляду на потребу міжнародного публічно-правового регулювання свободи творчості і прийняття єдиних стандартів, вважаємо за доцільне введення категорії «свобода інтелектуального самовираження». Міжнародно-правові гарантії інтелектуальної свободи повинні бути представлені на міжнародному рівні і адаптовані до прийняття на національній платформі.

Разом з тим, слід відмітити, що сьогодні саме інформація стала одним із найнебезпечніших видів зброї, яка має вплив на суспільну свідомість, наносить шкоду суспільній психології, психології особи, розпалює ворожнечу.

Поняття «інформаційна війна» увів у науковий обіг американський дослідник М. Маклюен, який проголосив тезу «Істинно тотальна війна – це війна за допомогою інформації»⁶⁰⁷. Без ефективних правових обмежень, пропаганда, як елемент інформаційної війни може бути завуальована за свободою творчості та «результативно» маніпулювати суспільною свідомістю.

Французький соціолог Жак Еллюль запропонував розрізняти вертикальну та горизонтальну пропаганди⁶⁰⁸. Вертикальна – це класичний варіант пропаганди, яку можна ефективно обмежити правовими засобами. Це інформаційний потік згори до низу з пасивним реагуванням аудиторії. Такий вид пропаганди поширюється через відповідні засоби масової інформації і спрямований на широку аудиторію. Горизонтальну пропаганду Ж. Еллюль називає новим винаходом. Вона реалізується в колективі, окремій групі, а не спускається згори до низу. Такий вид пропаганди складно простежити і обмежити правовими засобами. Горизонтальна пропаганда немає лідера, всі учасники є рівними.

Отже, підтримуючи запровадження категорії «свобода інтелектуального самовираження» у статті 2 проекту «Міжнародної конвенції про захист інтелектуальної свободи» вважаємо недостатніми ті обмеження, які пропонуються авторами проекту в умовах можливостей інформаційних технологій, використання інформації як зброї, розпалення ворожнечі, інформаційних воєн. Автори проекту пропонують закріпити можливість

⁶⁰⁷ Маклюен М. Що таке інформаційна війна URL: my.elvisti.com/sergandr/iv.html. (дата звернення: 12.01.2020)

⁶⁰⁸ Ellul J. Propaganda. The formation of men's attitudes. New York, 1965. 342 p.

обмеження свободи інтелектуального самовираження з причин загрози національній безпеці тільки якщо державний орган чи посадова особа зможуть довести це в суді. Інформація поширюється миттєво, протягом тривалості судового процесу суспільно-небезпечна інформація може бути поширена і досягнути своєї мети. Таке обмеження видається неефективним.

З іншого боку, вважаємо, що обмеження свободи вираження поглядів, які закріплені в статті 10 «Конвенції про захист прав людини і основних свобод» не відповідають викликам інформаційного суспільства, принципам справедливості в процесі обмеження права на свободу творчості, адже в більшій мірі орієнтовані на свободу вираження поглядів ніж свободу творчої діяльності.

З метою удосконалення міжнародно-правового забезпечення права на свободу творчості доцільно розробити єдиний міжнародний документ гарантування свободи інтелектуального самовираження на міжнародному рівні, який буде відповідати вимогам інформаційного суспільства, де рушійною силою розвитку та перетворень є людська інтелектуальна творчість.

Ефективне міжнародно-правове гарантування свободи творчої діяльності можливе лише за умови взаємодії нормативно-правових та інституційних засобів забезпечення. Міжнародно-інституційне гарантування права на свободу творчості здійснюється через органи та правові процедури, в рамках яких здійснюється діяльність міжнародних інституцій.

Недоліком міжнародно-правових стандартів є те, що свобода творчості як окрема категорія не визначена. У чинному міжнародному законодавстві свобода творчості розглядається як складова свободи слова, що ускладнює міжнародно-правове забезпечення свободи творчості. Вважаємо за доцільне необхідність розробки єдиного документа, який би гарантував забезпечення на міжнародному рівні свободи інтелектуального самовираження.

4.5. Критерії ефективності механізму забезпечення права на свободу творчості

Перехід права на свободу творчості від рівня декларативності до реального змісту вимагає ефективного функціонування механізму його забезпечення. Найбільш вдалу характеристику складних і цілеспрямованих заходів забезпечення права на свободу творчості можна здійснити шляхом визначення критеріїв ефективності забезпечення права на свободу творчості, включаючи аналіз нормативно-правового регулювання.

Розвиток сучасного суспільства пов'язується з підвищенням ролі та значення ефективності забезпечення прав і свобод людини. Чітке визначення меж правового впливу, наявність ефективних механізмів виконання закону є важливими чинниками визначення ефективності права як регулятора суспільних відносин. Реалізація правових вимог є своєрідним завершальним етапом процесу правового регулювання суспільних відносин.

Творчість є невід'ємною частиною людської сутності, тому виникає питання визначення ефективності механізму забезпечення права на свободу творчості. Що є основою ефективності? Які критерії важливі для вивчення рівня забезпечення цього права? Відповіді на ці питання чітко різні, оскільки багато вчених по-різному трактують значення тлумачення.

Зокрема, В. Головченко зазначає, що ефективність законодавства – це відношення результату правового регулювання до її цілі. Вона складається із системи реальних актів застосування закону, в якому втілені певні соціальні проблеми, цілі, функції державних структур, права та обов'язки громадян, посадових осіб⁶⁰⁹.

С. Алексєєв в поняття ефективності права включає фактичну ефективність (співвідношення між фактично досягнутими результатами і безпосередньою, найближчою метою, для досягнення якої були прийняті відповідні юридичні норми); обґрунтованість і доцільність (умови і вимоги, які забезпечують такий зміст і порядок реалізації правових норм, котрий дозволяє йому бути високо результативним регулятором суспільних відносин); корисність (фактичну ефективність, яка розглядається під кутом зору досягнення реального позитивного ефекту); економічність (корисність правового регулювання з урахуванням кількості витрат матеріального, людського, часового характеру)⁶¹⁰.

Ф. Фаткуллін, Л. Чулюкін характеризують ефективність правових норм як досягнення науково обґрунтованих цілей, позитивність результатів дії норми та її економічність⁶¹¹.

⁶⁰⁹ Головченко В. В. Науково-методичні засади вивчення та оцінки ефективності законодавства. *Законодавство: проблеми ефективності*. К., 1995. С.41.

⁶¹⁰ Алексєєв С. С. *Общая теория права*: в 2 т. М. : Юрид. лит., 1981. Т. 1.360 с.С.196

⁶¹¹ Філософія: ред. Г. А. Заїченко. К.: Вища шк., 1995. 454с. С.26

Налізуючи вищезазначені погляди науковців можна стверджувати, що під ефективністю розуміють співвідношення між досягнутими результатами та поставленою метою.

Метою механізму забезпечення права на свободу творчості є ефективна правова охорона процесу творчості та його результатів, створення умов для реалізації творчого потенціалу особи, стимулювання розвитку творчості та захист права на свободу творчості у разі невизнання, порушення або оскарження. Зазначені елементи мети є ідентифікаторами при визначенні ефективності механізму забезпечення права на свободу творчості, критеріями його ефективності.

Таким чином, до критеріїв ефективності механізму забезпечення права на свободу творчості належать:

1. Визначення ефективності правової охорони процесу творчості та його результатів.

2. Оцінка умов, які створюються для реалізації творчого потенціалу особи та успішність стимулювання творчої діяльності.

3. Ефективність захисту права на свободу творчості.

Вважаємо за доцільне проаналізувати кожен із критеріїв ефективності права на свободу творчості в Україні.

1. Ефективність правової охорони процесу творчості та правової охорони результатів творчої діяльності залежить від дієвості юридичних чинників, які визначають ефективність правового регулювання. Визначаючи ці чинники, ми поділяємо думку Скакун О., яка вирізняє серед них три групи:

1) стан нормативної основи правового регулювання, її досконалість: а) створення науково обґрунтованої системи законодавства; б) здатність законодавства забезпечити узгодження реальних потреб та інтересів суб'єктів права, відносини між якими воно регулює; в) відповідність нормативно-правових актів та інших форм права соціально-політичним реаліям, ступеню відновлення суспільства, реальним можливостям здійснення закріплених у них норм права, їх захисту в суді; г) скорочення владних, імперативних методів регулювання за рахунок збільшення диспозитивних методів; д) чітке визначення видів юридичної відповідальності за порушення прав і свобод людини; є) наукове планування законів держави (межі правового регулювання) тощо;

2) стан правозастосовної діяльності, її якість: а) чітка предметна визначеність діяльності судових, контрольно-наглядових, правоохоронних та інших правозастосовних органів держави; б) освітньо-професійний рівень підготовки фахівців, котрі застосовують право; в) наявність правових стимулів (суб'єктивних прав, пільг, заохочень) для активного виконання професійного обов'язку; г) інструментально-технологічна забезпеченість проголошених цілей правового регулювання, налагодженість діючих процесуальних

механізмів, які гарантують практичну реалізацію норм матеріального права; г) погодженість дій усіх відомчих установ з виконання правових рішень; д) тісний зв'язок діяльності правозастосовних органів з населенням; е) матеріально-технічна оснащеність правозастосовних органів та їх співробітників;

3) стан правової свідомості і культури суспільства: а) високий рівень правової інформованості громадян; б) відсутність розбіжностей між нормативною основою правового регулювання і моральними нормативами суспільства; в) усвідомлення принципу верховенства права як універсального, що інтегрує набуті правові цінності (правова законність, поділ влади, народний суверенітет, демократія, основоположні права і свободи людини, справедливий суд тощо) і має передаватися з покоління в покоління; г) морально-правова готовність до захисту своїх прав і свобод в судовому порядку та ін. Ефективність правового регулювання більшою мірою залежить від моральних якостей кадрового складу фахівців (суддів, прокурорів, нотаріусів, слідчих), ніж від досконалості законодавства, оскільки фахівець, що застосовує норми права, зобов'язаний перебороти розрив між формальною загальністю закону й унікальністю кожного життєвого випадку. Це досягається за допомогою діалогових правозастосовних процедур і процесуальної професійної активності⁶¹².

Визначаючи ефективність стану нормативного правового регулювання вважаємо за доцільне проаналізувати: а) досконалість правового регулювання права на свободу творчості; б) відповідності нормативно-правових актів у сфері права на свободу творчості соціально-економічним та політичним реаліям, рівню розвитку суспільства, реальним можливостям здійснення закріплених у них нормах права правомочностей у сфері творчості, їх захисту в суді; в) скорочення владних, імперативних методів регулювання за рахунок збільшення диспозитивних методів; г) чітке визначення видів юридичної відповідальності за порушення права на свободу творчості.

Перший чинник - досконалість правового регулювання права на свободу творчості. В Україні існує нормативна основа правового регулювання права на свободу творчості. Конституція України (ст.15) гарантує політичну, економічну та ідеологічну багатоманітність, цензура заборонена. Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34). Громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності (ст. 54).

⁶¹² Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Х. : Консум, 2008. 656 с. С.543.

На наш погляд, статтю 54 Конституції України доцільно викласти у наступній редакції: *«Громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної та інших видів творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом. Держава сприяє розвитку усіх видів творчої діяльності, встановленню відповідних зв'язків України зі світовим співтовариством. Культурна спадщина охороняється законом. Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами».*

Ці зміни, на наш погляд, посилять ефективність забезпечення права на свободу творчості в частині створення науково обґрунтованої системи законодавства та його здатності забезпечити узгодження реальних потреб та інтересів суб'єктів права.

Аналіз другого юридичного чинника - відповідності нормативно-правових актів у сфері права на свободу творчості соціально-економічним, політичним реаліям дає можливість констатувати, що соціально-політичні фактори справляють негативний вплив на реалізацію права на свободу творчості. Відсутня ефективна соціально-економічна підтримка творців, творчих спілок та об'єднань.

До прикладу, у видатковій частині Закону України «Про державний бюджет на 2019 рік» передбачав фінансування національних творчих спілок. У графі «Фінансова підтримка національних творчих спілок у сфері культури і мистецтва» передбачено 87,5 млн грн⁶¹³. У Законі України «Про державний бюджет на 2020 рік» у графі «Здійснення культурно-митецьких заходів» передбачено 24,6 млн грн.⁶¹⁴

Згідно переліку Міністерства культури сьогодні в Україні функціонують такі національні спілки: Національна спілка композиторів України; Національна хореографічна спілка України; Національна всеукраїнська музична спілка; Національна спілка кобзарів України; Національна спілка художників України; Національна спілка майстрів народного мистецтва України; Національна спілка фотохудожників України; Національна спілка письменників України; Національна спілка театральних діячів України;

⁶¹³ Про Державний бюджет України на 2019 рік: Закон України від 23 листопада 2018 року. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2629-19>. (дата звернення: 23.06.2019)

⁶¹⁴ Про Державний бюджет України на 2020 рік: Закон України від від 14.11.2019 № 294-IX URL.<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20> (дата звернення: 23.11. 2019).

Національна спілка краєзнавців України; Національна спілка кінематографістів України⁶¹⁵.

Такі негативні тенденції у підтримці творчості призведуть до руйнації української культури, втрати ідентичності на національній самобутності. Тенденції соціально-економічного розвитку мають бути спрямовані на розвиток науки, техніки, культури. Ці показники є пропорційними, адже рівень виробництва і економіки країни в цілому залежать від зазначених напрямів людської діяльності.

Творча інтелектуальна діяльність є однією з рушійних сил розвитку цивілізації. Слід відзначити й існування політичного тиску на свободу творчості в Україні, відсутні реальні гарантії захисту свободи вираження думки. Особливо яскраво це виражено в окремих видах творчої діяльності. У журналістській сфері лакмусовим папером декларативності гарантій свободи слова та свободи творчої діяльності є відсутність ефективного розслідування та покарання замовників вбивств Георгія Гонгадзе і Павла Шеремета.

Поряд із критичною оцінкою відповідності нормативно-правових актів у сфері права на свободу творчості соціально-економічним, політичним реаліям, варто відзначити і удосконалення системи судового захисту права на свободу творчості та інтелектуальну власність у формі створення спеціалізованого органу – Вищого суду з питань інтелектуальної власності.

Третім юридичним чинником визначення дієвості нормативно-правового регулювання права на свободу творчості є скорочення владних, імперативних методів регулювання творчої діяльності за рахунок збільшення диспозитивних методів. Незважаючи на те, що цензура заборонена ст.15 Конституції України, ст. 309 Цивільного кодексу України, ст. 24 ЗУ «Про інформацію», ст. 2 ЗУ «Про друковані засоби масової інформації», ст. 5 ЗУ «Про телебачення і радіомовлення», ст. 2 ЗУ «Про інформаційні агентства», традиції радянських часів зберегли неофіційну цензуру в Україні. З моменту проголошення незалежності країни і по теперішній час як влада, так і потужні фінансові кола спрямовують офіційні потоки інформації, підтримуючи вигідний курс, використовуючи приховану цензуру та маніпулюючи суспільною свідомістю. Це становить загрозу розвитку громадянського суспільства в Україні.

Четвертим показником є чітке визначення видів юридичної відповідальності за порушення права на свободу творчості, встановленого адміністративним, цивільним, кримінальним та освітнім законодавством.

Ришкова О. вказує, що ні компенсаційний характер цивільно-правової відповідальності, ні адміністративна, ні кримінальна відповідальність у

⁶¹⁵ Міністерство культури України. Установи галузі. Національні творчі спілки. Національні творчі спілки.
URL.:http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244995965&cat_id=244995957
7 (дата звернення 13.01.2020)

сучасних умовах не здатні забезпечити надійний та ефективний захист права інтелектуальної власності. Вихід із цього становища науковець вбачає в істотному посиленні і цивільно-правової, і адміністративної, і кримінальної відповідальності. Законодавство багатьох зарубіжних країн розвивається саме цим шляхом⁶¹⁶.

Пунктом 5 статті 42 Закону України «Про освіту» визначається, що за порушення академічної доброчесності педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники закладів освіти можуть бути притягнені до академічної відповідальності: – відмова у присудженні наукового ступеня чи присвоєнні вченого звання; – позбавлення присудженого наукового (освітньо-творчого) ступеня чи присвоєного вченого звання; – відмова в присвоєнні або позбавлення присвоєного педагогічного звання, кваліфікаційної категорії; – позбавлення права брати участь у роботі визначених законом органів чи обіймати визначені законом посади та ін.⁶¹⁷. Однак, слід відзначити, що у законі відсутнє поняття академічної відповідальності. Заходи академічної відповідальності чи «види академічних стягнень» стосуються спеціального суб'єкта, до них належать і здобувачі освіти і науково-педагогічні працівники. Ст. 6 аналізованого закону зазначено види «академічних стягнень»: – повторне проходження оцінювання (контрольна робота, іспит, залік тощо); – повторне проходження відповідного освітнього компонента освітньої програми; – відрахування із закладу освіти (крім осіб, які здобувають загальну середню освіту); – позбавлення академічної стипендії; – позбавлення наданих закладом освіти пільг з оплати навчання⁶¹⁸. Ці види «академічної відповідальності» застосовуються до осіб, якщо вони допустили академічний плагіат, самоплагіат, фабрикацію, фальсифікацію, списування, обман, хабарництво чи необ'єктивне оцінювання⁶¹⁹.

Відсутність у законодавстві визначення поняття «академічної відповідальності» свідчить про відсутність чіткого визначення видів юридичної відповідальності за порушення у сфері права на свободу творчості.

Отже, критеріями ефективності нормативного правового регулювання права на свободу творчості є: а) досконалість правового регулювання права на свободу творчості; б) відповідність нормативно-правових актів у сфері права на свободу творчості соціально-економічним та політичним реаліям,

⁶¹⁶ Ришкова О.В. Відповідальність за порушення прав інтелектуальної власності / О.В. Ришкова. *Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В.И. Вернадского*. Серия «Юридические науки». 2008. Т. 21 (60). № 1. С. 89–98.

⁶¹⁷ Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 19.01.2020).

⁶¹⁸ Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 19.01.2020).

⁶¹⁹ Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 19.01.2020)

можливостям здійснення закріплених у них нормах права правомочностей у сфері творчості та їх захисту в суді; в) скорочення владних, імперативних методів регулювання за рахунок збільшення диспозитивних методів; г) чітке визначення видів юридичної відповідальності за порушення права на свободу творчості.

Внаслідок аналізу джерела права на свободу творчості за юридичною силою, доходимо висновку, що стаття 7 Закону України «Про культуру», в порівнянні зі статтею 54 Конституції України і статтею 309 Цивільного кодексу, більш точно відображає зміст і обсяг права на свободу творчості, адже не обмежує види творчої діяльності лише до літературної, художньої, наукової і технічної творчості. На наш погляд, у статтю 54 Конституції України та 309 Цивільного кодексу доцільно внести зміни.

Наступним показником ефективності правової охорони процесу творчості є стан правозастосовної діяльності. Характеризуючи форми правозастосування, варто виділити правосуддя (судову форму); установчорозпорядчу; контрольно-наглядову; правоохоронну форму.

Удосконалення судової форми правозастосування у сфері свободи творчості передбачено Указом Президента від 29.09.2017 р. шляхом створення в Україні Вищого суду з питань інтелектуальної власності. Чітка предметна визначеність діяльності суду передбачає розгляд справ у спорах щодо прав на об'єкти промислової власності; справи у спорах щодо реєстрації, обліку прав інтелектуальної власності; справи у спорах щодо прав автора та суміжних прав та інші справи у сфері захисту права інтелектуальної власності.

Основу установчорозпорядчої форми становить система державного управління у сфері інтелектуальної власності, яка наразі має низьку ефективність і не здатна забезпечити охорону прав інтелектуальної власності. У цій сфері виникають зауваження до України з боку міжнародних партнерів зокрема, США та ЄС. З метою подолання такої ситуації 01.06.2016 р. Кабінет Міністрів України своїм розпорядженням № 402-р схвалив Концепцію реформування державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні). Концепція передбачає запровадження прозорої дворівневої структури державної системи правової охорони інтелектуальної власності, за якої Мінекономрозвитку забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері інтелектуальної власності, а національний орган інтелектуальної власності виконує окремі публічні функції (владні повноваження) з реалізації державної політики.

24 травня 2018 р. відповідно до наказу № 718 Міністра економічного розвитку і торгівлі було створено державну організацію «Національний офіс інтелектуальної власності» (НОІВ). Це центральний орган у сфері установчорозпорядчої діяльності держави щодо забезпечення права на свободу творчості. Заваданнями НОІВ є активна діяльність в сфері освіти і науки,

проведення наукових досліджень, акумулювання унікальних знань та їх постійне впровадження, а також, передусім, всебічний розвиток людини як творчої особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих та інших здібностей, формування культури використання та охорони інтелектуальної власності для забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору.

До другого рівня Концепція реформування державної системи правової охорони інтелектуальної власності відносить роздержавлення Українського агентства з авторських та суміжних прав (УААСП). Передбачено створення нової організації колективного управління шляхом трансформації УААСП у недержавну організацію колективного управління, яка збиратиме винагороду (роялті) у визначених законодавством сферах.

Відповідно до статті 17 Закону України № 2415 «Про ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського права і (або) суміжних прав» інформація про зареєстровані організації колективного управління розміщена в загальнодоступному Реєстрі організацій колективного управління. Наразі рішенням комісії з акредитації організацій колективного управління акредитовано Громадську спілку «Коаліція аудіовізуальних і музичних творів» (02.09.2019); громадську спілку «Українська ліга авторських та суміжних прав», громадську спілку «Український музичний альянс», Всеукраїнська громадська організація «Всеукраїнське Агенство Авторських Прав» та інші.

Таким чином, можна зробити висновок, що установчо-розпорядча форма, яка є показником дієвості правозастосовної діяльності та ефективності правової охорони процесу творчості, потребує удосконалення. Стан реформування державної правової системи охорони інтелектуальної власності триває вже четвертий рік, хоча початково реалізація Концепції планувалася протягом 2016 р. — I кварталу 2017 р. Політика у сфері інтелектуальної власності є однією з ключових передумов забезпечення права на свободу творчості.

Контрольно-наглядова діяльність як правова форма забезпечення права на свободу творчості має власний юридичний вимір, пов'язаний із забезпеченням режиму законності і правопорядку у сфері свободи творчості. Аналіз тлумачень контролю та нагляду, які містяться у словниках, дає підстави зробити висновок про те, що зміст терміна «контроль» розкривається за допомогою терміна «нагляд», і навпаки, при розкритті змісту терміну «нагляд» вживається термін «контроль». Приміром, «нагляд» є «дія за ким-, чим-небудь для контролю, забезпечення порядку тощо»⁶²⁰.

⁶²⁰ Етимологічний словник української мови: в 7 т. Т. 2. Д-Копці. редкол. О.С. Мельничук К.: Наук. думка, 1985. с. 558; 2, с. 884.

Контрольно-наглядова форма правозастосовної діяльності у сфері забезпечення права на свободу творчості це нормативно-визначений перебіг процесу правозастосовної діяльності, який охоплює здійснення функцій держави компетентними суб'єктами контрольно-наглядової діяльності, спрямований на утвердження права на свободу творчості й гарантування режиму законності й правопорядку у сфері реалізації інтелектуальної власності шляхом видання конкретизованих індивідуальних актів або рішень відповідно до чинного законодавства.

Важливість контрольно-наглядової форми підсилюється глобалізацією, інтеграцією в міжнародне співтовариство та реформами, що покликані якісно змінити ставлення суспільства до права на свободу творчості, інтелектуальної власності.

Слід відмітити, що до 2014 р. у складі Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти з метою посилення контрольної функції Верховної Ради України при здійсненні аналізу практики застосування законодавчих актів у сфері інтелектуальної власності діяв підкомітет з інтелектуальної власності, який відповідав за підготовку та подання відповідних висновків і рекомендацій на розгляд Верховної Ради, на постійній основі здійснював моніторинг практики застосування законодавства у сфері творчості, здійснював підготовку щорічної Білої книги щодо стану забезпечення правової охорони та захисту прав інтелектуальної власності в Україні й сприяв впровадженню дієвого громадського контролю за застосуванням положень законодавства. Сьогодні у складі Комітету з питань освіти, науки та інновацій діє підкомітет із питань науки та інновацій. Наш погляд, це є недоліком контрольно-наглядової форми забезпечення права на свободу творчості, адже відсутність профільного підкомітету негативно позначиться на реалізації досліджуваного права. Наука та інновації не охоплюють весь зміст інтелектуальної власності і права на свободу творчості. Крім того, наразі відсутня реальна взаємодія національних контрольно-наглядових органів між собою, а також з міжнародними контролюючими органами, Всесвітньою організацією інтелектуальної власності, а також громадськими об'єднаннями. Детальна регламентація координації діяльності відсутня навіть на національному рівні, хоча саме від ефективної діяльності органів контрольно-наглядового спрямування залежить реалізація права на свободу творчості, втілення завдань держави, які відображені в ст. 3 Конституції України – забезпечення прав і свобод людини і громадянина, гарантування статусу людини як найвищої соціальної цінності, чії законні інтереси і потреби визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Визначальним показником ефективності правової охорони процесу творчості є правоохоронна форма, яка є системою правових норм, що регулюють відносини у сфері права на свободу творчості з приводу створення

і використання об'єктів інтелектуальної власності. Специфіка правоохоронної форми полягає у тому, що на відміну від економічних благ право на свободу творчості та результати інтелектуальної власності не можуть бути захищені від використання третіми особами на підставі одного лише володіння ними. В умовах глобалізації та інформаційного суспільства творці не в змозі здійснювати контроль за використанням творчих результатів. Удосконалення правоохоронної форми права на свободу творчості зумовлена необхідністю забезпечення інтересів творців шляхом надання їм строкових прав щодо контролю над використанням їхніх творчих результатів; стимулювання творчої діяльності, заохочення творчої активності, впровадження творчих результатів у інтересах соціально-економічного розвитку суспільства; створення цивілізованого ринкового середовища, надійного захисту суб'єктів господарювання від недобросовісної конкуренції, пов'язаної з неправомірним використанням об'єктів інтелектуальної власності; захист інтересів суспільства щодо вільного доступу до світової інтелектуальної скарбниці.

Організація дієвої системи правозастосування для забезпечення права на свободу творчості прямо впливає на розбудову науково-технічної сфери України, підвищення її інвестиційного іміджу, розвиток культури в суспільстві.

Показником ефективності правової охорони права на свободу творчості є стан правосвідомості і правової культури суспільства. Негативним чинником є недооцінка в суспільстві значимості права на свободу творчості та результатів інтелектуальної власності. Деформація правових уявлень у малозабезпечених верствах населення підтримується невибагливістю їх вимог до охорони як результатів власної творчості, так і до чужої інтелектуальної власності. Нерідко через низький рівень правової обізнаності та правової культури суб'єкти науково-технічної діяльності не використовують існуючі механізми захисту права на свободу творчості та права інтелектуальної власності. Проблеми забезпечення права на свободу творчості значною мірою визначаються обмеженою платоспроможністю населення, у багатьох сферах творчості діють стимули до споживання результатів творчості, які скопійовані, або виготовлені з порушенням прав інтелектуальної власності.

Підвищення рівня правової культури та правової свідомості матиме позитивний вплив на активізацію творчої діяльності, акумулювання унікальних знань у сфері освіти і науки, проведення наукових досліджень, їх постійне впровадження, на всебічний розвиток людини як творчої особистості, її талантів, інтелектуальних, творчих здібностей, сприятиме охороні інтелектуальної власності.

Таким чином, до критеріїв визначення ефективності правової охорони процесу творчості та його результатів належать: 1) стан нормативної основи

правового регулювання; 2) стан і якість правозастосовної діяльності; 3) стан правової свідомості і культури суспільства.

Аналіз вказаних показників дає можливість зробити висновок про недоліки у нормативній основі, правозастосовній діяльності та необхідності підвищення рівня правової культури та правосвідомості суспільства.

Незважаючи на помітний прогрес, досягнутий останніми роками у сфері законодавчого забезпечення правової охорони свободи творчості та інтелектуальної власності, на думку міжнародних експертів, її недосконалість все ще є одним з чинників, який перешкоджає створенню в Україні ефективної системи захисту прав інтелектуальної власності. Аналіз свідчить, що дотримання положень законів України у сфері інтелектуальної власності в Україні залишається на недостатньому рівні. Це призводить до звинувачень України в порушенні на її території прав інтелектуальної власності, низькому рівні їх захисту. На недостатньому рівні здійснюється аналіз ефективності положень законодавства у сфері права інтелектуальної власності та стану його правозастосування⁶²¹.

Потребує вдосконалення координація діяльності міністерств, відомств, комітетів Верховної ради та громадських організацій з підготовки законодавства.

2. Оцінка умов, які створюються для реалізації творчого потенціалу особи та успішність стимулювання творчої діяльності.

Поряд із правовою охороною слід також враховувати умови для забезпечення права на свободу творчості. Тому наступним критерієм є забезпечення умов права на свободу творчості. Свобода творчості є пов'язаною з інтелектуальною свободою індивіда. Запорукою успішності творця є відсутність обмежень на мету і предмет його розумових зусиль і уяви. Творче самовираження забезпечується правовими інститутами свободи думки і слова.

Свобода творчості реалізується шляхом створення умов для забезпечення права людини на свободу думки та слова. Чинна Конституція України в статті 34 регламентує і гарантує право людини та громадянина на свободу думки, слова і переконань: «Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб — на свій вибір. Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи

⁶²¹ Про Рекомендації парламентських слухань «Захист прав інтелектуальної власності в Україні: проблеми законодавчого забезпечення та правозастосування» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1243-16>.

злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя». Це право тісно пов'язане із забезпеченням умов для вільної творчості. Його зміст зводиться до вільного зберігання та збирання, використання і поширення будь-якої інформації та ідей, незалежно від державних кордонів, усно, письмово або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір. Сьогодні вкрай необхідно привести вітчизняне законодавство України відповідно до європейських правових стандартів, зокрема, й у сфері ефективного забезпечення права на свободу слова і преси. Крім того, слід зазначити, що в Україні досі не існує закону, який би регулював діяльність ЗМІ у мережі Інтернет, що, безперечно, зумовлює потребу в його прийнятті.

Оцінку умов, які створюються для реалізації творчого потенціалу особи, здійснив Артур ЛІ, експерт з права інтелектуальної власності, який констатував, що: «Україна переживає епоху непрофесіоналізму, коли дипломи та численні звання не відповідають рівню освіченості і професійних знань. Професіоналізм суперечить результатам діяльності — господарський ринок прав інтелектуальної власності та інновацій в Україні не працює». Наша країна внесена до Списку 301 Торгової палати США і перебуває під пріоритетним наглядом щодо стану захисту прав інтелектуальної власності. Деякі науковці не лише заперечують право автора-працівника (виконавця) на винагороду за відчуження майнових прав, а й заперечують можливість оцінки та обліку усних творів (лекцій) викладачів вищих навчальних закладів. Тільки під час проведення Національного форуму цього року, завдяки ствердній відповіді Рона Марчента, британського експерта ВОІВ, на питання: чи обліковуються усні лекції в реєстрах бухгалтерського обліку університетів ЄС як нематеріальні активи — ставлення фахівців Інституту інтелектуальної власності до усних лекцій як нематеріальних активів змінилося. Нерозуміння фахівцями правових аспектів інтелектуальної власності та кричущий непрофесіоналізм призвели до неузгодженості дій уряду по міжнародним зобов'язанням у сфері інтелектуальної власності⁶²².

Серед проблем, які перешкоджають реалізації права на свободу творчості найбільш актуальними є надмірне державне регулювання інформаційних відносин; неналежний рівень захисту журналістів; державна пропаганда та обмеження на публічні висловлювання з окремих питань; вплив власників засобів масової інформації на формування редакційної політики; неналежна практика реалізації законодавства у сфері доступу до інформації, в тому числі

⁶²² Примара інтелектуальної власності. Лі Артур. Голос України. 2019. 23 липня URL: <http://www.golos.com.ua/article/319651> (дата звернення: 09.01.2020).

публічної інформації; відсутність гарантованого доступу кожного до інформаційних ресурсів, зокрема до мережі Інтернет.

З метою оцінки умов, які створюються для реалізації творчого потенціалу особи у структурі творчої діяльності слід виділити такі елементи: процес творчої діяльності, продукт творчої діяльності, особа творця, середовище і умови, у яких реалізується творчість.

Особа творця характеризується творчими здібностями, темпераментом, інтелектом, освітою. Створення умов для розвитку та реалізації творчого потенціалу людини є одним із пріоритетних завдань, які визначені Національною стратегією розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. Держава зобов'язана створити передумови для формування соціально зрілої творчої особистості, здатної творчо мислити, забезпечити морально-духовний, культурний розвиток. Розвиток творчих здібностей є важливим зобов'язанням, адже держава зацікавлена у стимулюванні та впровадженні результатів інтелектуальної діяльності. Без стимулу і розвитку творчих здібностей особи гальмується інноваційний розвиток та науково-технічний прогрес. На думку Б. Теплова творчі здібності є стійкими властивостями людини, що виявляються у її навчальній, виробничій та іншій діяльності і становлять необхідну умову її творчого розвитку. Тобто творчі здібності є умовами творчого розвитку. В. Андреев виокремлює мотиваційні, інтелектуально-логічні, інтелектуально-евристичні, моральні, естетичні, комунікативно-творчі, самоорганізаційні та індивідуальні здібності, які є компонентами творчих здібностей і повно розкривають структурну модель творчих здібностей особистості до навчально-творчої діяльності⁶²³.

У забезпеченні права на свободу творчості розвиток творчих здібностей особи відіграє дуже важливу роль, адже вони є пусковим механізмом для реалізації цього суб'єктивного права. Для дитини більш важливим є процес творчості, аніж її результат, для повнолітньої особи результат творчості може бути визначальним у реалізації цього права. Матеріалізована творча праця стає товаром, що має певну вартість і може давати прибуток.

Аналіз реалізації права на свободу творчості свідчить про необхідність вдосконалення діяльності держави щодо створення умов і середовища творчої діяльності. Мова йде про фізичний комфорт творця, оточення, колектив, стимули і бар'єри в творчій діяльності, реальні можливості захисту економічного змісту права на свободу творчості тощо. З цієї точки зору право на свободу творчості може розглядатися як право власності (інтелектуальної). Економічне трактування прав на свободу творчості проявляється через авторське право. Автор інтелектуального продукту володіє сукупністю

⁶²³ Права людини в Радянському союзі URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 08.02.2020).

особистих немайнових прав, які нерозривно з ним пов'язані в силу природи творчої праці.

Складовим критерієм визначення ефективності механізму забезпечення права на свободу творчості є ефективність захисту права на свободу творчості.

До факторів, які впливають на ефективність захисту права на свободу творчості, належать: ефективність судової системи та державних органів у частині провадження у справах, пов'язаних із правом на свободу творчості; здатність правоохоронних органів розслідувати випадки посягання, невизнання права на свободу творчості; здатність правовласників вчиняти дії проти осіб, що порушують їх права з тим, щоб запобігти подальшим правопорушенням і компенсувати збитки, заподіяні внаслідок таких правопорушень. Ефективність захисту права на свободу творчості є показники забезпечення недоторканності цього права, а в разі порушення, застосування заходів примусового характеру, спрямованих на відновлення.

Таким чином, ефективність механізму забезпечення права на свободу слова, думки не цілком відповідає суспільним відносинам, які склались в Україні.

Враховуючи вищезазначене, слід вказати, що у вітчизняному законодавстві існує чимало прогалин, пов'язаних із забезпеченням права на свободу творчості. Зокрема, це те, що здавалося б відповідно до Конституції України, «кожен громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати, або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом. Держава сприяє розвитку науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством». На жаль, свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості визнається Конституцією лише по відношенню до українських громадян, хоча в демократичній правовій державі свобода творчості має належати кожному.

Наступним є відсутність чіткого переліку об'єктів, які належать до інтелектуальної власності, а зважаючи на постійний розвиток суспільних відносин, слід постійно удосконалювати законодавство, що регулює дане питання.

Важливим елементом ефективності та дієвості механізму забезпечення права на свободу творчості є стимулювання з боку держави. Саме заохочення молодих авторів, винахідників сприятиме збільшенню кількості результатів творчості, тим самим впливатиме на рівень суспільних відносин.

Отже, загальна ефективність механізму забезпечення права на свободу творчості характеризується наступними критеріями:

1. Визначення ефективності правової охорони процесу творчості та його результатів.

2. Оцінка умов, які створюються для реалізації творчого потенціалу особи та успішність стимулювання творчої діяльності.

3. Ефективність захисту права на свободу творчості.

1. Оцінюючи ефективність правової охорони процесу творчості та його результатів належать проаналізовано: а) стан нормативної основи правового регулювання; б) стан і якість правозастосовної діяльності; в) стан правової свідомості і культури суспільства.

а) Оцінку ефективності нормативного правового регулювання права на свободу творчості здійснено шляхом аналізу досконалості правового регулювання права на свободу творчості; відповідності нормативно-правових актів у сфері права на свободу творчості соціально-економічним та політичним реаліям, можливостям здійснення закріплених у них нормах права правомочностей у сфері творчості та їх захисту в суді; скорочення владних, імперативних методів регулювання за рахунок збільшення диспозитивних методів; визначення видів юридичної відповідальності за порушення права на свободу творчості.

Аналізуючи досконалість правового регулювання права на свободу творчості встановлено недоліки конституційного закріплення права на свободу творчості. По-перше, право на свободу творчості є природним правом людини, яке належить їй від народження, закладене в самій її сутності, має бути рівним для всіх, незалежно від громадянства. Закріплення на конституційному рівні гарантування права на свободу творчості лише «громадянам» є обмеженням свободи творчості і суперечить як змісту цього права, так і міжнародним стандартам, зокрема статті 10 Європейської конвенції з прав людини, яка передбачає, що «кожен має право на свободу вираження поглядів». Аналізуючи джерела права на свободу творчості за юридичною силою, доходимо висновку, що Стаття 7 Закону України «Про культуру», у порівнянні зі статтею 54 Конституції України і статтею 309 Цивільного кодексу, більш точно відображає зміст і обсяг права на свободу творчості, адже не обмежує види творчої діяльності лише до літературної, художньої, наукової і технічної творчості.

Визначаючи *відповідність нормативно-правових актів* у сфері права на свободу творчості соціально-економічним, політичним реаліям встановлено, що соціально-політичні фактори на сучасному етапі розвитку нашої держави справляють негативний вплив на реалізацію права на свободу творчості.

Оцінюючи скорочення владних, імперативних методів регулювання творчої діяльності за рахунок збільшення диспозитивних методів, встановлено, що зацікавлені провладні особи і відповідні фінансові кола використовуючи приховану цензуру маніпулюють суспільною свідомістю, обмежуючи свободу творчості.

В законодавстві відсутнє чітке визначення поняття «академічної відповідальності», наведено лише види стягнень за порушення академічної доброчесності.

б) Стан і якість правозастосовної діяльності. Характеризуючи форми правозастосування варто виділити правосуддя (судову форму); установчо-розпорядчу; контрольно-наглядову; правоохоронну форми. Удосконалення судової форми правозастосування у сфері свободи творчості передбачено Указом Президента від 29.09.2017 р. шляхом створення в Україні Вищого суду з питань інтелектуальної власності. Установчо-розпорядча форма потребує удосконалення, адже реформування державної правової системи охорони інтелектуальної власності триває вже четвертий рік. Система державного управління у сфері інтелектуальної власності має низьку ефективність і не здатна забезпечити охорону прав інтелектуальної власності.

Контрольно-наглядова форма правозастосовної діяльності у сфері забезпечення права на свободу творчості - це нормативно-визначений перебіг процесу правозастосовної діяльності, який охоплює здійснення функцій держави компетентними суб'єктами контрольно-наглядової діяльності, спрямований на утвердження права на свободу творчості й гарантування режиму законності й правопорядку у сфері реалізації інтелектуальної власності шляхом видання конкретизованих індивідуальних актів або рішень відповідно до чинного законодавства. Слід відмітити, що до 2014 р. у складі Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти з метою посилення контрольної функції діяв підкомітет з інтелектуальної власності. Сьогодні такого підкомітету не створено, наш погляд, це недолік контрольно-наглядової форми забезпечення права на свободу творчості, адже відсутність профільного підкомітету негативно позначиться на реалізації досліджуваного права.

Визначальним показником ефективності правової охорони процесу творчості є правоохоронна форма, яка потребує удосконалення стимулювання творчої діяльності, заохочення творчої активності, впровадження творчих результатів у інтересах соціально-економічного розвитку суспільства; створення цивілізованого ринкового середовища, надійного захисту суб'єктів господарювання від недобросовісної конкуренції, пов'язаної з неправомірним використанням об'єктів інтелектуальної власності; захист інтересів суспільства щодо вільного доступу до світової інтелектуальної скарбниці.

в) стан правової свідомості і культури суспільства. Показником ефективності правової охорони права на свободу творчості є стан правосвідомості і правової культури суспільства. Негативним чинником є недооцінка в суспільстві значимості права на свободу творчості та результатів інтелектуальної власності. Деформація правових уявлень у малозабезпечених верствах населення підтримується невібагливістю їх вимог до охорони як результатів власної творчості, так і до чужої інтелектуальної власності. Підвищення рівня правової культури та правової свідомості матиме позитивний вплив на активізацію творчої діяльності, акумуляції унікальних знань у сфері освіти і науки, проведення наукових досліджень, їх

постійне впровадження, на всебічний розвиток людини як творчої особистості, її талантів, інтелектуальних, творчих здібностей, сприятиме охороні інтелектуальної власності.

Отже, визначення ефективності правової охорони процесу творчості та його результатів встановлено недосконалість конституційного закріплення права на свободу творчості та доцільність покращення соціально-економічних можливостей для реалізації права на творчість та його захист у суді. Встановлено наявність прихованої цензури, що обмежує свободу творчості. Виявлено недоліки у визначенні академічної відповідальності. Аналіз вказаних показників дає можливість зробити висновок щодо недоліків у правозастосовній діяльності та необхідності підвищення рівня правової культури та правосвідомості суспільства.

2. Оцінка умов, які створюються для реалізації творчого потенціалу особи та успішність стимулювання творчої діяльності.

Поряд із правовою охороною слід також враховувати умови для забезпечення права на свободу творчості. Свобода творчості пов'язана з інтелектуальною свободою індивіда. Запорукою успішності творця є відсутність обмежень на мету і предмет його розумових зусиль і уяви. Творче самовираження забезпечується правовими інститутами свободи думки і слова. Аналіз реалізації права на свободу творчості свідчить про необхідність вдосконалення діяльності держави щодо створення умови і середовища творчої діяльності: фізичний комфорт творця, оточення, колектив, стимули і бар'єри в творчій діяльності, реальні можливості захисту економічного змісту права на свободу творчості тощо.

3. Ефективність захисту права на свободу творчості. До факторів, які впливають на ефективність захисту права на свободу творчості належать: ефективність судової системи та державних органів у частині провадження у справах, пов'язаних із правом на свободу творчості; здатність правоохоронних органів розслідувати випадки посягання, невизнання права на свободу творчості; здатність правласників вчиняти дії проти осіб, що порушують їх права з тим, щоб запобігти подальшим правопорушенням і компенсувати збитки, заподіяні внаслідок таких правопорушень. Ефективність захисту права на свободу творчості є показники забезпечення недоторканності цього права, а в разі порушення, застосування заходів примусового характеру, спрямованих на відновлення. Визначення ефективності цього показника вказує на необхідність удосконалення гарантій захисту права на свободу творчості та наявність правових засобів захисту і механізмів ефективного розслідування порушень у сфері інтелектуальної власності, свободи слова та творчої діяльності.

РОЗДІЛ 5

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ТВОРЧОСТІ

5.1. Критерії правомірного обмеження права на свободу творчості

У повній мірі розкрити значення творчості для людського співіснування надзвичайно важко, адже ця ознака заходить у самий глиб нашої природи, вона є невід'ємною частиною людської сутності, здатністю генерувати нові ідеї. Це одна із тих сутнісних характеристик, що робить нас автентичними, неповторними. Творчість немислима без свободи, як і свобода без творчості. Ці два начала складають основу людського буття.

Коли свобода творчості торкається соціальних цінностей, які пов'язані з гідністю людини, або з національною безпекою, мають функціонувати певні межі.

З позиції естетичної слово «безмежно» виглядає дуже гарно і вдало, але як бути з позицією правовою? Для відповіді на це питання маємо з'ясувати особливість співвідношення ще з однією категорією. Мова йде про благо. Чи завжди творчість і благо йдуть поруч, чи можлива ситуація, коли результати творчості суперечать суспільним інтересам? Очевидно, що так, адже ми знаємо багато випадків, коли результати творчої діяльності можуть нищити мільйони людей. Як тільки свобода творчості реалізується у певних формах у суспільних відносинах, одразу ж виникає ціла низка правових питань. Як можна «виміряти» свободу творчості, її межі, чи можна «дозувати» свободу, як визначити критерії співмірності свободи творчості та інших суспільних цінностей?

Отже, маємо дещо парадоксальне, але абсолютно логічне питання правового регулювання: в яких випадках свободу творчості потрібно охороняти і захищати від посягань та втручань з боку інших осіб, держави, а коли суспільство необхідно охороняти від результатів творчої діяльності, унеможливити їх поширення та реалізацію. Обмеження прав і свобод людини з боку владних інститутів є одним із найактуальніших політико-правових питань протягом усього розвитку людства.

Безперечно, суспільство зацікавлене у свободі творчості, адже найбільш інтенсивного еволюційно-інноваційного, культурного розвитку воно набувало в періоди найменших обмежень свободи творчості, відсутності утисків і переслідувань творців за результати їх діяльності. Саме творчість відіграє провідну роль у становленні культурних цінностей, виступає структурним елементом творення культури. «Перша вимога культури... у вимозі справедливості, тобто гарантії того, що одного разу встановлений правовий

порядок не буде порушуватись на користь якого-небудь індивідууму і такого роду право не стане волевиявленням невеликого колективу»⁶²⁴.

Право на свободу творчості, незважаючи на його безперечну цінність для розвитку суспільства, науково технологічного прогресу не може бути зведене до абсолюту. Особа, реалізуючи право на свободу творчості, виступає не як ізольований індивід, а як член соціуму. Держава зобов'язана на законодавчому рівні обмежити право на свободу творчості для досягнення балансу між правом особи на свободу творчості та інтересами суспільства. Зважаючи на це, доцільно проаналізувати існуючі обмеження права на свободу творчості, знайти ту істинну межу, де творчість потрібно охороняти та захищати, а де доцільно її обмежити, не вдаючись до правового легізму, тоталітаризму.

Об'єктивною потребою для врегулювання можливого конфлікту інтересів, захисту суспільства від свавілля з боку правокористувача є визначення меж права на свободу творчості. Гегель стверджував, що свобода існує лише там, де владарює закон, а не свавілля. Кант розглядав право як сферу свободи⁶²⁵.

Наведені визначення мислителів врахували розробники французької Декларації прав людини і громадянина від 26 серпня 1789 р. У 4 ст. Декларації вказано: «Свобода полягає в можливості робити все, що не шкодить іншому: таким чином, здійснення природних прав кожної людини обмежене лише тими межами, які забезпечують іншим членам суспільства можливість користування цими ж правами»⁶²⁶.

У цьому відображається основна цінність, творчість у праві отримує необхідну свободу, гарантування можливості задоволення свого інтересу. Поза правом свобода творчості може перетворитися у свавілля.

У сучасній правовій доктрині відсутній єдиний підхід до визначення поняття обмеження прав і свобод людини. Існуючі наукові підходи щодо визначення зазначеного питання можна розділити на дві групи. Прихильники першого підходу зокрема, О. Скрипнюк, Ю. Римаренко, М. Селівон, І. Ягофарова, О. Малько в основі визначення обмежень прав та свобод вбачають звуження їх обсягу.

О. Скрипнюк визначає, що обмеження прав і свобод - це передбачений Конституцією й законами України режим тимчасового загального або конкретно-індивідуального призупинення чи звуження обсягу визначених та

⁶²⁴ Фрейд З. Тотем и табу: Психология первобытной культуры и религии. М.: Мысль, СПб., 1923. 279 с.

⁶²⁵ Теория государства и права: Курс лекций. Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юристъ, 2001. С.149, С.55.

⁶²⁶ Маклаков В. В. Современные зарубежные конституции: сб. документов. М.: МЮИ, 1992. – С.98-100.

гарантованих Основним Законом прав і свобод в інтересах забезпечення прав інших людей, а також забезпечення національної безпеки і оборони України. Науковець визначає, що обмеження прав людини може бути: 1) загальним; 2) конкретно-індивідуальним. У першому випадку обмеження прав людини є наслідком настання певного правового режиму чи стану, пов'язаного з потребами захисту національної безпеки і оборони»⁶²⁷.

О. Малько акцентує, що правові обмеження «повідомляють про зменшення обсягу можливостей, свободи, а значить, і прав особистості»⁶²⁸. Зменшення обсягу можливостей є загальнотеоретичною конструкцією, яка лежить в основі визначення обмеження прав та свобод у прихильників першого підходу.

Подібний підхід висвітлює Ю. Римаренко, який розглядає межі (обмеження) прав як сукупність усіх явищ, які окреслюють зміст та обсяг прав людини. До складу цих явищ можуть входити, зокрема, юридичні норми, встановлені міжнародним чи національним правом. У такому разі певні обмеження (межі) прав людини є наслідком нормотворчої діяльності відповідно міжнародних чи державних органів⁶²⁹. Правові норми дослідник визначає як одне з явищ, яке може бути підставою обмеження. Такий підхід видається дещо розширеним. Визначаючи обмеження прав людини, як сукупності усіх явищ, що окреслюють зміст та обсяг прав людини, можна необґрунтовано звузити зміст свободи творчості.

М. Селівон розглядає зазначене правове явище як звуження обсягу права на передбачених законом підставах і в певному порядку⁶³⁰.

І. Ягофарова пропонує розглядати «обмеження права» в двох значеннях. По–перше, як виключення із загальної сукупності прав і свобод людини, яке відбувається в силу різного роду об'єктивних чи суб'єктивних обставин, що мають найчастіше політичний характер. По–друге, обмеження є звуженням обсягу або змісту конкретних прав і свобод шляхом встановлення просторових меж, тимчасових рамок, кола осіб або певних варіантів поведінки індивідів⁶³¹. Правомірність обмеження прав та свобод, яке відбувається в силу різного роду об'єктивних чи суб'єктивних обставин, можна поставити під сумнів, тому таку можливість обмеження вважаємо дискусійною. Крім того, право на свободу

⁶²⁷ Скрипнюк О. В. Конституційно-правове регулювання обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні. *Публічне право*. 2011. № 3. С. 5–11.

⁶²⁸ Малько А.В. Стимули і обмеження в праві. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юристь, 2003. - С. 91

⁶²⁹ Римаренко Ю.І. Приватне життя і поліція. Концептуальні підходи. Теорія та практика. К.: КНТ, 2006. С. 82.

⁶³⁰ Селівон М.Ф. Критерії обмеження прав людини у практиці конституційного правосуддя. *Вісник Конституційного Суду України*. 2005. № 3. С.41.

⁶³¹ Ягофарова И. Д. Право как мера ограничения свободы: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2004. 28 с.

творчості не можливо виключити із загальної сукупності прав і свобод людини, обмеженню можуть підлягати лише окремі його правомочності, наприклад, поширення результатів творчості, що не приведе до звуження змісту цього права.

Досліджуючи питання обмеження права на свободу творчості, важливо розрізнити питання обмеження права та його меж. Межі свободи творчості, на наш погляд, – це інтереси, права та свободи інших осіб, а також система норм, яка встановлює заборони та відповідальність для запобігання зловживання свободою з боку управненої особи. Наприклад, межею права на свободу творчості є право інших осіб не піддаватися без вільної згоди медичним або науковим досліддам. Усі заходи, які вживаються владними органами для забезпечення права особи не піддаватися без вільної згоди медичним або науковим досліддам - є обмеженням права на свободу творчості у сфері медичних чи наукових дослідів. На наш погляд, обмеження є поняттям більш ширшим, ніж межі, адже включає в себе законодавчо передбачені заходи і засоби щодо звуження обсягу або змісту творчих правомочностей, що встановлюють вимоги до суб'єктів по здійсненню правомочностей. Межі свободи творчості зводяться до заборон та обов'язків управненої особи утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди культурній спадщині, довкіллю, інтересам суспільства тощо.

Отже, можна зробити висновок, що прихильники першого підходу дають визначення обмеження прав та свобод людини як сукупності сформованих на основі існуючих в суспільстві соціальних цінностей, критеріїв та орієнтирів, які є звуженням обсягу або змісту конкретних прав і свобод шляхом встановлення просторових меж, тимчасових рамок, кола осіб або певних варіантів поведінки індивідів.

Визначаючи критерії правомірного обмеження права на свободу творчості, застосування зазначеного підходу видається актуальним. Слушним є розмежування понять обмеження прав та межі прав та свобод людини. Погоджуючись з тим, що обмеження прав та свобод є звуженням обсягу свободи, слід відмітити, що мірилом цієї свободи, показником кордонів належного і можливого має бути право, яке і встановлює легітимну (законну) шкалу свободи через діюче законодавство. Законодавство, яке встановлює обмеження прав та свобод є показником прогресу досягнутого рівня розвитку соціальної дійсності, цінностей, критеріїв та орієнтирів. Саме прихильники другого підходу в основі поняття обмеження прав і свобод людини вбачають міжнародне, національне законодавство та мету їх обмеження.

Зокрема, М. Орзіх вказує, що будь-яке обмеження особи у виборі варіанта поведінки на основі і в обсязі юридично-визнаної свободи є довільним розширенням сфери правової дії, порушенням законності

(незважаючи на те, що подібне розширення може бути виправдане господарськими, етичними чи іншими мотивами⁶³²).

А. Стрекалов зазначає, що під терміном «обмеження права (свободи)» слід розуміти встановлені законодавством межі реалізації людиною прав, які виражаються в заборонах, втручаннях, обов'язках, відповідальності, існування яких детерміновано необхідністю захисту конституційно визнаних цінностей, і призначенням яких є забезпечення необхідного балансу між інтересами особистості, суспільства і держави⁶³³.

І. Припхан вважає, що обмеження основних прав і свобод особи є правомірним, цілеспрямованим кількісним та (або) якісним применшенням у процесі правореалізації тих можливих моделей поведінки (правомочностей), які складають основне право (свободу) особи з боку інших осіб. Воно має виключно законний, тимчасовий, цільовий, недискримінаційний, суспільно-корисний характер і полягає у звуженні обсягу і змісту фундаментальних потенційних можливостей особи. Дослідник виокремлює поняття, межі основних прав і свобод, визначаючи їх, як нормативно встановлені й забезпечені державою кордони, що визначають міру свободи особи. Обмеження є звуженням таких кордонів⁶³⁴. Тобто, межі прав та свобод автор розглядає ширше, ніж обмеження.

М. Матузов, який вважає, що «... межі здійснення прав і свобод можна було б визначити як сукупність сформованих на основі існуючих в суспільстві соціальних цінностей, критеріїв та орієнтирів, які окреслюють межі користування громадянами своїми конституційними правами і свободами ...»⁶³⁵. Дослідник виокремлює межі здійснення прав та свобод, не зводячи їх виключно до законодавчих заборон та обмежень.

Є. Грецова пропонує розуміти обмеження як допустиме міжнародним правом та внутрішньодержавним правом втручання в права і свободи людини, які відповідають вимогам законності, необхідності, доцільності і співрозмірності цілі, яка переслідується. Ціллю обмеження прав і свобод людини є охорона основних загальноновизнаних цінностей в суспільстві, до яких

⁶³² Орзих М. Ф. Право и личность: Вопросы теории правового воздействия на личность социалистического общества: монография. Киев; Одесса: Вища шк., 1978. С.30.

⁶³³ Стрекалов А. Є. Обмеження основних прав та свобод людини і громадянина як інститут конституційного права України: автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Харків: 2010. 24с. С. 14.

⁶³⁴ Припхан І. Конституційно-правові засади захисту суспільної моралі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» / І. Припхан ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. К., 2011. 19 с.

⁶³⁵ Матузов Н.И. О категориях «субъективное право» и «юридическая обязанность» в свете современного правового развития. Личность и власть (конституционные вопросы): межвузовский сб. научных работ. Ростов-на-Дону: Ростовская высшая школа МВД РФ; Саратов: Саратовская государственная академия права, 1995. 340 с. С.241.

належить життя, свобода, гідність, здоров'я і моральність населення, а також підтримка державної безпеки, забезпечення суспільного порядку та інші цінності⁶³⁶. В. Гоймаг вважає, що обмеження права - це здійснюване відповідно до передбачених законом підстав і у встановленому порядку звуження його обсягу⁶³⁷.

О.В. Осинська визначає обмеження прав і свобод людини як законодавче звуження змісту та (або) обсягу прав і свобод людини щодо її можливостей мати, володіти, користуватися і розпоряджатися соціальними цінностями, свободою дій і поведінки з метою захисту суверенітету і територіальної цілісності або громадського порядку, забезпечення економічної і інформаційної безпеки, для охорони здоров'я, суспільної моралі і забезпечення захисту прав і свобод людини та є показником державних стандартів рівня життя людини⁶³⁸.

Отже, прихильники другого підходу, зокрема М. Орзіх, А. Стрекалов, І. Припхан, М. Матузов, Є. Грецова та ін. розглядають обмеження прав та свобод як встановлені міжнародним правом та національним законодавством межі реалізації, здійснення прав та свобод, які виражаються у заборонах, призупиненнях, обов'язках, відповідальності, що відповідають вимогам законності, доцільності і співрозмірності цілі, забезпечення необхідного балансу між інтересами особистості, суспільства і держави.

Обмеження права на свободу творчості - це встановлені міжнародним правом та національним законодавством межі реалізації свободи творчості та заходи і засоби, що виражаються у заборонах, призупиненнях, обов'язках, відповідальності і відповідають вимогам законності, доцільності, співрозмірності цілі, забезпечення необхідного балансу між інтересами особистості, суспільства і держави. Межі свободи творчості - це інтереси, права та свободи інших осіб, а також система законодавства, яка встановлює заборони та відповідальність для запобігання зловживання свободою, з боку управленої особи.

Обмеження права на свободу творчості може мати місце, лише якщо на це є пряма вказівка в законодавстві та є виправданим забезпеченням найвищого блага. Найвищими соціальними цінностями є життя людини, її свобода, гідність, здоров'я, моральність суспільства, підтримка державної безпеки, забезпечення суспільного порядку тощо. Міжнародне право,

⁶³⁶ Грецова Е. Е. Правомерные ограничения прав и свобод человека в международном праве. Автореф. дис.... канд. юрид. Наук: 12.00.01. М., 2009. 26 с.

⁶³⁷ Принципы, пределы и основания ограничения прав и свобод человека по российскому законодательству и международному праву. *Государство и право*. 1998. № 7. С. 26.

⁶³⁸ Осинська О.В. Обмеження прав і свобод людини: теоретико-прикладні аспекти: автореф. дис ... канд. юрид. Наук. Київ : б. в., 2010. С.12-15.

національне законодавство охороняє ці блага від посягань, встановлюючи межі свободи творчості.

Обмеження права на свободу творчості – це встановлення легітимної (законної) шкали свободи творчості через діюче законодавство. Нормативно-правові акти, які встановлюють обмеження права на свободу творчості є показником прогресу досягнутого рівня розвитку соціальної дійсності, цінностей та орієнтирів.

Критеріями правомірності обмеження права на свободу творчості є:

Легітимність (законність) – обмеження права на свободу творчості має бути передбачене міжнародним та національним законодавством;

Мета – обмеження права на свободу творчості має бути обґрунтованим, співзмірним цілі, відповідати принципу пропорційності і не виходити за межі безумовно необхідного;

Зміст – обмеження свободи творчості не можуть трактуватись розширено, відповідати основному змісту свободи творчості та її соціальному призначенню.

5.2. Обмеження обсягу права на свободу творчості у міжнародно-правових актах та національному законодавстві

Можливість обмеження основних прав і свобод людини державою передбачено фактично у всіх міжнародно-правових актах, що регламентують права людини й основоположні свободи. Кожен договір визначає межі можливих обмежень та вичерпний перелік підстав для них. Визнаючи права та свободи людини як найвищу соціальну цінність, міжнародна спільнота не зводить їх до абсолюту, встановлюючи обмеження з метою досягнення балансу між правами індивіда та інтересами суспільства в цілому. Питання правомірного обмеження прав і свобод людини з боку інститутів державної влади набуло особливої значущості в контексті концепції правової держави. Предметом постійного занепокоєння міжнародної спільноти є встановлення правомірного обмеження права на свободу творчості та єдиних критеріїв такого обмеження.

Конвенція про захист прав людини передбачає свободу художнього вираження в рамках свободи одержувати і поширювати ідеї. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Однак ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств. Тобто реалізація права на свободу творчості однією особою не повинно порушувати права інших людей. «Свобода вираження не дає вам абсолютного права на проведення виступів у моїй кімнаті, але не тому, що ви висловлюєтесь, а тому, що це моя кімната. Відповідальність та зобов'язання осіб, які користуються свободою вираження поглядів, мають залежати від ситуації та засобів, що застосовуються для висловлювання думок, ідей та інформації»⁶³⁹.

У зв'язку з цим, на міждержавному рівні сформовано загальні керівні принципи і умови допустимості обмежень основних прав і свобод людини. Держави можуть деталізувати вказані обмеження у національному законодавстві, однак їх розширення, закріплення у більшому обсязі є недопустимим.

Право на свободу творчості обмежено частиною 2 статті 10 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, яка визначає, що свобода вираження поглядів може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи

⁶³⁹ Заметки о правах человека и мониторинге прав человека. Варшава: Хельсинский фонд по правам человека, 1997. С.56-64

злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду⁶⁴⁰.

Доцільність обмеження права на свободу творчості передбачено в ст. 2 Конвенції про захист прав і гідності людини, яка передбачає, що інтереси та благополуччя окремої людини переважають над виключними інтересами усього суспільства або науки⁶⁴¹. Тобто, співрозмірність та відповідність меті обмеження полягає у тому, що пріоритет та інтереси окремої людини, її благополуччя є достатньою підставою для обмеження права на свободу творчості. Стаття 18 Конвенції вказує на те, що «обмеження прав і свобод не застосовуються для інших цілей, ніж ті, для яких вони встановлені»⁶⁴².

Відповідне положення містить ст. 10 Загальної декларації про геном людини: «Ніякі дослідження, що стосуються генома людини, так само, як і ніякі прикладні дослідження в цій галузі, особливо в сферах біології, генетики та медицини, не повинні превалювати над повагою прав людини, основних свобод і людської гідності окремих людей або, у відповідних випадках, груп людей. Стаття 12 Декларації зобов'язує забезпечувати загальний доступ до досягнень науки в області біології, генетики та медицини, що стосуються генома людини, при належній повазі гідності і прав кожної людини. Свобода проведення наукових досліджень, яка необхідна для розвитку знань, є складовою частиною свободи думки та слова. Мета прикладного використання результатів наукових досліджень, що стосуються генома людини, полягає в зменшенні страждань людей і в поліпшенні стану здоров'я кожної людини і всього людства»⁶⁴³.

Отже, міжнародне законодавство встановлює обмеження права на свободу творчості, коли виникає необхідність узгодження суперечливих інтересів суспільства, держави, особи. Це відбувається шляхом зменшення обсягу (меж) права при збереженні його змісту. Встановлені міжнародним правом обмеження як правовий засіб спрямовані на впорядкування суспільних відносин через утримання суб'єкта права на свободу творчості від окремих дій

⁶⁴⁰ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року. Урядовий кур'єр. – 2010. - №215 Ст.10

⁶⁴¹ Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine (Oviedo, 4.IV.1997), No. 164 URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty> (дата звернення 13.02.2020)

⁶⁴² Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року. Урядовий кур'єр. 2010. №215 С. 6–8.

⁶⁴³ Загальна Декларація про геном людини та права людини. ЮНЕСКО. 1997.URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_575 (дата звернення 13.02.2020)

у визначених межах. Такі обмеження є елементом механізму міжнародно-правового регулювання можливостей суб'єкта у сфері творчості.

Обмеження права на свободу творчості у національному законодавстві, як і в міжнародному пов'язане з правом на свободу думки, слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань. Проведемо аналіз існуючих обмежень права на свободу творчості у нормативно-правових актах за юридичною субординацією.

При характеристиці обмежень, які містять кодифіковані нормативно-правові акти та закони, доцільним видається використання конституційного поділу творчої діяльності на літературну, художню, наукову і технічну творчість

Обмеження свободи творчості передбачено у ст. 34 Конституції України яка закріплює можливість обмеження права на вільне вираження своїх поглядів, права на інформацію в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя. Ст. 28 вказує, що межею свободи творчості є повага до гідності людини Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідям⁶⁴⁴.

Межею свободи літературної, художньої, наукової та технічної творчості є гідність людини. Ст. 297 та ст. 299 Цивільного кодексу України закріплюють право кожного на повагу до його гідності та честі та ділової репутації⁶⁴⁵. Людська гідність є конституційною цінністю, яка наповнює сенсом людське буття, є фундаментом для усіх інших конституційних прав, мірилом визначення їх сутності та критерієм допустимості можливих обмежень таких прав⁶⁴⁶.

Обмеження свободи творчості передбачені у Кримінальному Кодексі України (далі - ККУ). Зокрема, кримінальну відповідальність у сфері творчої діяльності передбачено: ст. 109 КК - дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади; 110 ККУ

⁶⁴⁴ Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/62/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 19.01.2020)

⁶⁴⁵ Цивільний кодекс України: від 16.01.2003 № 435-IV URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T030435> (дата звернення: 18.05.2020)

⁶⁴⁶ Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України „Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України“ від 28 грудня 2014 року № 76–VIII від 22 травня 2018 року № 5-п/2018. URL <http://www.ccu.gov.ua/novyna/uhvalenirishennya-konstytuciyного-sudu-ukrayiny-no-5-r2018> (дата звернення: 18.01.2020)

- посягання на територіальну цілісність і недоторканність України; 114-1 ККУ - перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань; 161 ККУ - порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками; 258-2 ККУ - публічні заклики до вчинення терористичного акту; 295 ККУ - заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку; 300 ККУ - виготовлення або розповсюдження продукції, що пропагує культ насильства і жорстокості; 436 ККУ - пропаганда війни та ін⁶⁴⁷.

За результатами аналітичного звіту проведеного громадською організацією «Платформа прав людини» в 2014-2018 рр. - по зазначених вище статтях КК було оголошено 118 вироків. Л. Опришко, В. Володовська, М. Дворовий, досліджуючи зміст цих вироків дійшли висновку, що «суди не завжди належним чином мотивують свої рішення, які безумовно становлять втручання у право на свободу вираження поглядів. Найбільша проблема полягає в тому, що українські суди не проводять самостійного аналізу тексту повідомлень, які стали підставою для обвинувачень у порушенні норм Кримінального кодексу України. В переважній більшості випадків наявність, або відсутність вини особи встановлюється шляхом проведення судової експертизи (комплексної, семантико-текстуальної експертизи писемного мовлення, судово-лінгвістичної експертизи тощо). У таких справах факт вчинення злочину встановлюється скоріше не судом, а судовим експертом, який надає оцінку змісту поширеного повідомлення. Роль суду найчастіше зводиться лише до констатації факту наявності кримінального правопорушення, підтвердженого висновком експерта, та призначення міри покарання»⁶⁴⁸.

Ст. 1 Закону України «Про захист суспільної моралі» містить обмеження права на свободу творчості з метою реалізації права на інформаційний простір, вільний від матеріалів, що становлять загрозу фізичному, інтелектуальному, морально-психологічному стану населення; формування єдиної комплексної системи забезпечення захисту моральних засад і утвердження здорового способу життя у сфері інформаційної діяльності, освіти та культури; встановлення контролю за обігом продукції, що становить загрозу суспільній моралі тощо⁶⁴⁹.

⁶⁴⁷ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341 URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws> (дата звернення 20.01.2020)

⁶⁴⁸ Аналітичний Звіт. Свобода слова в Інтернеті. Законодавчі ініціативи та практика розгляду кримінальних справ в Україні в 2014-2018 рр. Л. Опришко, В. Володовська, М. Дворовий ГО «Платформа прав людини». Березень 2019. URL: https://www.ppl.org.ua/wp-content/uploads/2019/04/zvit_1.pdf (дата звернення: 13.12.2019).

⁶⁴⁹ Про захист суспільної моралі: Закон України від 20.11.2003 № 1296-IV URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2136-19> (дата звернення: 13.12.2019).

Ст. 2 закону визначає поняття суспільної моралі, як системи етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість⁶⁵⁰.

В. Яворський (виконавчий директор Української Гельсінської спілки з прав людини), аналізуючи вказаний закон відзначив, що він є неконституційним та не відповідає вимогам Європейської Конвенції про захист прав людини, адже ч. 3 ст. 34 Конституції не містить такої мети обмеження свободи думки і слова, вільного вираження своїх поглядів і переконань, як «суспільна мораль», то будь-які нормативні акти, у тому числі, закони спрямовані виключно на захист «суспільної моралі» є неконституційними⁶⁵¹.

Однак, на наш погляд, відсутність прямої вказівки у тексті статті 34 Основного Закону на можливість обмеження поширення інформації з метою захисту суспільної моралі не є підставою для визнання закону неконституційним.

П. Рабінович, аналізуючи прецедентну практику Європейського суду з прав людини вказав: «Суд ніколи не прагне узаконити, абсолютизувати моральну норму певного змісту — встановити, так би мовити, євронорму моралі. Державні власті, безпосередньо і безперервно стикаючись із життєвими реаліями своїх країн, загалом мають більше можливостей визначитися щодо точного змісту моральних вимог, а також стосовно «необхідності обмежень» або ж «штрафних санкцій» для їх дотримання (рішення у справі Muller and Others v. Switzerland від 24.05.1988 р.)». Науковець доводить, що «Суд зважає на домінування в державі певних моральних уявлень, поглядів, і він, як правило, не ставить собі за мету їх схвалювати, стимулювати або ж навпаки — піддавати критиці, заперечувати. Сама Конвенція дає змогу державам-учасникам запроваджувати за допомогою національного закону окремі обмеження деяких прав людини в інтересах захисту саме моралі»⁶⁵².

В процесі поширення результатів творчої діяльності створюється двосторонній зв'язок між комунікатором та реципієнтом. Якщо змістом творчості є пропаганда насильства, заклики до агресії, реалізація таких продуктів матиме суспільно-небезпечні наслідки, що може виражатись у

⁶⁵⁰ Про захист суспільної моралі: Закон України від 20.11.2003 № 1296-IV URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2136-19> (дата звернення: 13.12.2019).

⁶⁵¹ В. Яворський: «Жодна особа не може передбачити свою поведінку для того, щоби не порушувати Закон «Про захист суспільної моралі». Української Гельсінської спілки з прав людини. URL: <https://helsinki.org.ua/> (дата звернення 12.01.2019).

⁶⁵² Рабінович П. Рішення Європейського Суду з прав людини: до характеристики концептуально-методологічних засад їх обґрунтування. Практика Європейського Суду з прав людини: рішення, коментарі. 1999. № 1. С. 358–365.

підвищенні криміналізації суспільства, зниженні культурного рівня, розвитку підвищеної суспільної напруги. Зміст творчості та характер інформації впливає на ставлення до дійсності шляхом формування громадської думки та певних установок.

Ч. 7 ст. 3 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» передбачає: «Держава всіма можливими законними засобами не допускає в інформаційних та інших телерадіопрограмах систематичного цілеспрямованого безпідставного загострення уваги на війні, насильстві і жорстокості, розпалюванні расової, національної та релігійної ворожнечі або позитивного їх подання (трактування), а також забезпечує ідеологічний і політичний плюралізм у сфері аудіовізуальних засобів масової інформації». Ч. 2 ст. 9 Закону «забороняє розповсюджувати аудіовізуальні твори, у яких заперечується або виправдовується злочинний характер комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років в Україні, злочинний характер націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму, створюється позитивний образ осіб, які обіймали керівні посади у комуністичній партії (посаду секретаря районного комітету і вище), вищих органах влади та управління СРСР, УРСР (УСРР), крім випадків, пов'язаних з розвитком української науки та культури. Ст. 62 Закону передбачає обмеження щодо поширення інформації, яка може зашкодити фізичному, інтелектуальному і духовному розвитку неповнолітніх та юнацтва⁶⁵³.

Законодавчі обмеження, які встановлюють межі свободи літературної та художньої творчості містяться в Законі України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». Ст. 3 передбачає: «Пропаганда комуністичного або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їхньої символіки визнається наругою над пам'яттю мільйонів жертв комуністичного тоталітарного режиму, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму та заборонена законом»⁶⁵⁴.

Межі свободи творчості встановлено у Законі України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX ст.», ст. 6 якого передбачає відповідальність осіб, які публічно виявляють зневажливе ставлення до осіб, які мають статус борців за незалежність України у XX столітті, чи публічно заперечують факт правомірності боротьби за

⁶⁵³ Про телебачення і радіомовлення: Закон України від 21.12.1993 р. № 3759-XII.URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12> (дата звернення 12.12.2019.)

⁶⁵⁴ Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки від 09.04.2015 № 317-VIII URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19>(дата звернення 14.12.2019.)

незалежність України у XX ст.⁶⁵⁵. Така діяльність визнається наругою над пам'яттю борців за незалежність України у XX ст., приниженням гідності Українського народу і є протиправною.

Ст. 15 Закону України «Про кінематографію» передбачає обмеження щодо розповсюдження та демонстрації фільмів які містять матеріали, які пропагують війну, насильство, жорстокість, фашизм і неофашизм, спрямовані на ліквідацію незалежності України, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, приниження нації, неповагу до національних і релігійних святих, приниження особистості, що пропагують невігластво, неповагу до батьків, а також наркоманію, токсикоманію, алкоголізм та інші шкідливі звички; фільми порнографічного характеру, що підтверджується висновком експертної комісії з питань розповсюдження і демонстрування фільмів; містять популяризацію органів держави-агресора, радянських органів державної безпеки⁶⁵⁶.

Ст.28 Закону України «Про інформацію» вказує, що інформація не може бути використана для закликів до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганди війни, насильства⁶⁵⁷.

Обмеження права на свободу творчості встановлено у Законі України «Про боротьбу з тероризмом», який обмежує зміст творчості та забороняє поширювати інформацію, яка розкриває спеціальні технічні прийоми і тактику проведення антитерористичної операції; має на меті пропаганду або виправдання тероризму, містить висловлювання осіб, які чинять опір чи закликають до опору проведення антитерористичної операції; містить дані про предмети та речовини, які безпосередньо можуть бути використані для вчинення актів технологічного тероризму; розкриває дані про персональний склад співробітників спеціальних підрозділів та членів оперативного штабу, які беруть участь у проведенні антитерористичної операції, а також про осіб, які сприяють проведенню зазначеної операції (без їх згоди)⁶⁵⁸. Обмеження щодо неприпустимості пропаганди війни, насильства та жорстокості; розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі; завдання шкоди

⁶⁵⁵ Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті: Закон України від 09.04.2015 URL <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 14.12.2019)

⁶⁵⁶ Про кінематографію: Закон України від 13.01.1998 № 9/98-ВР URL <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 14.12.2019)

⁶⁵⁷ Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-ХІІ. <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 14.12.2019)

⁶⁵⁸ Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 31 травня 2005 року N 2600-IV. URL:<https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 14.12.2019)

честі і гідності особи передбачено у ст. 3 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні»⁶⁵⁹.

Обмеження наукової на науково-технічної творчості міститься у ст. 142 Кримінального кодексу України, яка забороняє проведення медико-біологічних, психологічних або інших дослідів над людиною, якщо це створювало небезпеку для її життя чи здоров'я⁶⁶⁰. У межах Цивільного кодексу України ч. 3 ст. 281 передбачає, що медичні, наукові та інші досліді можуть провадитися лише щодо повнолітньої дієздатної фізичної особи за її вільною згодою, а клінічні випробування лікарських засобів проводяться відповідно до закону⁶⁶¹. Згідно з ч. 1 ст. 6 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» права охорона надається винаходу, що не суперечить публічному порядку, принципам гуманності та моралі й відповідає умовам патентоздатності⁶⁶². Ст. 45 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» передбачає, що «застосування медико-біологічних експериментів на людях допускається із суспільно корисною метою за умови їх наукової обґрунтованості, переваги можливого успіху над ризиком спричинення тяжких наслідків для здоров'я або життя, гласності застосування експерименту, повної інформованості і вільної згоди повнолітньої дієздатної фізичної особи, яка підлягає експерименту, щодо вимог його застосування, а також за умови збереження в необхідних випадках лікарської таємниці. Забороняється проведення науково-дослідного експерименту на хворих, ув'язнених або військовополонених, а також терапевтичного експерименту на людях, захворювання яких не має безпосереднього зв'язку з метою дослідження»⁶⁶³.

Ст. 440 Кримінального кодексу України кримінальну відповідальність передбачено за розроблення зброї масового знищення. Склад злочину охоплює діяння, пов'язані з розробкою, виробництвом, зберіганням, збутом, транспортуванням зброї масового знищення, забороненої міжнародними угодами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. За вчинення цього злочину, віднесеного до тяжких, передбачене покарання⁶⁶⁴.

⁶⁵⁹ Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні: Закон України від 16.11.1992 р. № 2782–XII. URL:<https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 14.12.2019)

⁶⁶⁰ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341 URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws> (дата звернення 20.01.2020)

⁶⁶¹ Цивільний кодекс України: від 16.01.2003 № 435-IV URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T030435> (дата звернення: 18.01.2020)

⁶⁶² Про охорону прав на винаходи і корисні моделі: Закон України від 01.06.2000 № 1771-III. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12>(дата звернення 20.01.2020)

⁶⁶³ Основи законодавства України про охорону здоров'я Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18> (дата звернення: 01.03.2019)

⁶⁶⁴ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341 URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws> (дата звернення 20.01.2020)

Ст. 1 Закону України «Про санкції» передбачає, що з метою захисту національних інтересів, національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України, протидії терористичній діяльності, а також запобігання порушенню, відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів громадян України, суспільства та держави можуть застосовуватися спеціальні обмежувальні заходи. П. 19-20 ст. 4 Закону забороняє передання технологій, прав на об'єкти права інтелектуальної власності та зобов'язує до припинення культурних обмінів, наукового співробітництва, освітніх та спортивних контактів, розважальних програм з іноземними державами та іноземними юридичними особами⁶⁶⁵.

У Доктрині інформаційної безпеки України законодавчо закріплено ряд обмежень прав і свобод людини з метою гарантування національної безпеки. У п. 3 зазначено, що національними інтересами України в інформаційній сфері є захист українського суспільства від агресивного впливу деструктивної пропаганди, передусім з боку Російської Федерації; захист українського суспільства від агресивного інформаційного впливу Російської Федерації, спрямованого на пропаганду війни, розпалювання національної і релігійної ворожнечі, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом або порушення суверенітету і територіальної цілісності України. Принагідно зазначимо, що у судовій практиці зазначені вище положення набули вагомого значення у справах щодо обмеження свободи творчості певних суб'єктів⁶⁶⁶.

Узагальнюючи законодавчі обмеження права на свободу творчості, що містяться в національному законодавстві, слід відзначити, що вони деталізують обмеження, що визначені у міжнародному законодавстві.

Разом з тим, обмеження права на свободу творчості закріплені в національному законодавстві спрямовані на захист суспільної моралі, національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя. Крім того, внаслідок окупації Криму Російською Федерацією, що визнана резолюцією Генеральної Асамблеї ООН та військової агресії Російської Федерації на території окремих районів Донецької та Луганської областей України, в національному законодавстві посилено обмеження права на свободу творчості.

⁶⁶⁵ Про санкції: Закон України від 14.08.2014 № 1644-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18> (дата звернення: 01.03.2019)

⁶⁶⁶ Доктрина інформаційної безпеки України від 25 лютого 2017 року № 47/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017> (дата звернення: 18.05.2020)

5.3. Обмеження права на свободу творчості в прецедентній практиці Європейського суду з прав людини

Необмежена свобода творчості є однією з передумов суспільного прогресу, основним пріоритетом культурної політики держави, демократичного суспільства. Свобода слова, інформації, комунікацій, творчості і культури є головними елементами демократичного правління. Цінність творчості, інтелектуального розвитку передбачає необхідність їх захисту від посягань та втручання з боку держави. Однак, незважаючи на те, що найбільш інтенсивного еволюційно-інноваційного, культурного розвитку суспільство набувало в періоди найменших обмежень свободи творчості, в окремих випадках особа потребує захисту від результатів творчої діяльності, їх поширення та реалізації. Правомірне обмеження права на свободу творчості є одним із найактуальніших політико-правових питань протягом усього розвитку людства.

Право на свободу вираження поглядів передбачено статтею 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ або Конвенція)⁶⁶⁷, яка є частиною національного законодавства України відповідно до статті 9 Конституції України⁶⁶⁸, як чинний міжнародний договір.

Визначені обмеження права на свободу творчості, встановлені міжнародним правом як правовий засіб врегулювання меж втручання держави у здійснення особою суб'єктивного права, на практиці не завжди трактуються однозначно. Дотримання права на свободу вираження поглядів, передбаченого Конвенцією, забезпечено контролюючим механізмом – Європейським Судом з прав людини, рішення якого мають прецедентний характер для держав-учасниць.

Відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику суду як джерело права⁶⁶⁹. Юрисдикція Європейського Суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування обмежень права на свободу творчості Конвенції, є обов'язковою. Рішення Європейського Суду з прав людини (далі ЄСПЛ, або Суд) розкривають принципи підходи щодо розуміння обмеження

⁶⁶⁷ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року. *Урядовий кур'єр*. 2010. № 215. ст.10

⁶⁶⁸ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради*, 1996. №30. ст. 9

⁶⁶⁹ Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 № 3477 – IV URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3477-15.7> (дата звернення 13.02.2020).

свободи творчості, втручання у право на свободу творчості згідно із законом, що переслідує «законну мету» та необхідне в демократичному суспільстві.

Підходи ЄСПЛ до обмежень свободи творчості в контексті ст. 10 Конвенції про захист прав і основоположних свобод розглядали С.Шевчук⁶⁷⁰, І.Бандурка⁶⁷¹, В.Чиркін⁶⁷², Ю. Юринец⁶⁷³.

Відповідно до статті 10 Конвенції кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. П.2 ст. 10 передбачає, що здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом, і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду⁶⁷⁴.

При визнанні правомірними обмежень права на свободу вираження, що накладаються органами державної влади, Суд використовує, так званий, триступеневий тест: – чи було обмеження «встановлено законом»; – чи було воно «необхідним у демократичному суспільстві»; – чи переслідувало обмеження «легітимну мету». Якщо обмеження свободи творчості не відповідає хоча б одному з цих критеріїв, воно вважається таким, що порушує ст. 10 Європейської конвенції⁶⁷⁵.

Звертаючись до тексту ст. 10 Конвенції ЄСПЛ роз'яснив: «Ця свобода пов'язана з винятками, які повинні тлумачитися як обмеження, але і потреба в будь-яких обмеженнях повинна бути встановлена з високим ступенем переконання»⁶⁷⁶.

⁶⁷⁰ Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції. К.: Реферат, 2006. 848 с.

⁶⁷¹ Бандурка І. О. Деякі питання вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини, пов'язані з наданням сексуальних послуг. *Форум права: Електрон. фах. вид.* 2008. № 2. С. 11-14. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2008-2/08bionsp.pdf> (дата звернення 13.02.2020).

⁶⁷² Чиркін В. Е. Публичное управление: учебник. М. : Юристь, 2004. 475 с.7

⁶⁷³ Белкін М. Л. Держава та свобода творчості у світлі рішень Європейського Суду з прав людини. *Актуальні питання цивільного та господарського права.* 2008. № 5 (12). С. 6-15.

⁶⁷⁴ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року. Урядовий кур'єр. 2010. № 215. ст.10

⁶⁷⁵ Гришук О. В. Право на свободу вираження поглядів: проблеми обмеження. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2003. № 7. С. 16–17.

⁶⁷⁶ Рішення ЄСПЛ у справі «Нілсон і Джонсон проти Норвегії» від 26.11 1999р. URL: : [http:// www.echr.coe.int](http://www.echr.coe.int). (дата звернення 13.02.2020).

Отже, основними критеріями правомірності обмеження права на свободу творчості для ЄСПЛ є: легітимність (законність) – обмеження права на свободу творчості має бути передбачене міжнародним та національним законодавством, мета – обмеження права на свободу творчості має бути обґрунтованим, співрозмірним цілі, відповідати принципу пропорційності і не виходити за межі безумовно необхідного; зміст – обмеження свободи творчості не можуть трактуватись розширено, відповідати основному змісту свободи творчості та її соціальному призначенню.

Однак, у практиці Європейського Суду з прав людини є різні правові позиції щодо обмеження права на свободу творчості. З метою впорядкованого розвитку практики застосування Конвенції, адже дотримання прецеденту не тільки прямо відповідає вимогам незалежності і безсторонності Суду, але й відображає саму суть судової політики, розглянемо найбільш типові рішення ЄСПЛ у скаргах про обмеження права на свободу творчості.

Так, у справі Мюллер та інші проти Швейцарії ЄСПЛ підтримав позицію національних судів щодо обмеження права на свободу творчості⁶⁷⁷. У цій справі Суд вирішив, що конфіскація картин, які були виставлені художником, та накладання на художника й інших позивачів штрафу за непристойні публікації були обмеженням права на свободу висловлювань, яке є «необхідним у демократичному суспільстві». Зважаючи на те, що картини, які стали предметом обговорення, в грубій формі зображували сексуальні стосунки, а також те, що вони були презентовані на виставці з необмеженим доступом публіки, Суд дійшов висновку, що обвинувальний вирок заявника не був порушенням статті 10 Конвенції.

Аналізуючи наведене рішення варто зазначити, що стаття 10 Конвенції передбачає свободу художнього вираження, зокрема в рамках свободи отримувати і поширювати ідеї, брати участь в обміні культурною, політичною і соціальною інформацією та ідеями. Держава зобов'язана не зазіхати на свободу вираження поглядів діячів мистецтва. У випадку, коли дії особи при здійсненні суб'єктивного права на творчість посягають на «охорону суспільної моралі», ЄСПЛ визнає за державами широке поле розсуду. Вирішуючи питання про межі втручання держави з метою захисту суспільної моралі, Суд виходить з відсутності єдиної узгодженої міжнародної концепції «суспільної моралі».

Для кожної окремої держави це поняття включає національну систему етичних норм, правил поведінки, що склалися у цьому суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, історичного розвитку, що на

⁶⁷⁷ Рішення ЄСПЛ у справі «Мюллер та інші проти Швейцарії» від 24.05.1988 р. URL:<http://europeancourt.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/myuller-i-drugie-protiv-shejcarii>. (дата звернення 13.02.2020).

наш погляд унеможливило визначення єдиної узгодженої міждержавної концепції суспільної моралі. Однак, захист суспільної моралі є складовою забезпечення національної безпеки країни. Рішенням у справі «Мюллер та інші проти Швейцарії» ЄСПЛ підтримав обмеження права на свободу творчості, оскільки питома вага шкоди для суспільної моралі більша, ніж ті негативні наслідки, яких змушений зазнати скаржник у зв'язку із обмеженням його права на свободу творчості.

У справі Хандисайд проти Великобританії скарга стосувалася обмеження поширення шкільного підручника «Маленька червона книга школяра», яка містила питання статевого виховання⁶⁷⁸. Суд підкреслив, що у зв'язку із відсутністю єдиної концепції моралі в країнах Європи, судові органи держави є більш обізнаними, ніж судді міжнародного суду, щоб висловити думку про точний зміст таких норм. Розглянувши оспорювані заходи в світлі всієї справи, Суд дійшов висновку, що прийняті в цьому випадку заходи були відповідні законній меті. Виходячи з цього, Суд виніс рішення про відсутність порушення статті 10 Конвенції.

Подібним є рішення у справі Отто Премінгер проти Австрії про заборону та вилучення з прокату фільму, що містить провокаційне зображення Бога, Діви Марії та Ісуса Христа⁶⁷⁹. Суд виправдав дії уряду щодо заборони показу фільму в межах забезпечення права громадян на захист релігійних почуттів. ЄСПЛ визнав виправданою позицію австрійських судів, які не вважали, що переваги фільму як витвору мистецтва чи внеску у розвиток культури домінують над тими рисами, через які він є образливим для широкого загалу.

Наведене рішення вказує на те, що в межах європейської правової традиції співвідношення права на свободу творчості та права на свободу віросповідання, повага до релігійних почуттів має особливе значення. Межі свободи творчості встановлюються державами відповідно до норм суспільної етики і моралі. Розглядаючи скаргу щодо заборони показу фільму в межах забезпечення права громадян на захист релігійних почуттів, судді не визначають релігійні обряди та догми, права представників якої він порушує, а відсилає до визначення суспільної етики і моралі населення країни.

Тобто, у справах щодо здійснення права на свободу творчості ЄСПЛ дотримується думки, що у випадку, коли релігійні почуття частини населення могли бути піддані нарузі в результаті здійснення свободи вираження мистецьких поглядів, суб'єктивне право на свободу творчості має бути

⁶⁷⁸ Рішення ЄСПЛ у справі «Хандисайд проти Великобританії» 07.12.1978 р. URL: http://european-court.eu/uploads/ECHR_Handyside_v_the_United_Kingdom_07_12_1976.pdf (дата звернення 13.02.2020).

⁶⁷⁹ Рішення ЄСПЛ у справі «Отто Премінгер проти Австрії» від 20.09.1994 р. URL http://www.menschenrechte.ac.at/orig/93_3/Otto-Preminger-Institut.pdf. (дата звернення 13.02.2020.)

обмежене. Суд не знайшов порушення статті 10 у діях уряду щодо заборони демонстрації фільмів, у яких окремі особи та обряди християнської релігії були показані в такому вигляді, який свідчив про неповагу до них.

Аналізуючи наведене рішення, можна зробити висновок, що одним із критеріїв у прецедентній практиці ЄСПЛ є метод кількісної оцінки ризиків. Не можна задовольнити реалізацію свободи кількох осіб за рахунок порушення прав мільйонів, адже демократія - це все ж показник волі більшості.

У кожній справі, яку розглядає ЄСПЛ, є підстави для ухвалення рішення як на користь скажників, так і в підтримку урядів щодо обмеження свободи творчості. Важливість наведених обмежень права на свободу творчості в прецедентній практиці Європейського Суду з прав людини полягає в тому, що:

- по-перше, вони стосуються актуальних питань щодо обмеження свободи творчості як правомочності права на свободу вираження поглядів, яке закріплює ст. 10 Конвенції;

- по-друге, у наведених вище справах ЄСПЛ ухвалив рішення, що обвинувальні вироки не були у цих справах порушенням статті 10 Конвенції та підтримав позиції національних судів щодо втручання у свободу вираження поглядів діячів мистецтва;

- по-третє, рішення ЄСПЛ вказує на відсутність єдиної міжнародної концепції «суспільної моралі», з чого можна зробити висновок про доцільність визначення загальних тенденцій у розвитку сучасної моралі людства;

- по-четверте, рішення ЄСПЛ у скаргах щодо обмеження права на свободу творчості, яке посягає на релігійні почуття частини населення, норми суспільної етики та моралі, за умови, що втручання держави було здійснене з високим ступенем переконання у його доцільності, суд стає на бік національних судів.

Відповідні обмеження свободи творчості вважаються правомірними, якщо вони спрямовані на запобігання зневаги до почуттів національних меншин чи віруючих, на захист найбільш уразливих категорій аудиторії (дітей), якщо існує небезпека, що вони можуть дістати доступ до цієї інформації. Однак йдеться про виважені рішення, адже під такими ж гаслами можна запровадити цензуру та інші недемократичні інститути і тут є важливою думка ЄСПЛ як гаранта Конвенції.

Порівняно вужчими є обмеження свободи творчості у практиці ЄСПЛ у справах, пов'язаних із посяганнями на демократичні засади суспільства. Прецедентним є рішення ЄСПЛ у сфері свободи творчості в справі Сехер Караташ проти Туреччини, в якому Суд ухвалив, що засудження заявниці до позбавлення волі становило втручання у здійснення нею свободи вираження поглядів. Праця заявниці містила вірші, які внаслідок частого вживання надихаючих виразів і метафор закликали до самопожертви в ім'я «Курдистану», і включала в себе кілька особливо агресивних уривків,

спрямованих проти турецької влади. Ці вірші можна тлумачити як підбурювання читачів до ненависті, заволодіння і застосування насильства. Суд ухвалив, що факт, розміщення у статті закликів, що суперечили приписам національного кримінального права, ще не означає їхню неузгодженість із загальноновизнаними демократичними принципами. Згадані заклики за своєю формою та змістом майже не відрізнялися від тих, що мають місце в інших державах-учасниках Конвенції. Зважаючи на те, що уряд Туреччини не віднайшов у тексті статті слів, котрі б закликали до вчинення терористичних актів, розпалювання ворожнечі між громадянами, вчинення злочинів чи кровної помсти, Суд дійшов висновку про те, що втручання у свободу вираження поглядів заявниці не було необхідним у демократичному суспільстві. Отже, мало місце порушення ст. 10 Конвенції.

Варто звернути увагу на те, що засобом, використаним заявником, була поезія – форма художнього вираження, звернена до незначної кількості читачів. У контексті статті 10 Конвенції Суд додав: «Особи, які створюють, виконують, поширюють або представляють для огляду твори літератури, сприяють обміну ідеями та думками, що є невід’ємною частиною демократичного суспільства. Таким чином, обов’язок держави – не посягати незаконно на свободу вираження їх думки»⁶⁸⁰.

Аналізуючи рішення ЄСПЛ в галузі свободи творчості в справі Сехер Караташ проти Туреччини, варто зазначити, що вимоги плюралізму, толерантності та відкритості думок, без чого неможливе демократичне суспільство, повинні чітко тлумачитись, а потреба в таких обмеженнях має бути переконливо встановлена. У поданому випадку постає ще один критерій прецедентної практики ЄСПЛ при винесенні рішень, а саме: втручання у свободу творчості через ймовірну шкоду, якої немає. Опозиційність є однією із стовпів демократії, тому з метою захисту демократичних засад, Суд визнав незаконним втручання у право на свободу вираження поглядів. Втручання у свободу вираження поглядів через вживання надихаючих виразів і метафор та закликів проти влади є порушенням ст. 10 Конвенції.

Справа «Алінак проти Туреччини» стосувалося роману про тортури селян, заснованого на реальних подіях. Суд зазначив наступне: «... книга містить уривки, в яких викладені вигадані графічні деталі жорстокого поводження і звірств, спрямованих проти селян, які, без сумніву, формують у свідомості читача стійку ворожість щодо несправедливості, від якої в оповіданні страждали селяни. Деякі уривки можна розуміти як спонування читача до ненависті, заволодіння і застосування насильства. Проте при визначенні

⁶⁸⁰ Культурные права в прецедентной практике Европейского Суда по правам человека. Совет Европы и Европейский Суд по правам человека. 2011. Режим доступа до ресурсу: URL https://www.echr.coe.int/Documents/Research_report_cultural_rights_RUS.pdf. (дата звернення 18.02.2020).

того, чи спонукає це до вчинення дій насправді, необхідно пам'ятати, що засобом вираження, використаним заявником, був роман – форма художнього твору, звернена до відносно невеликої кількості осіб, порівняно, наприклад, із засобами масової інформації». Суд зазначив, що «ця спірна книга – це роман, який належить до художньої літератури, хоча і нібито заснований на реальних подіях». У рішенні Суд ухвалив, що художний твір має обмежений вплив, не спрямований на широке коло читачів, порівняно з засобами масової інформації, а це зводить характер висловів лише до вираження глибокого горя через трагічні події, а не закликає до насильства»⁶⁸¹.

Аналізуючи зазначене рішення варто зауважити, що Європейський Суд із прав людини несхвально ставиться до обмежень щодо свободи висловлення творчих поглядів та оцінок, коли це стосується політиків та політичних інституцій. Крім того, у наведеному рішенні можна виокремити такий критерій ЄСПЛ щодо обмеження свободи творчості: масовість доступу до результатів творчості. Тобто, особлива увага звертається на те, чи твір розрахований на широку аудиторію, чи на вузьке коло читачів. Рішенням у справі «Алінак проти Туреччини» Суд постановив, що художний твір має обмежений вплив, не спрямований на широке коло читачів, як засоби масової інформації, а це зводить характер висловів лише до вираження глибокого горя через трагічні події, а не закликає до насильства.

З позиції пріоритету свободи творчості у справі «Асоціація Екін проти Франції» ЄСПЛ став на бік заявника. У цій справі громадська організація опублікувала книжку під назвою «Війна Еускаді»⁶⁸². Вона була видана у багатьох європейських країнах кількома мовами і присвячена історичним, культурним, лінгвістичним та соціополітичним аспектам баскського етнополітичного конфлікту в Іспанії. У Франції уряд заборонив розповсюдження чи продаж цієї книги у зв'язку з пропагандою сепаратизму та закликів, які містяться в ній щодо насильницьких дій. ЄСПЛ дійшов висновку, що законодавство, на якому ґрунтувалася заборона, не містило переліку випадків, коли можна застосовувати таку заборону, а контроль з боку національних судових органів за накладанням адміністративних заборон не створював достатніх гарантій від зловживання владою з боку відповідних посадових осіб. Крім того, зміст оспорюваної книги не є загрозою для суспільного порядку Франції. ЄСПЛ зазначив, що застосування втручання у

⁶⁸¹ Рішення ЄСПЛ у справі «Алінак проти Туреччини» від 29.03.2005 р. URL: <https://swarb.co.uk/alinak-and-others-v-turkey-echr-4-may-2006>(дата звернення 13.02.2020).

⁶⁸² Рішення ЄСПЛ у справі «Організація «Екін» проти Франції» від 17.07.2001р. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_036(дата звернення 13.02.2020).

цій справі не обумовлювалося гострою соціальною потребою, а також не було пропорційним меті, яка переслідувалась⁶⁸³.

У наведеній справі ЄСПЛ дійшов висновку, що втручання у свободу вираження заявника не було необхідним у демократичному суспільстві, а отже, має місце порушення ст. 10 Конвенції.

До аналогічного висновку прийшов Суд у справі «Куцук проти Туреччини»⁶⁸⁴. У публікації книги під назвою «Інтерв'ю у саду курдів» відтворювалося інтерв'ю з Абдулою Оджаланом – лідером турецьких курдів і містилися окремі посилання на «Програму культурної автономії курдів». Заявника було обвинувачено у пропаганді сепаратизму і засуджено до двох років позбавлення волі та сплати штрафу. У своєму рішенні Суд зауважив, що книга заявника у формі інтерв'ю була написана в літературному метафоричному стилі і повинна розглядатися саме у цьому контексті. Хоча в окремих абзацах книги і висловлювалась жорстка критика органів державної влади Туреччини, однак така критика, на думку ЄСПЛ, мала на меті підкреслити непримиримість позиції однієї зі сторін конфлікту, а не закликала до насильства. ЄСПЛ дійшов висновку, що з огляду на інтереси громадської безпеки та громадського порядку зміст книги не зумовлював необхідності настільки жорсткого втручання у свободу вираження, яке трапилося стосовно заявника.

Прецедентність зазначеного рішення полягає в критичній оцінці дій уряду, які були необґрунтованими та не зумовлювалися нагальною соціальною потребою, не були пропорційними законній меті, яка переслідувалась. Втручання у свободу вираження поглядів у формі засудження заявника до позбавлення волі, накладення штрафу та конфіскація накладу книги не було необхідним у демократичному суспільстві. При втручанні у право на свободу творчості не було забезпечено справедливого балансу між обмеженнями, які є необхідними у демократичному суспільстві та правом на свободу вираження творчих поглядів.

Аналізуючи рішення у справі «Куцук проти Туреччини», можна виокремити наступний критерій у прецедентній практиці ЄСПЛ – форма вираження творчості. Якщо ідеї висвітлюються у літературному метафоричному стилі, вони повинні оцінюватися саме в цьому контексті. Можна одні думки помістити у різні форми вираження і вони матимуть різний ефект.

Разом із тим, варто зазначити, що у практиці ЄСПЛ є і рішення, в яких Суд дійшов висновку, що творці не мають імунітету до можливих обмежень

⁶⁸³ Рішення ЄСПЛ у справі «Організація «Екін» проти Франції» від 17.07.2001р. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_036. (дата звернення 13.02.2020).

⁶⁸⁴ Рішення ЄСПЛ у справі «Організація «Екін» проти Франції» від 17.07.2001р. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_036. (дата звернення 13.02.2020).

свободи творчості з боку держави, які є необхідними у демократичному суспільстві. Особливу увагу у таких справах ЄСПЛ приділяє питанню, чи скаргник був змушений нести непропорційний або надмірний тягар відповідальності внаслідок втручання у свободу творчості.

Зокрема, у справі «Очаковський-Лоуренс і Жулі проти Франції» ЄСПЛ визнав, що французькі суди провели об'єктивну оцінку фактів при обмеженні права на свободу творчості автора та видавця роману, в якому було здійснено прямий наклеп на політичну партію «Національний фронт», а також було зазначено ім'я її голови. Його в романі порівнювали з «ватажком банди вбивць», «вампіром, який нажився на стражданнях свого електорату». ЄСПЛ визнав, що «романісти, як і інші творці і особи, що сприяють просуванню їхніх робіт, не мають імунітету до можливих обмежень, визначених у пункті 2 статті 10. Особа, яка реалізує свободу вираження своєї творчої думки, приймає на себе, відповідно до умов, встановлених у зазначеному пункті, зобов'язання і відповідальність». Суд зазначив, що не існує принципової різниці між твердженнями про факт і оціночними судженнями, оскільки в цій справі твір не є повністю вигаданим, а вказує на реальні особи або факти. Таким чином, вирок за наклеп у зазначеній справі не міг бути поставлений під сумнів ЄСПЛ⁶⁸⁵.

Аналізуючи рішення у справі «Очаковський-Лоуренс і Жулі проти Франції» можна виокремити наступний критерій у прецедентній практиці ЄСПЛ: оцінка висвітлення у творчості фактичного матеріалу чи використання вимислу, з метою приниження честі, гідності реальних осіб. Коли йдеться про наклеп, приниження честі, гідності реальних осіб, ЄСПЛ підтримує втручання урядів у реалізацію права на свободу творчості.

Отже, узагальнюючи практику ЄСПЛ щодо обмежень свободи творчості, які є необхідними в демократичному суспільстві, варто зауважити, що Суд несхвально ставиться до обмежень свободи висловлення творчих поглядів та оцінок, непогодження з політичною думкою влади, політиків, політичних інституцій, якщо у літературній, мистецькій або іншій творчій формі висвітлюється достовірна інформація критичного змісту. Однак, коли йдеться про наклеп, приниження честі, гідності реальних осіб, ЄСПЛ підтримує втручання урядів у реалізацію права на свободу творчості.

Отже, у європейській правовій традиції свобода творчості тісно пов'язана з обмеженнями, потреба в яких має бути доведена з високим ступенем їх легітимності (законності), пропорційності (співрозмірності) та доцільності (мети).

⁶⁸⁵ Рішення ЄСПЛ у справі «Очаковський-Лоуренс і Жулі проти Франції» від 02.10.2007р. URL: <file:///C:/Users/Natalia/Downloads/002-2463.pdf>. (дата звернення 13.02.2020).

Аналіз рішень Європейського Суду з прав людини щодо порушення ст.10 Конвенції дає можливість узагальнити прецедентну практику ЄСПЛ у сфері обмеження права на свободу творчості та розділити залежно від підстав втручання держав у свободу творчості на три групи: 1. Обмеження права на свободу творчості з метою охорони здоров'я чи моралі інших осіб; 2. Обмеження права на свободу творчості, які є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам; 3. Обмеження права на свободу творчості з метою захисту репутації чи прав інших осіб.

1. При обмеженні права на свободу творчості з метою охорони здоров'я чи моралі інших осіб прецедентна практика ЄСПЛ визнає за державами широке поле розсуду. Вирішуючи питання про межі втручання держави з метою захисту суспільної моралі, Суд виходить із відсутності єдиної узгодженої міжнародної концепції «суспільної моралі». Межі свободи творчості встановлюються державами відповідно до норм суспільної етики і моралі. Відповідні обмеження свободи творчості вважаються правомірними, якщо вони спрямовані на запобігання зневаги до почуттів національних меншин чи віруючих, на захист найбільш уразливих категорій аудиторії (дітей) тощо (справи «Мюллер та інші проти Швейцарії», «Хандисайд проти Великобританії», «Отто Премінгер проти Австрії»).

2. Порівняно вужчими є обмеження свободи творчості у практиці ЄСПЛ у справах, пов'язаних із посяганнями на демократичні засади суспільства в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам. Прецедентність таких рішень в оцінці обґрунтованості дій уряду, їх зумовленості нагальною соціальною потребою, пропорційністю та відповідністю законній меті. При втручанні у право на свободу творчості аналізується справедливність балансу між обмеженнями, які є необхідними у демократичному суспільстві та правом на свободу вираження творчих поглядів. Узагальнюючи практику ЄСПЛ щодо обмежень свободи творчості, які є необхідними в демократичному суспільстві, можна зробити висновок, що Суд несхвально ставиться до обмежень свободи висловлення творчих поглядів, непогодження з політичною думкою влади, якщо у творчій формі висвітлюється достовірна інформація критичного змісту («Сехер Караташ проти Туреччини», «Алінак проти Туреччини», «Екін проти Франції», «Куцук проти Туреччини»).

3. У рішеннях щодо обмеження права на свободу творчості з метою захисту репутації чи прав інших осіб ЄСПЛ вказує на те, що творці не мають імунітету до можливих обмежень, визначених у пункті 2 статті 10 Конвенції, і особа, яка реалізує свободу вираження своєї творчої думки, приймає на себе, відповідно

до умов, встановлених у зазначеному пункті, зобов'язання і відповідальність. У випадках, коли змістом творчості є наклеп, приниження честі, гідності реальних осіб, ЄСПЛ підтримує пропорційне втручання урядів у реалізацію права на свободу творчості («Очаковський-Лоуренс і Жулі проти Франції»).

Узагальнивши рішення ЄСПЛ у сфері обмеження права на свободу творчості можна виділити такі критерії оцінки у прецедентній практиці ЄСПЛ:

- метод кількісної оцінки ризиків (не можна задовольнити реалізацію свободи творчості кількох осіб за рахунок порушення прав мільйонів);

- втручання у свободу творчості через ймовірну шкоду (Суд несхвально ставиться до обмежень свободи висловлення творчих поглядів через ймовірну шкоду, якої немає);

- масовість доступу до результатів творчості (особлива увага звертається на те, чи твір розрахований на широку аудиторію, чи на вузьке коло читачів);

- форма вираження творчості (висвітлення ідей у літературному метафоричному стилі має оцінюватися в цьому контексті);

- змістом творчості є реальні факти чи вимисел (висвітлення у творчості фактичного матеріалу чи використання вимислу з метою приниження честі, гідності реальних осіб).

Проаналізувавши рішення Європейського Суду з прав людини щодо порушення ст.10 Конвенції, можна визначити, що втручання держав у свободу творчості вважається Судом виправданим, якщо воно є законним, співрозмірним цілі обмеження та має виправдану мету. Здебільшого ЄСПЛ виправдовує обмеження права на свободу творчості з метою охорони здоров'я чи моралі інших осіб; обмеження права на свободу творчості, які є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам; обмеження права на свободу творчості з метою захисту репутації чи прав інших осіб.

Основні критерії оцінки обґрунтованості втручання з боку держави у прецедентній практиці ЄСПЛ: метод кількісної оцінки ризиків; виправданість втручання у свободу творчості через ймовірну шкоду; масовість доступу до результатів творчості; форма вираження творчості; зміст творчості.

ПІСЛЯМОВА

У контексті розвитку інформаційного суспільства право на свободу творчості набуває особливого значення, є показником демократичних перетворень у державі. Внаслідок комплексного монографічного дослідження здійснено розв'язання важливих наукових завдань, що виявляються у всебічному, об'єктивному і ґрунтовному вивченні права на свободу творчості, його генезису та механізму забезпечення на підставі існуючих у науці принципів і методів пізнання. У процесі виконання завдань було встановлено особливості права на свободу творчості, розроблено пропозиції щодо вдосконалення законодавства та підвищення ефективності механізму забезпечення права на свободу творчості.

Формування ідеї права людини на свободу творчості відбувалося протягом тисячоліть і залежало від культурних, релігійних, соціально-економічних, політичних та інших умов розвитку суспільства.

1. *У становленні та розвитку права на свободу творчості в Україні можна виділити наступні періоди:*

1. *Міфологічний етап (V тисячоліття до н.е. - IX ст).* У контексті взаємозв'язку творчості, культури, особи і буття, генезис творчості та еволюція особи є єдиним, нероздільним природним процесом. Основні тенденції генезису регулювання творчої діяльності: подолання синкретизму творчості, виділення її з господарської діяльності; перехід від колективної творчості до індивідуальної; зміна соціального статусу творців, прибутковість творчості; регулювання творчої діяльності соціальними нормами, звичаями; титульність володіння на результати творчої діяльності та її захист.

2. *Ремісничо-персоніфікований період (IX ст. - XIII ст.).* Правове регулювання свободи творчості княжої доби не знало ще нормативного закріплення правової охорони імені автора та розмежування творчості і ремісництва. Творців персоніфікували, більше ніж простих людей. Формувалася ідея титульності володіння на екземпляр твору замовника чи переписувача, ці особи вважались першими власниками екземпляра твору. Обмеження творчої діяльності були відсутніми, релігійні норми санкціонували лише збереження заборонених творів, але не їх створення.

3. *Змістовно-індивідуалізований період (XIV ст. – перша половина XVIII ст.).* Основним критерієм відмежування даного періоду є контроль за змістом результатів творчої діяльності та індивідуалізація особи автора. Це період впровадження цензурного законодавства. Впровадження цензурного законодавства, з одного боку, передбачало обмеження права на свободу творчості, а з іншого зумовило розвиток окремих його правомочностей. У зв'язку з цензурними заборонами виникла необхідність індивідуалізації автора

твору, для спрощення контролю з'явилася необхідність обов'язкового зазначення імені автора. Через деструктивний вплив цензури увагу звернули на суб'єкт творчості і на зміст творчої діяльності.

4. *Період ідеологічно-національного впливу на розвиток права на свободу творчості (кінець XIX – поч. XX століття).* У цей період відбувалося становлення української концепції права на свободу творчості та спроби закріплення на конституційному рівні права на свободу театрів, свободу слова, свободу друку, свободу навчання, свободу спілок, свободу наукових дослідів. Виникло окреме бачення права на свободу творчості через призму ідеологічно-національних ідей кінця XIX ст.

5. *Період «Розстріляного відродження» та декларативно-вербального проголошення права на свободу творчості (1917 - 1991 рр.).*

Обмеження права на свободу творчості на початковому етапі комуністичного будівництва (1917 – 1930 рр.) і становлення більшовицького режиму, позиція партійного керівництва була відносно толерантною до українських митців, результатів їх творчості. В той час та території України діяли десятки науково-природничих, технічних і суспільствознавчих мистецьких товариств та творчих об'єднань. *Державно-репресивний період (1930-1953 рр.)* з утвердженням тоталітарного режиму в Україні спостерігається суттєвий розривом між проголошенням та закріпленням права на свободу творчості на конституційному рівні та можливостями його реалізації. Звинувачення в українському націоналізмі було підґрунтям політичних переслідувань, репресій та знищення творців та науковців. Цензура була всеосяжною. Творчість перебувала під жорстким контролем, ідеологічним наглядом. Багато українських митців, були фізично знищені, або морально зламані. У період ідеологічної доцільності творчості (1953-1991 рр.) спостерігається послаблення репресивних методів, однак мистецтво, література, наука мали служити інтересам пролетаріату.

6. *Інтеграційний період полягає у впровадженні європейських норм і стандартів у сфері свободи творчості (з 1991 р. до сьогодні).* Основні тенденції розвитку законодавства у сфері свободи творчості зумовлені імплементацією національного законодавства до законодавства Європейського Союзу. Право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості передбачає гарантії від неправомірного втручання у творчу діяльність людини. Держава зобов'язана підтримувати творчі ініціативи суб'єктів даного права, забезпечувати захист їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів.

2. У діючому законодавстві відсутнє визначення поняття «Творчість», що ускладнює реалізацію права на свободу творчості. Визначення творчої діяльності, яке закріплено в законі не відображає зміст творчості. Доцільно п.21 статті 1 Закону України «Про культуру» викласти у наступній редакції:

«Творчість це процес мислення, який супроводжується особливим емоційним станом, що задіює інтуїцію, уяву, фантазію, досвід і реалізується людиною в активних діях створення або відкриття чогось якісно нового, раніше не відомого для самого творця, що відрізняється оригінальністю». Додати п. 22 статті 1 Закону України «Про культуру»:

«Творча діяльність поділяється на інтегровану і аматорську творчу діяльність. Інтегрована творча діяльність базується на обдарованості, таланті, геніальності, професійній майстерності. Цей вид творчості проявляється у творчих результатах значного наукового чи художнього значення, що мають культурну цінність. Аматорська творча діяльність реалізується внаслідок самореалізації виникає більше з інших індивідуальних особливостей, ніж таланту, проявляється в здійсненні якоїсь діяльності у творчий спосіб, має риси спонтанності, не вимагає активних зусиль людини».

Творчий процес можна умовно розділити на три стадії: спонукальна стадія, пошукова стадія, стадія звершення.

1) *Спонукальна стадія процесу творчості*, яка проявляється у волі до реалізації права на свободу творчості, різних стимулах, що можуть спонукати особу до реалізації творчого потенціалу.

Правовою формою забезпечення спонукальної стадії творчого процесу є:

- створення умов для творчого розвитку особистості, підвищення культурного рівня;
- забезпечення розвитку творчого потенціалу особи;
- заохочення розмаїття форм культурного самовираження особи;
- відзначення державними нагородами, пільгами, матеріальним заохоченням, присвоєння почесних звань;
- право вибору провадження творчої діяльності самостійно або з використанням будь-яких форм посередництва;
- право на об'єднання у творчі спілки, національно-культурні товариства, центри, фонди, асоціації, інші громадські організації у сфері культури.

2) *Пошукова стадія процесу творчості*, яка розпочинається з гострого бажання втілити задумане, протікає в пошуку засобів здійснення, включає роботу свідомості, підсвідомості, надсвідомості, проявляється у емпіричному дослідженні, натхненні, визріванні і завершується прийняттям рішення відносно конкретних способів втілення.

Цей процес з юридичної точки зору забезпечується:

- правом вільного вибору виду творчої діяльності;
- правом на вибір засобів зовнішнього виразу творчого результату;
- правом на вибір прийомів застосування творчих здібностей;
- правом визначати сферу, зміст та форму реалізації своїх творчих здібностей;
- заборонаю цензури творчості;

- правом на підтримку держави у здійсненні творчої діяльності;
- правом на доступ до культурних цінностей;
- правом вивчати здобутки попередників та інших творців в обраному та інших напрямках творчої діяльності;
- правом творця на знищення всіх носіїв, матеріалів та форм вираження творчих здобутків.

3) *Стадія звершення процесу творчості, або евристична стадія* яка полягає у реалізації творчих задумів, усвідомленні та перевірці істинності результатів, їх критичній оцінці, узагальненні творчих результатів та оприлюдненні. На цій стадії творець реалізує ряд правомочностей свободи творчості, які спрямовані на правову охорону результатів творчості, а не самого творчого акту. Для правового забезпечення реалізації правомочностей автора на стадії звершення у процесі творчості вирішального значення набуває вид творчої діяльності, адже цей критерій стає визначальним для становлення моменту виникнення майнових та особистих немайнових прав інтелектуальної власності: чи з моменту створення чи з моменту державної реєстрації.

Стадія звершення у процесі творчості передбачає можливості людини, щодо реалізації:

- права на обнародування результату творчої діяльності;
- права на визнання свого авторства шляхом зазначення належним чином імені автора на творі і його примірниках і за будь-якого публічного використання твору, якщо це практично можливо;
- права перешкоджати будь-якому посягання на своє авторське право, здатному завдати шкоди честі чи репутації автора;
- права вимагати зазначення свого імені у зв'язку з використанням результату творчості, якщо це практично можливо;
- права забороняти під час публічного використання твору згадування свого імені, якщо він як автор твору бажає залишитися анонімом;
- право на вибір іміджу та право вибирати псевдонім, зазначати і вимагати зазначення псевдоніма замість справжнього імені автора на творі і його примірниках і під час будь-якого його публічного використання.

3. Внаслідок дослідження правового виміру свободи творчості охарактеризовано співвідношення наступних концептів: «творчість – свобода», «свобода - свобода творчості», «права – свободи» та «право на свободу творчості - свобода творчості».

Свобода і творчість мають діалектичний зв'язок у їх єдності як ціле і частина. Вільна творчість є елементом свободи. Свобода є фундаментальною характеристикою людського існування взагалі і передумовою творчого процесу, зокрема. Свобода не є результатом інтелектуального творіння, це

характеристика людського буття. А творчість передбачає можливість вільного вибору людини з різноманіття можливостей, вона є однією з форм реалізації свободи.

Співвідношення *свободи і свободи творчості* зводиться до аналогії позитивного і негативного аспекту свободи. Позитивний аспект свободи у творчій діяльності виявляється у здатності особи вільно, спонтанно, відповідно до власного бачення творити у будь-якій сфері науки, літератури, мистецтва, обирати зміст, форму творчості тощо. Негативний аспект свободи творчості проявляється у тому, що особа може вільно займатися творчою діяльністю у тій мірі, в якій ніхто не перешкоджає її діям.

Категорії *«право» та «свобода»* не варто ототожнювати у зв'язку з тим, що поняття «свобода» використовується у філософському аспекті, як природний стан людини; це суспільна цінність, закріплена Загальною декларацією прав людини, Конституцією України; застосовується в якості основного принципу побудови в Україні правової, демократичної, соціальної держави, громадянського суспільства; втілюється в праві через її визнання, затвердження; за змістом є більш ширшим, ніж поняття «право».

Співвідношення *свободи творчості та права на свободу творчості*.

Свобода творчості є принципом функціонування духовно-культурних відносин, згідно із яким особа може вільно обирати напрям, сферу, зміст та форму прояву творчості. Це відправне начало, основоположна ідея, яка визначає зміст і напрями правового регулювання творчої діяльності. Свободу творчості покладено в основу правотворчої, правозастосовчої та правоохоронної діяльності. Разом з іншими свободами, зокрема, слова, думки, друку є підґрунтям побудови в Україні правової, демократичної, соціальної держави, громадянського суспільства.

Свобода творчості є поняттям більш ширшим, ніж право на свободу творчості. З точки зору юридичної конструкції свобода творчості є принципом демократичного суспільства і знаходить своє вираження в суб'єктивному праві на свободу творчості. Законодавство встановлює межі свободи творчості та регулює співвідношення із суспільною мораллю, релігією, державною політикою. Право на свободу творчості є встановленою, гарантованою та санкціонованою державою можливістю людини створювати літературні, художні, наукові та інші твори, проводити наукові дослідження, займатися винахідницькою, викладацькою, акторською та іншою творчою діяльністю.

4. *Феноменологічний підхід дозволяє зробити висновок*, що при реалізації права на свободу творчості, творчий результат є ймовірним, метою творчості і не завжди її наслідком. Право на творчість є одним з основоположних прав людини, яке не залежить від створення якісно нового результату. Характеризуючи творчість як категорію права, потрібно зазначити, що законодавством в рівній мірі охороняється як право на зайняття творчістю

(процес творчості), так і результати творчості, незалежно від того наскільки значущий елемент творчості, у чому він проявляється і в якій мірі. Право на творчість випливає із самої біологічної сутності людини, належить їй з народження, тобто продиктоване самою природою, тому, зрештою, і є природним.

Феноменологію права на свободу творчості становить співвідношення феномену творчості, творчого процесу, сутності правомочностей права на свободу творчості. Творча діяльність як процес може не завершуватися творчим актом, результатом творчої діяльності чи об'єктом інтелектуальної власності, незважаючи на це має гарантуватись та стимулюватись. Сутність феноменології права на свободу творчості проявляється у структурі правомочностей: права на власні дії (право-поведінка), право на чужі дії (право-вимога), право на захист (право-претензія).

Метою права на свободу творчості є забезпечення можливості задоволення потреб реалізації творчого потенціалу особи та результатів її творчої діяльності.

Соціальне призначення права на творчість полягає у виконанні специфічних завдань, що обумовлені його метою та соціальною цінністю, зокрема: створення умов для реалізації права на свободу творчості; розвиток творчих здібностей; заохочення до творчої діяльності, інтелектуального потенціалу нації, суспільства; забезпечення рівних можливостей у реалізації права на свободу творчості; забезпечення оптимального поєднання свободи творчості і справедливості у сфері творчої діяльності.

Безпосередньо спрямовані на виконання зазначених завдань функції права свободу на творчості. Вони поділяються на загальносоціальні функції (гуманістична, виховна, ідеологічна, прикладна, евристична) та юридичні (регулятивна і охоронна). Соціальне призначення права на свободу творчості має прямий зв'язок із функціями (напрямами його впливу), і навпаки - функції права на творчість визначаються його призначенням.

5. Метою суб'єктивного права на свободу творчості є інтерес особи, який полягає у найповнішому вияві творчих здібностей особи, а також у володінні, користуванні і розпорядженні результатами своєї творчої діяльності. У створенні літературних, художніх та інших творів зацікавлені суспільство і держава, бо такий процес забезпечує науково-технологічний прогрес та суспільний розвиток, досягнення високого культурного та економічного розвитку держави. Творчо сформована особистість є активним суб'єктом суспільних відносин. Результат творчості – є першочерговою метою механізму забезпечення права на свободу творчості, який має бути сформовано таким чином, щоб процес реалізації творчих здібностей особи був результативним. Реалізація творчих здібностей особи – пріоритетна мета суб'єктивного права на свободу творчості.

Суб'єктивне право на свободу творчості - це міра (межа) можливої (дозволеної) поведінки особи у сфері літературної, художньої, наукової, технічної та інших видів творчості, з метою найповнішого вияву творчих здібностей особи, володіння, користування і розпорядження результатами творчої діяльності, що забезпечується заходами заохочувального і примусового, державного і недержавного впливу.

До структури суб'єктивного права на творчість входять такі основні повноваження: право на власні дії (право-поведінка), право на чужі дії (право-вимога), право на захист (право-претензія).

Можливість власних дій у структурі суб'єктивного права на творчість означає, що особа в межах даного суб'єктивного права може: займатися усіма видами творчої діяльності відповідно до своїх інтересів і можливостей як на професійній, так і на непрофесійній основі, без будь-яких обмежень, крім встановлених законом для захисту суспільних інтересів; одночасно обирати один, або кілька видів творчої діяльності; вільно обирати ідеї творчої діяльності; вільно обирати засоби для самореалізації в творчому процесі; вільно обирати засоби зовнішнього виразу творчого результату; вивчати здобутки інших творців в будь-якому напрямку творчої діяльності; об'єднуватися у творчі союзи із іншими творцями; вільно обирати організаційно-правову форму творчості; визначати своє правове становище в процесі творчої діяльності; вільно обирати імідж, псевдонім, зазначати своє ім'я, або обирати анонімність; робити вибір між публікацією, обнародуванням результату творчої діяльності чи його знищенням; надавати згоду на продовження творчого задуму, або його зміну; відповідно до обсягу цивільної дієздатності, розпоряджатися правами на результати творчої діяльності тощо.

Зміст права на чужі дії у структурі суб'єктивного права на творчість включає наступні повноваження: право на створення умов для творчої діяльності; право на створення умов для реалізації результатів творчої діяльності на законній основі; можливість користуватися підтримкою держави у здійсненні творчої діяльності та реалізації її результатів; можливість отримати мистецьку освіту; право на незалежне, вільне, неконтрольоване державою та іншими структурами здійснення творчої діяльності, крім випадків, встановлених законом для захисту суспільних інтересів; неможливість використання або розповсюдження результатів творчої діяльності особи без її згоди, за винятком випадків, встановлених законом; можливість доступу до творчості інших у складі культурних надбань нації, держави, світу; рівна охорона прав на результати творчої діяльності тощо.

Право на захист у структурі суб'єктивного права на творчість передбачає можливість звернутися за допомогою державного апарату, а в окремих випадках до громадськості для: припинення правопорушення; відновлення правомірного стану; примусового здійснення юридичного обов'язку;

притягнення правопорушників до юридичної відповідальності; компенсації моральної, матеріальної шкоди тощо.

Наведені правомочності в органічному взаємозв'язку утворюють суб'єктивне право на свободу творчості. На їх основі, залежно від виду правовідносин, у особи можуть виникати інші самостійні суб'єктивні права у сфері творчості.

6. Місце, роль, взаємозв'язки права на свободу творчості в системі прав і свобод людини висвітлено за допомогою їх класифікації. Відповідно до історичного розвитку права та свободи людини прийнято ділити на три покоління. Дискусійним є відокремлення четвертого покоління, однак вважаємо за доцільне висвітлити значення права на свободу творчості у його становленні.

Право на свободу творчості тісно пов'язане з трьома поколіннями прав людини.

Його зв'язок з першим поколінням прав людини проявляється у співвідношенні права на свободу творчості з політичними правами.

Право на свободу творчості пов'язане з правом об'єднуватись в громадські організації, правом на участь у процесі прийняття та реалізації політичних рішень. Митці, науковці можуть створювати громадські наукові організації, творчі спілки впливати на прийняття політичних рішень, захищати свої права, встановлювати контакти з іншими громадськими організаціями інших країн, вступати до міжнародних об'єднань тощо.

Особливе значення має зв'язок права на свободу творчості з особистими (громадянськими правами). Він проявляється через співвідношення права на життя та права на повагу до людської гідності, права на свободу слова.

Право на життя є первинним щодо усіх інших прав, у тому числі щодо права на свободу творчості. З іншого боку, право на свободу творчості є засобом задоволення духовних потреб в житті людини.

Особливість співвідношення права на повагу до гідності людини з правом на свободу творчості полягає у розмежуванні категорій «людська гідність» та «гідність людини». Право на людську гідність передбачає певні обмеження свободи творчості. Творчість, змістом якої є приниження цінності та суспільної значимості людини як біосоціодуховної істоти, забороняється законодавством.

Коли ми говоримо про «гідність людини» творчість допомагає особі реалізовувати свої здібності, талант, самоствердитись. Право на «гідність людини» потребує забезпечення свободи у творчості, адже це засіб підвищення власної самооцінки і отримання оцінку своєї творчості з боку інших осіб.

Свобода творчості є однією зі сфер реалізації свободи думки і слова, адже творчий процес передбачає вираження думок, поглядів, переконань,

раціоналізованих почуттів, установок, орієнтацій, концепцій, теорій тощо. Свобода творчості є неможливою без свободи думки та слова. З іншого боку, право на свободу творчості є найважливішою передумовою, одним із проявів свободи слова. Єдність цих прав полягає у тому, що їх обмеження є ознакою антидемократичного режиму.

Право на свободу творчості відноситься до другого покоління прав людини. Зв'язок з іншими правами другого покоління проявляється у тому, що творчість і освіта нерозривно пов'язані з розвитком науки та складають основу суспільного прогресу, право на свободу творчості має тісні взаємозв'язки із правом на освіту. Воно є одним із засобів забезпечення права на свободу літературної, художньої, наукової та технічної творчості та одним із способів його реалізації. Отримання нових знань, розвиток вмінь та природної обдарованості людини відбувається в процесі здобуття освіти. Тобто, право на освіту є засобом забезпечення творчої діяльності, розвитку творчих здібностей. У процесі навчання особа може займатися творчою діяльністю у формі науково-дослідної роботи, викладання, художньої або іншої творчості, тобто реалізувати право на свободу творчості. У цьому випадку право на освіту є одним із способів реалізації права на свободу літературної, художньої, наукової та технічної творчості.

Діалектичний зв'язок поєднує право на свободу творчості з правом на доступ до здобутків культури нації, народу, людства. Право на свободу творчості детермінує потребу в праві на доступ до здобутків культури нації, народу, людства. Творчий процес передбачає звернення до культурних цінностей: дослідження старовинних книг, оригінальних художніх творів, народного мистецтва тощо. З іншого боку, наслідком відсутності творчої діяльності є декадентство, культурний регрес. І навпаки, реалізація права на свободу творчої діяльності веде до подальшого збагачення здобутків культури нації, народу, людства.

Взаємозв'язок права на свободу творчості з соціальними правами проявляється через право на працю та відпочинок. Якщо створення інтелектуального продукту входить до трудової функції працівника, право на творчу діяльність трансформується в трудовий обов'язок. Право на відпочинок передбачає можливість працівника вільно займатися творчою або будь-якою іншою діяльністю. Право на творчу відпустку є додатковою гарантією свободи творчості, адже працівник тимчасово, з оплатою звільняється від основної роботи для завершення дисертації на здобуття наукового ступеня, написання підручника, монографії, довідника або іншої наукової праці.

Серед економічних прав і свобод людини, досліджуване право тісно пов'язане з правом на результати творчої діяльності, правом інтелектуальної власності, яке, належить до економічних прав і свобод. Внаслідок права на

свободу творчості може виникати право на результати творчості, право інтелектуальної власності. Право на свободу творчості завжди передує праву на результати інтелектуальної діяльності. З іншого боку, право на результати творчої діяльності та інтелектуальної власності призначене сприяти ініціативі у розвитку і реалізації творчих здібностей людини через можливість здобути засоби до існування.

Зв'язок права на свободу творчості з третім поколінням прав людини проявляється у співвідношенні між правом на свободу творчості і правом користуватися культурним потенціалом людства. Внаслідок забезпечення доступу до культурних надбань людства, об'єднаними зусиллями вчених створюються нові результати творчості, об'єкти інтелектуальної власності, відбувається науково-технічний прогрес. Право на свободу творчості тісно пов'язане з правом спільноти на культурне самовизначення. Визначального значення у цьому процесі набувають традиційні знання як частина культури спільноти, нації, народу. Традиційні знання є важливим творчим надбанням окремої спільноти, які мають визначальне значення для її культурної ідентифікації. Так, протягом тривалого періоду, право українського народу на культурне самовизначення зазнавало обмежень з боку антиукраїнської політики Катерини II, російського царизму, радянської влади.

Традиційні знання - це культурна спадщина, яку необхідно за допомогою законодавства охороняти, створювати стимули до збереження та гарантії передання наступним поколінням. Однак, на сьогодні існує безліч проблем у сфері міжнародного співробітництва з питань узгодження приналежності традиційних знань, визначенням їх володарів, ідентифікацією та використанням.

Незважаючи на те, що виокремлення четвертого покоління прав людини залишається дискусійним, вважаємо за доцільне вказати, що в основі усіх прав, які виокремлюються науковцями як права четвертого покоління лежить право на свободу наукової творчості, що вказує на їх тісний зв'язок.

7. Для переходу права на свободу творчості від площини декларативності до реального змісту необхідним є належне функціонування механізму його забезпечення. Розмежування статичного та динамічного виміру механізму забезпечення права на свободу творчості дозволяє охарактеризувати його структуру, сукупність складових та висвітлити особливості взаємодії цих елементів через характеристику динамічних процесів, які виникають внаслідок функціонування його механізму. Аналіз статичного виміру механізму забезпечення права на свободу творчості через сукупність складових елементів, дозволяє зробити висновок, що механізм забезпечення права на свободу творчості – це єдність взаємопов'язаних правових та інституційних засобів, загальносоціальних умов, що взаємодіючи між собою, створюють належні обставини для реалізації, охорони і захисту права на

свободу творчості. Структура механізму забезпечення права на свободу творчості: а) гарантії забезпечення права на свободу творчості; б) державні та недержавні інституційні засоби забезпечення права на свободу творчості; в) правові засоби забезпечення права на свободу творчості; г) правосвідомість суб'єктів права у сфері творчих правовідносин.

Аналіз динамічного виміру механізму забезпечення права на свободу творчості через сукупність процесів, які відбуваються внаслідок функціонування складових елементів, дає змогу зробити висновок, що охорона, реалізація і захист - це процесуальні стадії механізму забезпечення права на свободу творчості.

Процесуальна стадія охорони права на свободу творчості включає: закріплення передумов, порядку та способів здійснення права на свободу творчості у національному законодавстві; встановлення законодавчих меж реалізації права на свободу творчості; створення умов для оптимальної творчої активності, заохочення до різних форм творчого самовираження, з метою найповнішого вияву творчих здібностей особи; доступність нових технологій та сучасних форм творчого самовираження незалежно від статусу, приналежності до певної соціальної чи етнічної групи, місця проживання тощо; сприяння обміну творчих ідей та мобільності суб'єктів творчої діяльності, подоланню стереотипів минулого та організації творчого процесу; державна підтримка у створенні культурного продукту, інновацій, розробки нових знань, креативних індустрій, що відповідають сучасним викликам; сприяння створенню та діяльності організацій творчих працівників (творчих спілок та інших подібних об'єднань); забезпечення умов праці і зайнятості творчих працівників таким чином, щоб вони мали можливість присвятити себе творчій діяльності; забезпечення відповідних умов для реалізації творчих здібностей у дітей та молоді, сприяння розвитку мистецької освіти, художньої культури як способів формування творчої індивідуальності, якісна підготовка творчих кадрів до професійної діяльності у сфері літературної, художньої, наукової і технічної творчості; сприяння зростанню попиту на результати творчості з метою розширення можливостей особи отримувати прибуток за творчу діяльність; вдосконалення системи оподаткування, з урахуванням особливостей творчої діяльності; сприяння організації правового виховання, підвищення рівня правової культури, правосвідомості, з метою профілактики порушень у сфері інтелектуальної власності.

Динаміка процесуальної стадії реалізації права на свободу творчості проявляється у здійсненні особою будь-якого виду творчої діяльності, відповідно до своїх інтересів і можливостей; вільному виборі засобів для самореалізації в творчому процесі; здійсненні творчої діяльності як на професійній, так і на непрофесійній основі; здійсненні творчої діяльності

самостійно або участь в об'єднанні творчих працівників; володінні, користуванні і розпорядженні результатами творчої діяльності тощо.

Процесуальна стадія захисту механізму забезпечення права на свободу творчості проявляється у активних діях суб'єкта у формі звернення за захистом права на свободу творчості до правоохоронних органів, органів судової влади, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; відповідних міжнародних установ або органів, громадських організацій, ЗМІ, а також активних діях уповноважених суб'єктів, з метою відновлення порушених прав, відшкодування шкоди, притягнення винних до відповідальності.

8. Гарантії права на свободу творчості – це система соціально-економічних, політичних, культурних, правових засобів та умов, що забезпечують охорону, реалізацію та захист у разі порушення чи не знання права на свободу творчості та сприяють розширенню його змісту і обсягу. Система гарантій права на свободу творчості репрезентована загальними і юридичними (спеціально-правовими) гарантіями. Загальні гарантії поділяють за ознаками тієї галузі суспільних відносин, яка є основою їх функціонування, на соціально-економічні, політичні, культурні.

З метою удосконалення нормативно-правового гарантування свободи творчості та приведення у відповідність Конституції України Міжнародному пакту про економічні, соціальні і культурні права, п. 4. статті 15 якого зобов'язує держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнати користь, що їй дають заохочення і розвиток міжнародних контактів та співробітництва в науковій і культурній галузях, пропонуємо на конституційному рівні закріпити обов'язок держави сприяти розвитку творчої діяльності.

На наш погляд, статтю 54 Конституції України доцільно викласти у наступній редакції: «Громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної та інших видів творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без згоди, за винятками, встановленими законом. Держава сприяє розвитку творчої діяльності митців і творчих спілок, фінансуючи відповідні державні програми підтримки та розвитку творчої діяльності. Держава має сприяти розвитку науки, культури й мистецтва та встановленню наукових і культурних зв'язків України зі світовим співтовариством. Культурна спадщина охороняється законом. Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами».

9. Визначено, що недоліком міжнародно-правових стандартів є те, що свобода творчості як окрема категорія, не визначена. У чинному міжнародному законодавстві свобода творчості розглядається як складова свободи слова. Доведено, що така ситуація ускладнює міжнародно-правове забезпечення свободи творчості. Міжнародне забезпечення свободи творчості в межах міжнародних гарантій права інтелектуальної власності (як і в межах свободи слова) є частковим, адже не охоплює всі результати творчості.

З метою удосконалення міжнародно-правового забезпечення права на свободу творчості доцільно розробити єдиний міжнародний документ гарантування свободи інтелектуального самовираження на міжнародному рівні, який буде відповідати вимогам інформаційного суспільства, де рушійною силою розвитку та перетворень є людська інтелектуальна творчість.

Ефективне міжнародно-правове гарантування свободи творчої діяльності можливе лише за умови взаємодії нормативно-правових та інституційних засобів забезпечення.

10. Розроблено методика визначення ефективності механізму забезпечення права на свободу творчості.

Загальна ефективність механізму забезпечення права на свободу творчості характеризується наступними критеріями: 1. Визначення ефективності правової охорони процесу творчості та його результатів. 2. Оцінка умов, які створюються для реалізації творчого потенціалу особи, та успішність стимулювання творчої діяльності. 3. Ефективність захисту права на свободу творчості.

Встановлено, що недосконалість правового регулювання права на свободу творчості. Аналізуючи джерела права на свободу творчості за юридичною силою, зроблено висновок, що стаття 7 Закону України «Про культуру», в порівнянні зі статтею 54 Конституції України і статтею 309 Цивільного кодексу, більш точно відображає зміст і обсяг права на свободу творчості, адже не обмежує види творчої діяльності лише до літературної, художньої, наукової і технічної творчості.

Внаслідок дослідження ефективності правової охорони процесу творчості та його результатів встановлено недосконалість конституційного закріплення права на свободу творчості та доцільність покращення соціально-економічних можливостей для реалізації права на творчість та його захисту в суді. Існування прихованої цензури, самоцензури та недоліки у визначенні академічної відповідальності обмежує свободу творчості. Встановлено недоліки у правозастосовній діяльності та необхідності підвищення рівня правової культури та правосвідомості суспільства.

Доведено, що свобода творчості пов'язана з інтелектуальною свободою індивіда. Запорукою успішності творця є відсутність обмежень на мету і предмет його розумових зусиль і уяви. Творче самовираження забезпечується

правовими інститутами свободи думки і слова. Аналіз реалізації права на свободу творчості свідчить про необхідність вдосконалення діяльності держави щодо створення умов і середовища творчої діяльності: фізичний комфорт творця, оточення, колектив, стимули і бар'єри в творчій діяльності, реальні можливості захисту економічного змісту права на свободу творчості тощо.

До факторів, які впливають на ефективність захисту права на свободу творчості віднесено: ефективність судової системи та державних органів в частині провадження у справах, пов'язаних із правом на свободу творчості; здатність правоохоронних органів розслідувати випадки посягання, невизнання права на свободу творчості; здатність правовласників вчиняти дії проти осіб, що порушують їх права з тим, щоб запобігти подальшим правопорушенням і компенсувати збитки, заподіяні внаслідок таких правопорушень. Ефективність захисту права на свободу творчості є показники забезпечення недоторканності цього права, а в разі порушення, застосування заходів примусового характеру, спрямованих на відновлення. Визначення ефективності цього показника вказує на необхідність удосконалення захисту права на свободу творчості та розробку правових засобів захисту і механізмів ефективного розслідування порушень у сфері інтелектуальної власності, свободи слова та творчої діяльності.

11. Обмеження права на свободу творчості - це встановлені міжнародним правом та національним законодавством межі реалізації свободи творчості та заходи і засоби, що виражаються у заборонах, призупиненнях, обов'язках, відповідальності і відповідають вимогам законності, доцільності, співрозмірності цілі, забезпечення необхідного балансу між інтересами особистості, суспільства і держави. Межі свободи творчості - це інтереси, права та свободи інших осіб, а також система законодавства, яка встановлює заборони та відповідальність для запобігання зловживанням свободою, з боку управненої особи.

Обмеження права на свободу творчості може мати місце, лише якщо на це є пряма вказівка в законодавстві та бути виправданим забезпеченням найвищого блага. Критеріями правомірності обмеження права на свободу творчості є:

Легітимність (законність) – обмеження права на свободу творчості має бути передбачене міжнародним та національним законодавством;

Мета – обмеження права на свободу творчості має бути обґрунтованим, співрозмірним цілі, відповідати принципу пропорційності і не виходити за межі безумовно необхідного;

Зміст – обмеження свободи творчості не можуть трактуватися розширено, відповідати основному змісту свободи творчості та її соціальному призначенню.

11. Міжнародне законодавство встановлює обмеження права на свободу творчості, коли виникає необхідність узгодження суперечливих інтересів суспільства, держави, особи. Це відбувається шляхом зменшення обсягу (меж) права при збереженні його змісту. Встановлені міжнародним правом обмеження як правовий засіб спрямовані на впорядкування суспільних відносин через утримання суб'єкта права на свободу творчості від окремих дій у визначених межах. Такі обмеження є елементом механізму міжнародно-правового регулювання, що звужують обсяг можливостей суб'єкта у сфері творчості.

12. Узагальнюючи практику ЄСПЛ щодо обмежень свободи творчості, які є необхідними в демократичному суспільстві, варто зауважити, що Суд несхвально ставиться до обмежень свободи висловлення творчих поглядів та оцінок, непогодження з політичною думкою влади, політиків, політичних інституцій, якщо у літературній, мистецькій або іншій творчій формі висвітлюється достовірна інформація критичного змісту. Однак, коли йдеться про наклеп, приниження честі, гідності реальних осіб, ЄСПЛ підтримує втручання урядів у реалізацію права на свободу творчості.

Отже, у європейській правовій традиції свобода творчості тісно пов'язана з обмеженнями, потреба в яких має бути доведена з високим ступенем їх легітимності (законності), пропорційності (співрозмірності) та доцільності (мети).

Аналіз рішень Європейського Суду з прав людини щодо порушення ст.10 Конвенції дає можливість узагальнити прецедентну практику ЄСПЛ у сфері обмеження права на свободу творчості та розділити залежно від підстав втручання держав у свободу творчості на три групи: 1. Обмеження права на свободу творчості з метою охорони здоров'я чи моралі інших осіб; 2. Обмеження права на свободу творчості, які є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам; 3. Обмеження права на свободу творчості з метою захисту репутації чи прав інших осіб.

1. При обмеженні права на свободу творчості з метою охорони здоров'я чи моралі інших осіб прецедентна практика ЄСПЛ визнає за державами широке поле розсуду. Вирішуючи питання про межі втручання держави з метою захисту суспільної моралі, Суд виходить з відсутності єдиної узгодженої міжнародної концепції «суспільної моралі». Межі свободи творчості встановлюються державами відповідно до норм суспільної етики і моралі. Відповідні обмеження свободи творчості вважаються правомірними, якщо вони спрямовані на запобігання зневаги до почуттів національних меншин чи віруючих, на захист найбільш уразливих категорій аудиторії (дітей) тощо

(справи «Мюллер та інші проти Швейцарії», «Хандисайд проти Великобританії», «Отто Премінгер проти Австрії»).

2. Порівняно вужчими є обмеження свободи творчості у практиці ЄСПЛ у справах, пов'язаних із посяганнями на демократичні засади суспільства в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам. Прецедентність таких рішень в оцінці обґрунтованості дій уряду, їх зумовленості нагальною соціальною потребою, пропорційністю та відповідністю законній меті. При втручанні у право на свободу творчості аналізується справедливість балансу між обмеженнями, які є необхідними у демократичному суспільстві та правом на свободу вираження творчих поглядів. Узагальнюючи практику ЄСПЛ щодо обмежень свободи творчості, які є необхідними в демократичному суспільстві, можна зробити висновок, що Суд несхвально ставиться до обмежень свободи висловлення творчих поглядів, непогодження з політичною думкою влади, якщо у творчій формі висвітлюється достовірна інформація критичного змісту («Сехер Караташ проти Туреччини», «Алінак проти Туреччини», «Екін проти Франції», «Куцук проти Туреччини»).

3. У рішеннях щодо обмеження права на свободу творчості з метою захисту репутації чи прав інших осіб ЄСПЛ вказує на те, що творці не мають імунітету до можливих обмежень, визначених у пункті 2 статті 10 Конвенції і особа, яка реалізує свободу вираження своєї творчої думки, приймає на себе, відповідно до умов, встановлених у зазначеному пункті, зобов'язання і відповідальність. У випадках, коли змістом творчості є наклеп, приниження честі, гідності реальних осіб, ЄСПЛ підтримує пропорційне втручання урядів у реалізацію права на свободу творчості («Очаковський-Лоуренс і Жулі проти Франції»).

Узагальнивши рішення ЄСПЛ у сфері обмеження права на свободу творчості можна виділити такі критерії оцінки у прецедентній практиці ЄСПЛ:

- метод кількісної оцінки ризиків (не можна задовольнити реалізацію свободи творчості кількох осіб за рахунок порушення прав мільйонів);
- втручання у свободу творчості через ймовірну шкоду (Суд несхвально ставиться до обмежень свободи висловлення творчих поглядів через ймовірну шкоду, якої немає);
- масовість доступу до результатів творчості (особлива увага звертається на те, чи твір розрахований на широку аудиторію, чи на вузьке коло читачів);
- форма вираження творчості (висвітлення ідей у літературному метафоричному стилі має оцінюватися в цьому контексті);
- змістом творчості є реальні факти чи вимисел (висвітлення у творчості фактичного матеріалу чи використання вимислу з метою приниження честі, гідності реальних осіб).

Проаналізувавши рішення Європейського Суду з прав людини щодо порушення ст.10 Конвенції, можна визначити, що втручання держав у свободу

творчості вважається Судом виправданим, якщо воно є законним, співрозмірним цілі обмеження та має виправдану мету. Здебільшого ЄСПЛ виправдовує обмеження права на свободу творчості з метою охорони здоров'я чи моралі інших осіб; обмеження права на свободу творчості, які є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам; обмеження права на свободу творчості з метою захисту репутації чи прав інших осіб.

Основні критерії оцінки обґрунтованості втручання з боку держави у прецедентній практиці ЄСПЛ: метод кількісної оцінки ризиків; виправданість втручання у свободу творчості через ймовірну шкоду; масовість доступу до результатів творчості; форма вираження творчості; зміст творчості.

Пріоритетним напрямом подальших досліджень є створення теоретико-правових робіт, в яких було б ґрунтовно проаналізовано забезпечення права на свободу літературної, художньої, наукової, технічної та інших видів творчості. Перспективним може бути і подальше проведення порівняльних досліджень ефективності механізму забезпечення права на свободу творчості. Необхідно також здійснити більш предметне вивчення міжнародно-правового гарантування права на свободу творчості.

Список використаних джерел

1. Адаменко М. І., М. В. Бейлін Основи наукових досліджень. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. 188 с.
2. Аджемоглу Дарон, Робінсон Джеймс. Чому нації занепадають? Походження влади, багатства і бідності. Пер. Олександр Дем'янюк. К.: Наш Формат, 2016. 440 с.
3. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення 04.01.2020)
4. Актуальні проблеми теорії держави та права; за заг. ред. Є.О. Гіди. К.: ФОП О. С. Ліпкан, 2010. 322 с.
5. Актуальні проблеми юридичної освіти та науки в Україні. Монографія. За ред. Ю.С. Шемшученка. Київ. Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2016 р. 361 с.
6. Акуленко В. І. Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України: монографія. Київ: ТОВ «ВО «Юстініан», 2013. 616 с.
7. Акуленко В.І. Міжнародно-правове співробітництво держав СНД в сфері правонаступництва, збереження і повернення культурних цінностей. Держава і право у світлі сучасної юридичної думки: Збірник наукових праць на пошану академіка Ю.С. Шемшученка: до 75-річчя від дня народження. К.: Юридична думка. 2010. С. 420-426.
8. Акуленко В.І. Право на культурну спадщину: Концепція культурних прав та їх законодавче регулювання в суспільстві. *Урядовий кур'єр*. 2003. 10 січ. С.13.
9. Акуленко В.І. Термінологічні колізії в законодавстві України про охорону культурної спадщини в контексті міжнародного права. *Правова держава*. 2003. Вип. 14. С.425–438.
10. Акуленко В.І. Формування міжнародно-правової позиції України в охороні культурних цінностей. *Суверенітет України і міжнародне право*. Київ: 1995. 360с.
11. Александров Н.Г. Законность и правоотношения в советском обществе. Москва: Госюриздат, 1955. 176 с.
12. Алексеев С. С. Общая теория права: в 2 т. Москва: Юрид. лит., 1981. Т. 1. 360 с.
13. Алексеев С. С. Теория права. М.: Издательство БЕК, 1995. 320 с.
14. Алексеев С.С. Философия права. М.: Норма. 1998. 204 с.
15. Алексеева С.В. Дослідницька діяльність з дизайну учнів професійних навчальних закладів художнього профілю. Професійно-художня освіта України: зб. наук. праць. Київ; Черкаси, 2005. Вип. III. С. 118–130.

16. Амелюк В.І. Психолого-педагогічні аспекти формування і розвитку творчих здібностей учнів. Теорія та практика навчання математичних та технологічних дисциплін: збірник. Бердянськ: БДПУ, 2012. № 1. С.5–13.
17. Аналітичний Звіт. Свобода слова в Інтернеті. Законодавчі ініціативи та практика розгляду кримінальних справ в Україні в 2014-2018 рр. Л. Опришко, В. Володовська, М. Дворовий ГО «Платформа прав людини». Березень 2019. URL: https://www.ppl.org.ua/wp-content/uploads/2019/04/zvit_1.pdf (дата звернення: 13.12.2019).
18. Аналітичний Звіт. Свобода слова в Інтернеті. Законодавчі ініціативи та практика розгляду кримінальних справ в Україні в 2014-2018 рр. Л. Опришко, В. Володовська, М. Дворовий ГО «Платформа прав людини». Березень 2019. URL: https://www.ppl.org.ua/wp-content/uploads/2019/04/zvit_1.pdf (дата звернення: 13.12.2019).
19. Андрусишин Б. І. «Історія русів». Юридична енциклопедія у 6-ти томах, / ред. колегія: Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.), В. П. Горбатенко (відп. секретар); / Б. І. Андрусишин та ін. Київ: Укр. енциклопедія, 1999. Т. 2. С. 735-736.
20. Андрусишин Б. І. Джерела церковного права в Україні доби Директорії УНР 1918-1919 рр. Матеріали ХХІХ Міжнародної історико-правової конференції 19-20 вересня 2013 р., м. Феодосія. Київ; Сімферополь : Універсум, 2013. С. 176-189.
21. Андрусишин Б. І. Культурні цінності. Право на охорону. *Освіта: Всеукраїнський громадськополітичний тижневик*. 2002. 18-25 грудня. С. 7.
22. Андрусишин Б. І. Людиноцентристський вимір у політичній концепції Михайла Драгоманова. *Людиноцентристський вимір в історії права, держави і юридичної думки: до 150-річчя початку наукової діяльності М. П. Драгоманова*: матеріали ХХVІІІ Міжнар. іст.-прав. конф., 13-16 черв. 2013 р., Рівне-Луцьк. Міжнар. Асоціація істориків права, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова та ін. Київ, 2013. С. 46-51.
23. Андрусишин Б. І. Міжнародний контроль як "невідкладна інституція" вдосконалення управління державою. *Альманах права*. 2019. Вип. 10. С. 31-34.
24. Андрусишин Б. І. Освітнє право в процесі його становлення. *Держава і право у світлі сучасної юридичної думки: Збірник наукових праць на пошану академіка Ю.С. Шемшученка: до 75-річчя від дня народження*. Київ: Юридична думка. 2010. С. 124-130.
25. Андрусишин Б. І. Права і свободи людини в умовах ризиків інформаційного суспільства. *Матеріали круглого столу 20 березня 2013 р.*, м. Київ. / Упорядн.: Андрусишин Б. І., Майстренко І. А., Пилипчук В. Г., Фурашев В. М. Ужгород: ТОВ "ІВА", 2013. С.11-18

26. Андрусин Б. І. Провісники громадянського суспільства: правове становище профспілок в Українській державі 1918 р. Тринадцяті юридичні читання: матеріали Міжнародної наукової конференції. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. С. 5-16
27. Андрусин Б. І. Роль культури у формуванні менталітету майбутніх учасників національно-визвольної боротьби ОУНУПА в 20-30-ті роки. *Українські національно-визвольні сили у боротьбі проти фашизму і тоталітарної системи більшовизму в 40-50-х роках*: міжнар. наук. конф., 20-21 травня, м. Львів. 1993. С. 37-51.
28. Андрусин Б. І. У пошуках соціальної рівноваги. Київ: Федерація професійних спілок України, 1995. 192 с.
29. Андрусин Б. І., Бондаренко В. Д. Державно-церковні відносини: природа, зміст, характер функціонування, типологізація. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право. 2009. Вип. 7. С. 94-104.
30. Андрусин Б. І., Бондаренко В. Д. Правові засади державноцерковних відносин в епоху середньовіччя. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право. 2010. Вип. 11. С. 3-14.
31. Андрусин Б. І., Бондаренко В. Д. Формування державно-церковного антагонізму в УРСР у 20-30-х рр. ХХ ст. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право* : зб. наукових праць. Випуск 30. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. С. 80-92.
32. Андрусин Б. І., Борисенко В. Й. Творці Середньодніпровської Русі. *Пульсар*. 2000. № 9. С. 68-70.
33. Андрусин Б. І., Бучма О. В. Українська державність: кризь призму часу (за матеріалами Міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр., м. Київ, 24-25 травня 2018 р.) *Право України*. 2018. № 5. С. 279-290.
34. Андрусин Б. І., Губань З. В. Нова українська школа і права людини. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2018. № 31-32(5829- 5830), 22-29 серпня. С. 8.
35. Андрусин Б. І., Гуз А. М. Пам'ятки історії держави і права України. Київська Русь. Київ: Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2003. 60 с.
36. Андрусин Б. І., Гуз А. М. Пам'ятки історії держави і права України. Київська Русь. Київ, 2003. 60 с.
37. Андрусин Б. І., Токарчук О. В. Європейські світоглядні та методологічні підходи у підготовці українських правників в еміграції міжвоєнного періоду (на прикладі закладів вищої освіти Чехословаччини). *Європейські педагогічні студії*. Асоціація ректорів педагогічних університетів Європи. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. Вип. 7. С. 15-26.

38. Андрусишин Б. І., Токарчук О. В. Про революційні та юридичні основи відновлення української державності (до 100-річчя української національно-демократичної революції 1917–1921 рр.) *Альманах права. Людиноцентризм у праві: теоретико-прикладні засади*. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2017. Вип. 8. С. 48-52.
39. Андрусишин Б. І., Токарчук О. В. Не право сили, а сила права (регулятивна функція права трансформаційного періоду). *Альманах права. Правова аналітика: доктринальні підходи та галузеві виміри*. 2018. Випуск 9. С.72-75.
40. Андрусишин Б. І., Токарчук О. В. Українська правнича освіта і наука у європейському вимірі: українські виші у Чехословаччині 20-40-х рр. XX ст. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2018. Т. 25. № 3. С. 170-185.
41. Андрусишин Б. Культурно-освітній фактор у державотворчих процесах Української Народної Республіки доби Української Центральної Ради. *Право України*. 2017. Т. 11. С. 117-135.
42. Андрусишин Б.І. Актуальні проблеми юридичної освіти та науки в Україні: монографія. За ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. 361 с.
43. Андрусишин Б.І. Гуз А.М. Методика викладання шкільного курсу «Основи правознавства» Київ: Знання, 2008. 301 с.
44. Андрусишин Б.І. Гуз А.М. Пам'ятки історії держави і права України. Київська Русь. Київ, 2003. 62 с.
45. Андрусишин Б.І. Державно-церковні відносини: історія, сучасний стан та перспективи розвитку. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. 387 с.
46. Андрусишин Б.І. До проблеми самовизначення галузі «освітнє право України». *П'ять юридичні читання: матеріали Міжнародної наукової конференції 23–24 квітня 2009 року*. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. С.12–16.
47. Андрусишин Б.І. На шляху до свободи. Нариси з історії української державності та права. Вибрані праці. До 60-річчя від дня народження. Київ: «Видавництво Людмила», 2019. 690 с.
48. Андрусишин Б.І. Освітнє право як передумова успішної участі викладачів в управлінні навчальним закладом. *Управлінські компетенції у професійній діяльності викладача*. Київ: Аграр Медіа Груп, 2015. С. 59-76.
49. Андрусишин Б.І. Систематизація освітнього законодавства як засіб вдосконалення сучасної правової системи в Україні. Міжкафедральний науково-практичний семінар «Конституція України: питання теорії і практики». Київ: М.П. Леся, 2012. С.17-24.

50. Андрусин Б.І. Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Директорії УНР) : навч. посіб. Київ: Либідь, 1997. 176 с.
51. Андрусин Б.І., Борисенко В.Й., Головка М.Л. Програма з «Історії України». Міністерство освіти і науки України, Український державний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова; Київ: Вид-во ДПУ імені М. П. Драгоманова, 1994. 50 с.
52. Андрусин Б.І., Сворак С.Д. Трансформація поняття «свободи» у політико-правових традиціях Середньовічної України. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право*: зб. наукових праць. Випуск 9. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. С. 76-83.
53. Андрущенко В. Культура як аксіологічна матриця освіти / В. Андрущенко, В. Гончаров, В. Молодиченко, Л. Панченко. К. : «МП Леся», 2017. 303 с.
54. Андрущенко В. П. Академічна недоброчесність як виклик інтелектуальній спроможності нації. *Голос України*. 2018. 20 липня, № 132 (6887). С. 10
55. Андрущенко В. П. Організоване суспільство. Київ, 2006. 502 с.
56. Андрущенко В. П. Організоване суспільство: Проблеми суспільної самоорганізації та інституалізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть. Досвід соціально-правового аналізу. Київ: Знання Україна. 2018 647 с.
57. Андрущенко В. П. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія: Київ: Генеза, 2011. 656 с.
58. Андрущенко В. Конституціоналізація освітнього простору Європи: аксіологічний вимір. К. : «МП Леся», 2017. 464с.
59. Антология мировой правовой мысли: В 5-и томах. Том 3, Национальный общественно-научный фонд. М.: Мысль 1999. 829с.
60. Антологія української юридичної думки : в 10 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ : Вид. Дім “Юридична книга”, 2002-2005 рр. Том 10: Юридична наука незалежної України / упорядники : В. Ф. Погорілко, І. Б. Усенко, Н. М. Пархоменко ; відп. редактори Ю. С. Шемшученко і В. Ф. Погорілко. 2005. 944 с.
61. Антологія української юридичної думки : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ : Видавничий Дім “Юридична книга”, 2002. Том 2: Історія держави і права України: Руська Правда / упорядники : І. Б. Усенко, Т. І. Бондарук, І. В. Музика, І. К. Омельченко ; відп. редактор І. Б. Усенко. 592 с.
62. Антологія української юридичної думки: в 10 томах. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ : Вид. Дім “Юридична книга”, 2002-2005 рр. Том 10: Юридична наука незалежної України / упорядники : В. Ф. Погорілко,

- І. Б. Усенко, Н. М. Пархоменко; відп. редактори Ю. С. Шемшученко і В. Ф. Погорілко. 2005. 944 с.
63. Антонов В. М. Інтелектуальна власність і комп'ютерне авторське право. Київ: КНТ, 2005. 520 с.
64. Антонова О.Є. Обдарованість: досвід історичного та порівняльного аналізу : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2005. 456 с.
65. Антонова О.Є. Сутність поняття креативності: проблеми та пошуки. Теоретичні і прикладні аспекти розвитку креативної освіти у вищій школі : монографія / за ред. О.А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2012. С. 14–41.
66. Арцишевский Р. А. Мироззрение: сущность, специфика, развитие: монография. Львов: Издательство при Львовском государственном университете. Издательского объединения «Вища школа», 1986. 200 с.
67. Арцишевський Р. А. Історичні типи світогляду. Духовне осягнення дійсності : монографія. Луцьк : Смарагд, 2011. С. 153-236.
68. Арцишевський Р.А. Історичні типи світогляду. Духовне осягнення дійсності : монографія. Луцьк : Смарагд, 2011. С. 153-236.
69. Бабкін В. Взаємозв'язок філософії права та загальної теорії держави і права. *Проблеми філософії права*. 2003. Т. 1. С. 56-60.
70. Бабкін В. Від правової до соціально-правової держави. *Щорічник наукових праць*. 2001. Вип. 12. С. 270-281
71. Бабкін В. Теоретико-методологічні засади дослідження історії права. *Держава і право у світлі сучасної юридичної думки: Збірник наукових праць на пошану академіка Ю.С. Шемшученка: до 75-річчя від дня народження*. Київ: Юридична думка. 2010. С. 67-74
72. Бабкін В.Д. Сучасна методологія досліджень історії держави і права України. Антологія української юридичної думки: В 10 т. Редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін.К.: Юрид. книга, 2005. Т10. С. 106
73. Байсара Л.І. Множинність проявів видів інтелекту : конспект лекцій. Дніпропетровськ : РВВ ДНУ, 2010. 96 с.
74. Балух В. Коцур П. Ранньомодерна Європа: підручник Чернівці: Наші книги, 2016. 704 с.
75. Балух В. Коцур П. Культура ранньомодерної Європи: підручник. Харків. Фоліо. 495 с.
76. Балух В.О. Візантиністика. Курс лекцій. Чернівці: Книги ХХІ, 2006. 610 с.
77. Батанов О. Муніципальна влада в Україні: проблеми теорії та практики. Монографія. Від. ред М. Байрамутов. Київ: Юридична думка, 2010. 656 с.
78. Безклубенко С. Д. Мистецтво: терміни та поняття: енцикл. вид.: у 2 т. Т. 1. (А-Л). К.: Ін-т культурології Акад. мистецтв України, 2008 240 с.

79. Белый А. В. Понятие и значение ограничения прав человека и гражданина. *Вестник Челябинского государственного университета*. 2009. № 7 (145). Право. Вып. 18. С. 67-72.
80. Бердяев Н.А. О назначении человека: опыт парадоксальной этики. Москва: Директ-Медиа, 2016. 475 с.
81. Бердяев Н. А. Философия неравенства. Москва: ИМА-Пресс, 1990. 286 с.
82. Бердяев Н. А. Философия свободы. Смысл творчества. Москва: Правда, 1989. 607с.
83. Бердяев. Юридична енциклопедія у 6 т. Ред. кол. Ю. С. Шемшученко. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 1: А — Г. 672 с.
84. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів 24 липня 1971 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_051(дата звернення: 15.01.2020)
85. Бех І. Акценти мистецької творчості та виховання особистості. Естетика і етика педагогічної дії. 2012. Вип.3. С.38–43.
86. Бех І. Д. Життя особистості у вимірі духовності. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. Кам'янець Подільський : Вид. Зволейко Д.Г., 2009. Вип. 13. Кн. 1. С.3–16
87. Белкін М. Л. Держава та свобода творчості у світлі рішень Європейського Суду з прав людини. *Актуальні питання цивільного та господарського права*. 2008. № 5 (12). С. 6-15.
88. Белкіна Ю. Л. Засоби адміністративно-правового забезпечення культурних прав громадян. *Адвокат*. 2010. № 3. С. 21-30.
89. Белкіна Ю. Л. Право на сприятливий інформаційний простір як культурне право громадян, його адміністративно-правове забезпечення та зв'язок із свободою творчості. *Адвокат*. 2009. № 11. С. 22-28.
90. Биков В.Ю. Проблеми та перспективи інформатизації системи освіти в Україні. *Науковий часопис НПУ імені М .П. Драгоманова*. 2012. 13 (20). С. 3–18.
91. Биковська О.В. Теоретико-методичні основи позашкільної освіти в Україні: монографія. Київ : ІВЦ АЛКОН, 2006. 356 с.
92. Білозьоров Є. В. Міжнародно-правові гарантії як елемент механізму забезпечення прав і свобод людини та громадянина. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. 2011. Вип. 14. С. 63-68.
93. Білозьоров Є. В. Правові гарантії захисту прав і свобод людини в Україні: реалії та проблеми. *Адвокат*. 2009. № 8. С. 26-30.
94. Білозьоров Є. В. Правові гарантії прав і свобод людини та громадянина у сфері діяльності міліції: монографія. Київ: ТОВ Видавничий будинок “Аванпост-прим”, 2009. 190 с.

95. Білозьоров Є. В., Вишковська В. І. Правозахисна функція держави: сутність та механізм здійснення в Україні: монографія. Київ: Кандиба Т. П., 2015. 167 с.
96. Бірюков І. Інтерес і суб'єктивне цивільне право. *Право України*. 2004. № 8. С. 18-21.
97. Бобровник С. В. Природне право. Юридична енциклопедія: в 6 т. – Т. 5 Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: Українська енциклопедія, 2003. 736 с.
98. Бобровник С. В. Роль сучасної держави у забезпеченні прав та свобод людини. Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні; ред. Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчук. К.: Юридична думка, 2007. С. 49-54
99. Бобровник С.В. Компроміс і конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід до аналізу: монографія. К.: Юридична думка, 2011. 384 с.
100. Бобровник С. В. Сучасне праворозуміння: теоретичні проблеми та роль у подоланні колізій. *Правова держава: Щорічник наукових праць*. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005. Вип. 16. С. 87–93.
101. Богатырев Ф.О. Интерес в гражданском праве. *Журнал российского права*. 2002. №2. С. 33-43
102. Богдан І. Поняття «творчість» як категорія трудового права. *Юридична Україна*. 2012. № 5. С. 61-68.
103. Богдан І. А. Вплив природно-правової доктрини на зміст права на творчість. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 12. С. 115-121.
104. Богдан І. Поняття та зміст суб'єктивного права на творчість. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2014. Випуск 20. Частина 1. Том 2. С. 17 – 21.
105. Богдан І. Умови праці як елемент трудо-правового забезпечення творчості. *Юридична Україна*. 2013. № 7. С. 50-56.
106. Богдан І. Чи може здібність до творчості бути об'єктом правового регулювання? *Форум права*. 2011. № 2. С. 687–693.
107. Богдан І.А. Правове забезпечення реалізації працівником права на творчість: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. К.: 2014. 20 с.
108. Бокач Н. Культурная парадигма как объект социально-философского анализа: дис. канд. філос. наук: 09.00.11. Волгоград: 1998. 220с.
109. Большой психологический словарь. Ред. Б. Г. Мещеряков. В. М. : Олма-пресс, 2003. 666 с.
110. Большой энциклопедический словарь: философия, социология, религия, эзотеризм, политэкономия. Ред. С.Ю.Солодовников. Минск: МФЦП, 2002. 1008 с.

111. Бондаренко В. Д., Андрусишин Б. І. Державно-церковні відносини в українських землях період Київської Русі. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право.* 2012. Вип. 18. С. 155-162.
112. Бондаренко В. Д., Андрусишин Б. І. Модель державно-церковних відносин початкового етапу комуністичного будівництва (1917 – 1921 рр.). *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право.* 2015. Вип. 27. С. 160-165.
113. Бочарова Н. Свобода творчості як конституційна цінність інформаційного суспільства. *Юридичний вісник.* 2014. № 3. С. 34-38.
114. Бошицький Ю. Л. Право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості. Великий енциклопедичний юридичний словник. За ред. Ю. С. Шемшученка. К.: ТОВ Видавництво „Юридична думка”, 2007. С. 683-689.
115. Братусь С. Н. О соотношении гражданской правоспособности и субъективных гражданских прав. *Советское государство и право.* 1949. № 8. С.34-39.
116. Братусь С. Н. Субъекты гражданского права. М.: Госюриздат, 1950. 367с.
117. Бучма О. В. Державно-церковні відносини сучасної України на тлі суспільно-глобалізаційних змін. *Науковий вісник Чернівецького у-ту: збірник наукових праць.* Чернівці: Рута, 2005. Вип. 240–241. Філософія. С. 219–224.
118. Вагнер Т., Дінтерсміт Т. Мистецтво навчати: Як підготувати дитину до реального життя / пер. з англ. Н. Борис. Київ : Наш формат, 2017. 312 с.
119. Васянович О. А. Правовий звичай як форма права у сучасних правових системах: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Київ, 2010. 18 с.
120. Васянович О.А. Канонічне право: історія та сучасність. *Віче : Теоретичний і громадсько-політичний журнал.* (Спецвипуск / Верховна Рада України). Київ, 2007. № 18 : Всеукр. теор. й науково-практ. конф. з правозн., політології та соціології. «Трансформація політичної системи: соціальні перетворення та законодавчий процес». Т. 4. С. 41–42.
121. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого; \ редкол. В. Я. Тацій та ін. Т. Філософія права / Абашнік В. О. та ін.; редкол. 2-го т.: С. І. Максимов (голова) та ін. 2017. 1127 с.
122. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2017. Т. 2. Філософія права. редкол. С. І. Максимов. 2017. 1127 с.
123. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Ред. В. Т. Бусел. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. 1728 с.
124. Величко С. Літопис. Т 1. Пер. В. О. Шевчука. Відп. ред. О. В. Мишанич. К.: Дніпро, 1991. 384 с.

125. Величко С. Літопис. Т 2. Пер. В. О. Шевчука. Відп. ред. О. В. Мишанич. К.: Дніпро, 1991. 647 с.
126. Верменко А.Ю. Мотиваційні основи творчості та теорія інформаційного забезпечення потреб. Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури : зб. наук. праць. Київ : [Міленіум], 2009. Випуск XXII. С.223–232.
127. Витрук Н. В. Основы теории правового положения личности в социалистическом праве общество Москва: Наука, 1979. 229 с.
128. Витрук Н. В. Правовой статус личности в СССР. М.: Юрид. лит. 1985. 220 с.
129. Витрук Н. В., Копейчиков В. В. Реализация прав и свобод личности как процесс. Москва: Юрид. лит., 1983. 483 с.
130. Воеводин Л.Д. Юридический статус личности в России. Учебное пособие. М.: Норма, 1997. 229 с.
131. Волинка К. Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.01; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2000. 14 с.
132. Восьмі юридичні читання "Правові проблеми взаємодії влади і громадянського суспільства" : матеріали Міжнар. наук. конф., 10-11 жовт. / Нац. акад. наук України та ін. ; / редкол.: В. П. Андрущенко та ін. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. 425 с.
133. Всеобщая декларация прав человека принята и провозглашена в резолюции 217 А (III) Генеральной Ассамблеи от 10 декабря 1948 года URL:<http://rada.gov.ua> (дата звернення: 08.03.2020).
134. Всесвітня конвенція про авторське право від 6 вересня 1952 року. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_052 (дата звернення: 15.01.2020)
135. Галицько-Волинський літопис: Дослідження. Текст. Коментар. За ред. М. Ф. Котляра. НАН України. Інститут історії України. К.: Наук. думка, 2002. 400 с.
136. Гарэн Э. Проблемы итальянского Возрождения М.: Прогресс, 1986. 396 с.
137. Гегель Г. В. Ф. Основы філософії права, або природне право і державознавство. Київ: Юніверс, 2000. 336 с.
138. Гегель Г. В. Ф. Эстетика: В 4 т. М. Искусство, 1968. Т. 1. 330с.
139. Гегель Г.В. Ф. Феноменологія духу. Київ : Основи, 2004. 548 с.
140. Геродот. Історія в дев'яти книгах. Кн. 4. Київ: Наукова думка, 1993. 576 с.
141. Глухівський Л. Наукова творчість і авторське право. *Інтелектуальний капітал*. 2002. № 1. С. 30-31
142. Гобзов И. А. Введение в философию истории. Изд. 2-е, переработанное и дополненное. Москва: ТЕИС, 1999. 363 с.

143. Головатий С. Про людські права. Лекції. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. 760 с.
144. Головатий С. Тріада європейських цінностей – верховенство права, демократія, права людини – як основа українського конституційного ладу. *Право України*. 2011. №5. С. 159–174;
145. Головка О. М. Місцеве самоврядування і законність: теоретико-правові аспекти. Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. 2011. № 1. С. 35-41.
146. Головка О. М. Організаційно-правові засади фінансової діяльності Української держави (Гетьманщини) у другій половині XVII – XVIII ст. Вісник Академії правових наук України. 2010. № 4 (63). С. 98-108.
147. Головка О. М. Право Київської Русі в дослідженнях вчених університетів на теренах України у XIX – на початку XX ст. : монографія. Харків : Константа, 2018. 471 с.
148. Головка О. М., Греченко В. А. Дерптська історико-правова школа (перша третина XIX ст.). *Право і Безпека*. 2013. № 4 (51). С. 6-14.
149. Головченко В. В. Науково-методичні засади вивчення та оцінки ефективності законодавства. *Законодавство: проблеми ефективності*. К., 1995. С.41-47.
150. Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. Упоряд. Р.Я. Пиріг. К.: Політвидав України, 1990. 606 с.
151. Гончаренко О.Г. Співвідношення економічних прав з іншими правами людини і громадянина в Україні. *Право України*. 2004. № 9. С. 55–58.
152. Горбатенко В. П. Стратегія модернізації суспільства: Україна, світ на зламі тисячоліть : монографія. Київ : Видавничий центр: Академія, 1999. – 240 с.
153. Горбатенко В. П., Усенко І. Б. Гуманістичні й політико-правові заповіді професора Володимира Бабкіна (до 95-річчя від дня народження). *Право України*. №6. 2019. С. 198-202.
154. Гоцуляк Ю. В. Співвідношення понять «право» та «закон» у правовому вченні П. І. Новгородцева. *Європейські перспективи*. 2011. № 4. ч. 1. С. 37-42.
155. Грановская Р.М. Психология в примерах. СПб, «Речь», 2002. 247с.
156. Греков Є. А. Авторське право на твори архітектури: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03. Київ, 2007.19с.
157. Грецова Е. Е. Правомерные ограничения прав и свобод человека в международном праве. Автореф. дис... канд. юрид. Наук: 12.00.01. М., 2009. 26 с.
158. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. М., Статут, 2000. 220 с.

159. Гриценко О. Стріха М. Культурна політика України: Короткий історичний огляд (IX-XXст.). *Хроніка 2000*. 1998. № 27-28. С. 557-586
160. Грищук О. В. Людська гідність у праві: філософський аспект: автореф. дис. ... д-ра юрид.наук: 12.00.01. Х., 2008. 22 с.
161. Грищук О. В. Право на свободу вираження поглядів: проблеми обмеження. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2003. № 7. С. 16–17.
162. Громадянське суспільство в Україні: сучасний стан, виклики, стратегія модернізації: монографія. Том 1. За заг. ред. Ю. С. Шемшученка та О. В. Скрипнюка. Київ: Юридична думка, 2018. 676с.
163. Громадянське суспільство в Україні: сучасний стан, виклики, стратегія модернізації: монографія. Том 2. Доктринальний вимір галузевих засад функціонування громадянського суспільства в Україні. За заг. ред. Ю. С. Шемшученка та О. В. Скрипнюка. Київ: Юридична думка, 2019. 587с.
164. *Грушевський М.* Анти (Avta, Antes). Уривок з «Історії України-Руси». ЗНТШ. Львів, 1898. Т. 21. Кн. 1. С. 1 – 16. URL: <https://www.m-hrushevsky.name/uk/History/1898/Anty/2.html> (дата звернення:12.01.2020)
165. Гусарев С. Д. Юридична деонтологія: навч. посіб. 2-ге вид., переробл. К.: Знання, 2006. 655с.
166. Гусарев С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук. К., 2007. 22 с.
167. Гусарев С. Правова діяльність в структурі соціальної діяльності. *Українське право*. 2005. № 1. С. 41–50.
168. Гусарев С.Д. Гуманістичні засади гуманітарного розвитку суспільства. Міжкафедральний науково-практичний семінар «Конституція України: питання теорії і практики». Київ: М.П. Леся, 2012. С.49-52.
169. Гусарев С.Д. Тези до історичного портрету правової системи України (період з Х до XX ст.). *Право і суспільство*. 2009. № 1. С. 22—26.
170. Гуцу С. Правова природа й особливості правового регулювання творчих відпусток для науковців. *Гуманітарний часопис*. 2005. № 1.С. 125–128.
171. Даль В. И. Толковый словарь русского языка: иллюстрированное издание. М.: Эксмо, 2011. 896 с.
172. Дашковська О. До питання про правові інститути забезпечення прав і свобод людини і громадянина. *Вісн. Акад. прав. наук України*. 2010. № 3 (62). С. 44–49
173. Декарт Р. Избранные произведения. Москва: Полит. лит., 1950. 712 с.
174. Декларация принципов терпимости : резолюция 5.61 Генеральной конференции ЮНЕСКО от 16 ноября 1995 г. ООН. Декларации : [сайт]. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/toleranc.shtml (дата звернення : 02.05.2019).

175. Декларація Мехіко щодо політики у сфері культури від 06.08.1982 № 995_730 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_730 (дата звернення: 09.03.2020).
176. Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин. Прийнята резолюцією 47/135 Генеральної Асамблеї ООН від 18 грудня 1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_318 (дата звернення: 19.01.2020).
177. Декларація соціального прогресу і розвитку від 11 грудня 1969 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_116 (дата звернення: 20.01.2020)
178. Декрет РНК від 26 листопада 1918 г. «Про визнання наукових, літературних, музичних і художніх творів державним надбанням». К.: Філософська і соціологічна думка, 1992. С. 126-148.
179. Денисюк О. О. Функції надання творчих відпусток працівникам. *Публічне право*. 2016. № 1. С. 249-254.
180. Денисюк О. О. Проблеми правового регулювання творчих відпусток. *Митна справа*. 2015. № 5(2). С. 342-347.
181. Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи. Ю. С. Шемшученко, О. В. Скрипнюк, І. О. Кресіна, В. Ф. Погорілко, М. І. Ставнійчук, Г. О. Федоренко, В. Ф. Погорілко, В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, В. Л. Коваленко; ред.: Ю. С. Шемшученко. - К.: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2001. 632 с.
182. Дерюгина Т. В. Интерес как предпосылка и предел субъективного гражданского права. *Право и политика*. 2009. № 1. С. 157-165.
183. Десяті юридичні читання. *Юридична освіта і наука в Україні: традиції та новації*: матеріали Міжнар. наук. конф., 15-16 трав. 2014 р. / НАН України та ін. ; \ редкол.: Андрущенко В. П. та ін. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. 315 с.
184. Джевага Г. В. Прояви творчості у процесі виконання учнями навчальних дослідницьких проектів. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Педагогічні науки*. 2013. Вип. 108.2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_2_108_10. (дата звернення: 12.01.2020)
185. Джерела конституційного права України: монографія. Відп. ред.: Ю. С. Шемшученко, О. І. Ющик. К.: Наукова думка, 2010. 711 с.
186. Джуль В.В. Соціологія конституційного права : монографія. Київ : Ін Юре, 2015. Кн. 1 : Теоретико-методологічні основи. 384 с.
187. Дзгоева Б.О. К вопросу соотношений понятий право и законный интерес. *Право и государство: теория и практика*. 2008. №7. С. 54-57.
188. Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 718 с.

189. Дія права: інтегративний аспект: Монографія. Відп. ред. Н.М. Оніщенко. К.: Юридична думка, 2010. 320 с.
190. Дмитренко М. Михайло Драгоманов - дослідник фольклору. *Слово і час*. 2005. №6. С. 12-24.
191. Добрянський С. Хартія основних прав Європейського Союзу як регіональний праволюдний стандарт *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3. С. 23-30
192. Довженко О. П. Щоденникові записи 1939—1956. Харків: Фоліо, 2013. 879 с.
193. Доктрина інформаційної безпеки України від 25 лютого 2017 року № 47/2017. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017> (дата звернення: 18.01.2020)
194. Доктрина приватного права України. За заг. ред. Н. С. Кузнецової. Харків: Право, 2013. Т.3 760 с.
195. Долинська Л. Варіант щастя для кожного: Психологічні аспекти драгоманівської концепції розвитку. *Освіта*. 2003. 24 верес. - 1 жовт. - С. 10.
196. Долинська Л. Психологічні аспекти Драгоманівської концепції розвитку Пам'ять століть. 2003. №5. С. 51-53.
197. Драгоманов М. П. Вибране. Київ : Либь, 1991. 686 с.
198. Духовність. Серія «Європейская енциклопедія» гл. ред. В. С. Дудик. К. : Европ. енцикл., 2008. Кн. 1. 688 с.
199. Економічна історія України і світу: Підручник. За ред. Б. Д. Лановика. К.: Вікар, 1999. 737с.
200. Економічна стратегія та політика реалізації європейського вектору розвитку України: концептуальні засади, виклики та протиріччя: монографія / за ред. член.-кор. НАН України, д.е.н., проф. В.Д. Базилевича, д.е.н., проф. В.Л. Осецького. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка; НДС «Центр економічних досліджень» ; ТОВ «СІК ГРУП УКРАЇНА», 2018. 536 с.
201. Еннан Р. Особливості правової охорони та захисту авторського права: Порівняльно-правовий аналіз. *Наукові читання, присвячені пам'яті В.М.Корецького: Зб. наук. Праць. Київський ун-т права НАН України*; редкол.: Шемшученко Ю.С., Бошицький Ю.Л., Чернецька О.В. та інші. К.: Видавництво Європейського ун-ту. 2008. С. 98-103.
202. Енцикліка *Laborem Exercens* («Працюючи») Йоана Павла II від 14 вересня 1981 року присвячена соціальному вченню Церкви з питань найманої праці та капіталу. URL:<http://honoratki.org.ua.html>(дата звернення: 10.01.2020).
203. Енциклопедія українознавства. Словникова частина (ЕУ-II). Париж, Нью-Йорк, 1984. Т. 10. С. 3600-4016.
204. Енциклопедія українознавства: Словникова частина. Париж, Нью-Йорк. Молоде життя. 1973. Т. 7. С. 2400-2800

205. Етимологічний словник української мови: в 7 т. Т. 2. Д-Копці. редкол. О.С. Мельничук К.: Наук. думка, 1985. 572с.
206. Ефремова Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково-образовательный. М.: Рус. яз. 2000. в 2 т. Т 2. 1209 с.
207. Європейська культурна конвенція від 19.12.1954. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua> (дата звернення: 19.01.2020).
208. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин: міжнар. док. від 05.11.1992. Рада Європи. *Офіційний вісник України*. 2006. 25 груд. № 50. Ст. 3381.
209. Євтух М., Кемінь В. Освітня діяльність української еміграції у Чехословаччині між двома світовими війнами (1921-1945). Київ, 1997. 146 с.
210. Єжи Гедройць та українська еміграція. Листування 1950—1982 років. Київ: Критика, 2008. 752 с.
211. Жуковський А. Петро Могила й питання єдності церков. К.: Мистецтво, 1997. 304 с.
212. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період. Київ: Основи, 1993. 123 с.
213. Заворотченко Т. М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. К., 2002. 19 с.
214. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015/print1389988659002889 (дата звернення: 10.12.2019).
215. Загальна Декларація про геном людини та права людини від 11.11.1997 № 995_575 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_575 (дата звернення 13.03.2020)
216. Заєць А. П. Суб'єкт права. Юридична енциклопедія: в 6 т. редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Українська енциклопедія, 2003. Т. 5: П–С. С. 680.
217. Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник. К.: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
218. Зайчук О.В. Оніщенко Н.М. Порівняльне правознавство (теоретико-правове дослідження): монографія. К.: Фенікс, 2007. 400 с.
219. Закони про тимчасовий державний устрій України (квітень 1918 р.). Історія держави і права України: збірник документів: укл. І. А. Козир, Т. М. Мілова. Кіровоград, 2004. 220 с.
220. Закони про тимчасовий державний устрій України : Історичний документ від 29.04.1918, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004300-18> (дата звернення:12.01.2020)

221. Законність: теоретико-правові проблеми дослідження та впровадження: монографія. Ред.: О. В. Зайчук, С. В. Бобровник; Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, Київ. ун-т права. - К.: ЮСТІНІАН, 2004. 211 с.
222. Залізник Л. Трипілля очима науковців і політиків. *Археологія*. 2004. № 3. С. 95-103.
223. Збірник козацьких літописів: Густинський, Самійла Величка, Грабянки .Упорядники та перекладачі: Густинський літопис. В. Кречотень, Літопис Самійла Величка. В. Шевчук, Літопис Грабянки. Р. Іванченко. Київ: Дніпро, 2006. 976 с.
224. Звіт про охорону та захист інтелектуальної власності у третіх країнах: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2013/march/tradoc_150789.pdf. (дата звернення: 12.01.2020).
225. Здібність. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів. Харків : Прапор, 2009. С. 143-145.
226. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результат досліджень / за ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики. Житомир : ПП Рута, 2007. 320 с.
227. Зеленин В. По той бік правди. Нейролінгвістичне програмування як зброя інформаційно-пропагандистської війни. Том 1. НЛП ХХ століття. Київ: Zelenin Laboratory. 2015. 384 с.
228. Зязюн І.А. Культура. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С.439–441.
229. Иванов Н.В. Авторские и смежные права в музыке: учеб.-практ. пособ. М.: Проспект, 2009. 176 с.
230. Иеринг Р. Интерес и право. Ярославль: Типография губ. зем. управы, 1880. 268 с.
231. Иоффе О. С. Советское гражданское право. Курс лекций. Ч. III.: Учебное пособие для высш. юрид. учеб. Заведений. Ленингр. гос. ун-т. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1965. 347 с.
232. Іванюшенко В. В. Конституційне регулювання права на результати творчої діяльності в країнах Європейського Союзу. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2013. Вип. 17. С. 61-66.
233. Ієрінґ Рудольф. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. / Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого; редкол. В. Я. Тацій та ін. Т. Філософія права / Абашнік В. О. та ін.; редкол. 2-го т.: С. І. Максимов (голова) та ін. 2017. С.292.
234. Інститут юридичної відповідальності у демократичних правових системах: монографія. За заг. ред.: Н. М. Оніщенко. Київ: Юрид. думка, 2009. 216 с.
235. Ісаєва В.В. Функції права: теоретико-правовий аналіз. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 46-54.

236. Історія України в художньо-літературних образах: посібник для 6-8 кл. загальноосвітніх шкіл / Упоряд. Андрусішин Б. І. Борисенко В. Й. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. 319 с.
237. Історія української Конституції. Українська правнича фундація. Упоряд. А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. Київ: Право, 1997. 443 с.
238. Історія української культури: 36. матеріалів і документів / За ред. С. М. Клапчука, В. Ф. Остафійчука. К.: Вища шк., 2000. 607 с.
239. Калакура Я.С. Ментальний вимір української цивілізації / Я.С. Калакура, О.О. Рафальський, М.Ф. Юрій Київ : Генеза, 2017. 560 с.
240. Калетнік Г.М. Практична реалізація державної політики у сфері вищої освіти та положень нового закону «Про вищу освіту» в концептуальних засадах підготовки фахівців на базі ННВК «Всеукраїнський науково-навчальний консорціум». *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2016. № 9. С. 7-19.
241. Калмыков П.Д. О литературной собственности вообще и в особенности об истории прав сочинителей в России. *Журнал министерства народного просвещения*. 1851. 4.72 (октябрь) С.72.
242. Камишин В. Актуальні проблеми кількісної міри обдарованості. Вісник Прикарпатського університету. Серія Педагогіка. 2014. Вип. 51. С.144–147.
243. Каракоз О. О. Цензура друкованих видань як соціальне явище. *Технологія і техніка друкарства*. 2004. №2. С. 137–139.
244. Кашинцева О. Авторське право на науковий твір у сфері медицини: етичні та творчі аспекти виникнення. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2013. № 6. С. 19-26.
245. Кельзен, Ганс. Чисте Правознавство: 3 дод.: Пробл. справедливості Пер. з нім. О. Мокровольського. К: Юніверс, 2004. 496 с.
246. Кельман М. С. Загальна теорія держави і права. Львів: Новий світ, 2003. 609 с.
247. Керимов Д. А. Методология права. М.: Аванта, 2003. 521 с.
248. Кессиди Ф. Х. От мифа к логосу: становление греческой философии. Москва, 1972. 320 с.
249. Кистякивський Б. А. Право как социальное явление. Вопросы права. 1919. Кн. VIII. 371 с.
250. Кистяковский Б. А. Социальные науки и право. Очерки по методологии социальных наук и общей теории права. Москва: Изд. М. и С. Сабашниковых, 1916. 704 с.
251. Кистяковский Б. А. Социальные науки и право (очерки по методологии социальных наук и общей теории права). Москва: Издание М. и С. Сабашниковых, 1916. 704 с.

252. Кіріленко Ф. О. Адміністративно-правовий захист права інтелектуальної власності правоохоронними органами України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2011. 16 с.
253. Кістяківський О. Ф. Щоденник (1874–1885). У 2 т. – Т. 1: 1874–1879 Упорядн.: В. С. Шандра. К.: Наукова думка, 1994. 648 с.
254. Клочко Л. Золота етнографія Скіфії: верхній фриз пекторалі з кургану Товста Могила. *Народна творчість та етнологія*. 2012. № 1. С. 53-59.
255. Коваленко Л. 33-й: голод: Народна Книга-Меморіал. К.: Рад. письменник, 1991. 584 с.
256. Коваленко Л. Функції інформаційного права. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2011. № 22. С. 247-253.
257. Коваль А. М. Кримінальна відповідальність за порушення авторського права і суміжних прав: теорія та практика. К.: Вид-во „Юстиніан”, 2005. 320с.
258. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/print1383555497699714> (дата звернення: 01.05.2019).
259. Кодекс Законів про народну освіту від 22.11.1922 р. Збірник Указонень та Розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. 1922. 19 грудня. Ч.49. Ст.729.
260. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL:zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 10.01.2020)
261. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. № 8073-X URL:zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 10.01.2020)
262. Козловський А. А. Право як пізнання. Вступ до гносеології права. Чернівець, держ. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці: Рута, 1999. 295с.
263. Козловський А. Право як догма і право як ідея. *Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство*. 1996. Вип.4-5. С.98-104
264. Козловський А. Право як пізнання: вступ до гносеології права .Чернівці: Рута, 1999. 295 с.
265. Козловський А.А. Гносеологічна природа права (філософсько-правовий аналіз) : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.12 Київ : 2000. 18 с.
266. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: підручник. К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 352с.
267. Кольчугина М. Международная интеграция в сфере высшего образования. *Мировая экономика и международные отношения*. 2005. № 11. С. 55-64.
268. Конвенція ООН про статус біженців від 28.07.1951 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_011/print1389988659002889 (дата звернення: 28.07.2019).

269. Конвенція про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності від 14.07.1967 URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_169 (дата звернення: 08.01.2020).
270. Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних. Міжнар. док. від 28.01.1981. Рада Європи. *Офіційний вісник України*. 2011. 14 січ. № 1. С. 85.
271. Конвенція про захист прав і основоположних свобод людини від 04.11.1950 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004/print1389988659002889 (дата звернення: 04.01.2020).
272. Конвенція про корінні народи, які ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах від 27 червня 1989 р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 20.01.2020).
273. Конвенція про охорону біологічного різноманіття : Міжнародний документ. від 05.06.1992 / Організація Об'єднаних Націй. Офіційний вісник України. 2007. № 22. Ст. 932.
274. Конвенція про права дитини : Міжнародний документ. від 20.11.1989 / Організація Об'єднаних Націй. Зібрання чинних міжнародних договорів України. 1990 р. № 1. Ст. 205.
275. Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність // Офіційний вісник України. 2007. № 65. С. 107. Ст. 2535.
276. Конституція Греції: соврем. законодательство с учетом поправок Парламента Греции от 27 мая 2008 г. Пер. с греч. яз. К. В. Гусарова. Харьков: Право, 2014. 111 с.
277. Конституция Российской Федерации. Комментарий. Под общей ред. Б.Н.Топорнина. Юридическая литература Москва, 1994. 624 с.
278. Конституция Украинской Социалистической Советской Республики от 10-го марта 1919 года. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/CONST28.html (дата звернення: 15.01.2020).
279. Конституції нових держав Європи та Азії. Упорядник С. Головатий. К.: Укр. Правн. Фундація. Право, 1996. 566 с.
280. Конституційне право України. Академ. курс: Підручник: У 2 т. Т.2 За заг. ред. Ю.С.Шемшученка. К.: Юридична думка, 2008. 800 с.
281. Конституційне право України. Академічний курс : підруч. : у 2 т. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Юридична думка, 2008. 800 с.
282. Конституційне право України: підруч. для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти. ред. Погорілко В. Ф. К.: Наук. думка, 1999. 620 с.
283. Конституційні акти України. 1917—1920. Невідомі конституції України. Київ: Філософська і соціологічна думка, 1992. 272 с.
284. Конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина в Україні. За ред. Шемшученка Ю. С. та ін. К.: Юридична думка, 2008. 251 с.

285. Конституційно-правовий статус людини: можливості удосконалення в Україні : кол. моногр. Пр. Львів. Лаб. прав людини і громадянина Наук.-дослід. ін-ту держ. буд-ва та місц. самоврядування НАПрН України / редкол.: П. М. Рабінович (голов. ред.) та ін. Серія І. Дослідження та реферати. Вип. 24. Львів : Вид-во ЛОБФ «Медицина і право», 2012. 180 с.
286. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки від 20 квітня 1978 р. Історія держави і права України: зб. Документів. Укл. І. А. Козир, Т. М. Мілова. Кіровоград: Поліграфія, 2004. С. 234-256.
287. Конституція Латвійської Республіки від 15 лютого 1992 р. URL: <http://www.humanrights.lv/doc/latlik/satver~1.htm#8> (дата звернення 04.04.2020)
288. Конституція незалежної України: навч. посіб. за ред. В. Ф. Погорілка, Ю. С. Шемшученка. К.: Спілка юристів України, 2000. 428 с.
289. Конституція Португальської Республіки від 2 квітня 1976 року URL: http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/portugal/portug-r.htm(дата звернення: 12.01.2020).
290. Конституція Республіки Італія від 1 січня 1948 р. URL:<http://legislationline.org/download/action/download/id/1613/file/b4371e43dc8cf675b67904284951.htm/preview>(дата звернення 04.01.2020).
291. Конституція Республіки Кіпр від 30 серпня 1995 р. URL:[http://www.presidency.gov.cy/presidency/presidency.nsf/all/1003AEDD83EED9C7C225756F0023C6AD/\\$file/CY_Constitution.pdf](http://www.presidency.gov.cy/presidency/presidency.nsf/all/1003AEDD83EED9C7C225756F0023C6AD/$file/CY_Constitution.pdf) (дата звернення 04.01.2020)
292. Конституція Республіки Хорватія від 22 грудня 1990 р. URL: <http://www.sabor.hr/Default.aspx?art=2405> (дата звернення 04.01.2020).
293. Конституція Словацької Республіки від 1 вересня 1992 р. URL: <http://www.slovakia.org/sk-constitution.htm> (дата звернення 03.01.2020).
294. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/62/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 19.01.2020)
295. Конституція Української Народньої Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) від 29.04.1918. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18> (дата звернення:12.01.2020)
296. Конституція Української Радянської Соціалістичної Республіки від 31 січня 1937 р. № 26/4916 URL: <https://uk.wikipedia.org> (дата звернення: 15.01.2020).
297. Концепція розвитку освіти України на період 2015 – 2025 років. URL: <http://www.prof.univ.kiev.ua/prof/home/2010-12-22-00-05-45/2-events/571--2015-2025-.html> (дата звернення: 25.12.2019)

298. Концепція сучасної мистецької школи. Наказ Міністерства культури України від 20 грудня 2017 року № 1433 URL: <http://mincult.kmu.gov.ua> (дата звернення 18.01.2020).
299. Корчагина Д. Э. Конституционное право на свободу творчества и охрану интеллектуальной собственности в России и США: автореф. диссертаци. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. М.: 2010. 26 с.
300. Корчевний Г.В. Адміністративна відповідальність за порушення авторських та суміжних прав: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Х.: 2002. 20 с.
301. Костенко Ліна. Берестечко. Історичний роман. К.: «Либідь», 2010. 227 с.
302. Костенко О. М. У світлі соціального натуралізму (вибране): вибрані твори. К.: ПАЛИВОДА А.В., 2020. 812 с.
303. Костенко О. М. Феномен права у світлі соціального натуралізму. Часопис Київського університету права. 2005. № 2. С. 312.
304. Костицький М. Необхідність трансформації юридичної методології як бази розвитку права. *Український правовий часопис*. № 7. 2004. С. 16–17.
305. Кравченко І. С. Адміністративно-юрисдикційна діяльність органів внутрішніх справ у сфері захисту права інтелектуальної власності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Дніпропетровськ: 2010. 20 с.
306. Кралуок П. Павло Скоропадський – гетьман-українізатор, якого погубило русофонство. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30460976.html> (дата звернення: 20.12.2019).
307. Краткий экономический словарь / под ред. А. Н. Азрилияна. Москва : Институт новой экономики, 2001. 1088 с.
308. Кремень В.Г. Освіта і наука в Україні - інноваційні аспекти. К: Грамота, 2005. 448 с.
309. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі. К. : Т-во «Знання» України, 2011. 520 с.
310. Кресін О. Становлення теоретичних засад порівняльно-правових досліджень у другій половині XVIII — першій третині XIX століття: компаративна концептуалізація: монографія. Київ: Логос, 2017. 680 с.
311. Кресін О.В. Порівняльне правознавство у системі юридичних наук: проблеми методології: монографія. За ред. Ю.С. Шемшученка. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2006. 256 с.
312. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: історико-теоретичне дослідження: монографія. О.: Фенікс, 2008. 320 с.
313. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341 URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws> (дата звернення 20.01.2020)
314. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI05. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page18> (дата звернення: 29.09.2019).

315. Кудрявцев В. Н. Свобода научного творчества. *Государство и право*. 2005. № 5. С. 23-28.
316. Кудряшова О.С. Культуротворчий потенціал і відчуження людини у соціокультурному просторі. Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури: зб. наук. праць. К.: Міленіум, 2009. Випуск ХХІІ. С. 185–191.
317. Кузнецов И. А. Некоторые методологические вопросы классификации внутренних функций социалистического государства. *Вопросы теории государства и права*. 1986. Вып. 7. С.29-31.
318. Кузьменко П. Класифікація конституційних прав і свобод людини та громадянина за Конституцією України. *Підприємництво, господарство і право*. 2003. №3. С. 95–97;
319. Культура – человек – философия: к проблеме интеграции и развития. *Вопросы философии*. 1982. № 1. С. 34–53.
320. Культурные права в прецедентной практике Европейского Суда по правам человека. Совет Европы и Европейский Суд по правам человека. 2011. URL:www.echr.coe.int/Documents/Research_report_cultural_rights_RUS.pdf. (дата звернення: 18.01.2020).
321. Кульчицька О.І., Музика О.О. Зовнішні та внутрішні чинники мотивації творчої активності обдарованої особистості. Духовність як основа консолідації суспільства: міжвідомчий наук. збірник. К.: Інститут «Проблеми людини», 1999. Т.16. С. 342–348.
322. Кучер Т.А. Творча діяльність як основа самореалізації особистості. Міжнародна науково-практична конференція «Простір гуманітарної комунікації». Інститут філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. URL <http://iifpo.pp.net.ua>. (дата звернення: 11.01.2020).
323. Кучма Л. Украина — не Россия. М.: Время, 2004. 560 с.
324. Кушинська Л. А. Звичаєве право та його еволюція у східнослов'янському суспільстві VI-XI ст.: монографія. Київ.: Вид-во Нпу імені М. П. Драгоманова, 2008. 142 с.
325. Кушинська Л. А. Звичаєве право України: навчальний посібник для студентів напряму підготовки "Правознавство". Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. 209 с.
326. Кушинська Л. А. Звичаєвий характер. Шості юридичні читання. Правова культура, правосвідомість і право: Матеріали Міжнародної наукової конференції, 22–23 квітня 2010 року. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. С. 86–88.
327. Кушинська Л. А. Давньоруське звичаєве право та проблема правового статусу удільних князівств. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право. 2015. Вип. 27. С. 175-181

328. Кушинська Л. А. Козацьке звичаєве право як чинник самоідентифікації Українців XVII-XVIII століття. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право. - 2015. Вип. 28. С. 104-111
329. Кушинська Л.А. Звичаєве право та його еволюція у східнослов'янському суспільстві VI-XI ст. Монографія. К.: Вид-во Нпу імені М. П. Драгоманова, 2008. 142 с.
330. Лазарев В.В. Ограничение прав и свобод как теоретическая и практическая проблема. *Журнал российского права*. 2009. № 9. С. 35–47.
331. Лазарев М. О. Основи педагогічної творчості : навчальний посібник. Суми : ВВП «Мрія», 1995. 212 с.
332. Ленин В. И. Партийная организация и партийная литература. Полное собрание сочинений. Москва: Издательство политической литературы, 1968. С. 100–105.
333. Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. Листи Лесі Українки до М. І. Павлика. 10.04.1903 р. URL:<https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1903/19030410.html> (дата звернення: 13.02.2020).
334. Лисенков С.Л. Правознавство. Підручник. Київ: Форум. 2004. 480 с.
335. Лисенков С. Л. Культурні права. К.: Либідь, 2001. 507 с.
336. Литвин С. Й. Виключні майнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності як об'єкти цивільних прав. *Наше право*. 2015. № 6. С. 139-143.
337. Литвин С. Й. Сутність результату інтелектуальної, творчої діяльності як об'єкта цивільного права. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 173-177.
338. Литвин С. Й. Проблеми відшкодування майнової шкоди в авторському праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 35(1.1). С. 149-154.
339. Литвинов О. М. Право як феномен культури: спроба філософського осмислення: монографія. Луганськ: Янтар, 2014. 800 с.
340. Літопис руський. Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; Відп. ред. О. В. Мишанич. К.: Дніпро, 1989. XVI+591 с.
341. Лукашева Е. А. Право, мораль, личность. Москва : Наука, 1986. 264 с
342. Луцький А. І. Правова ідеологія в українському державотворенні: теорія і практика: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2015. 42 с.
343. Луцький Р. П. Співвідношення моралі та позитивного права з точки зору західноєвропейських вчених-теоретиків. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. 2012. № 5. С. 33-37.
344. Луцький Р. П. Особливості співвідношення категорій «правова реальність» та «позитивне право». Наука і освіта XXI століття: матеріали наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 30 квітня 2014 р.). Івано-Франківськ:

- Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського ун-ту права імені Короля Данила Галицького, 2014. С. 74–79.
345. Лысенков С. Л. Гарантии прав и свобод личности в Советском обществе: автореф. дис. ... канд. юрид.наук. АН УССР, Ин-т государства и права. К., 1976. 22 с.
346. Львова О. Л. Суб'єкт права. Великий енциклопедичний юридичний словник. За ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ: Юридична думка, 2012. С. 884.
347. Ляшенко О. А. Адміністративно-правове регулювання діяльності ОВС в сфері захисту права інтелектуальної власності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Херсон, 2011. 19 с.
348. М'ясоїд П.А. Курс загальної психології: підручник: у 2 т. Т.1. К.: Алерта, 2011. 496 с.
349. Макаренко Л. О. Культура як багатоманітність соціального світу. *Правова реформа: концепція, мета, впровадження*: зб. наук. праць: матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 23 листопада 2017 р.) / за заг. ред. Н. М. Пархоменко, М. М. Шумила. Київ: Ніка-Центр, 2017. С. 271–275.
350. Макаренко Л. О. Національна культура як важливий чинник формування української ідентичності. Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації Української держави: V Міжнар. наук.- практи. конф. (м. Київ, 20–21 травня 2015 р.): збірник матеріалів / уклад.: 386 І. П. Голосніченко, Т. О. Чепульченко, В. Ю. Пряміцин. Київ: НТУУ «КПІ», 2015. С. 35–36.
351. Макаренко Л. О. Правовий нігілізм як негативний фактор впливу на розвиток національної правової культури. Тринадцяті юридичні читання. Українська державність: кризь призму часу (до 100-річчя Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр.): матеріали Міжнар. наук. конф. (24–25 травня 2018 р.) / ред. кол. В. П. Андрущенко, Ю. С. Шемшученко та ін. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. С. 198–201.
352. Макаренко Л. О. Правосвідомість як необхідна складова частина реалізації правосуб'єктності. *Право і суспільство*. 2018. № 5. С. 22–28.
353. Макаренко Л. О. Правосуб'єктність: проблеми і перспективи наукового пізнання. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 2. С. 48–51.
354. Макаренко Л. О. Феномен культури у філософському дискурсі. Держава і право: збірник наукових праць. Серія: Юридичні науки. 2016. Вип. 73. С. 32–46.
355. Макарова О. Значення правової освіти та правовиховання. Правничо-політологічні та історичні студії проблем українського державотворення. З нагоди 60-річчя доктора історичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України, академіка Української академії історичних наук, АН Вищої школи України та Української академії політичних наук Богдана Івановича

- Андрусина: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 16 січня 2019 р. Ред. Кол. В.П. Андрущенко, Ю.С. Шемшученко, О.О. Рафальський та ін. Київ: Вид-во НПУ ім. Драгоманова, 2019. С. 161.
356. Маклаков В. В. Современные зарубежные конституции: сб. документов. М.: МЮИ, 1992. 290 с.
357. Максимов С. І. До проблеми правової людини. Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): ст. учасників Другого Всеукр. «круглого столу» (м. Львів, 1–2 грудня 2006 р.). Львів: Край, 2007. С. 166–175. Максимов С. І. До проблеми правової людини. Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): ст. учасників Другого Всеукр. «круглого столу» (м. Львів, 1–2 грудня 2006 р.). Львів: Край, 2007. С. 166–175.
358. Максимов С. І. Права людини: універсальність і культурна різноманітність. Право України. 2010. № 2. С. 36–42.
359. Максимов С. І. Українська правова культура та її вплив на політичну культуру. Політична культура суспільства: джерела, впливи, стереотипи: зб. ст. і тез за матеріалами Всеукр. наук.-теор. конф. – XX Харківські політологічні читання. Харків: НЮАУ ім. Ярослава Мудрого; НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування АПРН України, 2008. С. 211–214.
360. Мала енциклопедія теорії держави і права С. В. Бобровник та ін; за заг. ред. Ю. Л. Бошицького; НАН України, Київ. ун-т права НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2010. 368 с.
361. Малахов В. А. Етика: Курс лекцій: навч. посіб. 3-тє вид. К.: Либідь, 2001. 384 с.
362. Малько А. В. Субъективное право и законный интерес. *Известия ВУЗов. Сер. Правоведение*. 1998. № 4. С. 58-70.
363. Малько А.В. Стимулы и ограничения в праве. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юристъ, 2003. 250 с.
364. Маринець В.Ю. Інноваційний проект «Відродження народних художніх ремесел, звичаїв і традицій, старовинної верховинської кухні в умовах інтенсивного розвитку туристсько-рекреаційного комплексу Міжгірщини». Професійно-технічна освіта. 2013. № 1. С. 39–40.
365. Маркс К., Енгельс Ф. Соч. 2-е изд. Москва, 1955-1981. Т. 12. С. 1-50. Т12. С. 737.
366. Маслоу А. Психология бытия. Київ : PSYLIB, 2003. 304 с. 233. Маслоу А. Г. Мотивация и личность. Москва; Санкт-Петербург : Евразия, 1999. 478 с.
367. Матузов Н.И. О категориях «субъективное право» и «юридическая обязанность» в свете современного правового развития. Саратов: Саратовская государственная академия права, 1995. 340 с.

368. Матузов Н.И. Право на жизнь в свете российских и международных стандартов *Правоведение*. 1998. №1. С.198.-211.
369. Мацькевич М. Культура й конституційні культурні права та свободи людини і громадянина: ключові аспекти взаємодії. *Віче*. 2012. № 2. С. 21-24.
370. Мацькевич М. Культурні права та свободи в системі конституційних прав і свобод. Міжкафедральний науково-практичний семінар «Конституція України: питання теорії і практики». К. «М.П. Леся» 2012. С. 104-108.
371. Мацюк О. Чи було книгодрукування на Україні до Івана Федорова. *Архіви України*. 1968. № 2. С. 3—14.
372. Мельничук О. Право людини на освіту: монографія. Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2013. 320с.
373. Мельничук О. Суб'єктивне право на освіту: поняття, структура, зміст. *Юридична Україна*. 2011. № 6. С. 4-9.
374. Методичні рекомендації «Відшкодування моральної шкоди» : лист Міністерства юстиції України від 13.05.2004 № v_797323-04. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_797323-04 (дата звернення: 17.09.2019).
375. Методологічні проблеми історико-правових досліджень : матеріали XXIII Міжнародної історико-правової конференції 24–26 вересня 2010 р., м. Алушта / ред. колегія : І. Б. Усенко (голова), А. Ю. Іванова (відп. секр.), та ін. Київ; Сімферополь: «ДОЛЯ», 2011. 620 с.
376. Меднікова, Галина Сергіївна. Українська і зарубіжна культура ХХ століття: навчальний посібник. Київ: Знання, 2002. 214 с.
377. Микієвич М. Сорока Н. Імплементация права ЕС у сфері інтелектуальної власності в рамках реалізації угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. *Право України*. 2015. № 8. С. 67.
378. Мироненко О. М. Конституційний Суд України: історія і сучасність, доктрина і практика К.: Київська правда, 2011. 910 с.
379. Мисник Г. А. Публичные и частные интересы в экологическом праве. *Государство и право*. 2006. № 2. С. 30-36.
380. Михайло Драгоманов: автожиттєпис. К.: Либідь, 2009. 444 с.
381. Міжкафедральний науково-практичний семінар «Конституція України: питання теорії і практики». К.: М.П. Леся, 2012. 220 с.
382. Міжнародна конвенція про захист інтелектуальної свободи (проект). Харківська правозахисна група. Харків: Фоліо, 2001. 64 с.
383. Міжнародна конвенція про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення: Міжнародний документ. від 20.09.2001 / Організація Об'єднаних Націй. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_763.
384. Міжнародна поліцейська енциклопедія: Понятійний апарат. Концептуальні підходи. Теорія і практика: у 10 т.: Т. 1 / Нац. акад. внутрішніх справ України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАНУ; Акад.

- правових наук України; відп. ред.: Римаренко Ю. І., Кондратьєв Я. Ю., Шемшученко Ю. С. Київ: ЮрІне, 2003. 1222 с.
385. Міжнародний науково-практичний семінар „Людська гідність як конституційна цінність“ 30.03.2018. Published on Конституційний Суд України URL: <http://www.ccu.gov.ua> (дата звернення 20.04.2020)
386. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: міжнар. документ від 19.10.1973 № 995_043: ратиф. Указом Президії Верховної Ради Української РСР. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 17.09.2019).
387. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: міжнар. документ: від 19.10.1973 № 995_042: ратиф. Указом Президії Верховної Ради Української РСР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995> (дата звернення: 18.09.2019)
388. Мікуліна М. Законні інтереси та суб'єктивні права: потенціал можливостей. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 3. С. 25-26
389. Мілова Т. М. Поняття та зміст конституційного права людини і громадянина на свободу наукової творчості. *Часопис Київського університету права*. 2006. № 3. С. 53–58.
390. Мілова Т. М. Співвідношення права на свободу наукової творчості та інших культурних прав людини і громадянина в Україні. *Держава і право: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки*. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. Вип. 34. С. 166–170.
391. Мілова Т. М. Структура конституційного права людини і громадянина на свободу наукової творчості. *Правова держава: щорічник наук. праць*. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2007. Вип. 18. С. 533–541.
392. Мілова Т. В. Конституційне право людини і громадянина на свободу наукової творчості в Україні: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. К., 2008. 23 с.
393. Міщина Л.П. Психологія творчості. Навчальний посібник. Івано-Франківськ: Гостинець, 2007. 448 с.
394. Моляко В.О. Стратегії творчої діяльності. Тактики творчої діяльності. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результат досліджень / за ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики. Житомир: [ПП Рута], 2007. С. 24–29.
395. Моляко В.О. Творческая конструктология (пролегомены). К.: Освіта України, 2007. 388 с.
396. Монтескье Ш. Избранные произведения. М.: Госполитиздат, 1955. 803 с.
397. Морозова О.М. Право інтелектуальної власності на виконання: монографія. Вінниця: Нілан, 2015. 135 с.

398. Мосьондз С. О. Наукове право як результат оновлення предмету адміністративного права України. *Публічне право* № 1 (21). 2016. С. 52-58.
399. Мотовиловкер Е.Я. Законный интерес и субъективное гражданское право. *Правоведение*. С.-Пб., Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2005, №2. С. 210-217.
400. Музика О.О. Мотивація творчої активності у становленні технічно обдарованої особистості. Українська еліта та її роль у державотворенні: 509 Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. К., 2000. Вип. 1. С.276–280.
401. Мяловицька Н. Автономія та її роль у державному будівництві: країни Європи: монографія. Київ: Логос, 2009. 504 с.
402. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919-1939 (матеріали зібрані С. Наріжним до частини другої). Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 1999. 272 с.
403. Наукові читання, присвячені пам'яті В.М.Корецького: Зб. наук. Праць. Київський ун-т права НАН України; редкол.: Шемшученко Ю.С., Бошицький Ю.Л., Чернецька О.В. та інш. К.: Видавництво Ліра-К, 2013. 352 с.
404. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України. Вид. 2, змінене і доп. За ред. В.М. Коссака. К.: Істина, 2008. 976 с.
405. Негодченко О. Права і свободи людини. Міжнародна поліцейська енциклопедія: понятійний апарат, концептуал. підходи, теорія та практика: у 10 т. Римаренко Ю. І., Кондратьєв Я. Ю., Тацій В. Я., Шемшученко Ю. С. К., 2005. Т. 2: *Права людини у контексті поліцейської діяльності*. С. 718.
406. Нерсесянц В. С. Філософія права. Проблеми філософії права. Київ-Чернівці: Рута, 2004. 326 с.
407. Нерсесянц В. С. Філософія права: учебник. Москва: НОРМА, 2001. 647 с.
408. Нікора А. О. Методична підготовка майбутнього вчителя історії до формування ціннісних орієнтацій учнів у процесі навчання етики: монографія. Миколаїв: Іліон, 2012. 215 с.
409. Новіков Б. Філософія як теорія і методологія творчості. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. *Психологія. Педагогіка*. 2011. № 2. С. 108-113.
410. О. Павло Олійник. Зошити. Мемуари. Щоденники / передмова, коментарі, упорядкування Б. І. Андрусишина. Київ, 1995. 191 с.
411. Оборотов Ю. М. Від ціннісної характеристики – до формування аксіометрії права і держави. Філософія права і загальна теорія права. 2012. № 1. С. 150–158.
412. Оборотов Ю. М. Традиції та новації у правовому розвитку: монографія. Одеса: Юридична література, 2001. 353 с.
413. Оборотов Ю. М. Філософія права і методологія юриспруденції. Проблеми філософії права. 2003. Т. I. С. 41–43.

414. Оборотов Ю. Н. Традиции и новации в правовом развитии: Монография. Одесса: Юрид. лит., 2001. 156 с.
415. Оборотов Ю.М. Аспекти розгортання методології юриспруденції. *Право України*. 2014. №1. С. 33-39.
416. Оборотов Ю.М. Філософія права і методологія юриспруденції. *Проблеми філософії права*. 2003. Т.1. С. 41–43.
417. Овчаренко Р. В. Право власності на засоби виробництва як стимул до творчої активності. *Економіка будівництва і міського господарства*. 2014. Т. 10, № 2. С. 139-146.
418. Овчиннікова А. П. Феноменологія правової культури: філософсько-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2016. 20 с
419. Огірко Р. С. “Пакти й конституції прав і вольностей війська Запорозького...” 1710 р. в контексті модерного сучасного конституціоналізму. Тринадцять юридичні читання : матеріали Міжнародної наукової конференції (Київ, 2018 р.). Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. С. 38-47.
420. Огірко Р. С. Морально-етичні засади української козацької держави за Конституцією Пилипа Орлика. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. 2015. Вип. 28. С. 123-129
421. Огірко Р. С. Морально-етичні засади української козацької держави за Конституцією Пилипа Орлика. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. 2015. Вип. 28. С. 123-129.
422. Окинавская хартия глобального информационного общества от 22 июля 2000 года. URL:<https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 20.08.19)
423. Оксамытний В. В. Правовое воспитание – важный фактор формирования социально активной личности. Киев: Наукова думка, 1979. 327 с.
424. Олійник А. Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні: монографія. К.: Алтера; КНТ; Центр навч. літ., 2000. 470 с.
425. Оніщенко Н. До питання про пошук балансу у співвідношенні громадянського суспільства та держави. *Право України*. 2014. № 4. С. 55–63
426. Оніщенко Н. М. Держава, право і особа. Держава і право: зб. наук. праць. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005. Вип. 27. С. 7-12.
427. Оніщенко Н. М. До питання про розвиток доктрини прав людини в Україні (роки незалежності) *Право України*. 2013. № 9. С. 176–193.
428. Оніщенко Н. М. Забезпечення прав і свобод в умовах сучасного конституційного розвитку. Міжкафедральний науково-практичний семінар «Конституція України: питання теорії і практики». К. «М.П. Леся» 2012. С.125-127.

428. Оніщенко Н. М. Механізм забезпечення прав і свобод особи. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. К.: Концерн «Видавничий Дім «Н Юре», 2003–2011. Т. II: *Права людини у контексті поліцейської діяльності*. 2005. С. 487–488.
429. Оніщенко Н. М. Підвищення рівня правової культури населення. Вступ до теорії правових систем: монографія / за заг. ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ: Юридична думка, 2006. С. 161–169.
430. Оніщенко Н. М. Правовий конструктив: теорія і практика. Держава і право у світлі сучасної юридичної думки: Збірник наукових праць на пошану академіка Ю.С. Шемшученка: до 75-річчя від дня народження. К., Юридична думка. 2010. С. 100–105.
431. Оніщенко Н. М. Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: проблеми, реалії, перспективи: монографія. К.: Юридична думка, 2008. 320 с.
432. Оніщенко Н. М. Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: проблеми, реалії, перспективи: монографія. Відп. ред. академік НАН України Ю. С. Шемшученко. Київ: Юридична думка, 2008. 320 с.
433. Оніщенко Н. М. Сучасне праворозуміння (еволюція терміно-поняття «право» та «права» як явища соціальної дійсності). *Альманах права. Праворозуміння та правореалізація: від теорії до практики. Науково-практичний юридичний журнал*. Вип. 2. - К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. 316 с.
434. Оніщенко Н. М., Зайчук О. В., Журавський В. С. Правова система – інтегративна категорія правової науки. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Харків: Право, 2008. Т. 1: *Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина*. С. 546–569.
435. Оніщенко Н. М., Пархоменко Н. М. Соціальний вимір правової системи: реалії та перспективи: монографія \ відп. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: ТОВ «Видавництво “Юридична думка”», 2011. 176 с.
436. Оніщенко Н. М., Сунегін С. О. Механізм взаємодії особи, громадянського суспільства і держави: сутнісні та емпіричні проблеми удосконалення. *Публічне право*. 2015. № 4. С. 236–245
437. Оніщенко Н. М. Теоретико-методичні засади реалізації принципу гендерної рівності в Україні. Наукові засади та практика застосування нового Сімейного кодексу України: За матеріалами круглого столу м. Київ, 25 травня 2006 року. Х.: Ксилон, 2007. С. 49–54.
438. Оніщенко Н. М. Методологія теорії держави і права (деякі аспекти розгляду) *Держава і право : збірник наукових праць*. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2016. №3. С.3–20. URL: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Pfp/2003_1/61

439. Оніщенко Н.М. Правова система Європейського Союзу в контексті концепцій та вимірів науки порівняльного правознавства. Наукові читання, присвячені пам'яті В.М.Корецького: Зб. наук. Праць. Київський ун-т права НАН України; редкол.: Шемшученко Ю.С., Бошицький Ю.Л., Чернецька О.В. та інш. К.: Видавництво Європейського ун-ту. 2008. С. 151-162.
440. Оніщенко Н. М. Правова система та інші правопізнавальні конструкції: співвідношення та взаємообумовленість. *Порівняльне правознавство (теоретико-правове дослідження)*: монографія. За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ: Фенікс, 2007. С. 240–255.
441. Оніщенко Н. М. Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: проблеми, реалії, перспективи: монографія / відп. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: Юрид. думка, 2008. 320 с.
442. Оніщенко Н. М., Бобровник С. В. Соціальна та юридична ефективність законодавства. *Законодавство: проблеми ефективності*: монографія / ред. кол.: В. Б. Авер'янов, В. Н. Денисов, В. Ф. Сіренко, Я. М. Шевченко. Київ: Наукова думка, 1995. С. 13–26.
443. Опольська Н. М. Генезис права на свободу творчості в Стародавньому римі. Правова аналітика: доктринальні підходи та галузеві виміри. Випуск 7. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2016. С. 222-225.
444. Опольська Н. М. Особливості розвитку права на свободу творчості в країнах Стародавнього Сходу. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2015. Вип. 6(1). С. 31-34.
445. Опольська Н. М. Генезис права на свободу творчості на території України. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. 2016. Вип. 31. С. 79-90
446. Опольська Н. М. Особливості розвитку права на свободу творчості в країнах Стародавнього Сходу. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2015. Вип. 6(1). С. 31-34.
447. Опольська Н. Обмеження обсягу права на свободу творчості у міжнародно-правових актах. Правничо-політологічні та історичні студії проблем українського державотворення. З нагоди 60-річчя доктора історичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України, академіка Української академії історичних наук, АН Вищої школи України та Української академії політичних наук Богдана Івановича Андрусишина: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 16 січня 2019 р. Ред. Кол. В.П. Андрущенко, Ю.С. Шемшученко, О.О. Рафальський та ін. Київ: Вид-во НПУ ім. Драгоманова, 2019. С. 171-173.
448. Опольська Н. Правове виховання дитини як основа правової культури та правової свідомості. Актуальні проблеми юридичної освіти та науки в Україні: монографія. За ред. Ю.С. Шемшученка. Київ. Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2016. 322-344 с.

449. Опольська Н.М. Генеза творчої діяльності на території України в найдавніші часи. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вип.25. Збірник наукових праць*. Вінниця: ФОП Корзун Д.Ю., 2017. С. 17-22.
450. Опольська Н.М. Концепція свободи творчості у Поглядах мислителів Стародавнього світу. *Альманах права*. Випуск 4. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2013. С.237-241.
451. Опольська Н.М. Права дитини в Україні: монографія, 2-ге видання, перероблене та доповнене. Вінниця: ВНАУ, 2019. 286 с.
452. Опольська Н.М. Правове регулювання творчості в період Середньовіччя. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. №6. С.123-128.
453. Опольська Н.М. Правове регулювання творчості на території Німеччини в період Відродження. *Право і суспільство*, 2016. №2. С. 34-39.
454. Опольська Н.М. Розвиток права на свободу творчості у Англії (XV-XVII ст.) *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 3. С. 126-131.
455. Опольська Н.М. Становлення права на свободу творчості у Стародавній Греції. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. № 18. Том 1. С. 11-14.
456. Орзіх М. Ф. Право и личность: Вопросы теории правового воздействия на личность социалистического общества: монография. Киев; Одесса: Вища шк., 1978. 144 с.
457. Орзіх М. П. Особистість і право: монографія. Одеса: Юридична література, 2005. 312 с.
458. Орзіх М. П. Правове становище громадян у соціально-культурній сфері розвинутого соціалізму. К.: Тов-во Знання УРСР, 1985. 47 с.
459. Осинська О. В. Обмеження прав і свобод людини: теоретико-прикладні аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 20 с.
460. Осинська О. Визначення форми вираження обмеження прав. *Часопис права*. 2009. № 1. С. 74–79.
461. Осинська О.В. Обмеження прав і свобод людини: теоретико-прикладні аспекти: автореф. дис ... канд. юрид. наук. К. 2010. 21 с.
462. Основи законодавства України про охорону здоров'я Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18> (дата звернення: 01.03.2019)
463. Основи конституційного права України: підручник за ред. В. В. Копейчикова. К.: Юрінком Інтер, 1997. 320 с.
464. Основний закон «Самостійної України» Спілки народу українського. Історія української конституції. За ред. А. Г. Слюсаренко. К.: Т-во „Знання” України, 1993. 260 с.

465. Основний Закон Федеративної Республіки Німеччина від 23 травня 1949 р. URL: <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80201000.pdf> (дата звернення: 04.01.2020)
466. Паламарчук Л. С. Словник української мови. Українська мова: енциклопедія. К.: Укр. енцикл. 2004. 920 с.
467. Паліюк В. П. Особливості застосування судами України Конвенції про захист прав людини та основних свобод: навч.-практ. посіб. Миколаїв: Атол, 2003. 130 с.
468. Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20 березня 1883 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18> (дата звернення: 15.01.2020)
469. Паризька хартія для нової Європи: Міжнародний документ від 21.11.1990 р. ОБСЄ. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/card/995_058. (дата звернення 13.01.2020)
470. Парламентські слухання на тему: «Побудова ефективної системи охорони інтелектуальної власності в Україні». URL: <https://rada.gov.ua/print/186120.html>. (дата звернення 12.01.2020 р.)
471. Пархоменко Н. Гарантії реалізації прав і свобод людини і громадянина: проблеми сутності та змісту. *Правова держава: Щорічник наукових праць*. 2010. Вип. 21. С. 130-137.
472. Пархоменко Н. М. Гармонізація законодавства України з європейським та міжнародним правом: методи, етапи, види. *Часопис Київського університету права*. 2012. Вип. 1. С. 338–342.
473. Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології: Монографія. К.: Юридична думка, 2008. 380с.
474. Пархоменко Н. М. Методологічні підходи до дослідження загальнотеоретичних проблем конституціоналізації національного правового порядку. *Правова держава*. 2013. Вип. 24. С. 79–88.
475. Пархоменко Н. М. Основы конституционализации отраслевого законодательства Украины на современном этапе. Конституция, конституционализм, конституционализация правовых систем: актуальное соотношение понятий и трендов: матер. науч.-практ. конф., посвящ. 20-летию Конституции РФ (г. Тверь, 17–18 мая 2012 г.) / под общ. ред. проф. В. И. Крусса. Тверь: Твер. гос. ун-т, 2013. С. 315–321.
476. Пархоменко Н. М. Розвиток законодавства України в контексті конституціоналізації, євроінтеграції та забезпечення прав людини: Монографія. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, 2016. 253 с.
477. Пархоменко Н. М. Роль громадянського суспільства у захисті прав і свобод людини та громадянина. *Право України*. 2014. № 4. С. 116–125
478. Пархоменко Н.М. Особливості юридичної техніки Конституції як основного закону. Міжкафедральний науково-практичний семінар

- «Конституція України: питання теорії і практики». К.: М.П. Леся 2012. С.133-135.
479. Петражицький Л.Й. Вибрані праці : у 2 кн. Кн.1 / за ред. І. С. Гриценка. К.: Либідь, 2011. 448 с.
480. Петришин О. В. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т.: Загальна теорія права / редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін. Х.: Право, 2017. Т. 3. 952 с.
481. Петришин О. В. Верховенство права в системі дії права. *Проблеми законності*. 2009. № 10. С. 18–30.
482. Петришин О. В. Верховенство права в системі правового регулювання. Держава і право у світлі сучасної юридичної думки : збірник наукових праць на пошану академіка Юрія Сергійовича Шемшученка. До 75-річчя від дня народження. Київ : Видавництво “Юридична думка”, 2010. 456 с. С. 74-84.
483. Петришин О. В. Основні напрями формування і розвитку правової політики. Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування: зб. матер. наук.-практ. конф. (м. Київ, 5 груд. 2012 р.). За ред. О. М. Рудневої. Київ: НІСД, 2013. С. 28–31.
484. Петришин О. Дослідження проблем конституційних обов’язків людини і громадянина в Україні. *Вісн. Акад. прав. наук України*. 2007. № 1 (48). С. 284–287.
485. Петришин О. Проблеми соціалізації правової науки. *Право України*. 2010. № 4. С. 133–142.
486. Петришин О. В. Проблеми соціалізації правової науки. *Право України*. 2010. № 4. С. 133–142.
487. Петрук Н. К. Українська духовна культура XVI-XVII ст.: соціальна організація і формування простору національного буття: монографія. Хмельницький, 2007. 288 с.
488. Петрушенко В. Л. Філософія: підручник. 4-те вид., виправл. і доповн. Львів: Магнолія плюс, 2006. 506 с.
489. Пилипчук В. Г., Брижко В. М. Трансформація системи захисту персональних даних та приватності в контексті євроінтеграції України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 3. С. 3650.
490. Пилипчук В. Г., Дзьобань О. П. Феномен інформації: історико-правові та філософські аспекти. *Інформація і право*. 2015. № 1. С. 5-14.
491. Пилипчук В., Дзьобань О. Глобальні виклики й загрози національній безпеці в інформаційній сфері. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 3. С. 43-52.
492. Підпригора О. Цивільне право: навч. посібник для студентів юрид. вузів та факультетів. К.: Вентурі, 1995. 416 с.

493. Підпригора О.А., Підпригора О.О. Право інтелектуальної власності України. Навч. посібник для студентів юрид. вузів і фак. ун-тів. -К.: Юрінком Інтер, 1998. 136 с.
494. Платон. Собрание сочинений: в 4-х т. под общ. ред. А.Ф. Лосева. М.: Мысль, 1993. Т. 2. 860 с.
495. Побудова ефективної системи охорони інтелектуальної власності в Україні: *Парламентські слухання* від 16 грудня 2019 р. URL: <https://rada.gov.ua/news/Novyny/186120.html>
496. Повчання Володимира Мономаха. Українська література XIX-VIII ст.: хрестоматія / уклад.: П.В. Білоус, Г.Д. Левченко, О.П. Білоус; за заг. ред. П.В. Білоуса. Київ: ВЦ «Академія», 2011. С. 189-199.
497. Погорілко В. Джерела права України (загальна теорія джерел конституційного права). Вісн. Акад. прав. наук України. 2002. № 1 (28). С. 46–54.
498. Погорілко В. Ф. Конституційно-правові відносини в Україні: поняття, види, структура. Бюл. М-ва юстиції України. 2005.– № 7. С. 28–47.
499. Погорілко В. Ф., Головченко В. В., Сірий М. І. Права та свободи людини і громадянина в Україні. Київ : Ін Юре, 1997. 52 с.
500. Погорілко В. Функції української держави та її правові основи. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2004. №1. С. 121.-128
501. Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. Конституційне право України: Підручник. За заг. ред. проф. В.Л.Федоренка. 3-вид., перероб. і доопр. К.: КНТ, Видавництво Ліра-К, 2011. 532 с.
502. Подолонський С. Ремесла й фабрики на Україні. Женева: Печатня «Работника» й «Громади», 1880. 147 с.
503. Подорожній Є.Ю. Теоретичні підходи до визначення поняття «юридична відповідальність». *Вісник ХНУВС*. 2014. № 3 (66). С. 6-15.
504. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст.голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2012. 808 с.
505. Поліцейське право в Університеті Святого Володимира. За ред. І.С. Гриценка. Київ: Либідь. 2010. 413 с.
506. Пономарев Я.А. Психология творчества и педагогика. М.: Педагогика, 1976. 280 с.
507. Попович М. В. Нарис історії культури України. К., АРТЕК. 1998. 728 с.
508. Попович М. В. Нарис історії культури України. К., АРТЕК. 1998. 728 с.
509. Попович Т. П. Правові засоби здійснення демократії у державах Центральної Європи: теоретичні та практичні аспекти. Ужгород, 2015. 215 с.
510. Права і свободи людини: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Ю. І. Крегул, В. В. Ладиченко, В. І. Орленко. К.: Кн., 2004. 287 с.
511. Права людини в діяльності української поліції. 2017. Аналітичний звіт / За заг. ред. Крапивіна Є. О. К. : Софія-А, 2018 р. 208 с.

512. Права людини в Радянському союзі URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 08.01.2020).
513. Права людини в Україні в сучасних умовах: пошук нових механізмів утвердження та забезпечення: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 10 груд. 2014 р.); за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. К.: Ліра-К, 2014. 244 с.
514. Права людини в Україні: перше півріччя 2015 За ред.: А. Б. Благої, О. А. Мартиненка; Укр. Гельсін. спілка з прав людини. Київ, 2015. 68 с.
515. Права, за якими судиться малоросійський народ / відп. ред. та авт. передм. Ю. С. Шемшученко; упорядн. та авт. нарису К. А. Вислобоков; ред. кол.: О. М. Мироненко та ін. НАН України. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ, 1997. 548 с.
516. Правда Руська Ярослава Мудрого: початок вітчизняного законодавства: навч. посіб. / уклад.: Г. Г. Демиденко, В. М. Єрмолаєв; вступ. сл. В. Я. Тація. 2-ге вид., змін. та допов. Харків: Право, 2017. 392 с.
517. Правничо-політологічні виміри освіти : До 180-річчя Нац. пед. ун-ту ім. М.П. Драгоманова. ред.: Б. І. Андрусишин. Київ: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2017. 269 с.
518. Правничо-політологічні та історичні студії проблем українського державотворення. З нагоди 60-річчя доктора історичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України, академіка Української академії історичних наук, АН Вищої школи України та Української академії політичних наук Богдана Івановича Андрусишина: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 16 січня 2019 р. Ред. Кол. В.П. Андрущенко, Ю.С. Шемшученко, О.О. Рафальський та ін. Київ: Вид-во НПУ ім. Драгоманова, 2019. 299 с.
519. Право и культура: монография. В. С. Нерсисянц, Г. И. Муромцев, Г. И. Мальцев и др.; отв. ред. Н. С. Соколова. Москва: РУДН, 2002. 423 с.
520. Правова відповідальність: доктрина та практика застосування. Збірник тез доповідей учасників Міжнародного науково-практичного круглого столу. Київський університет імені Тараса Шевченка, 2 червня 2011 р. К. 2011. 135 с.
521. Правова доктрина України: у 5 т. Т. 1: Загальнотеоретична та історична юриспруденція. За заг. ред. О. В. Петришина. Х.: Право, 2013. 976 с.
522. Правова культура – основа державотворення в Україні / за ред. В. В. Костицького. Ірпінь: Національна академія ДПС, 2005. Вип. 1. 298 с.
523. Правова освіта та наука в українському державотворенні (кінець XIX – XX ст.): монографія. За ред. Б. І. Андрусишина. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 308с.
524. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Т. 3. Цивільно-правові науки. Приватне право. За заг. ред. Н.С. Кузнецової. Х.: Право, 2008. 640 с.

525. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Т. 2. Конституційні засади правової системи України і проблеми її вдосконалення. За заг. ред. Ю.П. Битяка. Х.: Право, 2008. 576 с.
526. Правова система: проблеми теорії / Н. М. Оніщенко; Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. К., 2002. 352 с.
527. Правовая система Украины: история, состояние и перспективы в 5 томах. Харьков. Право. 2011. Т.1. Методологические и историко-теоретические проблемы формирования и развития правовой системы Украины. Под общей редакцией М. В. Цвика, А. В. Петришина. 896 с.
528. Правове виховання в сучасній Україні: монографія. За ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. Х.: Право, 2010. 368 с.
529. Правові системи сучасності: навч. посіб. для магістрів права. Відп. ред. Ю.С. Шемшученко. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2012. 492 с.
530. Примара інтелектуальної власності. Лі Артур. Голос України 2019. 23 липня URL: <http://www.golos.com.ua/article/319651> (дата звернення: 09.01.2020).
531. Принцип рівності у праві: теорія і практика: монографія. Передм. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка; за заг. ред. Н. М. Оніщенко. Київ: Юрид. думка, 2014. 380 с.
532. Принципы, пределы и основания ограничения прав и свобод человека по российскому законодательству и международному праву. *Государство и право*. 1998. № 7. С. 26-30.
533. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23.12.1993 №3792-ХІІ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12> (дата звернення: 19.01.2020).
534. Про академічну свободу і автономію вищих навчальних закладів: Декларація Генеральної асамблеї Всесвітньої університетської служби від 6–10 вересня 1988 р. м. Ліма. Сайт Академічної Спільноти. URL: <http://www.rpl.org.ua> (дата звернення: 10.01.2020).
535. Про безоплатну правову допомогу; Закон України від 02.06.2011 р. № 3460-VI. Відом. Верхов. Ради України. 2011. № 51. Ст. 577.
536. Про боротьбу з тероризмом: Закон України 31 травня 2005 року N 2600-IV. URL:<https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 14.12.2019)
537. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей: Закон України від 21.09.99 р. № 1068-XIV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/l> (дата звернення: 19.01.2020).
538. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини. Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3477-15.7> (дата звернення: 13.01.2020).

539. Про вищу освіту: Закон України від 01 лип. 2014 р. № 1556-VII. Верховна Рада України: URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 23.06.2019).
540. Про внесення змін до деяких законів України щодо заснування релігійними організаціями навчальних закладів: Закон України від 02.06.15 р. № 498-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/498-19> (дата зсвернення 12.01.2020)
541. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо реформи патентного законодавства) : Проект Закону від 11.10.2019. № 2259. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67064. (дата звернення: 20.12.2019).
542. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України відносно вдосконалення охорони прав на компонування напівпровідникових виробів : Закон України від 19.09.2019, № 111-IX. Відомості Верховної Ради, 2019, № 42, ст.236.
543. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правової охорони географічних зазначень: Закон України від 20.09.2019. № 123-IX. Відомості Верховної Ради , 2019, № 45, ст.290.
544. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної підтримки дітей, які постійно проживають в зоні проведення антитерористичної операції у населених пунктах, що розташовані на лінії зіткнення: Закон України від 07.02.17 р. № 1838-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1838-19>(дата зсвернення 09.01.2020)
545. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності вищих навчальних закладів (наукових установ), які були переміщені з тимчасово окупованої території та з населених пунктів. на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження: Закон України від 03.11.16 р. № 1731-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1731-19> (дата зсвернення 15.01.2020)
546. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо набуття, здійснення та захисту майнових прав інтелектуальної власності : Проект Закону від 20.12.2019. № 2659. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67749 (дата звернення: 20.01.2020).
547. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення охорони і захисту прав на торговельні марки і промислові зразки та боротьби з патентним тролінгом : Проект Закону від 11.10.2019. № 2258. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67063 (дата звернення: 20.12.2019).
548. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів: Закон

- України від 14.05.2015 р. № 421-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2015. № 29. Ст. 264.
549. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню): Закон України від 18.12.18 р. № 2657-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19> (дата зсвернення 08.01.2020)
550. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення доступу сліпих, осіб з порушенням зору і хворих на дислексію до виданих творів у спеціальному форматі: Закон України від 25.12.15 р. № 927-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/927-19> (дата зсвернення 13.01.2020)
551. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення національного органу інтелектуальної власності : Проект Закону від 10.10.2019. № 2255. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67060 (дата звернення: 20.12.2019).
552. Про внесення змін до Закону України «Про вищу освіту» щодо забезпечення права на здобуття вищої освіти осіб, місцем проживання яких є тимчасово окупована територія України: Закон України від 16.05.17 р. № 2026-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2026-19> (дата зсвернення 09.01.2020)
553. Про внесення змін до статті 5 Закону України "Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних" : Закон України від 04.09.2018, № 2514-VIII. Відомості Верховної Ради, 2018, № 41, ст.315.
554. Про Державний бюджет України на 2019 рік: Закон України від 23 листопада 2018 року. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2629-19>. (дата звернення: 23.06.2019).
555. Про Державний бюджет України на 2020 рік: Закон України від від 14.11.2019 № 294-IX URL.<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20> (дата звернення: 23.11. 2019).
556. Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів: Закон України від 23.09.1997 р. № 540/97–ВР. Відомості Верховної Ради України. 1998. № 50. Ст. 302.
557. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI. Відом. Верхов. Ради України. 2011. № 32. Ст. 314.
558. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні: Закон України від 16.11.1992 р. № 2782–XII. URL:<https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 14.12.2019)

559. Про ефективне управління майновими правами правочасників у сфері авторського права і (або) суміжних прав: Закон України від 15.05.2018 № 2415-VIII. Відомості Верховної Ради, 2018, № 32, ст.242.
560. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України щодо забезпечення права на здобуття освіти: Закон України від 17.03.16 р. № 1038-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>(дата звернення 14.01.2020)
561. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 20 жовт. 2014 р. № 1706-VII. Верховна Рада України : URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18> (дата звернення: 02.02.2019).
562. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12.02.2015 р. № 192-VIII. URL: www.zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 20.01.2020)
563. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 49. Ст. 2056
564. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки від 09.04.2015 № 317-VIII URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19>(дата звернення 14.12.2019.)
565. Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти: Постанова КМУ від 23 листопада 2011 р. № 1392. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF> (дата звернення: 10.02.2019)
566. Про затвердження Державного стандарту початкової освіти: Постанова Кабінету міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartupochatkovoyi-osviti> (дата звернення: 10.08.2018).
567. Про затвердження Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016—2020 роки та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України 18.02.2016: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.02.2016 № 148. URL: <http://dsmsu.gov.ua/index/ua/material/22685> (дата звернення: 11.02.2019).
568. Про затвердження Концепції художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах та Комплексної програми художньо-естетичного виховання у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах: Наказ МОН України та АПН України 25.02.2004 № 151/11. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1038.609.0> (дата звернення: 15.02.2019)
569. Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності у сфері інтелектуальної власності та визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду

(контролю) Міністерством економічного розвитку і торгівлі України : Постанова Кабінету Міністрів України від 31.10.2018. № 912. Офіційний вісник України. 2018 р., № 89. Ст. 2955.

570. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини: Указ Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501/2015. URL: <http://hrstrategy.com.ua/documents/versions/2#cts854f6aee45f58e> (дата звернення: 18.01.2020)

571. Про затвердження Переліку населених пунктів, на території яких здійснювалася антитерористична операція, та визнання такими, що втратили чинність, деяких розпоряджень Кабінету Міністрів України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 02 груд. 2015 р. № 1275-р. Верховна Рада України: URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1275-2015-%D1%80#n7> (дата звернення: 23.06.2019).

572. Про затвердження Положення про мистецьку школу. Наказ міністерства культури України 09.08.2018 № 686. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1004-18> (дата звернення: 18.01.2020)

573. Про затвердження примірною переліку та опису предметних напрямів досліджень в межах спеціальності 081 «Право»: Наказ Міністерства освіти і науки України від 28 грудня 2018 року № 1477. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-primirnogo-pereliku-taopisu-predmetnih-napryamiv-doslidzhen-v-mezhah-specialnosti-081-pravo>. (дата звернення: 20.01.2020)

574. Про затвердження Типових навчальних планів для організації навчально-виховного процесу в позашкільних навчальних закладах системи Міністерства освіти і науки України. Наказ МОН України № 676 від 22.07.2008 р. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/.../nmon83427082010290-5201465711.doc> (дата звернення: 10.08.2018).

575. Про затвердження Типової базисної структури навчальних планів для підготовки кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних 516 закладах: Наказ МОН України від 13.10.2010 р. №947. URL: http://nmcpto.zp.ua/old/data/0010/ThuNov121514092009/09_32.doc (дата звернення: 10.02.2019).

576. Про затвердження типової освітньої програми профільної середньої освіти закладів освіти, що здійснюють підготовку молодших спеціалістів на основі базової загальної середньої освіти: Наказ МОН України 01.06.18 №570. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-tipovoyi-osvitnoyi-programiprofilnoyi-serednoyi-osviti-zakladiv-osviti-sho-zdiysnyuyut-pidgotovku-molodshihspecialistiv-na-osnovi-bazovoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti> (дата звернення: 15.08.2019).

577. Про захист персональних даних: Закон України від 01 черв. 2010 р. № 2297-VII. Верховна Рада України: URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17> (дата звернення: 05.04.2018)
578. Про захист суспільної моралі: Закон України від 20.11.2003 № 1296-IV URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2136-19> (дата звернення: 13.12.2019).
579. Про звернення громадян: Закон України від 02 жовт. 1996 р.; зі зм. від 11 жовт. 2018 р. Верховна Рада України: URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 23.06.2018)
580. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 № 40-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15> (дата звернення: 20.01.2020)
581. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 14.12.2019)
582. Про кінематографію: Закон України від 13.01.1998 № 9/98-ВР URL <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 14.12.2019)
583. Про культуру: Закон України від 14.12.2010 № 2778-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17> (дата звернення: 19.01.2020).
584. Про методичні рекомендації щодо змісту та оформлення навчальних програм з позашкільної освіти : Лист Інституту інноваційних технологій і змісту освіти 05.06.2013 р. № 14.1/10-1685. URL: <http://vzman.lutsk.ua/file/10-1685.pdf> (дата звернення: 5.08.2019).
585. Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1906-15/print1389988659002889> (дата звернення: 29.06.2019).
586. Про наукову і науково-технічну діяльність. Закон України від 26.11.2015848-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19> (дата звернення 18.01.2020)
587. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : Указ Президента України № 344/2013 від 25 червня 2013 р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> (дата звернення: 5.08.2019).
588. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 19.01.2020).
589. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях: Закон України від 18.01.2018 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2268-19>
590. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі. Закон України від 01.06.2000 № 1771-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12> (дата звернення 24.01.2020)

591. Про охорону прав на промислові зразки від 15.12.1993 № 3688-XII. URL:<https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 20.01.2020)
592. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16.01.2020р. № 463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20> (дата звернення 20.01.2020)
593. Про позашкільну освіту : Закон України № 2120-III від 07.12.2000 згідно із Законом № 2145-VIII від 05.09.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws> (дата звернення: 14.01.2019).
594. Про право журналістів не розкривати свої джерела інформації: Рекомендації Комітету Міністрів РЄ № 2000/7. URL: <https://cedem.org.ua/library/rekomendatsiya-r-2000-7-pro-pravo-zhurnalistiv-nerozkryvaty-svoyi-dzherela-informatsiyi/>
595. Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті: Закон України від від 09.04.2015 URL <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 14.12.2019)
596. Про призначення грантів Президента України молодим діячам у галузі театрального, музичного, образотворчого мистецтва, а також молодим письменникам і майстрам народного мистецтва для створення і реалізації творчих проєктів: розпорядження Президента України від 06.06.2019 року № 58/2019-рп URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/58/2019-rp>(дата звернення 13.01.2020).
597. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (дата звернення: 02.03.2019).
598. Про професійних творчих працівників та творчі спілки: Закон України від 07.10.1997 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/554/97-vr> (дата звернення: 19.01.2020).
599. Про професійно-технічну освіту : Закон України. Законодавчі акти України з питань освіти .Верховна Рада України. Комітет з питань науки і освіти. Офіц. вид. К.: Парламентське вид-во, 2004. С.129–157.
600. Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин: Закон України від 15.05.2003 № 802-IV. Офіційний вісник України. 2003. 27 черв. № 24. Ст. 1109.
601. Про ратифікацію Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних та Додаткового протоколу до Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних стосовно органів нагляду та транскордонних потоків даних: Закон України від 06.07.2010 № 2438-VI. Офіційний вісник України. 2010. 9 серп. № 58. Ст. 1994.
602. Про ратифікацію конвенції про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження. Закон України №1811-VI від 20.01.2010 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/952_008 (дата звернення: 18.01.2020)

603. Про ратифікацію Конвенції про права осіб з інвалідністю і Факультативного протоколу до неї: Закон України від 30.09.2016 р. Документ 1767-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1767-17> (дата звернення: 22.08.2019).
604. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16.09.2014 № 1678-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 18.01.2020)
605. Про Рекомендації парламентських слухань «Захист прав інтелектуальної власності в Україні: проблеми законодавчого забезпечення та правозастосування» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1243-16> (дата звернення: 18.01.2020)
606. Про рекомендації парламентських слухань на тему: «Професійна освіта як складова забезпечення кваліфікованого кадрового потенціалу України: проблеми та шляхи вирішення»: Постанова Верховної Ради України від 7.09.2016 р. № 1493-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1493-19> (дата звернення: 5.08.2019).
607. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України»: Указ Президента України від 15 берез. 2016 р. № 96/2016. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/962016-19836>.
608. Про санкції: Закон України від 14.08.2014 № 1644-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18> (дата звернення: 18.01.2020)
609. Про санкції: Закон України від 14.08.2014 № 1644-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18> (дата звернення: 01.03.2019)
610. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11.12.2003 р. № 1382-IV. URL: www.zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 20.01.2020).
611. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23.04.1991 р. № 987-XII URL: www.zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 20.01.2020)
612. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12 січ. 2015 р. № 5/2015. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>. (дата звернення: 23.06.2019).
613. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19/print1469195200458068> (дата звернення: 02.06.2019).
614. Про театри і театральну справу: Закон України від 31.05.2005 2605-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2605-15> (дата звернення: 19.01.2020).

615. Про телебачення і радіомовлення: Закон України від 21.12.1993 р. № 3759-XII. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12> (дата звернення 12.12.2019.)
616. Про удосконалення державної системи правової охорони інтелектуальної власності : Проект Закону від 29.10.2019. № 2255-1. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/П00688А.html (дата звернення: 22.12.2019).
617. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80/print1477994400198194>(дата звернення : 08.12.2019).
618. Про фахову передвищу освіту: Закон України від 06.06.19 р. № 2745-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19> (дата зсвернення 08.01.2020)
619. Проблеми правового регулювання співробітництва України з міжнародною організацією ЮНЕСКО у сфері правового забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні: монографія / І.В. Арістова, В.І. Курило, І.Ю. Крегул. К.: Центр учбової літератури, 2013. 216 с.
620. Проблеми правової відповідальності: монографія / Ю. П. Битяк, Ю. Г. Барабаш, Л. М. Баранова та ін.; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, В. І. Борисової. Харків: Право, 2014. 348 с. Проблеми правової відповідальності: монографія / Ю. П. Битяк, Ю. Г. Барабаш, Л. М. Баранова та ін.; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, В. І. Борисової. Харків: Право, 2014. 348 с.
621. Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні»: Монографія. За ред. Н.М. Оніщенко, О.В. Зайчука. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. 424 с.
622. Пропаганда и свобода массовой информации. Памятная записка Бюро Представителя ОБСЕ по вопросам свободы СМИ. Вена, 2015. URL: <http://www.osce.org/ru/fom/219726?download=true>.
623. Проект оснований устава украинского общества «Вольный союз» – «Вільна спілка». Історія української конституції. За ред. А. Г. Слюсаренко. К.: Т-во «Знання» України, 1993. 443 с.
624. Прудникова О. В. Феномен інформаційної культури: онтологічний статус та соціоантропологічні детермінанти: монографія. Харків : Право, 2017. 496 с
625. Пунда О. О. Проблеми здійснення права на свободу творчості. Університетські наукові записки: *Часопис Хмельницького університету управління та права*. 2011. № 2. С. 81-86
626. Пунда О.О. Адміністративно-правове регулювання забезпечення здійснення особистих немайнових прав. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.07

- «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право», Ірпінь, 2018. 449 с.
627. Пушкин А.С. Собрание сочинений в 10-ти томах. Т. 7. М., 1962. 860 с.
628. Пушкіна О. В. Конституційний механізм забезпечення прав людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02; Харківська нац. академія ім. Я. Мудрого. Х., 2008. 38 с
629. Пушкіна О.В. Питання класифікації прав людини та способів закріплення у сучасній конституційній практиці. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2004. №11. С. 8-20.
630. Пьянова Л. А. К анализу творческой деятельности человека. Методология и теория деятельности. Горький, 1982. 220 с.
631. Пятигорский А. Вспомнишь странного человека. М.: Новое литературное обозрение, 1999. 560 с.
632. П'яті юридичні читання. Проблеми верховенства права: теорія і практика : матеріали міжнар. наук. конф., 23-24 квітня / НАН України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова та ін.; ред. кол.: Андрущенко В. П. та ін. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. 492 с.
633. Рабинович П. М. Общетеоретические вопросы реализации права. *Вестник Львовского университета*. 1983. Вып. 22. С. 8-10.
634. Рабінович П. М. Аксиологія права. Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Аксиологія_права (дата звернення: 21.12.2019)
635. Рабінович П. Конституційні гарантії прав людини і громадянина: можливості удосконалення. *Юридичний Вісник України*. 2008. 26 черв. — 4 лип. С. 8.
636. Рабінович П. М. Вагоме свідчення крокування сучасної вітчизняної філософії права до світового правознавчого простору. *Право України*. 2011. № 11–12. С. 429–432.
637. Рабінович П. М. Конституційне забезпечення прав і свобод людини і громадянина в Україні: можливості ефективізації. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 5. С. 68–78
638. Рабінович П. М. Методологія юридичної науки. *Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол. Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 3: К–М*. Київ: Українська енциклопедія, 2001. С. 618–619.
639. Рабінович П. М. Міжнародні стандарти прав людини. *Право України*. 2015. № 10. С. 58–64.
640. Рабінович П. М. Права людини і громадянина: навч. посіб. К.: Атіка, 2004. 464 с.
641. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Навчальний посібник. Вид, 10-е, доповнене. Львів: Край, 2008. 224 с.

642. Рабінович П. Проблеми трансформації методології вітчизняного правознавства: досягнення, втрати, перспективи. Вісник Академії правових наук України, 2002. № 4. С. 15–23. URL: <http://www.br.com.ua/kurs/Pravo/68268-16.html>. (дата звернення: 15.11.2019).
643. Рабінович П. Рішення Європейського Суду з прав людини: до характеристики концептуально-методологічних засад їх обґрунтування. Практика Європейського Суду з прав людини: рішення, коментарі. 1999. № 1. С. 358–365.
644. Рабінович П. Філософія прав людини у Конституції України. *Юридический вестник*. 1997. № 2. С. 57–60.
645. Рабінович С. П. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. 576 с.
646. Рабінович П. Права людини: уніфікація назв та розмаїття змісту. *Незалежний культурологічний часопис*. 2001. № 21. С. 191-198.
647. Рабінович П. М. Проблеми юридичного забезпечення прав людини (загальнотеоретичний аспект). *Український часопис прав людини*. 1995. № 2. С. 16-18.
648. Рейтблат А.И. Материалы к истории авторского права в первой трети XIX в. Книга. Исследования и материалы. М, 1993. 320 с.
649. Речицький В. Про цензуру (з приводу перевірки на відповідність Конституції України окремих положень законів України «Про кінематографію» та «Про телебачення і радіомовлення») Права Людини в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи. URL: http://khpg.org/index.php?id=1550672973#_ftnref1. (дата звернення 12.01.2020).
650. Рибалка В.В. Словник із психології та педагогіки обдарованості і таланту особистості: термінологічний словник. Київ ; Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2016. 424 с.
651. Рижко О. М. Право на творчість і плагіат. *Держава та регіони. Серія : Соціальні комунікації*. 2017. № 1. С. 38-42.
652. Рижко О. М. Співвідношення понять «ідея» та «плагіат». *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Соціальні комунікації*. 2016. Вип. 10. С. 45-54.
653. Римаренко С. Ю. Індивідуальні та колективні права: етнополітичний контекст: монографія. К.: Світогляд, 2013. 245 с.
654. Римаренко Ю.І. Приватне життя і поліція. Концептуальні підходи. Теорія та практика. К.: КНТ, 2006. 220 с.
655. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України „Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких

- законодавчих актів України“ від 28 грудня 2014 року № 76–VIII від 22 травня 2018 року № 5-р/2018. URL <http://www.ccu.gov.ua/novyna/uhvaleno-rishennya-konstytucijnogo-sudu-ukrayiny-no-5-r2018> (дата звернення: 18.05.2020)
656. Рішення ЄСПЛ у справі «Алінак проти Туреччини» від 29.03.2005 р. URL: <https://swarb.co.uk/alinak-and-others-v-turkey-echr-4-may-2006>(дата звернення: 13.01.2020).
657. Рішення ЄСПЛ у справі «Мюллер та інші проти Швейцарії» від 24.05.1988 р. URL:<http://european-court.ru/resheniya-evropejskogo-suda-narusskom-yazyke/myuller-i-drugie-protiv-shvejcarii>. (дата звернення: 13.01.2020).
658. Рішення ЄСПЛ у справі «Нілсон і Джонсон проти Норвегії» від 26.11.1999 р. URL: <http://www.echr.coe.int>. (дата звернення 13.01.2020).
659. Рішення ЄСПЛ у справі «Організація «Екін» проти Франції» від 17.07.2001 р. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_036 (дата звернення: 13.01.2020).
660. Рішення ЄСПЛ у справі «Отто Премінгер проти Австрії» від 20.09.1994 р. URL http://www.menschenrechte.ac.at/orig/93_3/Otto-Preminger-Institut.pdf. (дата звернення 13.01.2020).
661. Рішення ЄСПЛ у справі «Очаковський-Лоуренс і Жулі проти Франції» від 02.10.2007 р. URL: <file:///C:/Users/Natalia/Downloads/002-2463.pdf>. (дата звернення: 10.01.2020).
662. Рішення ЄСПЛ у справі «Хандисайд проти Великобританії» 07.12.1978 р. URL: http://european-court.ru/uploads/ECHR_Handyside_v_the_United_Kingdom_07_12_1976.pdf (дата звернення: 13.01.2020).
663. Рішення Конституційного Суду України від 01.12.2004 № 18-рп/2004 URL: <http://rada.gov.ua> (дата звернення: 11.01.2020).
664. Роменець В. А. Психологія творчості: навч. посіб. К.: Либідь, 2004. 288с.
665. Рубльов О., Черченко Ю. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції, 20-50-ті роки ХХ ст. :монографія. Київ: Наук. думка, 1994. 349.
666. Руська правда й історія її тексту. За ред. Ю. Книш. Вінніпег: Українська вільна академія наук в Канаді, 1993. 230 с.
667. Рыбалка В.В. Общая и специальная одаренность личности: характеристика, типология, взаимосвязь. Сучасний погляд на обдарованість та розвиток талантів : матеріали II міжнар. науково-практ. семінару, 22-23 серпня 2011 р., м.Київ / НАПН України, ІОД, МАН. К., 2011. С. 189–199.
668. Савиньи Ф.К. Обязательственное право. Перевод с нем. Мандро Н. М., Тип. А.В. Кудрявцевой, 1876. 620 с.
669. Селіванов А. О. Права і свободи громадян під захистом Конституційного Суду України: правові позиції сучасної доктрини конституційного правосуддя. Київ: Логос, 2005. 104 с.

670. Селіванов В. М Право і влада суверенної України: методологічні аспекти: Монографія. К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2002 723 с.
671. Селівон М.Ф. Критерії обмеження прав людини у практиці конституційного правосуддя. *Вісник Конституційного Суду України*. 2005. № 3. С. 35–52.
672. Семенюк Э. П. Информационный подход к познанию действительности К.: Наук. думка, 1988. 240 с.
673. Сергійчук В. Голодомор 1932—1933 років як геноцид українства. Видання четверте, доповнене. В.: ПП Сергійчук М. і., 2018. 432 с.
674. Сердюк І.А. Методологічний аналіз сучасних інтерпретацій поняття «юридична відповідальність». *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 1. С. 30-35.
675. Сердюк О. В. Методологічні дослідження в правознавстві: зміна парадигм. *Актуальні проблеми держави і права*, 2005. № 24. С. 217–223.
676. Середа Г.П., Стеценко С.Г. Проблеми теорії держави і права: Навчальний посібник у визначеннях та схемах. К.: КНТ, 2009. 184 с.
677. Симсон О. Інноваційне і креативне право: право знань і творчості: монографія. К.: Ін Юре, 2006. 261 с.
678. Сисоева С. О. Педагогічна творчість: монографія. Х.: Каравела, 1998. 150 с.
679. Сисоева С. О. Творчий розвиток фахівців в умовах магістратури : монографія. К.: ТОВ «Видавниче підприємство «ЕДЕЛЬВЕЙС», 2014. 404 с.
680. Сімейне право України (історія, традиції, сучасність) навч. Посіб. За ред. Андрусишина Б.І., Шимон С.І. К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2013. 454 с.
681. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с.
682. Скакун О. Ф. Теорія держави і права. Київ: Правова єдність, 2010. 525 с.
683. Скрипнюк О. В. Конституційне право України: Академічний курс: підручник для студ. вищ. навч. закладів. Київ: Ін Юре, 2010. 672 с.
684. Скрипнюк О. В. Конституційно-правові інститути та норми: поняття, класифікація, структура. Бюл. М-ва юстиції України. 2008. № 3.С. 5–13.
685. Скрипнюк О. В. Права і свободи людини та громадянина: міжнародні стандарти, національна практика та проблеми їх конституційної модернізації в Україні. *Проблеми законності*. 2014. Вип. 125. С. 56-63.
686. Скрипнюк О. Вплив інститутів громадянського суспільства на становлення і розвиток демократичного політичного режиму. *Право України*. 2001. № 5. С. 12-17
687. Скрипнюк О. Конституційні права і свободи людини в Україні: теоретико-методологічні, правотворчі, правозастосовчі аспекти. Держава і право у світлі сучасної юридичної думки: Збірник наукових праць на пошану

- академіка Ю.С. Шемшученка: до 75-річчя від дня народження. К., Юридична думка. 2010. С. 100-105.
688. Скрипнюк О. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики; Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. К., 2000. 599 с.
689. Скрипнюк О. Специфіка конституційно-правових відносин в Україні. Вісн. Акад. прав. наук України. 2010. № 3 (62). С. 59–68.
690. Скрипнюк О.В. Свобода думки і слова: конституційно – правові гарантії в Україні. Юридична Україна. № 3. 2011. С. 28-32.
691. Скрипнюк О. Теоретико-методологічні проблеми взаємозв'язку взаємодії правової, соціальної держави та громадянського суспільства. Правова держава. Щорічник наукових праць. 2003. Вип. 14. С. 484-494.
692. Скуратівський В. Л. Культурна революція. Енциклопедія Сучасної України. Т. 16: «Куз» «Лев» / Гол. редкол.: Дзюба І.М., Жуковський А.І., Железняк М.Г. та ін.; Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України. Київ, 2016. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=51478 (дата звернення: 12.01.2020).
693. Слінько Т. М. Інформація як об'єкт права: поняття та правове регулювання. Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Полтава, Нац. акад. прав. наук України; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого»; НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування НАПрН України. Харків: НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2012. У 2-х ч. Ч. 1. С. 321–326.
694. Слінько Т. М. Конституційно-правові гарантії свободи слова. *Наше право*. 2014. № 9. С. 11–16.
695. Слінько Т. М. Правові підстави обмеження реалізації прав і свобод людини і громадянина. Україна і Європейський Союз: шлях до сталого розвитку: Збірник наук. статей за матер. І наук.-практ. конф. з європ. права (м. Харків, 24 квітня 2018 р.) / ред. кол. А. П. Гетьман, І. В. Яковюк та ін. Харків, 2018. С. 41–46.
696. Словник античної міфології. Київ: Наукова думка, 1985. 236 с.
697. Совенко Б. В. Православне канонічне право в Україні: зародження, розвиток та перспективи: монографія. Наук. ред. Б.І. Андрусишин Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2012. 247 с.
698. Соловійов О. В. Міжнародні договори та міжнародно-судова практика їх застосування як джерела національного права. Пр. Львів. лаб. прав людини і громадянина Наук.- дослід. ін-ту держ. буд-ва та місц. самоврядування Нац. акад. прав. наук України / редкол.: П. М. Рабінович (голов. ред.) та ін. Серія І. Дослідження та реферати. Вип. 26. Київ: АОК, 2012. 164 с.
699. Социалистическое правовое государство: концепция и пути реализации. Ред. В.С. Нерсесянц. М.: Юрид. лит., 1990. 320 с.

700. Соціально-правовий захист дітей в Україні: монографія: за ред. Б.І. Андрусичина. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. 264 с.
701. Спеціальний доповідач ООН закликав Уряд докласти скоординованих зусиль задля захисту прав людей в Україні URL:<http://www.un.org.ua/ua/news/2007-12-11-3/>(дата звернення: 12.01.2020).
702. Спиркин А. Г. Основы философии: учеб. пособ. для вузов. М.: Политиздат, 1988. 320 с.
703. Становлення правничої освіти в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова Актуальні проблеми юридичної освіти та науки в Україні: монографія / Б. І. Андрусичин, В. Д. Бабкін, О. В. Бучма та ін. / за ред. Ю. С. Шемшученка; М-во освіти і науки України, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. С. 170-193.
704. Стефанчук Р. Правонаступність як важлива ознака ідентичності та спадковості у державотворенні. *Голос України*. 2019. № 38 (7044). С. 15.
705. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія. К.: КНТ, 2008. 254с.
706. Стеценко В. Ю. Політичне адміністрування у сфері охорони здоров'я. Тринадцять юридичні читання : матеріали Міжнародної наукової конференції (Київ, 2018 р.). Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. С. 227-230.
707. Стеценко С. Г. Адміністративне право України: Навчальний посібник. К.: Атіка, 2007. 624 с.
708. Стеценко С. Г., Стеценко В. Ю., Сенюта І. Я. Медичне право України: підручник / за заг. ред. С. Г. Стеценка. Київ: Всеукр. асоц. вид. «Правова єдність», 2008. 507 с.
709. Стрекалов А. Є.Обмеження основних прав та свобод людини і громадянина як інститут конституційного права України: автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Харків: 2010. 24с.
710. Стус В. Листи у вічність. Донецьк. ТОВ «БАО». 2012. 272с.
711. Сучасне українське медичне право. Монографія. За заг. Ред С.Г. Стеценка. К.: АТІКА. 2010. 496с.
712. Сучасне українське медичне право. Монографія. За заг. Ред С.Г. Стеценка. К.: АТІКА. 2010. 496с.
713. Сырых В. М. Логические основания общей теории права: в 2 т. М.: Юстицинформ, 2000. Т. 1: Элементный состав. 528 с.
714. Сьомі юридичні читання "Культура і право на початку ХХІ століття" : матеріали Міжнар. наук. конф., 19-20 трав. 2011 р. Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького та ін. ; / редкол.: Андрусиченко В. П. та ін. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. 643 с.
715. Тацій В. Я. Методологічні проблеми правової науки на етапі формування правової, демократичної, соціальної держави. Методологічні

- проблеми правової науки: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 13–14 грудня 2002 р.). Харків: Право, 2002. С. 3–12.
716. Тацій В. Я. Правове виховання студентства як елемент формування правової держави Виховання в контексті соціальної адаптації студентства : матер. міжнар. наук.-практ. конф.-сем. керівників вищ. навч. закл. та вчених дослідників із проблем виховання студентства в сучасних умовах. Харків, 7 лист. 2003 р.: Х.: Вид-во НУА, 2003. Ч. 1. С. 30.
717. Тацій В.Я. Питання меж тлумачення Конституційним Судом України Конституції та законів України. *Вісник Академії правових наук України*. 2001. № 4. С. 31–40.
718. Теория государства и права. Курс лекций: под ред. Н.И. Матузова. М., Юрист, 1999. 640 с.
719. Теория государства и права: Учебник Под ред. М.М. Рассолова. М.2-е изд. Закон и право, 2015. 735 с.
720. Теорія держави і права: Академічний курс: Підруч. За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2008. 400 с.
721. Теорія держави і права: за ред. В. В. Копейчикова. К.: Юрінформ, 1995. 220 с.
722. Теорія держави та права : навч. посіб. за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. К. : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
723. Тихомиров О. Методології науки поняття. Міжнародна поліцейська енциклопедія: понятійний апарат, концептуал. підходи, теорія та практика: у 10 т. Римаренко Ю. І., Кондратьєв Я. Ю., Тацій В. Я., Шемшученко Ю. С. К., 2003. Т. 1: *Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології*. С. 354-355.
724. Тодыка Ю. Н. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине Київ: Концерн «Видавничий Дім "Ін Юре"», 2001. 368 с.
725. Тодыка Ю. Н. Основы конституционного строя Украины: монография. Х.: Факт, 1999. 318 с.
726. Токарчук О. В. Державно-правові погляди С. П. Шелухіна : монографія. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. 178 с.
727. Токарчук О. В. Розвиток державно-правових учень представниками української еміграції (1920-1930-і рр.) : монографія Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. 477 с.
728. Токарчук, О. В. Розвиток державно-правової думки представниками української еміграції (1920-1930-і рр.): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2019. 43 с.
729. Трансформація правової системи України: євроінтеграційний вимір: Заг. ред. В. Д. Гвоздецький. К.: Логос, 2009. 378 с.
730. Турута О. В. Юридичний механізм забезпечення реальності прав і свобод громадян. *Форум права*. 2010. № 2. С. 519–523.

731. У Раді розроблено проект стратегії розвитку сфери ІВ в Україні на період 2020-2025 рр. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/u-radi-rozrobleno-proekt-strategiyi-rozvitku-sferi-iv-v-ukrayini-na-period-20202025-rr.html>. (дата звернення 20.01.2020 р.)
732. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: ратифікована із заявою Законом України від 16.09.2014 р. № 1678-VII. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/984_011/page6 (дата звернення: 16.09.2019).
733. Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018 (дата звернення: 15.01.2020)
734. Українська культура: лекції за редакцією Дмитра Антоновича. Упор. С. В. Ульяновська. Київ: Либідь, 1993. 592 с.
735. Український Вільний Університет в Празі в роках 1921-1926. Прага, 1927. 263 с. Український Вільний Університет в Празі в роках 1921-1931. Прага, 1931. 236 с. Український Вільний Університет в Празі в роках 1926-1931. Прага, 1931. 200 с. Український Вільний університет в Празі. Історія зародження – організація – виклади в зимовім семестрі 1921-22. Свобода. 1921. № 265. 4 с.
736. Український Вільний Університет у Відні. Свобода. 1921. № 30. 4 с.
737. Український Громадський Комітет. Нова Україна. Прага, 1922. Ч. 1. С. 34
738. Ульянова Г. О. Методологічні проблеми цивільно-правового захисту прав інтелектуальної власності від плагіату: дис. д-ра юрид. Наук. Одеса, 2015. 430 с.
739. Універсал Української Центральної Ради (III) від 7(20) листопада року 1917. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005300-17> (дата звернення: 12.01.2020).
740. Федоренко В. Л. Конституційне право України. Підручник. Київ: Вид-во К- Ліра, 2016. 616 с.
741. Федоренко В. Л. Конституційні права та свободи людини в Україні й ефективність їх гарантування; за ред. О. В. Скрипнюка. Питання теорії конституційного права і модернізації Конституції України: зб. наук. пр. Київ: Ліра-К, 2013. 190 с.
742. Федоренко В. Л. Суб'єкти конституційно-правових відносин: поняття, види, питання конституційної правосуб'єктності. Право України. 2014. № 5. С. 83–91.
743. Федоренко В. Л. Теоретико-методологічні основи системи та структури конституційного права України. Питання теорії конституційного права і модернізації Конституції України: зб. наук. пр. В. Л. Федоренко; за ред. і з передм. О. В. Скрипнюка. Київ: Ліра-К, 2013. 190 с.

744. Федоренко В. Л. Конституційне право України: підруч. До 20-ої річниці Конституції України та 25-ої річниці незалежності України К.: Видавництво Ліра-К, 2016. 616 с.
745. Федорук О. Українська культура – держава – політика. Володимир Січинський. Київ, 1996. С. 7.
746. Федотова О. Політична цензура в УСРР—УРСР: практика обмеження друкованої продукції. *Вісник Книжкової палати*. 2012. № 2. С.45–47.
747. Федотова Оксана. Обмеження друкованого слова в Україні у тридцятих роках ХХ століття. *Вісник Книжкової палати*. 2009. № 3. С. 32–38.
748. Фейнберг Д. Межі вільного вислову думки / за ред. Д. Фейнберга, Д. Коулмена. Філософія права. Київ : Видавництво Соломії Павличко, 2007.С. 530–552.
749. Філософія і право: культурно-історичні аспекти взаємодії: монографія. О. М. Литвинов, М. Ф. Максимов, О. М. Єременко та ін.; за ред. О. М. Литвинова. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дидоренка, 2010. 312 с.
750. Філософія права / За ред Дж.Фейнберга. Київ: Основи, 2007. 1256 с.
751. Філософія права: проблеми та підходи: навч. посіб. для студ. спеціальності «Правознавство» / за заг.ред.П.М. Рабіновича. Львів: Юрид. ф-т Львів. націон. ун-ту ім. Івана Франка, 2005. 332 с.
752. Філософія: курс лекцій: у 2 ч. – Ч. 1. Історія світової та української філософії / Уклад. О.П. Бойко. Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. 187 с.
753. Філософія: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за заг. ред. С.П. Щерби. К.: МАУП, 2004. 216 с.
754. Філософія: ред. Г. А. Заїченко. К.: Вища шк., 1995. 454с.
755. Філософські та суспільно-правові проблеми становлення і розвитку інформаційного суспільств : матеріали круглого столу / НДІ інформатики і права Нац. акад. прав. наук України, Ін-т політології і права Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова; / упоряд.: Б. І. Андрусішин та ін. Ужгород : ІВА, 2013. 193 с.
756. Франк С.Л. Духовные основы общества. М.: Республика, 1992. 511 с.
757. Франк С.Л. Непостижимое. Онтологическое введение в философию религии. Париж: Дом книги и Современные записки, 1939. 327 с.
758. Фрейд З. Психоаналитические этюды. Минск: АСТ, 1997. 606 с.
759. Фрейд З. Тотем и табу: Психология первобытной культуры и религии. М.: Мысль, СПб., 1923. 279 с
760. Хализев В.Е. Теория литературы. 4-е изд., М.: Высш. шк., 2004. М.: Высш. шк., 2004. 405 с.
761. Харитоновна Е. Гражданские правоотношения интеллектуальной собственности, возникающие в результате творчества (концептуальные основы): моногр. Изд. 2-е, перераб. и доп. Одесса: Фенікс, 2012. 413 с.

762. Хартія основних прав Європейського Союзу від 07.12.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524 (дата звернення: 16.01.2019)
763. Харченко О. І. Порівняльна характеристика методологічних підходів у соціологічних дослідженнях. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2011. Вип. 13. С. 103-110.
764. Цвік М. В. Сучасне праворозуміння – методологічна основа правової науки. Методологічні проблеми правової науки: матер. міжнар. наук. конф. (м. Харків, 13–14 грудня 2002 р.) / упоряд. М. І. Панов, Ю. М. Грошевий. Харків, 2003. С. 88–91.
765. Цвік М. В. Фундаментальні проблеми теорії права. Антологія української юридичної думки: в 10 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ: Юридична книга, 2005. Т. 10: Юридична наука незалежної України / упоряд. В. Ф. Погорілко, І. Б. Усенко, Н. М. Пархоменко; відп. ред. Ю. С. Шемшученко і В. Ф. Погорілко. С. 47–63.
766. Цивільний Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 19.01.2020).
767. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41, № 42. Ст. 492.
768. Цимбалюк В.С. Інформаційне право: концептуальні положення до кодифікації інформаційного законодавства. К.: Освіта України, 2011. 426 с.
769. Цьвок Д. Сучасні підходи в державних організаціях - не міф: НОІВ звітує про результати роботи. *Юридична газета*. 23 грудня 2019 р. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/suchasni-pidhodi-v-derzhavnih-organizacijah--nemif-noiv-zvitue-pro-rezultati-roboti.html> (дата звернення 20.01.2020)
770. Черняков І. Кіммерійці: міфи, історія, археологія. *Історія України*. 1997. № 24. С. 4
771. Чечельницька Г.В. Психоісторичний огляд проблеми періодизації української історії та діагностика сьогодення. *Філософія. Культура. Життя*. 2014. Вип. 41. С. 152-158.
772. Чорновіл В. Лихо з розуму. Львів: Меморіал, 1991. 344 с.
773. Чупров В. І. Концепція молодіжної політики. *Соціально-політичні науки*. 1991. №3. С.30-41.
774. Шаповрева Д. С. Конституционное право человека и гражданина на свободу творчества в современной России: автореф. дис. ... канд. юрид. Наук:12.00.02. Саратов: 2007. 26 с.
775. Шаповрева Д.С. Конституционное право человека и гражданина на свободу творчества в современной России: диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. 12.00.02. Саратов: 2007. 260 с.
776. Шевченко Т. Г. Кобзар. Харків: Школа, 2014. 576 с.
777. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції. К.: Реферат, 2006. 848 с.

778. Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності. Київ: Знання-Прес, 2002. 295 с.
779. Шемшученко Ю. Акт проголошення незалежності України. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови). Київ : Парламентське видавництво, 2011. С.21.
780. Шемшученко Ю. На перехресті століть: вибрані праці. До 75-річчя від дня народження К.: Юридична думка, 2010. 608 с.
781. Шемшученко Ю. С. Вибране. - К: ТОВ «Юридична думка», 2005. 592 с.
782. Шемшученко Ю. С. Свобода наукової творчості як конституційне право людини і громадянина. *Вісник Національної академії наук України*. 2008. № 3. С. 36-43.
783. Шемшученко Ю. С. Теоретичні засади взаємодії права і культури. Право та культура: теорія і практика: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 15–16 травня 1997 р.) За ред. Ю. Шемшученка, В. Кампо, М. Поплавського. Київ: Леся, 1997. С. 4–5.
784. Шемшученко Ю. С. Флагман української юридичної науки на Трьохсвятительській. До 70-річчя Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 4. С. 10-13.
785. Шемшученко Ю. С. Що є право? Антологія української юридичної думки: в 10 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ: Видавничий Дім «Юридична книга», 2002. 2005. Т. 10: Юридична наука незалежної України / відп. ред. Ю. С. Шемшученко і В. Ф. Погорілко. 2005. С. 30-47.
786. Шемшученко Ю. С., Пархоменко Н. М. Правовий статус. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ: Юридична думка, 2012. С. 717
787. Шемшученко Ю. Юридична наука має працювати на перспективу. Держава і право у світлі сучасної юридичної думки: Збірник наукових праць на пошану академіка Ю.С. Шемшученка: до 75-річчя від дня народження. К.: Юридична думка. 2010. С. 5-19.
788. Шемшученко Ю.С. Вступне слово. *Альманах права. Праворозуміння та правореалізація: від теорії до практики. Науково-практичний юридичний журнал*. Вип 2. К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. 316 с.
789. Шемшученко Ю.С. Теоретичні засади взаємодії права і культури. Міжнародна науково-практична конференція. Х.: МП «Леся», 1997. С. 45-48
790. Шемшученко Ю. С. Наука. Юридична енциклопедія: в 6 т. Ред. Ю. С. Шемшученко. К.: Вид-во "Українська енциклопедія" імені М. П. Бажана. Т 4. 2002.

791. Шемшученко Ю. С. Нові організаційні форми здійснення правознавчих наукових досліджень. *Правова держава: щорічник наукових праць*. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. Вип. 13. С. 3-10.
792. Шершеневич Г. Ф. Авторское право на литературные произведения. Казань. «Дело». 1891. 210 с.
793. Шершеневич Г. Ф. Общая теория права. Вып. 4. Москва : Б.и., 1914. 804 с.
794. Шишка Р. Б. Охорона права інтелектуальної власності: авторсько-правовий аспект: монографія. Х.: Нац. ун-т внутр. Справ. 2002. 368 с.
795. Шишка Р. Б. Природа та зміст права свободи творчості. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2002. Вип. 19. С. 206-210.
796. Шишка Р. Б. Суб'єкти права на творчість. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2001. № 14. С. 222-226.
797. Шишка Р. Механізм правового регулювання правовідносин у сфері інтелектуальної власності. *ІТ право: проблеми і перспективи розвитку в Україні: збірник матеріалів науково-практичної конференції*. Львів: НУ «Львівська політехніка», 2016. 396 с.
798. Шишка Р.Б. Охорона прав суб'єктів інтелектуальної власності у цивільному праві України: автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.03; Нац. ун-т внутр. справ. Х., 2004. 44 с.
799. Шишко В. В. Культурологічні аспекти правотворчості: монографія. Львів: Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2006. 188 с.
800. Шості юридичні читання "Правова культура, правова свідомість і право". : матеріали міжнар. наук. конф., 22-23 квіт. 2010 р., м. Київ, Україна / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького та ін. ; / ред. кол.: Андрущенко В. П. та ін. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. 381 с.
801. Штефан О. Плагіат - невід'ємна частина творчості? *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2012. № 2. С. 20–29.
802. Штефан О. Цивільний процесуальний порядок захисту суб'єктивного авторського права: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2017. 32 с.
803. Шульц О. Г. Механізм Верховного комісара ООН по правам человека в международном праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 «Международное право, европейское право». Москва, 2005. URL: <http://www.dissercat.com>. (дата звернення: 12.03.2020).
804. Энгельмейер П. Теория творчества. М.: ТЕРРА Книжный клуб, 2009. 320 с.
805. Энциклопедический словарь: в 82 т. / Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. Санкт-Петербург, 1898. Т. 24 А.

806. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998–2004. Т. 5. 2003. 736 с.
807. Юридична енциклопедія: в 6 т. Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: Укр. енцикл., 1998. т. 5: П-С.2003. 736 с.
808. Юридична енциклопедія: В 6 т. Редкол.: Ю.С. Шемшученко К.: «Укр. енцикл.», 2001. Т. 3: К - М. С.431.
809. Юринець Ю. Л. Забезпечення культурних прав громадян засобами адміністративного права: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». К., 2010. 16 с.
810. Юркова Є. В. Адміністративно-правова охорона права інтелектуальної власності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2011. 15 с.
811. Ющенко В.А. До нації Вибрані промови. Передм. М. Жулинський; упоряд. Д. Лубківський. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2010. 462 с.
812. Ющик О. Теоретична «мілізна» догматичної юриспруденції. Право України. 2016. № 4. С. 139–148.
813. Яворський В. «Жодна особа не може передбачити свою поведінку для того, щоби не порушувати Закон «Про захист суспільної моралі». Української Гельсінської спілки з прав людини. URL: <https://helsinki.org.ua/> (дата звернення 12.01.2019).
814. Яременко Л. Креативність як творчість: спільне та відмінне. *Вища освіта України*. 2010. № 4(39). С. 117—123.
815. Яромл Л. В. Європейські правові гарантії забезпечення свободи вираження поглядів людини: поняття, види. *Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку: матер. учасн. III Заоч. наук.-практ. конф.* (Львів, 11 квіт. 2016 р.). Львів: ННПП НУ «Львівська політехніка», 2016. С. 193–197.
816. Яромл Л. В. Світові міжнародно-правові стандарти свободи вираження поглядів та гарантії її забезпечення. *Публічне право*. 2017. № 2 (26). С. 163–173.
817. Ярошенко В. В. Развитие профессионального творчества государственных служащих средствами акмеологических технологий: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.13. М.: РГБ, 2007. 24 с.
818. Berlin I. Two Concepts of Liberty. *Four Essays on Liberty*. London, Oxford Univ. Press. 1969, 320 p.
819. Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine Oviedo, 4.IV.1997, No. 164 URL:

- <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty> (дата звернення: 13.01.2020)
820. Ellul J. Propaganda. The formation of men's attitudes. New York, 1965. 342 p.
821. Fromm E. Mieć czy być. Poznań: Rebis, 1995. 365 s.
822. Fromm E. The Attitude. Creativity and Its Cultivation. New York: Harper and Row, 1959. 377 s.
823. Hakser Vinit. Collective Rights and the Values of Groups. Inquiry, 2010. Vol. 41. – P. 22.
824. Harris G. Legal Philosophies. 2-nd ed. London : Butterworth, 1997. 317 p.
825. Hotsuliak Y., Opolska N. Образ Фемиды в античном правовом сознании. Studia warminskie. 2018, № 55. p. 265-278.
826. Maslow A H. W stronę psychologii istnienia. Warszawa: Pax, 1986. 350 s.
827. Mumford L. Technics and Civilization A. New York, Harcourt Brace, 1934. 125 p.
828. Mumford L. Technics and Civilization. N.-Y.: A Harbinger Book, 1963. P.108
829. Rogers C. R. O stawagie się osobą. Poznań: Rebis, 2002. 522 s.
830. Vasak K. Human Rights. A Thirty-Years Struggle; the Sustained Efforts to Give Force of the Universal Declaration of Human Rights. UNESCO Courier, № 3, 1977. P 48.
831. Verbatim de la reunion de la Convention du 26 Septembre 2000. Charte 4958 / 00 (Convent 53). Bruxelles, le 27 october 2000. P.40 – 47

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

Опольська Н.М.

ПРАВО НА СВОБОДУ ТВОРЧОСТІ

Монографія

Викладено в авторській редакції

Підписано до друку 18.06.2020.
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Друк цифровий.
Друк. арк. 23,0. Умов. друк. арк. 21,39.
Обл.-вид. арк. 23,59.
Наклад 100 прим. Зам. № 3438/1.

Віддруковано з оригіналів замовника.
ФОП Корзун Д.Ю.
Свідоцтво про державну реєстрацію фізичної особи-підприємця
серія В02 № 818191 від 31.07.2002 р.

Видавець ТОВ «ТВОРИ».
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 6188 від 18.05.2018 р.
21027, м. Вінниця, вул. Келецька, 51а, прим. 143.
Тел.: (0432) 603-000, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852.
e-mail: info@tvoru.com.ua
<http://www.tvoru.com.ua>